B
635.

I. M. ZUNZ

עיר הצדק

KAUFMANN
DÁVID
KÖNYVTÁRA
B. 635.

II 44177

עיר הצדק

תולדות רבני עיר קראקא וראשי ישיבותיה משנת ה"א ר"ס עד שנת ה"א תרט"ז, תולדות חייהם וקורות ספריהם, גם מעט מקורות עדת ישראל אשר בתוכה על פי סופרים וספרים כתבי יד ונדפסים, וציונים לנפשות גאוניה ונדיביה.

מאת

יחיאל מתתיהו צונץ.

LEMBERG
1874.

Verlag des Verfassers
in Commission bei A. Faust Buchhandlung
in Krakau.

KÖNYVTÁR

GESCHICHTE

DER

KRAKAUER RABBINATE

vom Anfange des sechszehnten Jahrhunderts

bis auf die Gegenwart

als

Beitrag zur Geschichte

der Juden in Polen.

von

I. M. ZUNZ.

Druck von M. F. Poremba 1874.

אל הקורא

הנני נותן לפניך היום רשמיה בכורי עבודתי בשדה הספרות העברית, אשר עסקתי ורציתי זה כמה שנים, ולמשפטך לשמוד ולשפה לשמוע מה בפיך הלא תמלא עבודתי חן בעיניך אם לא. כן למען לא קויתי משלם ולא דמיתי להפיץ מלאכתי זאת על פני חוץ לפני קורמים לקלפיס, כי ידעתי מך ערכי טעיר בעמי ושחרות שנותי ממני לא נכחדו, וקולי עלי ימשול המוסל: הנה זה בא ללמד ומלמד בל למד עוד", לכן בהיותי בקיץ העבר בקרית מלוכה וויען, וקראתי את ספר החכם הגדול הר"ר ד"ר יעללינעק בביתו והתעצמתי ליזם שנות מחברתו, וגם מחברתי זאת אשר היתה לו בידי הרשתי לו, ותיעב בעיניו "ד"ד ויעורכי ובחמדת לשונו דבר על לבבי למהר ולהחיש מעשי, ולהקריב לומתה על מזבח הדפוס; דברי רב תבונות הלזה, אשר יד ושם לו בקורות עמינו ובחכמת הקבורת, וכן נדולי חכמי המקרים הוא נמצם, הנה הרהיבוני ויאמלוני לגלות את פרי שקידתי בקבל רב. וידעתי גם ידעתי שמלאכתי לא בתכלית השלימות שהרשת הנה מחוסר ספרים נדפסים וכתבי יד וכדומה, אבל שמתי מלאי שלמים: "ד לא עליך המלאכה לגמור וכו' נוכח פני ודעו כי לא תבוש; וסיס ברלות הנה דרכי לבלע את אשר החילותי ולגמור את מלאכתי מקורות היהודים בקרקע הבן הרחשה אשר הלים נשאתי את נפשי, זה לוסיף שנית ידי למלות את אשר חסרתי ולספר גם מתולדות שאר גדולי עירנו אשר ככוכבים מזהירים הפיצו נגהם חור יקרות על שמים.

עתה עוד לי לגלות חזק על דבר הטוגע לחומר ספרי; תולדות הרמ"ח לא מעטי ידעה, רק היא מלאכת ידידי החכם הר"ר מרדכי ווייסמאן נ"י, וכבר כדפסה זה שנים מספר במ"ע הכאר הגדול להמבאר הנה רשמונה, ואף הם דרכי שונה מדרכו, הנה בכל זאת לא מלאתי לנכון לפזר לריק יגיעי, ולכתוב מחדש בעבור דבריס נקלים, רק הדפסתיה כולה כאשר היא, בהשמטת מזה דבריס הבלתי נוגעים לעבודתי, לרגל המלאכה אשר לפני, ואת אשר מלאתי אחריו להוסיף או לגרוע הלבתי לבדה בקלה ספרי בתוך ההערות והתוספות.

טרם אלא מאת פניך עוד עלי לאמר אלף תודות לאלה אשר תמכו בימיני בעבודתי. ראשונה אל המדון הנכבד Z. Pauli פקיד בבית אוצר הספרים היגעלאני, אשר תמך אותי בתתו אלי את העתקותיו הרבות והיקרות מספרי אוצר כתבי העיר (שטאדט ארכיוו) וכל אלה אשר הזכרתי והעתקתי בהערותי מידו המה, ועוד ידו נטויה לתמכני ולתת על ידי כהנה וכהנה, ושנית אל המדון הנכבד החכם Dr. Dankowicz אשר אוצר ספריו הרבים והיקרים פתוח היה לפני בכל עת ולא מנע טוב ממנו כאשר היה לאל ידו, מקירות לבי אברך גם שניהם, וברוכים יהיו עד עולם.

המחבר

מבוא

הן למותר להעיר אוזן הקורא על הנודע לכל כי העיר קראק, עיר הקודש מעולם יָקֵרָא לה על אודות רבניה מוריה ומאוריה, אשר היו בקרבה, אנשי השם אשר מעולם, ורבים מהם המה עודנה מצוקי ארץ התושיה ומוסדות ההוראה אשר מפיהם אנו חיים; ואלה מצאו מנוח בקרב עפרה, אחרי אשר התנערו מעפר רבצם פה בעמק הבכא, ורוחם הקדוש שב אל מרומי העדן, רק גיום נשאר לנו לנחלה טמונים בארץ המה עד יקיצו ישיני עפר, וקץ הימין יעמדו לגורלם. 1) אבל עודנה לא שם איש אל לבו לחקור אחרי קורות חייהם ותולדות ספריהם, גם לא לחרות שמותם על לוח כסדר היותם זה אחר זה; האמנם פה ושם נכתבו דברים מעטים אודות אחדים מהם, אבל גם זאת לא על דרך האמת, זה שגה בכה וזה בכה, ומדרך האמת הנכון עוד רחקה רגליהם. על כן קמתי אנכי הצעיר בעמי ושמתי העול הכבד הזה על שכמי, לזכר נשמותיהם הקדושות וגם לתועלת דורשי וחוקרי קדמוניות ישרון, המתימרים בכבוד חכמיהם ורבניהם ולא חפתי על העמל הרב והעצום הכרוך בעקב הדבר הזה. ואם הוצאתי כדי למעשהו עיניך הקורא תחזינה מישרים; ולוא גם בכך עמלי הרב אשר עמלתי, ולנוכח האמת פני שמתי, עוד שניתי בדבר קטן או גדול, אתך הקורא הסליחה, כי איש נבון וחכם אתה, ובטח תדע כי לעמת גודל העבודה וכובד המלאכה, מעטים המה מאוד המקורים הנמצאים אשר מימיהם נאמנו, העומדים לימין הדורש קדמוניות אלה; וגם זאת לא נשכח ממך כי גם אני כמוך קורא נכבד! וככל בני תמותה, אדם קרוץ מחומר ולא מבני אלים יושבי מרום. והנה בטרם תבוא אל המחברת פנימה, עוד מקום אתי פה להעירך על דברים אחדים הנחוצים לדעתי, למען תלך בטח בבוא שמה ולא תִכָּשֵׁל.

א) בצדק יתפלא הקורא על הדבר הנראה זר בעיניו בבואו להביט במהברתנו זאת כאשר יפגע בראש את תולדות אחד מרבני עירנו אשר פִּתֵּן פאר אחרי תום המאה השלישית לאלף האחרון, באמרו: הלא מאשר נדע בטח מאז ומקדם, כבר בראשית האלף הזה, ואולי עוד טרם כלות האלף החמשי, כבר נמצאו עברים בעיר קראקא, וגם נקראו אז בשם תשארה: „עדה", הכי היו כצאן בלי רועה אשר על מי מנוחות הדת אין מי לנהלם ורק תעו כשׂה אובד מבלי מצוא מנחם משיב נפשם (זעעל זארגען)? אמנם כן תשאלני קורא נכבד! ואני בתומי אֶבְחַץ בין המצרים להשיבך כי אין בפי מענה נכונה ומספקת, להשׂביח שׂאון גלי המון השׂאלות אשר התפרצו גם בקרב לבבי ואשר אערכם אחת לאחת במחבריתי מקורות היהודים בקראקא, שמה אתהלך ברחבה, ואחתור היבשה כפי יכלתי, אך פה לרגל המלאכה אשר לפני אערכה בקוצר מילים לתשׂובת שׂאלתך כדברים האלה: בלי תפונה נודע לך, אם בחקרי קדמוניות התהלכת, כי בחקרי קדמוניות אשר במצולות הנשיה כבר טָבָעוּ, ובאורך הימים פבר נשכה זכרם, בל יעמדו לימין הדורש אחריהן רק שתי דברים היותר מקוריים ובטוחים משניאות, א) מכתבים עתיקים אשר נכתבו בתוכם המקרים הנכבדים אשר נקרו ויאתיו בימי הרושם אותם עלי לוח, בחפצו לתת להם זכרון לדור אחרון. ב) אבני זכרון מצבות גדולי הזמן אם בחכמה, או בעושר ואושר מבורכים, וזאשר עזרו גם המה להתפשטות התורה והחכמה, או כי על נדיבות קמו ויעשו למו שם עולם. וכהנה, מדברים כאלה נלמוד לדעת את מצב העם או העדה בשׂנות מאות עברו המדיני והמוסרי, וכל אשר עברו עליהם אם לשבט או לחסד. אולם לדאבון נפשנו פה בעירנו חסרנו כל אלה מראשית בוא היהודים לחסות בצל כנפי העיר הזאת עד התחלת המאה הי־ביעית; את הדבר האחרון אבדנו יען כי לפי הנודע לא שקטה עדת ישראל פה על שמריה במקום אחד, כי אם אחרי התאחזם באחד מחלקי העיר אשר נִתְּנָה למו להתגורר בו, הנה לאיזה מן הסיבות נגרשו משם אחרי כן, וכל בתי אחוזתם, בתי תפלותיהם, אחוזות קבורותם נלקחו מאתם ביד חזקה, אבני המצבות נשׂברו, על גבי הקברים הרשו חורשים או כי שמו אותם ארות לסוסיהם, רפתים וגדרות לבקרם וצאניהם. גם מסיבות התבערות הרבות אשר פרצו בלי חשך ברוב הזמנים ההם, נאבדו מתוך הקהל גם המכתבים העתיקים אשר התנחלו מדור

דור , ויהיו טרח ושכל לשיני האש , ובדרך הזה נאבדו מקרבנו כל הדברים יקרי הערך , אשר יכלו להיות למקור נאמן ומבוע לקורות ותולדות עדתינו בימים הקדמונים , עד כי גם הדברים המעטים ממצבם המוסרי הנודע לנו , רק מתוך ספרי דברי הימים לעם וארץ פולוניא , כאשר יביאם ההכרח , וגם זה רק לפעמים רחוקות , לדבר מקורות שה פזורה , מקורותם המדיני ביחוסם אל העמים שבניהם , רק מתוכם קבצנו אותם על יד יחדיו בכליון עינים ובזיעת אפים [2] . ועתה אחרי הודיעי אותך את כל זאת תדע גם אתה להקל מעלי את כובד הפליאה אשר כאבן מעמסה שמת על שכמי וכמעט תחתיה רבצתי .

ב) בטרם אבוא לְסַפֵּר לפניך את תולדות וקורות הרבנים מזמן הנודע , עד ימינו אלה , מוכרח הנני לדבר עוד על גדולים מפורסמים , אשר כפי הנחשב עד כה , גם המה למספרם יחֻשָּׁבו . הרב בעל סדר הדורות (מ"ר ע"ב) כתב : כל אלה היו חכמים גדולים בדור הזה (רנ"G) ר' כתריאל בקראקא" ; ובפנקס הח"ק לעירנו (דף ואו ע"א) מיר בראשיתו , והוא לערך שנת שי"ן , מצאתי כדברים האלה : יזכור אלהים נשמת הגיון מורנו הרב ר' דוד ב"ר יואל הכהן וזוגתו מרת צוובר (?) בת החבר ר' יהושע ז"ל שהלכו" (?) אה בשו"ת שארית יוסף שם מובא גדול אחר בשם הזה , אשר היה אבי חורגו של הגאון בעל שארית יוסף ואולי הוא זה הנזכר פה , אבל מכל אלה אין אתנו יודע עד מה ורק השערות שונות נגד פנינו ירחפו , ין כי כל הזמן ההיא מכוסה בעלטה , וחשכת שנות עולמים תכסהו , ואין מי יבלע את פני הלוט מן המסכה הנסוכה הזאת ; כמו כן יש לספק מאוד באיזה מהם , אם היו כלל בקראקא , כמו ר' כתריאל הנזכר בסה"ר [3] וכהנה .

לדעת קצת היה הגאון מהו' אליעזר אשכנזי בעל מעשה ה' אב"ד בקראקא (ראה קריה נאמנה עמוד נ"ר ובתולדתו הלאה) , וכן חשבו בעל סדר הדורות ובעל שם הגדולים , ואף כי לדעתי יש לדקדק ממקומות הרבה שלא כן היא , ראשונה ממה שכתוב בשו"ת שארית יוסף (סי' כ"G) : ואחר זה המעשה כמו עשרים שנה נמצא שניה ממש כזה המעשה , והיה בכאן כמהורר אליעזר ב"ר אליהו אשכנזי והתיר" (וראה ב"ח יו"ר סי' נ"א סוף אות נ' וטורי זהב שם סק"ד) , וכן בשו"ת ב"ח החדשות (סי' פ"ט) מובא סתם בלי שום כינוי אב"ד , ומה שיש לרחות כי אין מהם ראיה , לפי שאין מדרכם

וחובתם להזכיר אם היה הרב המובא מהם אב"ד או לא , הנה אין לאמר כזאת על הרב בעל צמח דוד שכתב (מ"ג ע"ב) גם הוא : רבי אליעזר אשכנזי אשר שמעו יצא בכל הארץ , הוא אשר חבר ספר יוסף לקח וס' מעשה ה' , היה ראש ואב"ד בעיר המהולה פוזנא , ונאסף אל עמיו בעיר קראקא סביב לשנת שמ"ו" . והוא היה בן דורו וכותב דברי הימים אשר לא יצדק עליו לומר כי לא דקדק לכתוב אם היה אב"ד גם בעיר קראקא , או לא , והוא לא יכננו רק אב"ד בעיר פוזנא , כאשר כתב עליו בעל שארית יוסף במקום אחר (סי' י"ם) : זאת השבתי למהורר אליעזר שבא ממצרים ונעשה אב"ד בק"ק פוזנא" . הנה בכל זאת יען כי הזמן יוכל להסכים לדעתם , נביא במחברתנו גם את תולדתו (ראה בפנים) .

הגאון ר' משה לאנדא אשר היה מבית דינו של הרמ"א (ראה בשו"ת הרמ"א סי' ז' , י"ב , נ"ה , נ"ח , נ"ט , ובהג"ה יו"ד סי' ת"ב סעיף י"ב כתב : בקבלה מפי זקן מופלג מהר"ם לאנדא" , וראה עוד בסוף שו"ת שארית יוסף) , אודותיו יהיו רוב דברים אף למחסור כי נודע אשר לא היה לא אב"ד ולא ר"י רק דיין , כמבואר שמה ; אולם בהיותו גדול בדורו , וגדול בעיני הרמ"א אשר בכבודו לרוב יתימר , נביא בזה דברים מעטים הנודעים לנו ממנו . הוא היה יליד ארץ אשכנז , מעיר לאנדא , כאשר יעיד עליו שמו , וכאשר כתוב על מצבתו : מלנדא" , וכן כתב עליו הגאון מהרש"ל (שו"ת רמ"א סי' ס"ו) , ובטרם בואו אל עיר קראקא , היה אחד מדייני עיר פראג (ראה בשו"ת הרמ"א סי' נ"ו) שם כתב עליו הג"מ אליהו מנחם חלפן מעיר ווניציאה כדברים האלה : אעפ"י שת"ל גדולי אשכנז וחסידיה נמצאים בפראג , כמו הזקן והישיש אשר מעמו ונימוקו עמו , ותורת השם ית' כל ימיו לא פסק מפומיה , הוא הגאון כמהורר משה לנדא" . והוא בא , לאיזה סיבה לא ידענו שהרה . לעיר קראקא בין שנת ש"י לשי"ח כי בשנת ש"י היה עוד בפראג , ואז בשנה ההיא כתב עליו הג"מ אליה מנחם חלפן את הדברים המובאים למעלה , ובשנת שי"ח כבר היה בקראקא כאשר נראה מתשובת הרמ"א (סי' י"ב) ותשו' שא"י (סי' ע"ו) . ועוד בשנת ש"י כתב עליו רא"מ חלפן את התוארים „זקן וישיש" , ואם כן האריך ימים מאוד , כי ידענו שהלך לאור באור החיים בשנת שכ"ז . ונודע לנו מבת אחת היתה לו , וגיטל שמה , והיתה אשת הקציץ מהו' יעקב מנג , ותמת בשנת שנ"ו (כ"ד

ניסן) בקראקא (פנקס הח"ק דף נ"א ע"א) . והנה שמעתי אומרים בשם חוקר בקדמוניות , אשר הג"מ משה הוא הראשון הנקרא בשם לאנדא , ולפניו לא נודע לנו אחר בשם הזה , ולכן נוכל לשפוט בצדק כי הוא הנהו אבי משפחת לאנדא בישראל ; אבל טעות גדול היא בידם , כי עוד חמשים שנה לפניו היה אביו של המחבר ספר האגור נקרא „לאנדא" , ראה בספר האגור (דיני ברכות ט"ו ע"ב , דיני הוצאות שבת ל"ו ע"ב , דיני שבת [מ"ב ע"ב , דיני תשעה באב ס"ז ע"ב , דיני שחיטה פ"ט ע"א , טרפות הריאה ז' ע"ב (ומובא בב"י יו"ד סי' ל"ה) דיני טרפות צ"ה ע"ב , דיני מליחה ק' ע"ב , דיני טבילה ק"ט ע"ב , ושם קכ"א בסוף הספר) . בכל המקומות האלה מזכיר המחבר את אביו בשם זה , וכן הוא נזכר בספר שם הגדולים .

ואם לא השחוק יהיה לך בראותך מחבר אחד אשר יציג את יקר תפארת משפחתו ויחושו בשער ספרו , ויגלה את בערותו בזה לעין כל רואה , והוא מחבר ספר כ־ה ומ־ש כתב : ונכד הגאון מהר"ם לאנדא בעל אגור גיסו של שארית יוסף והרמ"א ; והנה ברצותו לעלות מעלה על מזכה היחש גלה ערותו עליו , (כמליצת הראב"ע) , לעשות את הג"מ משה למחבר ספר האגור , אשר כפי הנראה עשה חוזה את המבקר אשר זכרנו , אשר הרים אותו לאבי משפחת לאנדא , ולמען לא יקשה גם עליו את אשר הקשיתי לשאול על דעתו , הקדימני ושם את המעקשים למישור במלות שתים : בעל אגור" . ואת לבד לא היתה די לו עוד להיות נכד הג"מ מ ש ה בעל האגור , ונפשו לא ידעה עוד שבעה , עד שעשה את הג"מ משה לגיסו של הרמ"א ובעל שארית יוסף , להתימר גם בכבודם , ולהמנות במספר הצאצאים והצפיעות אשר תלו עליו .

ועד האחרון אני בא , הגאון מהו' זלמן רונקיל הנפטר בשנת שכ"ג בקראקא , לא נודע ממנו מאומה . ואולי הוא הנזכר בשו"ת מהר"ם מלובלין (סי' נ') שכתב שם כדברים האלה : ועפ"י הדברים האלה שלחתי פתקא דהזמנתא ליושבי ק"ק רימונב שהוא אחת מהקהלות השייכים לאגפינו , שיבואו לכאן ק"ק קראקא להזהיר על ככה וכו' , וכבר עלה ג"כ ברעת הקדמונים הלא המה רבני קשישאי שהיו מנהיגי קהלה זו שהיתה ג"כ ק"ק רימונב תחת יד בית דינם למחות בידם משא ומתן זה , כגון הגאון מהו' משה איסרלש ומ"ו חמי הגאון מהו' יצחק הכהן , והגאון מהו' יוסף כ"ץ ,

והגאון מהו' שלמה ז"ל" ; זה האחרון אולי הוא ר' שלמה זלמן רונקיל. כי זולתו לא נודע גדול אחר בשם הזה . אבל יפלא בעינינו מדוע הניחו הושב אותו באחרונה . כי מסדר דבריו נראה שדקדק לחשוב את כלם לפי זמן חייהם , כאשר יראה כל מבין , ור' זלמן רונקיל היה עוד לפני שלשתם ; לכן אחשוב כי כונת מהר"ם לא היתה על מהר"ז , אך על ר' שלמה אחר . ועלה בדעתי על הגאון מהו' שלמה ר" ליבשים רבו של הב"ח והשל"ה הניח אחריו ברכה ספר שמות גיטין והיה ביד הגאון מהו' אברהם שרענצל בעל איתן האזרחי . אשר מזכירו איזה פעמים בספרו שמות גיטין שחיבר גם הוא . לפי מה שהעתיק ממנו הגאון מהר"ז מרגליות בספרו מ"ב גיטין . אשר כפי הנראה מדברי זה האחרון (של"ה ראש שבת) היתה מגורת הג"מ שלמה רבו איזה זמן בקראקא. כי כדברים האלה כתב שמה: וכשלמדתי תורה בק"ק קראקא אצל רבי מורי הגאון החסיד מה"ר שלמה זלה"ה אירע" וכו" . ולא נודע לי אם היה רבעל השל"ה מורה בשם כזה בלעדי ר' שלמה ר' ליבשים. וגם מן תואר הכבוד אשר יתארנו פה "הגאון החסיד" נראה כי הוא זה . יען כי ברוב המקומות אשר יזכיר בעל השל"ה את מורו זה יתארנו בתוארים כאלה ; ולפי זה יכונו היטב דברי הגאון מהר"ם אשר חשב את ר' שלמה באחרונה . כי באמת זמן חייו מוגבלים אחריהם ; ולא יחסר לנו איפוא כי אם עוד ראיה מספקת אשר הג"מ שלמה ר' ליבשים דר זמן מה בקראקא .

והנה גם את זאת מצאנו , בתשובתו אשר כתב אל הגאון מהרש"ל . ובה שאל את פי רש"ל תורה (שו"ת רש"ל ס' ע"ט) ובתוך דבריו שם כתב : ובהיותי בקראקא נתחבטו שם בעלי התרסין זה אומר בכה וזה בכה" . והנה הגאון מהר"ם הוסיף עליו את תיבת ז"ל , וידענו כי הג"מ שלמה נפטר בשנת שנ"א (צמח דוד) , והגאון מהר"ם ישב על כסאו בקראקא בשנת שמ"ז , אבל היה שמה עד שנת שנ"ה (לערך) , ואת התשובה ההיא כתב בהיותו עוד אב"ד בקראקא (ראה כל זה בתולדות מהר"ם מלובלין) אבל לא יכולנו להגכיר שמה את שנת כתיבתה , ועתה נראה כי כתבה אחרי שנת שנ"א . והרוחנו בזה , אם אל מרכז האמת כוונתי בדברי אלה , לדעת כי הג"מ שלמה ר' ליבשים היתה לו איזה התמנות בקראקא, אשר בלעדי זה לא ידענו ממנה דבר . כהתימי דברי אלה עלתה במחשבתי עוד השערה אחרת בכונת דברי הגאון מהר"ם , אשר זכרתי , והיא כי אולי יכוון בכתבו : הג"מ שלמה ז"ל"

דהג"מ שלמה ליברמאנש מעיר ברזל , שהיה אחרי כן אב"ד בפוזנא , כי כפי הנראה משו"ת שארית יוסף (סי' כ"ח) היה יליד קראקא , או עכ"פ היה דר בעיר הזאת זמן כביר , כי אלה דברי הגאון מהרי"ף שם : וכמדומה לי שעלה על רוחו ולבו השיאתו שלא הניח בארץ שממנה יצא כמוהו , אבל הוא בידו שגיונים , ושרי ליה מריה ממעונים , כי גדיים שהניח נעשו תישים בעלי קרניים" .

והנה השאלה ההיא הנזכרת שמה יתה בקראקא , שבחור אחד קדש אלמנה אחת במטבע , והאשה ההיא היתה בתו הרגתו של הגאון מהר"ש עיי"ש , ועל עיר קראקא כיון מהר"י באמרו : בארץ שממנה יצא" , וכבר הוכח בצדק ידידי החכם רש"ז האלברשטאם נ"י בישרון להח' קאבאק , שהשערת החכם פערלעס אשר הג"מ שלמה ליברמאנש זר' שלמה ר' ליבש"ס איש אחד המה , השערת שוא היא , ואנכי במכתבי לידידי הג"ל הוספתי ראיות על ראיותיו שרעת פערלעס היא לגא אמת , וכי הראשון היה זמן כביר לפני האחרון . עכ"פ ראינו שר"ש ליברמאנש שכן גם הוא זמן בקראקא , מה שלא העידו החכמים פערלעס והאלברשטאם גם שניהם מאומה , ואשר א"כ היה מקום לחשוב שכונת מהר"ם היתה על ר' שלמה הלזה ; אמנם גם על ההשערה הזאת תפול השאלה אשר זכרנו למעלה נגד ההשערה הראשונה בדבר הג"מ זלמן רונקיל , ולכן טוב לנו לאחוז בדעה הקודמת , אשר שום שאלה לא תרבץ על פתחה . עד אשר יודיע לנו איש אחר כונה יותר קרובה בדברי מהר"ם .

נשובה נא איפוא אל הגאון ר' זלמן רונקיל , ואומר כי רק דבר אחד מצאתי להעיר אודותיו , והוא יען ראיתי יש חושבים כי ר"ז רונקיל המוזכר בשר"ה (ראש פסחים) לענין פרורי פת ופרורי בצק , כי הוא זה בעצמו ר"ז מקראקא , ושעות נדול היא בידם , כי הדבר המובא בשמו בשל"ה שם , מקורו במהרי"ל (הלכות עסק המצות דף ז') ושם מובא דבר זה בשם ר' זלמן רונקיל סתם , אבל רז"ר הלזה היה רבו של המהרי"ל כאשר תראה שם (הלכות פסח ב') כותב המהרי"ל : מורי הר"ר זלמן רונקיל , ומוזכר עוד במקומות רבות במהרי"ל , ונודע כי המהרי"ל נפטר בשנת קפ"ו לאלף הששי כמובא גם שם (ב' ע"ב) , וגם מהר"א איסרלן

מזכיר את רז"ר הלזה בהגהות שערי דורא (הלכות נדה דף נ"ד ע"ב דפוס ווינציאה) , ובפסקים וכתבים (תרומת הדשן סי' קכ"ו) כתוב : במגנץ היה מהר"ז רונקיל ומהו' תודרס , ואני למדתי בישיבה של מהר"ז רונקיל" , וכן הוא מובא בהגהות איסור והיתר (שער נ"ח סי' ק"נ. 4) וראה בספר פרשנדתא (חלק האשכנזי עמוד ל"ג בהערה) ובס' צור געשיכטע אונד ליטעראטור להתכם ד"ר צונץ (עמוד ק"ה) .

ג) עוד רגע קטנה אעצרך קורא נכבד , כי עוד דבר לי אליך אשר לבך חשית לדעתו עוד טרם תבוא פנימה ; והוא כי בקראך בספרים ישינים תמצא כה וכה המחברים מזכירים שמות גדולי הזמן ויתארו אותם בתואר אב"ד בקראקא" , אשר לא ידענו שום מקום נאמן לדבריהם . בראשונה תמצא כזאת על השל"ה , יכונוהו רבים אב"ד מקראקא והחכם בעל עמודי העבודה (ח"ב עמוד קל"ג) בונה על זה פלפול גדול . אבל כל זה היא ללא אמת , כי גם את דברי נכדו בהקדמתו לשל"ה ולסידור שער השמים שכתב : כמעט בכל הגולה נתפשטו תלמידיו , ורוב הגולה רובא דרובא , התאוו לתורתו ולהנהגתו , וקבלוהו לאב"ד וראש ישיבה כמה וכמה קהלות, גדולות, ובאחרונה נתקבל בד' הקהלות שהן עשרותיהן של כל הקהלות , דהייגו ק"ק פ"פ וק"ק פראג וק"ק קראקא וק"ק פוזנא, בזה אחר זה , ויציאת הצדיק היה מק"ק פראג" , נוכל להבין בדרך אחרת , שנתקבל לרב , רצונו ששלחו אחריו להושיבו על כסא הרבנות , אבל הוא לא בא מעולם . כיוצא בזה תראה בספר גל עד (ציון ל"א) על הג"מ אהרן שמעון שפירא כתבו במצבתו : מצודתו היתה פרוסה בפ"פ לבוב לובלין קראקא ווינא" . ואחרי זה נמשך החכם האק בהערותיו שמה לחשבו לאב"ד בקראקא , אשר אנכי לא ידעתי שום מקור לזה , ונצטרך להבין את הנחרת במצבתו על דרך אחרת , אולי שמעו פעם לעצתו אשר יעץ לתושבי הערים האלה , או באופן אחר דומה לזה . רבים כנו את הגאון ר' מאיר שמערן בשם אב"ד בקראקא , אולם ראה בנוספות לצמח דוד (דפוס לבוב) מזכיר כי קבלוהו תושבי העיר לאב"ד אבל עוד טרם בואו נפטר לעולמו 5) . ומזה חשפוט גם על מה שכתב הגאון בעל פרי מגדים ברוב ספריו על זקנו הג"מ יוסקי שהיה אב"ד בקראקא. ומוציאי לאור ספר זרע יצחק כתבו על השער : סהו' יעקב חיות בהגאון הגדול מהו' יצחק חיות אב"ד דק"ק לבוב וק"ק

קראקא" (ראה גם בס' קריה נאמנה עמוד ס"ד) , ותבין גם זאת על דרך קרוב אל הנזכר .

ופה המקום להעיר על מה שנמצא בס' קריה נאמנה (עמוד קכ"ט) ואלה דבריו : על אשת הגאון מהו' שמואל אב"ד האחרון בווילנא כתוב על מצבתה בת הגאון מהו' חיים יהודא ליב , אביר הרועים הגאון אב"ד והמדינה ודגליל קידאן ודק"ק קראקא קדמונה, טרם היתה להם מחברת מהור באמונה" ; והנה אף כי חפצתי להבין גם זאת דומה לאשר זכרתי , בכל זאת לא ידעתי להלום את הכתובת הזאת כי מה לק'דאן עם קראקא ? ומה זה פתרון קראקא קדמונה ? ולא נמצא בכל ארצות תבל עיר מלבד עירנו , שנקראה קראקא גם היא , והחכם פין לא העיר שם מאומה . והנה לשמחת לבבי אורו עיני ימים רבים אחרי כן, אחרי אשר חשבתי בזה הרבה , ומצאתי שמה בספר הלזה (עמוד רס"ג) הרב החרף הבקי המפורסם וכו' מ' שמעון וכו' מ"מ ומ"ץ דק"ק קראק הסמוך לקידאן" ; ולמדתי מזה כי שם (עמוד קכ"ט) תיבת קראקא ט"ס וצ"ל : "קראק" , והוא באמת עיר סמוכה לקידאן , אם יאות לכנותה בשם עיר , אשר אולי גדלה כגודל העדשה .

כמו כן תדע כאשר תמצא לפעמים בספרים קדמונים שמות גדולי הזמן אשר יכנו אותם המחברים בתואר "אב"ד דגליל קראקא" , ג"כ תדע מראש , כי לא אל קראקא עצמה כונתם , רק לאחת מערי הגליל הקטנות או הגדולות . כה תמצא בשו"ת מהר"ם מלובלין (סי' פ"ח) : והגאון המופלא מחו' משה אב"ד דגליל קראקא , ואנחנו לא נדע מאב"ד בשם זה בשום זמן , אבל המכון כאשר זכרנו . (אולי לא רחוק היא אשר הג"מ משה הלזה הוא הרב מ' משה אב"ד בעיר פרימסלא הנזכר בשו"ת משאות בנימן (סי' י"ד וס"ב) ושו"ת הב"ח (סי' ע"ז) . והמופת לזה תראה בהסכמת הגאון מהו' שמואל מקראקא , אב"ד בפ"ם דמיין , לשו"ת הב"ח , שכתב שם : ובימי חרפו של רבינו ז"ל היה ר"מ ואב"ד בגליל קראקא (רצונו בעיר לובמלא בעלזא וכו') ובגליל חעלם . והיו כל גדולי הדור מריצים אגרותיהם וכו' , ואחר כן כאשר נתקבל רבינו ז"ל לר"מ ואב"ד בק"ק קראקא והגליל היה טרוד" , וראית מפורש אשר גליל קראקא לחוד ועיר קראקא לחוד , (ראה בשו"ת מהר"ם מלובלין סי' נון שזכרנו למעלה) והמחפש בספרי שו"ת ממאה הרביעית והחמשית ימצא כזה רבות .

לחתימת דברי אעירך עוד על דבר הראוי לשום לב עליו, והוא כי כמעט מראשית המאה הרביעית עד ראשית המאה החמשית, נפגע תמיד בלעדי הרב האב"ד אשר כהן פאר בראש עדתו, עוד רב גדול אשר משרה נכבדה היתה גם על שכמו, כמעט דומה אל הרב האב"ד, ולפי הנראה היא משרת „ראש ישיבה" ובלשון תלמודי המורגל אז בין תופשי תורה „ריש מתיבתא", ועל הרוב נתחלפו לאחרונים זה בזה, אבל אם נטיב ראות יתראה לנו כי זה המתואר בתואר „אב"ד", היה הרב אלוף לעדתו, ועל שכמו היו כל עסקי ועניני העדה; והשני, אשר נמצא עוד עליו, בזכרונות הישינים, פנקסי הקהלה והח"ק, ועל המעט גם על מצבתו, התואר „ריש מתיבתא", רק תורת ה' היה חפצו, לחפוש משוט ולעמוד בראש בני תלמידים וחברים מקשיבים לקולו, הכמהים לדבר ה', והמתעדים לעמוד גם המה בבוא עתם בראש הקהלות בתור אב"ד או ראשי ישיבה. אבל ברבות הימים פרץ כל אחד את גדרו, ונכנם בגבול רעהו, הר"י הרשה לו לקחת גם ב"ד מיוחד לביתו והתערב עצמו בעסקי הרב; אשר לזאת אחשוב כי בראות העדה וראשיה, כי מלכות נוגעת בחברתה, ודברי ריבות משכו אחריהם התחכמו לשנות ממנהגם הקדמון, ונתנו את שתי המשרות הנכבדות על שכם אחד למען לא יקנא עוד האחד ברעהו ולהשיג גבולותם. ולראשון אשר נתכבד בזאת, אחשוב את הגאון בעל תוספות יו"ט (ראה תולדתו בפנים). גם בעיר לבוב ראינו כזאת בימים הקדמונים. אבל בדרך אחרת, כי היה למו אב"ד מיוחד בתוך העיר וכמוהו חוצה לה, והיה מתואר „אב"ד דחוץ לעיר", כאשר נראה מספר מצבות קודש.

א). ר' אשר, ור' משה שטארק.

כבר הרבתי דברים והכברתי אמרים במבוא למחברתי על אחור הזמן, אשר יפגע הקורא פה בראשית מחברתי, לכן לרגל טלאכתי פה עלי להציג רק את היותר קדמון אשר היתה לו המשרה הנכבדה לכהן כאב בראש העדה, אם בתור "רב אב"ד" או "ראש ישיבה", ולספר מקורותיו ותולדתו באשר יש לאל ידי, וכאשר נציל מפי המקורים דבר אמת אם מעט ואם הרבה.

רב אשר אביו זקנו של הגאון מהר"ם מלובלין, רק אותו ידענו לאב"ד או ר"י עוד לפני הרמ"א והר"י שפירא, וזכרונו לא מצאנו רק בספר שו"ת מהר"ם מלובלין (סי' ס"ג) אשר נכדו הגאון המחבר מזכירו, ויודיע לנו ממנו דבריו אלה: וכן מצאתי בדברי אבי זקני המקובל האחרון החסיד מהו' אשר ז"ל. אשר הוא היה אב"ד בעיר ואם בישראל קהל קודש קראקא בדור שלפנינו, וחיבר ספר אחד קדוש על סודות התפלות והברכות ונקרא עמק הברכה, ומתוך קדושתו לא הביאו לבית הדפוס" ע"כ. והנה גם זכרונו גם ספרו נאבדו מאתנו יחדיו, ולכן להנכיל זמן חייו בפרטות אי אפשר, כאשר כבר מלתי אמורה אשר אין לנו שום מקור מנוגע לתולדות חייו זולתי התשובה הזאת מאת נכדו הגאון מהר"ם, ועוד דברים מעטים אודותיו מבנו (של הג' מהר"ם) בהקדמתו לס' הלזה. אכן ממה שכתב מהר"ם שהיה בדור שלפניו, גם מדברי בנו שכתב עליו: ועוד מצאתי און לי באמתחתי מתוך הכתבים והמה בכתובים ספר קבלה שחיבר זקני מהו' אשר בזמן שתפס ישיבה בק"ק קראקא, ושם קבורתו עד היום הזה ינוח על משכבו בשלום", מדברי שני אלה אב ובנו שראו את החדש, נוכל לשפוט בצדק כי הלך לאור באור החיים קרוב לשנת שי"ן, כי זמן כביר לפני השנה ההיא לא מת, אחרי ראינו שהיה אבי זקנו של הגאון מהר"ם, ואותו נדע משנת ש"ן עד שע"ו נחשוב איפוא שתי דורות לאחור כחמשים יצא לנו כי חי סביב לזמן ההיא. גם זמן רב אחרי השנה לא נפטר, כי לעדות בן מהר"ם מת בקראקא ושם קבורתו ובכל זאת לא נמצא זכרו בפנקס הח"ק הישן אשר לפנינו, אשר התחילו לכתוב אל תוכו זכרון המתים משנת ש"ה והלאה, מזה יצא לנו המשפט כי נפטר עוד לפני השנה ההיא (ש"ה), ואם כן יפה כתבתי קרוב לשנת שי"ן. והנה גם משרתו הנכבדה לא נוכל להגביל בבירור גמור, אם אב"ד או ר"י, או שניהם יחד, כי גם זאת לא נודע לנו אם בבר בעת ההיא היה מנהג העדה להיות שני רבנים בראש עדתם, ולכן לא נוכל להוציא משפט אמת מהתואר "אב"ד" אשר

תיאר אותו הגאון מהר"ם, ותואר "ר"י" אשר יתארנו בנו כאמור. מתכונתו כבר ראינו שהיה מקובל גדול וחסיד מופלג כאשר יכננו נכדו מהר"ם, ושחיבר ספר קבליי עמק הברכה, ולא נדפס. ובמקום הזה הספיק להקורא הודעה הקטנה והדלה הזאת, בראותו כי אין לקוות על ידיעה יותר קרובה, ובידעו כי כל מעינות קורותיו נסכרו.

הגאון מהו' משה שטארך היה גם הוא ראש ישיבה או אב"ד בקראקא סביב לזמן הלזה אך אי אפשר להגביל זמנו, אם היה לפני הג"מ אשר, או אחריו, או אולי גם בימיו, כי מאלה אשר יזכירוהו לא נוכר לברר זה. הרב בעל צמח דוד (מ"ב ע"א דפוס לבוב ואחריו כותבי הדורות המאוחרים) כתב: ובימיו הרביצו תורה בישראל (בימי הגאון מהו' שכנא אב"ד בלובלין) והיו ראשי ישיבות גדולי עולם ואנשי שם במדינות פולין ורייסן, ר' קלמן ווירמש ר"י בק"ק לבוב, ר' קלמן האברקשטן ר"י בק"ק לבוב ואוסטרא, ר' יהודא קראשוויץ ר"י בק"ק לעמבערג, ר' משה שטארך ר"י בקראקא"; והנה זמן חיי הג"מ שכנא נודע שהיה סביב לשנת שי"ן, ונפטר בשנת שי"ט, וכן זמן חיי הגדולים הנזכרים כר' קלמן ווארמש ור' יהודא קראשוויץ; וסביב לזמן ההיא חי גם הג"מ משה המדובר, ולזה מסכמת גם הודעת הג"מ יוסף כ"ץ (שו"ת שארית יוסף סי' ג') שכתב: והנה אף כי מ"כ לא כתב אלי רק לאלוף הגאון אבי חורגי מהר"ר יואל י"ץ, ולמהר"ר משה שטארך (בדפוס א"ד משנת תקכ"ז נמצא ט"ס שטאוך ואו תמורת ריש) י"ץ. מ"מ אמחול על כבודי ואהיה כנושא ונותן בדבר"; והתשובה ההיא נכתבה אחרי שנת שי"ן, כי מסננון לשונה נראה שלא היה אז צעיר לימים עוד, והבדל גדול ניכר מתוכה בינה ובין סי' כ"ח אשר זכרנו במבוא, והוכחנו שמה שכתוב אותה לפני שנת שי"ן. וגם שנת מותו לא נדע להוכיח, כי בפנקס הח"ק לא נמצא זכרו, ומי זה לידנו יתקע שלא נסע מקראקא לעיר אחרת, רק יערב לנו שנשאר בתוכה עד יומו האחרון? אולי נפטר במקום אחר לא נודע לנו, לכן אין לדעת שנת מותו כאשר לא נוכל לדעת מכל הקורות אשר עברו עליו, כי בלעדי זכרון שתי המקומות אשר כתבתי לא נודע לנו.

ב. רבינו משה איסרלי"ס

אחד משני הגדולים הנודעים לנו אשר עמדו בראש העדה לצבי עמרת ולגאון ותפארת, אחרי הזמן המדובר למעלה, היה הגאון רבינו משה איסרלי"ס ז"ל, ואף כי רעהו השני אולי הוא קודם לו בזמן, ואולי גם במעלת המשרה אשר הושמה על שכמו, בכל זאת הוא קודם לרעהו במעלות מוסריות שלמיות אמתיות וגם בשמו הטוב אשר עד נצח לא

ימיש זכרונו מקרב בית ישראל, אשר לכן מצאתי לנכון להצינ את תולדות חייו בראשונה.

רבים כללו יפעת משה בר"י איסרל"ש זצ"ל בקצרה לתאר חיי איש המופת הלזה בשרד המופת לאמר: ימיו היו ל"ג שנה, ויעש ל"ג ספרים ומת בל"ג בעומר שנת של"ג, ול"ג מדות ומעלות טובות ספרו לפני מטתו *), אכן נודע לנו עפ"י ציון קבורתו כי נאסף אל אבותיו בשנת של"ב; עדה המצבה כי אין הנ"ל הזה עד נאמן, ולא תהיה שמיעת הגאונים בעל שם הגדולים (ח"א צד ס"ו) והטורי זהב (אורח חיים סי' ת"ב סק"ה וע"ש סי' תר"ע סק"ה) גדולה מראית עין! (וט"ס יש בד"מ יו"ר סי' קכ"ד אות י"ז שכתב: מצאתי בתשובות רלב"ח שנדפס שנת ש"ס, וכן באה"ע בהג"ה סי' קנ"ד בנוסח הגט: שנת ש"ס, וצ"ל שנת ש"ך שכן מפורש בד"מ שם סימן קכ"ו ע"ש). ופליאה נשגבה בעיני על סופר אחד בכוכבי יצחק (חלק ב' עמוד כ"א) שכתב: סתומים חתומים הדברים ואין יודע שנת מותו אם של"ב או של"ג וכו' עי"ש, הלא אם בעיניו הדבר בספק תלוי, לפני אחרים זולתו ידוע הוא וגלוי! 6).

גם ימי שנותיו אשר חי, אע"פ שאין ראיה ברורה כמה היו, זכר לדבר יש שאין מספר ל"ג עולה יפה בהם, ממה שכתב בד"מ יו"ד (סי' שצ"א אות ב') וז"ל: מעשה היה על ידי בהיותי אבל על אמי ז"ל וברכתי ברכת אירוסין תחת החופה כדרך שרב העיר מברך", א"כ נראה איפוא שכבר היה רב ונשיא בשנת מות אמו. והנה בביהכ"נ החדש בקראקא אשר הקדיש נאון ישראל אבי הרמ"א ז"ל לזכר אשתו היא אמו הורתו מ' מלכה בת ר' אליעזר ז"ל חרות בעט ברזל עלי־לוח לזכרון, שנבנה מנכסי עזבונה שנת שי"ג לפ"ק, ולוא יהיה שנעשה ונגמר בשנה ההיא מהחל ועד כלה, אך בהיותו אבל על מותה, והיא עודנו רך וצעיר בן י"ג שנה היה רב העיר והיא פלאי?

---

*) יש מוסיפים עוד כי בהגיעם לל"ג מדות נלאו ולא יכלו למלות חשבון למלא מספר ל"ג, על זה היה דומ לבם — עד כי הקרה ה' לפניהם זקן אחד ויפתח פיו ודבר: חכם לב יקח מלות זה מעם! שבכל ליל פורים בעת הסעודה כעוב לב העם ביין, הוא היה עוסק במלוה ומחזיר על הפתחים להזכיר להתפלל תפלת מעריב", ועוד סיפורים הרבה שמעם מזקני אחר זקניהם יגידו מקורות הרמ"א ותולדות אבי חייו, פרשת גדולתו וגפלאותיו אחר עמה, ולא הלבתים לפניך קורת נעים מבלתי יכולת להגיל מהם קושט לחרי למת, לפי שחיים עוליס בסגנון אחד, ובשוחתם את טעמם, וגם ידם לוחזת בעקב לותות ומופתים היולחים מגדר הטבעי, ולא יתנו את הסכל החמוני לבוא בגבולם, ין בהם חפץ לאחר לינגו מאמין לכל דבר, ובהדי כבדי דרחמנא למה לנו? —

ולעומת זה נדעה נכון כי שקר העיד שמש הקהלה בקראקא לפני בי"ד הגאון אזולאי ז"ל (מערכת גדולים אות מ') שכתוב בספר זכרונות דת"ק שם שהיה הרמ"א זקן ושבע ימים ואני חפשתי בפנקס דת"ק הישן נושן ולא מצאתי בו כ"א: שהרביץ תורה ברבים והיה זקן שקנה חכמה" 7) ובתור המעלה הזה הספידו ג"כ הגאון שארו מהר"מ (מ"ס וצ"ל מהר"י) מינץ בי"ב דרשות שעטר לו כתר חכמה תורה וגדולה, ולא עטרת תפארת שיבה ע"ש.

וקרוב הדבר מאוד שהיה כבן חמשים שנה. ובימי עלומיו למד אצל הגאון שארו מהר"ם פדואה 8), (עי' שו"ת הרמ"א סי' ט"ז מ"א פ"ב, וד"מ יו"ד סי' קכ"ג אות ב', וסי' ק"ה אות י"ב וסי' שצ"א אות ב'), והדבר הקשה אשר בינו ובין הגאון מרן הב"י ז"ל הקריבו אליו, והוא יענם במועצות ודעת (עיין ד"מ חושן משפט ס' ר"ן), ואחרי כן עשה לו רב את הגאון מהו' שכנא ז"ל אב"ד דק"ק לובלין, אשר לקח לו את בתו לאשה *) וקנה לו חבר את הגאון מהר"ח בן בצלאל 9) אשר נהפך

---

*) הלמ כה דבריו בד"מ (יו"ד סימן ק"י לות ד'): המתת היה מה שתירץ לי הגאון מורי חמי מהורר שבנא ז"ן וכו', ולף שבעתין היה עלמו שהביה בספרו תורת חטאת ובמו"ת שלו (סימן למ"ד (בשנת שי"ע) וסימן מ"ד ומ"ה) וגם בד"מ סוף יו"ד בעניו כתיבת שמות הגיטין, ושם בלו"ח (סימן תרכ"ה לות ח') הזכירו שתם בשם הג"מ שבנא לבד ולא כתב עליו חמי. (וגם הב"מ ישראל בהגאון מהו' שבנא בתשובה להרמ"ח ז"ל (סימן כ"ה) ובתשובת רמ"ח שלו (סימן ק"ה) קרלו זה לזה גיסי ---) הלמ גם הגאון מהר"י כ"ץ היה גיסו של הרמ"ח (עי' ד"מ יו"ד סימן כ"ד לות י"ל ושו"ת סימן כ"ד וסימן קי"ה), ובכ"ז בד"מ לו"ח (סימן תפ"ז לות י"ה) הזכירו שתם בשמו. 10).

וזה המקום להעיר גם כן כי לף שהיה מיוחס גדול (עי' הלמה) אין לתנו ידיעה ברורה מהלשלה מהשפחתו היקרה, 11) למעלה מלבוי הגאון מהו' ישראל ב"ר יוסף ז"ל (מזכיר הלכה משמו בד"מ לו"ח סימן ת"ד ס"ה), ולמעה ממנו מה שם בניו ובנותיו לשר הוליד 12) זולתי בפנקס הח"ק מלתי שהיה לו בת ושרה שמה וכמו שערתי בנפשי היתה היא לשת הרב הגגיד ר' ולף שהיה חותן הגאון הש"ך ז"ל (עיין הקדמת הש"ך לחו"מ ושו"ת עבודת הגרשוני סימן קי"ח), ושעל כן קרא בעל הש"ך להרמ"ח ז"ל "מורי חמי זקני" (עי' הקדמתו ליו"ד). ובשו"ת הרמ"ח (סי' קכ"ב) מזכיר: בני ויקי וחביה כי יהודה", ושם (סי' זיין): גיסי מהלשה", ושם (סי' מ"ט): גיסי מהו' פנחס", 13), וסי' קכ"ה: גיסי ליב" 14), וסי' ל"ז: מחותני שמעון גינצבורג 15), המודע ברוב עשרו וגדולתו,

לאיש ריבו וספר כתב „ויכוח מים חיים", להשיג על ספר הורת חטאת (הגאון האמתי מהו' יוסף שאול הלוי נאטאנזאהן נ"י וכו' השיב על כל השגותיו והצדיק דברי הרמ"א ז"ל בקונטרס תורת משה הנדפס שנת תרי"ט), ובשנת ש"י הוקם על, לרעות ביעקב עמו על נאות שרי התורה והתושיה ונקרא הבקי בדינים, וכתב פסק וחרם על המדפיסים ספרים מוטעים כמבואר בתשובותיו (סי' יו"ד ע"ש) ואולי בעת ההיא כתב אליו הגאון מהרש"ל בתשובותיו (סי' ויו וט"ז) כסאו יהי נכון, ויקרא לו שארי יניק וחכים הגאון משה", — ונסמך שנת שי"ג (יודע כמובא למעלה) ובימים ההמה אחרי שמלא כרסו מעדני התורה בש"ס ופוסקים, אז החל לקרוא בספרי הפילוסופיא, ואז חבר ספרו תורת העולה (כמבואר הלאה) הוא העולה למעלה בחקירות רמות ונשגבות, ויתעבר הגאון מהרש"ל בו למענהו ויגל למוסר אזנו ואמר: זו אשמת הנשיא כמוך"! (עי' היטב בשו"ת הרמ"א סי' ויו ז'), והוא הצדק לפניו במענה רך ואמר שיותר לחוש שלא לטעות בקבלה מפילוסופיא (שם) ואין לאדם לטייל בפרדס קודם שנכנס לפרוזדר, לידע איסור והיתר ודיני המצות (הגהותיו לש"ע יו"ד סי' רמ"ו ס"ד) כי על כן שפך כאש עברתו, וחמתו בערה בו — דקא מרתחא ביה אורייתא על אשר יהרסו לעלות עד מרום הררי קידש בספרי קבלה בטרם ישקדו על דלתות התורה קרוא והבין בפשיטות הכתובים, ואשר הרב נאותם לקציץ בנטיעות עין ולחבל כרם הדת והאמונה — (ספרו תורת העולה ח"ג פ"ד ע"ש). ובשנת שי"ח (בן ל"ו) ישבו עמו לכסא על מדין הזקן ר' משה לנדא וכעל שארית יוסף, והוא לגודל ענותנותו חתם עצמו באחרונה (שו"ת הרמ"א סי' י"ב ע"ש סי' ז' ויו"ד וח"מ יו"ד סי' ת"ב אות ה'); ונבין ונשכיל מן מוצא הדברים כי הטיבו אשר דברו בעל צמח דוד וסדר הדורות, שהרביץ תורה בשבת תחכמוני כערך ד' שנה (היינו משנת שי"ג שנסמך לנשיא עד שנת של"ב) וימת בשם טוב בקירוב שנת החמשים לימי חייו, יהי זכרו לברכה ותהלתו עומדת לעד!

גם ספריו הנאהבים הנעימים והקדושים לא יגיעו למספר שלשה ושלשים, ואלה המה הנודעים לנו:

(וגם הוא חכם ויבינהו מהרש"ל בתשובה). ועוד שם: הלכתי לק"ק ברסק לניעמ על חתונת אחי (והוא המוזכר שם סי' ל"ט ושמו יוסף ע"ש אביו זקנו מלד אביו), ובסימן ק"ג. אחי יצחק". גם היה לו אח זקן ר' אליעזר על שם אביו זקנו מלד אמו (מת יום ד' ר"ח מנחם אב שפ"ג) ונמצא עליו אבל כבד במגלה עמוקות על התורה פרשת דברים 16).

א) מחיר יין, הוא עשהו ויכוננהו בימי הפורים שט"ז בהיותו בק"ק שידלוב, כי בוח מקראקא מפני חולי־רע ר"ל (ע"ש בהקדמה) וישלחהו מנחת זכרון תחת משלוח מנות, זה יצא ראשונה לאור, וכשמו כן תהלתו כי טובים דבריו מיין! —

ב) תורת העולה, ג' חלקים, נכבדות מדובר בו ויעש כונים למלאכת בנין ביהמ"ק וכל כליו, ויחבר גם אותו לכביד אביו אשר נדבה רוחו אותו ויבן כמו רמים מקדש מעט לתורה ולתפלה (ראה נא בהקדמתו שכתב: זאת גרם לי שמצוה גוררת מצוה, כאשר כבר פירשתי דברי האגרת של מגלת אסתר בדרך נסתרת, ועי"ז זכיתי להתחיל זאת המחברת", וע"ע שם ח"א פ"ג ד"ה י"ב י"ט, וח"ב פ"ב הצעה ג', ופ"ו). שם רמז דרש וסוד באופן נפלא, ושם נסה את כחו לתורה ולתעודה, אף חכמתו עמדה לו, ומהולל מאוד בפי הגאון המקובל מהו' יש"ר מקנדיאה ז"ל בס' נובלות חכמה 17) וגם בעיני הרמ"א עצמו היה יקר אשר בו יתפאר בתשובותיו (ס' קכ"א) ע"ש. ובשנת תרי"ג נדפס עם ביאור והעדות יקרות נקרא בשם "אישי ישראל" מאת המופלג וכו' ר' ישראל במהו' ידידיה יפה ש"ץ מק"ק סיבאלק הי"ו.

ג) תורת חטאת, כולל דיני איסור והיתר המבוארים בשערי דורא *) ונדפס כמה פעמים עם ספר מנחת יעקב ונספח אליהם ספר תורת השלמים.

---

*) רמז נא כי"ס להגאון מהרש"ל ז"ל (חולין פ"ח סי' כ"ט) שכתב שסיים לו חליפת דבריס עם הרמ"ח ז"ל על דין אחד המוזכר בתורת חטאת שלו (עי' היטב בשו"ת הרמ"ח סי' קל"ב אות יוד והבן), ובין כה וכה נתבקש ביסיבה של מעלה ע"ס, וגם מזה ימלא המעיין רמיה מחלטת שלא נפטר הרמ"ח בשנת של"ג, כי ידעתו שהגאון מהרש"ל מת בשנה הסיה, ואיך נמר ספרו בזמן קלר כזה? — ודע נא שט"ס נפל בהקדמה לתו"ח שנדפס בלבוב תרי"ח בשנר כתוב שם: יין לנו מוהגים כמסקנת הרב הגדול מהו' יוסף קלרו ז"ל, ולא ידע המעדר את הסותיות כי מהרי"ק מת בשנת של"ה שלא שניס לחרי מות הרמ"ח, ואני הגהתי: יל"ו (ר"ת יחיהו לורו ויסמרהו), וכ"כ בתורת חטאת הנדפס בפיורדא. ועי' גם בהקדמת הרמ"ח לס"ע חו"מ (שחבר לחרי תו"ח שכתב: הלרכתי בהקדמת ספרי שנו נתוכחתי עם הגאון קלרו ס"ן (ר"ת שדי נלרהו חו שיחי' נלח). וטעות כזה נפל ג"כ בשו"ת רמ"ח — בכל הדפוסים שרלתי — שכתוב שם סי' ס"ס: הדין עמו כמי שרולה ללכת לפני בי"ד הגדול דהיינו כ"י (ר"ת נר יסרלם) הגאון מרנא ורבנא מהו' שכנא ס"ן ז"ל (?) ולריך למחוק מלת ז"ל כי לא יכתב כן על החי כל עוד נשמה בחפו.

ד) **דרכי משה הקצר.**

ה) **דרכי משה הארוך.** על ד' טורים (עי' ד"מ יו"ד סי' פ"א אות ז' שכתב: כתבתי למעלה וכ"כ ג"כ בסי' פ"ב אות א', ושם לא נמצא מזה דבר אם לא שהיה כתוב בהארוך, גם מהרי"ק בהגהות העיר ע"ז, ואולי כתב את הארוך בטרם ראה את הב"י למהרי"ק ז"ל ואח"כ עשה ממנו קיצור ואסף מנהגי אשכנז ודיני הפוסקים אשר לא הובאו ביתה יוסף). ועל ידו עשה

ו) **הגהות על ד' חלקי ש"ע.** (עי' בתשובותיו סי' ל"ה כתב: מחיבורי ד"מ סדרתי הש"ע, וכ"כ שם סי' קל"א אות נ', וממש"כ תלמידו הגאון מהר"יו בעל הסמ"ע ז"ל בהקדמה לחו"מ נשמע שהגהות הש"ע נדפסו קודם לד"מ עי"ש).

ז) **שאלות ותשובות מהרמ"א,** כולל קכ"ב תשובות, רובי תורתו כתב לתלמידיו אנשי השם ותהלתו מודעת במלוא רוחב הארץ שקבעו בכל מקום הלכה כמותו 18). אף ידו יסדה איזה ספרים אשר לא זכינו עוד להנות מאורם ואלה מוסף אני על הראשונים:

ח) **פירוש על אגדות הש"ס** מביאו בספרו תורת העולה (ח"א פ"ג ופי"ח).

ט) **פירוש למסכת סנהדרין.** (שם פי"ח) ומזכירו ג"כ בד"מ (או"ח סי' תפ"ו).

י) **פירוש גדול למסכת שבת.** (שם פרק י"ט).

י"א) **מגילת סתרים.** למסכת סוכה (שם פ"ח) והיא לא נדפסה.

יב) **ביאור לשיר השירים** (שם פרק ט"ו).

יג) **יסודי ספרי הקבלה,** מובא בד"מ או"ח (סי' ס"א אות א').

יד) **פירוש על הזוהר** (לדעת בעל שם הגדולים סי' צ"ח ולדעתי הוא המוזכר בסי' י"ג).

טו) **הגהות על המרדכי** (ממש"כ בתשובותיו סי' ל"ח נראה שציין הגהותיו על ספר המרדכי של גיסו האלוף מהו' אליהו, עי' לעיל הערה ב') 19), ועי"ש בסי' ק' שכתב: אתה ידעת את

המרדכי כי נמצאו בו לשונות קשים ומגומגמים" (וע"ע שם סי' ס"ז וסי' ק"ג וקכ"א).

טז) הגהות על גליון המזרחי וקרני ראם שמם אשר הוציאם לאור הרב החכם מהו' יוסף כהן צדק במגד ירחים חוברת שנית 20).

והנה כשמש המאור הגדול בגאון עוזו זורח, ואין נסתר מחמתו תחת כל השמים, גם אחרי אשר יאסוף גנהו ופניו לא יֵרָאו, עוד יאציל מהודו בהלו עלי הירח יקר הולך במסילתו וקרנים מידו לו בהם יפיץ נהרה על מחשכי ארץ, ויופע במו אופל ותעופה, כן איש צדיק מחזק בתורת ה' שמנהיר עיני החכמים בהלכה ואגדה מפיהו ומפי כתביו כשימות ויבוא שמש חייתו תורתו תהל אור לדור דור, דבריו הן הן זכרונו (ירושלמי שקלים פ"ד ה"ד וב"ר פס"ב) ושפתותיו דובבות בקבר (סנהדרין צ' ובמות צ"ז בכורות ל"א, ירושלמי שקלים ד', מו"ק ז', פסיקתא רבתי פ"ב ס"ד, מדרש תהלים א') שאין התלמידים מניחים לו לישון (שה"ש רבה פ"ז, תנחומא תשא ק"ה וע' ברכות ס"ד) ונחשב להם כשאומרים שמועה משמו כאלו הוא עומד לנגדם (ירושלמי שבת פ"א ה"ב קידושין פ"א ה"ס, כי מספריו תצא תורה לדור אחריו, משם יפיק תבונה ותושיה לרוב יודיע כבעודנו חי, לאור חציהם יסעו וילכו כל החרדים על דבר אמת ושכל טוב, יראו דרכיו ויחכמו עוד, ממנו ילמדו וכן יעשו, כיון דכל שעתא ושעתא מדכרי שמעתיה (ע' קידושין י"ג ומדי דברם בו זכור יזכירוהו לברכה ולתהלה, ויקיימו לו שם עולם אשר לא יִכָּרֵת נצח!

גם מורנו ומאורנו הגדול ליהודים רשכב"ה הרמ"א ז"ל הוא מרומים ישכון, בצל שדי יתלונן, ולשונו תהלך בארץ זוהר הוא שם! הספרים אשר השאיר אחריו ברכה ללמד ולהורות עודם חיים וקיימים עמנו היום וכן יעמדו לדורות, רוחו הוא דובר בם מלהבות אש־דת, ונפשו מתעטפת בהנהו מילין קדישין, ועדותם נאמנו מאוד דעדיפי לן מרתיכין ופרישין, למען דעת צדקת פזרונו בישראל, מה פעל כח מעשיו ופרשת גדולתו על פי מדותיו דסגיאין ונפישין,

עתה אתה קורא נעים! אחרי אשר הראיתיך לדעת כי אין הסימן ס"ג סימן מובהק במספר ספריו שנות חייו ושנת מותו, תבין ותשכיל מעצמך כי גם אם אמת היה הדבר שספרו ממנו מדות טובות לפני מטתו כשבאו

לתנות עליו ולתנות צדקותיו במקהלות , והוסיפו בהן קצת עד שהגיעו למספר שלש ושלשים מדות לא בכונה מיוחדת עשו זאת ולא נחתו למגינא בדוקא . . . אך שמצוה עלינו לספר ביציאת צריך מן העוה"ז פעלהו בקרב שני חיו, מעללו ומהללו , וכל המרבה הרי זה משובח ! אף אני ידעתי אם אמרתי לספר צדקותיו לברנה ומעלות הטובות אחת לאחת , יעלה ויגדל מספרן יתר מאד בכל פרטיהן ודקדוקיהן ; ואין קצה לפעולת אדם בדבר שפתים , ואני שמרתי ארחות הקיצור הנה , ואעביר כל טוב מדותיו על פניך ואעמידן רק על שלש : חכם עשיר וענין ! תוארים אלה אוצרים בתוכם כל מעלות מוסריות שלימות אמתיות וכלהון אתניהו במשה (עי' נדרים ל"ח שבת צ"ב) הוא רבינו הרמ"א ז"ל !

הוא היה חכם תלמודי , מפליא עצה ותושיה להלל מאור , על ארבע שלחנות הערוכות מלאות מגדנות פרש מפה וסדינים, חושן המשפט שם על לבו, ומי כמוהו יורה דעה מנהגים ודינים ; ממנו פנה ממנו יתר מטה עוז אבן העזר, ובחקר שכלו התהלך באורח חיים ויפלס נתיב כל מעגל טוב , מסילות לבית ה' . אליו יאספו תלמידים מכל פנות החלד ובקצה תבל מלהו , אשר ישיב אמרים אמת ללמד להועיל כל דבר חכמת בינה להלכה ולמעשה . ולא הלך אחרי הבוחרים דרכם בפלפול של הבל האומרים בלבבם : טבא חדא פלפולא חריפתא ממלא צנא דקרי ותני" , אשר הוגו מן המסילה הישרה לעייל פילא בנקב מחט , וקורי עכביש יארוגו שוא ותפל יחריו . . . הן המה נפלגו בסברות והשערות שברו להם , ולפירוד הדעות יקראו הלוקא דרבנן" , ער נצה לא יראו אור האמת ובעד ערפל ישפטו כי שכן עליהם הענן" ! לא כן רבינו משה ואת אלה שנאה נפשו כמ"ש בתשובותיו (סי' ע"ח בתשובה המתחלת : אחרי ראינו פסק הלכה מאב"ד שלנו י"ץ וכו', וכפי הנראה מזה היו בימיו שני בתי דינין בקראקא, והוא היה ראש בי"ד האחר , ואחר היה אב"ד השני ואולי כתב התשובה בטרם נסמך לנשיא , ומי יתן ידעתי פשר דבר ! [21]) : אין צורך להשיב על הדברים ההם כי לא דברו על צר גמרא רק בסברות כרסיות כו' החרש יחרישון ותהי להם לחכמה" . כי אם בתורת האמת חפצו תחת פלפול יגיע לקח טוב , ותאחז רגלי בעקבות הגאונים אשר היו לפניו דנחתי לעומק, דדינא את מקורם הערה וגם דלה לנו מי הדעת מבאר חברוה גדולים חקרי

לב , ויפיץ מעיינותם חוצה למען ספות הרוה את הצמאים לדבר ה' זו הלכה, ולמד לתלמידיו דרך קצרה אשר בה יתפאר (תשו' סי' ל"ח) . אף על קונטרס שמתוקן בלשון אשכנז כדי שילמדו הנשים מתוכו , פקח עיניו הטהורות ואותו הביא בספרו (ד"מ יו"ד סי' ק"צ אות ז') כי זה ישעו ופרי מגמתו לאסוקי שמעתא אליבא דהלכתא , ואת הכל עשה יפה בעתו , ולברר ולצרף ולהוציא הדין לאמתתו , וע"ע בתשובותיו (ס"ם פ"א) שהיה דרכו להעתיק אליו הדברים שנוגעים לדינא כדי שיהיו שמורים אצלו לעת זקנתו .

ויותר שהיה הכם בחכמת התלמוד עוד עשה לו יד ושם בשאר מחקרי ארץ , ויתר עוז לו בידיעות לימודיות טבעיות ואלהיות , גם היה בקי בחכמת התכונה ונהירו ליה שבילי דרקיע , כאשר העיד עליו תלמידו ר' דוד גאנז ז"ל בהקדמת ספרו נחמד ונעים , ע"ש שכתב עליו : דחסידא מורי ורבי אשר אמנני וגדלני הרמ"א , (דוק בלשונו ותשכח שהיה רבו ההוא כביר ממנו לימים , וגם מזה אתה מוצא כי שקר הוא שהיה רק בן ל"ג שנה במותו שנת של"ב , שא"כ נולד בשנת רצ"ט והנה גם תלמידו ההוא נולד אחריו בשנת ש"א , כמ"ש בצמח דוד ח"ב : בשנת ש"א אף תקמ"א כנוצרים היא שנת מולדי", וע"ע שם בשנת ד"א תקס"א , והיה איפוא צעיר מרבו אך בשנה אחת או שנתים ?) . ומלבד ידיעתו הגדולה והרחבה בכל אלו , הוצק חן בשפתותיו ברוב מללו, כי שיג וכי שיח לו הנותן אמרי שפר , על כן טעמו בו עמד אם גם חכמת הדקדוק בל למד (עי' בתשובותיו סי' ז' שהודה למהרש"ל שהוכיחו על זה ואמר : אנכי נזהר בענין המכוון ולא במלות , ואיני מתפאר במה שאין בי") , בכל ספריו צחות דובר ועל לשונו מור עובר , נאוו הקדמותיו במליצות ותשובותיו בחרוזים (ע"ש סי' ט"ו וסי' ס"ג , ושמעתי כי יסופר שהיה בימיו איזה שנים רצופות , קור גדול בסוף חודש שבט , וסערות חזקות וסופות , ונתן הוא סימן לזכרון ונכתב בספר : זה אניד לכם סוף שבט נצח עת קר" ; תוכו רצוף כל אותיות א"ב כתפוחי זהב במשכיות כסף ושפתים יושק [22]) . גם היה סופר מהיר במלאכת כתב אשורית וכתב לעצמו ספר תורה יפה מאוד (והוא עודנו בביהכ"נ שלו וקוראים בו בשבתות ויו"ט [23]) עפ"י תיקון סופרים כ"י אשר קנה מצפת ע"י הגאון מהרי"ק ז"ל במאה אדומים (והוא גם הוא מונח שם בארון מיוחד ,

והגהות רבות בין שורותיו יצהירו עפ"י הת"ס מהעלם ופראג, וי"ד שינויים נמצאים בו נגד כל ספרי תורות אשר בארצותינו . הלא המה כתובים על עלי המגיד שנה א' גליון נ"ד ושנה ב' גליון י"ו :

הוא היה עשיר גדול שזכה לשתי שלחנות תורה וגדולה במקום אחד (שו"ת מהרש"ל סי' ט"ז ע"ש) , ובאשרו כי התהלך בישרו ברוב עשרו ועל נדיבות קם לעשות צדקה בכל עת , פזר נתן לאביונים ויד עני החזיק , יתום ואלמנה הוא היה עוזר ואת דכאי רוח הושיע (עי' שו"ת רמ"א סי' פ"ב אשר יאשר עליו הגאון החכם הכולל מהו' גרשון בר יהודא ז"ל כי הוא זה יושב על רום המעלות ביחוסו בצדקו ובתומו וכו' לכל טוב וחסד ידו נטויה, ושם סי' ק"ד כתב אליו ר' דוד ב"ר יעקב הכהן : נדיב עמים גומל הסדים חונן ונותן וכו') והיה מאכיל ומשקה לתלמידיו סביב לשלחנו צידה עשה להם לשובע ועליו כל מחסורם טרחם ומשאם כברכת ד' (עי' בתשובותיו סי' ז' שכתב למהרש"ך : מחמת אחיו אחד מתלמידיו, אל ידאג כי איטיב חסדי עמו" , ושם סי' ק"ט : זמן התורה הגיע והוא סמוך לר"ה השון וצריך אני להספיק ולהמציא ספוק הבחורים וכו') .

והוא היה עניו מאוד שפל רוח אין כמוהו , שוה נפשו כעפר לכל ונחשב בעיניו מאפס ותוהו ; כי מי זה שמע קול רב וגאון אחד מדבר מתוך הכנעה וענוה צרק , כאשר שמענו מפי איש חי' רב פעלים הרמ"א ז"ל שאמר : אין בידי כל לא חכמה ולא מעשה וכו' (הקדמה לתורת העולה עי"ש) . לא אומר לאחרים קבלו דעתי שהם רשאים ולא אני וכו' איש הירא ורך הלבב כמוני (הקדמת תורת חטאת) , ידעתי שאין הכרעת תלמיד הכרעה (תשובותיו סי' א') , אני הצעיר לימים הכותב רק דרך משא ומתן כדי ללמוד וללמד" (שם סי' ד') הקטן הרוצה להתאבק בעפר תלמידי חכמים ולשתות בצמא דבריהם וכו' להרגיל עצמו במדותיהם להיות כעבד מהקטנים שבהם (שם ס"ם יוד) , לא בינת אדם לי לדון בגדולים חקרי לב וכו' ובא הדין לפני חכמי קראקא ואני הקטן שבהם וכו' כתלמיד היושב על הקרקע ודן לפני רבותיו (שם סי' ט"ז) ע"ש היטב ובחנת צדקתו ופרישתו כי רבה היא , וע"ע שם (סי' מ"ד) בתשובה לגיסו : נ"ל להלכה ולא למעשה כי ידעתי שלא הגעתי עדיין למדרגה זו" [24] , ושם (סי' ע' י"ב ניסן שי"ט) כתב אליו שארו הגאון מהר"י בהגאון הזקן מהר"ם קצנאלבוגין : מענותנותו

דמר דברתי דברי", ושם (סי' צ"ג): לבדקני בהלכות בא ומי כמוני יערכנה ויגידנה" ע"ש, ובבחינת ענותו נוכל לק"ו עליו בצדק - ולא ע"ד ההפלגה- הרשום בכתב חקוק על מצבת קבורתו: ממשה ועד משה לא קם כמשה!" ואין צורך להעמים הכונה במשה הראשון על בן מימון, או שלא היה עוד במדרגתם ושמו משה ודברו חכמים בלשון גוזמא, כי כמשה אבי כל הנזיה היה עניו ושפל בעיניו כמוהו לא נמצא לפנינו!.

ובכל זאת לא נשא פני איש מפני קושט סלה, אהב אפלטון אהב אריסטו (עי' בתשובותיו סי' ח') ואת האמת אהב מכל כאשר היתה באמנה אתו אֵין אם ראה בישראל, לא שמע בקול הענוה המדברת מתוך גרונו לאמר לו: מי אתה כי תלך להוכיח את בני עמך ומה כחך להביע מוסרך למו, יבוא בעל הכרם ויכלה את קוציו [25] כי נאה גאה ויגבה לבו בורכי ה', לבש עוז התאזר וכארי התנשא בקנאו את קנאת אלהים צבאות ומלחמות מצוה הוא נלחם את אישים פועלי עולה בפרוע פרעות; על הפורצים גדר עושי רשעה במרמה וערמה הטיל גודא ושמתא בגזרת עירין וירדפם ויכם עד הרמה (עי' היטיב בתשובותיו סי' יוד); כי אזלת יד האמונה עמודי דת התפלצו ויהרסון השתות אזן וחקר ותקן כל בדק ויכונן את הנשמות והנהדסות; וכשנפרצה מחלוקת בימיו בין החכמים ויריבו רועי עדת קהלות יעקב, לא נח ולא שקט וגזר אומר חרם בי"ד העליון והתחתון להשביח שאון גלי מי המריבה עד כי יתאספו ראשי עם יחד שפטי ישראל (ביריד לובלין), להוציא לאור דיניהם (תשו' סי' ס"ג וע"ש סי' כ"ד וס"ד), ופקודתו שמרה רוחם ואהרי עצתו לא שנו, כי אותו ראו צדיק לפניהם בסוד קדושים נאמן, ודבריו היו כדרבונות לעקור שורשי פורה מדון וזדון קוץ שמיר ושית, ולפתח ולשדד תלמי לבות בני ישרון להוציא צמח צדק ופרי הדולים מטע ה' להתפאר!

הן אלה קצות תולדות רבינו משה בר"י איסרלש ז"ל אשר לקטתי מתוך ספריו (כי אין זוכתם לי מקור לשאוב ממנו קורות ימיו) יאשרי העם שככה לו מנהיג ומנהל שכך מדות החמודות אליו צמודות, ומעלות הנשגבות בו משולבות, תמימות תהיינה! אשרי עיר קראקא זה יולד שם, בשעריה השיב מלחמת התורה שערה [26] ובעפר אדמתה שבה גויתו אלי אחוזת קברות אבותיו, והיתה מנוחתו כבוד, זכותו תעמוד לנו ולבנינו אחרינו

ובני ישראל יצאו ביד רמ"א מאפלה לאורה ומגולה לגאולה במהרה בימינו אמן סלה:

ג). ר' יצחק ב"ר דוד שפירא

בזמן הרמ"א או אולי עוד לפניו, כאשר כבר מלתי אמורה, כהן פאר הגאון מהו' יצחק בן מהו' דוד שפירא הכהן; מתולדתו לא נודע לנו כי אם מעט מזער, יען כי לא נמצא מאתו ומפרי חבונתו שום חיבור וספר, אשר לפי הנודע לך רק מכמו אלה נוכל לשאוב את תילדות וקורות המחברים, ולכן כבר היה משפט מחויב: לפי רוב הספרים והמכתבים תרבינה או תמעטנה מספר הידיעות מקורות מחבריהם.

והנה אף כי מעוצם חכמתו לא ידענו ולתבונתו לא נמצא זכר לה, בכל זאת מרוב הכבוד והיקר אשר נתנו לו גאוני זמנו נוכל לשער גם רוב גדולתו; רבינו הרמ"א בתשובותיו (סי' ע"ח) בהזכירו שמה תשובת שאלה ממנו כתב כדברים האלה: גם בלאו הכי כדי הוא לילך על משענתו על בוריו ולסמוך על דבריו", וחזו מאן גברא רבא דקמסהיד עליו; גם ראה נא את אשר כתב עליו הגאון המפורסם מהו' נתן שפירא מהורדנא בעל השערים (שו"ת ב"ח החדשות סי' ע"ח): ומצורף עוד לזה לרוחא דמילתא שהגאון החכם השלם מה"ר יצחק נ"י התיר ג"כ לעלמא עפ"י עדות אחרת (כונתו על הגאון המדובר שנמצאה שמה גם תשובתו בענין ההוא סי' ע"ג) וכו' וראוי לומר עליו כבר הרה זקן, ומה נמלצו דברי פי חכם, ודבריו מיוסדים על אדני פז והדין דין אמת וצדק וצדיקים ילכו בם"; וזמן לא כבור אחריו כתב עליו הגאון בעל הב"ח (שו"ת ב"ח החדשות סי' פ"ט): ושרו ליה מאריה להרב מהר"י (יוסף) כהן מקראקא וכו', וזכורני בימי חורפי שמעתי שמעשה זו שכתב עליה מהר"י כהן תשובה זו (שו"ת שארית יוסף סי' כ"ו), היה מעשה בקראקא כשהיה לשם לאב"ד מה"ר יצחק כהן ולא חשש וכו', וחלק עליו הרב מהר"י כהן ז"ל וחיבר תשובה זו, אבל כל הגדולים שבדור הסכימו לדעת הרב מהו' יצחק כהן, והרב הגדול מהו' אליעזר אשכנזי שחיבר ספר מעשה ה' הסכים גם כן להיתר וכתב שכך היא דעת כל הפוסקים ראשונים ואחרונים, ואמר במליצתו זולת המ"ן כז"ה ר"ע ג"ט (?) ועל כן חלילה להחמיר", עכ"ל; והנה זה כביר עלתה ההשערה במחשבתי, אולי הרב מהו' דוד ב"ר יואל הכהן הנזכר בפנקס הח"ק הנמצא בעירנו, ולא נזכרה שנת מותו, אבל כפי הנראה מת בראשית המאה הרביעית (ראה במבוא) היה אביו של הג"מ יצחק הכהן שלנו, אף כי אצל ר' דוד בר' יואל הכהן לא נזכר בפנקס השם שפירא, הנה גם אצל זכירת

הגאון מהו' יצחק לא נזכר בהפנקס שם כנוי זה , מהכותב הראשון , רק בכתב מאוחר בצד העלה נכתב " אחרי כן ; אך באמת כל זכירת שם הרב ר' דוד בר"י הכהן הוא בכתב מאוחר מחמונת הכתב אשר שמה בראשית הפנקס , וגם לא בא באמצע הדף , רק בצד העמוד ובגליונו .

ומצאתי אחרי כן ראיה המאמתת השערתי זאת ; והיא שכבר זכרתי (מבוא אות ב') את תשובת שאירית יוסף (סי' כ"ח) אודות המעשה שהיתה בקראקא שבחור קדש אלמנה אחת במטבע , והאשה האלמנה היתה בתו חרגתו של הג"מ שלמה ליברמאנש , ולכן פסק הגאון הנ"ל שהיא ספק קידושין ושאסור לו לישא אחרת מתקנת רגמ"ה , והגאון בעל שא"י דחה ראיותיו ופסק שלא כדעתו להקל עיי"ש , וכפי הנראה מלשון מהר"י שם היתה מעשה זאת עוד לפני כלות המאה השלישית לאלף הששי , כי בראשית תשובתו גם בסופה כתב : צעיר אני לימים" , וידענו שהוא נפטר בשנת שנ"א בן שמונים שנה ; והנה בסוף התשובה כתב דברים אלה : כל הא דלעיל לא כתבתי לפסק הלכה אלא כנושא ונותן לפני רבותיו על גבי קרקע , באשר כן התחלתי צעיר אני לימים , ומה שגזר הרב והחרים ונידה את ר' דוד ובנו , וכי זה כהלכה וכשורה , והלא קדמונים נמנו ועמדו על זה בשורה , שלא להשתרר לבי"ד אחר בגזירה , אבל מה לי ולצרה , להכנים עצמי בעובי הקורה , כי על זקני בי"ד של ק"ק קראקא לכבות ולהבעיר הבעירה" ; עכ"ל , ולפנים לא ידעתי מי המה ר' דוד ובנו שהחרימם הגאון מהו' שלמה ליברמנש , אבל עתה נתברר לי באין כל ספק שכונתו על ר' דוד הנזכר בפנקס הח"ק ובנו הג"מ יצחק שפירא אשר היה אז גם הוא עם אביו מבי דינא רבא בעיר קראקא , ונתאמתה אם כן השערתי לדבר ברור ואמת , ומלבד מה שנודע לנו עי"ז מי ומה היה אבי הגאון מהר"י שפירא . גם שם אמו , ומי הוא זה הג"מ דוד הנזכר בפנקס הח"ק , אשר לא ידענו " מכל זה מאומה , עוד הרוחנו לדעת כי הג"מ דוד שפירא היה מזקני בי"ד בעיר קראקא , וכי גם בנו הג"מ יצחק עוד בשחר ילדותו בטרם היותו לאב"ד , היה נמנה גם הוא בתוך דייני העיר , ומזה יתראה ג"כ כי מה ששיערתי (מבוא אות ב') על ר' יואל אבי הג"מ דוד , שהוא אחד עם הרב מהו' יואל אביו חרגו של הגאון בעל שארית יוסף הנזכר ממנו בתשובותיו (סי' ג') היא ללא אמת , כי מאשר כתבנו פה נראה כי הג"מ דוד חי עוד לפני כלות המאה השלישית , ובנו מהו' יצחק היה כבר אז מן הבי"ד הגדול , אשר מזה נוכל לשפוט בצדק שאביו ר' דוד כבר בא אז בשנים , ואם כן נוכרח להקדים זמנו של אביו מהו' יואל לכל הפחות בחמשים שנה היינו שנת ר"ן , ואיך היה א"כ אביו חורגו של הגאון מהו' יוסף הכהן בעל שארית יוסף אשר חי עד שנת שנ"א , עשר שנה אחרי מות הג"מ יצחק נכד מהו' יואל הראשון ? ועוד שכפי אשר הוכחתי למעלה

(תולדות הגאונים מהו' אשר ומהו' משה שמאריך) כתב הג"מ יוסף את התשובה ג' משא"י אשר בה זכר את שם אביו חורגו מהו' יואל, אחרי התחלת המאה הרביעית, ואז היה עוד אביו הלזה בחיים חייתו, כנראה מדרך כתיבתו, וימשכו לפי"ז ימי מהו' יואל לזקנה מופלגת לערך מאה שנה; ולוא היה הג"מ יוסף, אחיו (חורגו) של הג"מ דוד אשר החרימו הג"מ שלמה לא חדל מהו' יוסף להזכיר זאת בתשובתו המדוברת, גם במקומות אחרים כדרך המחברים.

למשפחתו ויחושו וקורות צאצאיו נודע לנו עוד, מלבד היוצא לנו מן ההשערה הקודמת דברים אחדים; הגאון האדיר מהו' מאיר מלובלין היה חתנו לוקח בתו, ובתשובותיו על הרוב בכבוד חותנו זה יתימר (27). וכבר העיר המוציא לאור ס' שם הגדולים על שגיאת הרב המחבר (ח"א אות א' סי' י"ז) בכתבו: מהר"ם מלובלין חתנו של הגאון מהו' יצחק הכהן חתן מהר"ל מפראג", ור' יצחק הכהן אשר היה חתן מהר"ל מפראג איננו ר' יצחק הכהן האב"ד בקראקא וחותן מהר"ם מלובלין, כי הוא היה מדיניי סראג ולא היה מעולם אב"ד בעיר אחרת; ולוא ידע הרב בעל שה"ג שהרב מהו' יצחק חתן מהר"ם מלובלין שמו היה שפירא, כבר היה יודע להכדיל ביניהם ולא להחליפם זה בזה, אשר מלבד כל אלה אין הזמן מסכים לדעתו, כי הרב מהו' יצחק מפראג חי כארבעים שנה אחרי מית הג"מ יצחק שפירא. לאחד מצאצאי צאצאיו חישב עצמו הרב המחבר ספר אוהל יעקב דרושים הנדפס בשנת תע"ט (סדר הדורות בשמות הספרים), והוא הרב מהו' יעקב כהנא שפירא אב"ד בעיר טיקטין בהרב מהו' דוד כ"ץ, ועל שער הספר כתוב: שהיה נכד הג"מ יצחק כ"ץ אב"ד בקראקא, ומלת נכד אין להבין שהיה דור שלישי להג"מ יצחק, ואביו מהו' דוד היה בנו הנקרא על שם אביו זקנו, כי אז לא יתכן זמן (תע"ט) הדפסת ספר אוהל יעקב לזמן חיי המחבר, שהיה זה יותר ממאה ועשרים שנה אחרי מות הג"מ יצחק ואולי נדפס הספר זמן כביר אחרי מות המחבר, ואיננו בידי להתבונן בו. עוד מצאתי זכר מבת אחת שהיתה לו, בפנקס הח"ק, ושמה אסתר ותמת בשנת שס"ד (ה' טבת) ולא אוכל לברר אם בתו זאת בת שנית היא מלבד אשת מהר"ם מלובלין. גם שם אשתו נודע לנו עפ"י הפנקס המודיע לנו כזאת: ונשמת הרבנית בילא אלמנת הג"מ יצחק כהן הובאה מן אושטרייך ביום ג' י"ב טבת ש"ס, ונפטרה שמה יום ג' י"ב כסליו".

מלבד המקומות שבו נזכר הג"מ יצחק בספרים קדמונים, כתוב בסדר גיטין להג"מ אברהם שרענצל מלבוב שהיה נמצא בכ"י ביד הגאון מהר"ז מרגליות, ומזכירו לרוב בספרו מיב גיטין בזה"ל: מצאתי בגליון ס"ג אחד וז"ל הסכמנו פה ק"ק קראקא לכתוב בניימן חסר כי כן נמצא

בת"ה שהוא ספר מפורסם, וכן הסכים עמנו מהו' יצחק כהן ז"ל" עכ"ל, (ראה טיב גיטין שמות אנשים אות ב' סק"א).

מדברי הג"מ נתן שפירא מהוראדנא אשר זכרנו למעלה נראה שהגאון מהר"י שפירא הארוך ימים מאוד, כי המקרה בדבר אשה העגונה אשר אודותיה כתבו הגאונים מהר"י ומהר"ן שפירא את תשובותיהם, היתה בשנת שכ"ה, כאשר נראה מהגדת עדיות מזה הענין אשר נעתקו בשו"ת מהרש"ל (סי' ע"ב), אשר גם הוא נשאל אז בדבר הזה, ובכי תפונה גם הגאון מהרנ"ש כתב תשובתו זמן לא כביר אח"כ, והוא כתב שם על הג"מ יצחק: כבר הורה זקן", וידענו שהוא היה אחרי השנה ההיא עוד כשבע עשרה שנה, ואיך לא היה אז בשנת שכ"ה בשנת הששים לימי חיון. ולפי"ז האריך ימים עד שמונים שנה, וימת בשם טוב בשנת שמ"ב (י"ו אלול) יהי זכרו לעד 28).

מפרי תבונתו וילדי שכלו לא נשארה לנו רק מעט מזער, רק דלתות אחדות, ואין לשפוט מהם על דרכי לימודו ואורח שכלו, כי נקל לשגות מני דרך ולהוציא משפט מעוקל;

כחביו המעשים הלא המה:

א) בסוף גמרא בבא מציעא נדפס חידושי תורה ממנו מעט הכמות בסוגיא דתגרי לוד וגם מזאת נוכל לשפוט בצדק על יקרתו בעיני גדולי דורו ושמו הטוב, אם ספחו את אחד מחידושיו לתוך אחת ממסכתות התלמוד.

ב) בספר שו"ת ב"ח החדשות (סי' ע"ג) נמצאה ג"כ תשובת שאלה ממנו, וכבר ראינו שהיה דרכו לכתוב תשובות לשאלות הנכבדות אשר נקרו בזמנו, בשו"ת הרמ"א.

ד) ר' מרדכי זינגער.

בספר צמח דוד (דף מ"ג ע"א) כתוב: וביומיו (בימי הגאון מהרש"ל) הרביצו תורה בישראל בארץ פולין ורוסיא גדולי עולם ואנשי שם ר' יצחק ב"ר בצלאל ר"י בלאדמיר וכו' ר' מרדכי זינגער ר"י בקראקא"; הנה מלבד זכרון הרב בספר הזה, לא נמצא עוד במקום אחר, בספר נדפס או בכתב יד באחד מפנקסי העיר וכתביה, זכר איש בשם הזה, אשר היה פעם ראש ישיבה פה בעיר קראקא; וכבר העירני ידידי החכם הר"ר מו"ח על השערתו שהרב הזה הוא אחד עם הגאון מהו' מרדכי סבא אשר מת בשנת של"ו התי עוד בפי תושבי קראקא ובזכרונם, בהמון דברים מעשים ומקרים זרים אשר יספרו ממנו; וזה לא כביר דבר מזה גם הרב החכם הר"ר דוד אופנהיים רב באחת מערי ארץ הגר, במ"ע המגיד וגם אנכי לא חדלתי אז מתת מענה לדבריו והשערותיו,

וגם מאמרי זה נדפס במ"ע הלזה , ולכן לא למותר יהיה להביא פה במקום הנדרש את תוכן דברינו שמה .

הנה גם הוא שער בנפשו אשר אולי ר' מרדכי סבא זר' מרדכי זינגער איש אחד דמה (גליון 20) , ורק שנה בחשבו ג"כ כי ר' מרדכי סבא הוא אחד עם ר' מרדכי ב"ר ישראל המובא בביליותיקא של החכם וואלף , ולא הרגיש שר' מרדכי סבא היה בן מהו' יעקב כאשר כתב מפורש על מצבת קבורתו (ראה בסוף הספר) . מלבד זה הציע השערתו שהכינוי סבא אשר כתוב על מצבתו איננו שם המשפחה כלל , רק כותב המצבה כתב ר' מרדכי "סב" (בלא אלף , אשר נשמטה מהכותב למען יהיה פרט השנה של"ו שבה הלך לעולמו , ואשר על כן הציב לפני תיבת שמו תיבת לפרט , ואשר החכם אופנהיים לא ידע סיבתה ולכן הצ ג אחריה סימן השאלה (?) ראה שמה) תחת התואר "הזקן" כדי לחשוב הפרט בגמטריא של"ו (שם גליון 31) , ואנכי השיבותי להבריו (שם גליון 50) כי האמנם השערה מושכלת היא כפי הנראה בהשקפה ראשונה , אך מה נעשה עם המצבה אשר אצלה , והנקבר תחתיה היה שמו ר' אפרים סבא והוא היה "רופא מומחה ושר בתורה" ונפטר בי"ח סיון שנת של"ח , וא"כ רק כינוי משפחה הנהו , וכפי הנראה היה קרובו שאר בשרו של ר' מרדכי , וגם מזאת נוכל לשפוט בצדק כי לא כל ההשערות הנראות מושכלות אמתיות הנה .

מלבד זה הציע עוד השערה חדשה אשר היתה לתועלת גדולה לוא היו הספרים ההם נמצאים בידינו להתבונן במו אולי נמצא שמץ את פתרון החדה הזאת : והשערתו היא שהגאון מהו' מרדכי סבא הוא המחבר ביאור ותרגום על ספרי משלי ואיוב , המוזכרים בשפתי ישינים ע"ש מחברם ר' מרדכי ב"ר יעקב . (לפי אשר הודיעני ידידי הרב שזח"ה (ראה בהערותיו לסוף הספר) השערה זאת לא חדשה היא וכבר זכרה החכם צונץ במ"ע לר' זכריה פראנקל (ולדעתי נוכל לצרף שתי השערות הח' אופנהיים לאחת כי ממה ששיער ראשונה שר"מ סבא הוא אחד עם ר"מ ב"ר ישראל הנזכר בביבליותיקא

של וואלף , נראה שתיבת ישראל בב"ת הוא ט"ס וצ"ל יעקב , והנה אף כי יכול להיות שהשערה זאת נכונה הנה ונכל להרויח בה הרבה בנוגע לתולדות הגאון המדובר לוא היו הספרים ההם לפנינו כאמור : בכל זאת לא אמצא לה שום רמז במציצה החרותה על מצבתו כאשר חשב למצוא החכם רד"א , כי אם כונת הכותב על מצבתו : טוב לעמו דרש כל רז פירש כיקא בן אנור היה הכל בפיו שנור", היתה על הביאור לספר משלי ואיוב אשר חיבר ונדפסו לאחר מותו לפי דברי הה' רד"א , א"כ כבר היה נודע לכותב המצבה , שר"מ חיבר ספרים כאלה , ומדוע א"כ לא זכר בפירוש על מצבתו שחיבר ספרים אלה , כדרך שכתבו אז על מצבת כל גדול בעמו או חכם בעדתו : בעל מחבר ספר פלוני ופלוני ? וכן אם נמצא שורש דבר אמת בהשערה הזאת , נהיה מוכרחים להוציא משפטינו להיפך , כי בעת מותו והעמדת מצבתו לא היה נודע עוד מספרים שחיבר רק נדפסו אח"כ ; והחכם רד"א לא ידע לכוון למה החליפו אגור בן יקא לשון הכתוב ביקא בן אגור ? ולדעתי עשו זאת כדי שיהיה שוה אל החרוז שאחריו : היה הכל בפיו שנור" , ונודע שלפי דעת רז"ל בגמרא אגור ויקא רק שמות פיגוים המה לשלמה ולא שמות עצמיים לאדם אחר כנראה מפשוטו , ולכן מה לי אגור בן יקא או יקא בן אגור , אם כה או כה הפונה אחת היא .

עד כה היו דברינו על הגאון ר"מ סבא ביחוד , אמנם בעיקר ההשערה אם הוא אחד עם הרב ר"מ זינגער , אומר כי רחוקה היא קצת בעיני , כי אחרי שראינו לא אחת ושתים רק על הרוב , שעל הגדולים האחרים הנודעים לראשי ישיבה , נזכר זה מפורש על מצבת קבורתם , וגם בפנקס הח"ק אצל זכרון מותם , ועל הגאון מהו' מרדכי סבא לא נזכר מאומה מזה לא על מצבתו ולא בפנקס הח"ק ; האמנם לפי דברינו שמה (גליון 25) שכפי הנראה נאבדה המצבה הראשית (רצ"ל האבן הראשה) כי כל הנעתק בפ"ת של וואלף והנחרת על אבן הראשה שלפנינו , הוא נחרת בראשונה על האבן הצדדי ואשר עוד נמצא באותיות בולטות לפנינו (ראה שמה כל פרטי דברינו) נוכל להסיר חלק אחד מכובד הפליאה הזאת , באמרנו כי אולי על המצבה הקדמנית היה נמצא באמת התואר „ראש ישיבה" עליו , אבל עוד החלק האחרון נצב לשמן לפנינו , ולכן לא נוכל להוציא משפט אמת בהיר על הדבר הזה וצריך עוד חפוש ואולי יעלה ביד אחד החוקרים להשים את

המעקשים למישור ולפנות את המסילה העולה קדימה , והזמן מסכים בכל פרטיו להשערה הזאת כאשר יראה כל מבין .

זולת זה עוד להעיר כי בשו"ת מהר"ם מלובלין (סי' קל"ב) נמצא חתום בין דייני עיר אחת אשר קבלו עדות בענין עגונה : נאום מנחם בן מהר"ר מרדכי זינגרל זלה"ה" וכפי הנראה הוא בן לזה שלפנינו . וידידי הרב שוחה"ה העירני (בהערותיו שם) על מה שכתב הח' צונץ (שם) ממחבר אחד ר' משה ב"ר יעקב ענגרלם שחיבר פי" עה"ת פ"י בשנת שכ"א בקראקא , ולדעתי לא רחוק הוא שט"ס נמצא פה ובמקום אות העי"ן של השם ענגרלם צ"ל „ז" ור"ל : זינגרלם , ממש כמו שחתם זה שהזכרנו , והוא או אחיו של ר' מרדכי זינגר שהיה ג"כ בן יעקב לפי מה שכתבנו עד כה , או שגם השם משה הוא ט"ס וצ"ל : מרדכי והוא הוא , אשר חבר גם פירוש על ספר משלי ואיוב , אבל הראשון קרוב בעיני .

יהיה איך שיהיה , ראוי להעיר על דבר אשר כמעט שכחנו להעיר אודותיו , כי אף אם ר' מרדכי זינגער ור' מרדכי סבא שני אנשים נפרדים המה , ראוי לשום עין על הכתוב במצבת זה האחרון , אחרי שעכ"פ בא הדיבור עליו , אשר ממנו תצא לנו תולדה אמתית מתכונת זה האיש, בראשית דבריה : בחכמת הטבע היה שר צבא" תורה לנו כי גם בלעדי חכמת התורה נפלו גם מחכמות חצוניות לו למנה , ובלי תפונה בעת ההיא אשר עוד ריבוי התוארים לא נפרץ כהיום על פני הארץ , אם כתבו עליו תואר כזה לא הפריזו על המדה בכל וכל , רק האמת היתה נר לרגלם [29] . גם בחכמת דקדוק לשון הקודש היתה ידו מושלה לו כדבריה : גם נגיד בדקדוק בקבלה בדרשות", וראוי א"כ לכנותו בתואר קצר חכם טבעי ואלהי" , וכבר ראינו כי איש אחד ממשפחתו אשר מת שתי שנים אחריו ונקבר אצלו , והוא ר' אפרים סבא , גם עליו כתבו את התוארים הנכבדים הדומים לאלה „רופא מומחה ושר בתורה" , ובתרי זמני הוי חזקה , שנולדו ממשפחה לא נקלה , אשר החכמות החמודות גם בלעדי חכמת הישראלית מצאו קן למו בתוכם כאחיות אהובות לא צררו אשה אל אחותה, עוד פרט אחד מהנוגע לקורות ימיו נלמוד לדעת מהכתוב על מצבת קבורתו, והיא כי בימי נעוריו למד לסבול עול כל מחסור בדומיה ככל אשר נטל עליו הזמן הבוגד , אכן בימי שיבתו נהפך עליו הגלגל לטוב ויהי לאיש מצליח, כי כה אמריה תאמר : בימי בחרותו נסתפק כרב

חנינא בקב חרובא , מרגלא בפומיה כל מה דעביד רחמנא עביד לטבא, לעת זקנותו פשיהיה לאיש שיבה נהפכו כולם לטובה. "

אודות השם סבא יסופר לדור אחרון ממקרה זר ונפלא אשר קרה בימיו כי נשכח במלאכות עדתו לחצר המלך לבקש רחמים להעביר את רעת הגזירה אשר יצאה אז מאתו לגרש את כל היהודים ממדינות מלכותו , ובחצר המלך עשה מופתים רבים אשר השתוממו המלך והשרים עליהם , וימצא חן בעיניו וימלא את משאלתו (כמדומה לי שבאחת ההוברות ממ"ע ציון נמצא סיפור דומה לזה ג"כ על שם איש מרדכי , ואולי כונת הסיפור ההוא על זה , אך נלאתי להעתיק פה את סגנון כלו כי ירו אוחזת בעקב אותות ומופתים , ונפש הקורא הנלבב לא תמצא נחת במו) ובשובו אל עירו ועדתו שָׂמַח ושוב לב , בהחפזו נאחז בסבך וישב לו קוץ בעיניו , וַיַּעוֵר את אחת מעיניו , ולכן נקרא מיום ההוא והלאה , בשם סבא ר"ת : סומא בעין אחת ! אמנם הקורא הנבון ישאר בצדק הלא בידענו כי גם בלעדיו עוד נמצא אחד ממשפחתו אשר היה בימיו ונקרא ג"כ בשם הזה (רצוני על ר' אפרים סבא) מזאת נוכל לשפוט בצדק שאין לתת לב לסיפור הלזה והשם סבא שם משפחה הוא , בשנם ידע שיסוד כל הספור רק על הנדת־עט (פאלקס־וואגע) בנוי .

בזה תמו דברינו אודות הרב מהו' מרדכי זינגער , או אולי גם ר' מרדכי סבא כי יותר אין בידינו , ואם אשמע מפי אחד החוקרים דברים יותר קרובים ובטוחים מתולדות האנשים האלה או האיש הלזה , ישמח לבי גם אני .

ד) . ר' אליעזר אשכנזי

הרב מהו' אליעזר אשכנזי נולד לאביו הרב מהו' אליהו הרופא בשנת רע"ג לאלף הששי וילמוד אצל הגאון מהו' יוסף טייטיצק בחברת הגאון מהו' משה אלשיך (הקדמת תלמידו הרב מהו' ברוך קלמאני לספר האלשיך) , ויצק מים על ידו וישאב ממנו רובי תורותיו ; ובהיותי בן עשרים ושש שנה כבר ישב על כס המשפט בארץ מצרים וישמוש

אותנה בהשבל ודעת עשרים ושתים שנה, משנת רצ"ט עד שכ"א, ואז בהיותו במצרים נשאל מהגאון מהר"י קארו, כמובא בספר שו"ת משאות בניימין (סי' נ"ח), ועל פי סיבות ועלילות שונות הוצרך לצאת משם ויבוא לאי ציפרי הוא וביתו (ראה מה שכתב החכם כרמולי במ"ע הכרמל שנה ויו גליון י"ב), ובשנת של"א, אחרי גורו שמה כעשרים שנה בעיר סמגושטה, לכד מלך התוגרמים הוא השולטאן את אי ציפרי מיד הווניציאנים אשר היתה אז בידם, ולכן עזב ר' אליעזר את העיר וילך לגור בווניציאה תחת מחסה מושלו מקדם, ונקרא משם לשבת על כסא הרבנות בעיר קרימונה אשר בארץ איטליה, כי לפני שנה אחת מת שמה הגאון מהו' יוסף אוטלינגו, וישב שמה על כסאו עד שנת של"ח, ובתוך העת ההיא בא אליו החכם ר' שלמה רואינו, ויקח מידו את ספרו יוסיף לקח, אשר חיבר לכבוד הנשיא דון יוסף, ובהקדמתו מספר בעצמו מעט מקורותיו, והשלימו בקרימונה שנת של"ו, אשר מצא חן בעיניו, ויוציאנו לאור על הוצאותיו. בשנת של"ח שם פעמיו ללכת למסעיו, אשר כפי הנראה היתה זאת מפני המחלוקת ודברי ריבות אשר היתה לו עם הגאון מהר"י מפדובה (ראה בספר נובלות חכמה ליש"ר מקנדיאה דף מ"ו), אשר לא מצא אז מנוח מתגרותיו ומלחמותיו אשר התגרה אתו, אף כי מחותנו היה, כי בנו החכם מהו' אליהו היתה לו בת הגאון מהו' שמואל יהודא בהגאון מהר"מ פדובה לאשה (ראה הכרמל שם), ובעברו אז תוך ערי ארץ איטליה, ראה אותו בעל מאור עינים החכם האדומי וידבר אתו, ויהי לתהלה ולתפארת בעיניו, ויהללהו אחרי כן בספרו (ראה מהדורותיו), ובהיותו כה נע ונד בארצות התרתרים וברברים (ישי"ר שם) נקרא נקרא גם בתוך מדינת פולין ויהי לאב"ד בעיר פוזנא, ומשם החליף תשובות ושאלות עם רוב גאוני הארץ הזאת המפורסמים אז, ובתוכם עם הגאון מהו' שלמה לוריא ועוד בעת ההיא הוציא לאור אבן חן ספרו מעשה ה' בעיר גנעזין (ראה סוף הספר), וכא האריך ימים על כסא ממכתו בעיר ההיא, כי לסיבה בלתי נודעת העתיק משם אהלו, ויבוא אל עיר קראקא אשר גר בתוכה בקצה ימי חייו, לא בתור רב אב"ד רק בתור איש פרטי, אולי להיותו כבר בא בימים לא חפץ לשאת עוד עול רבנות ומשרת קהל ועדה על שכמו, ויחפוץ לשבת במנוחות שאננות בצל החכמה עד אשר נאסף אל עמיו שמה בשנת שמ"ו, זקן שבע ימים ושבע נדודים בהיותו בן שלש ושבעים שנה. האמנם כי לדעת הרב בעל סדר הדורות ובעל שם הגדולים, ואשר בעקבותם הלך גם החכם בעל קריה נאמנה, היה גם רב אב"ד בעיר קראקא, כאשר באמת הזמן יסכים עמהם, שהגאון מהור"ר יצחק שפירא מת בשנת שמ"ב, וחתנו הגאון מהר"מ מלובלין ז"ל לא נתקבל לאב"ד בקראקא עד שנת שמ"ז, כאשר נכתוב הלאה (ראה תולדתו) ובמשך

חמשת השנים האלה לא נודע משום אב"ד ורב בישראל הגאון בעל שארית יוסף, אשר היה רק ראש ישיבה, ולכן לא רחוק הוא שהגאון מהו' אליעזר היה אב"ד בימים ההם והוא נפטר בשנת שמ"ו, ויבוא אם כן הזמן אל נכון, כי אחריו בשנת שמ"ז נתקבל הגאון מהר"ם; אכן כבר הוכחתי בראיות הקרובות לאמת במבוא (אות ב') שלא כן הוא ולא היה בשום זמן אב"ד בקראקא, וחמשת השנים האלו לא יקשו בעינינו, בידענו שדומה לזה נמצא בקורות עדת קראקא יותר מפעם או פעמים, ובפרט כי בעת ההיא היה הגאון בעל שארית יוסף ראש הישיבה, ואולי היה גם ממלא מקום האב"ד. (גם הגאון מהו' יהושיע מקראקא האב"ד בפ"פ דמיין בעל פני יהושיע כתב עליו (בהסכמתו להגדה עם מעשה נסים) שהיה אב"ד בקראקא, וממנו לקחו המדפיסים התואר הזה והדפיסוהו על השער).

מתכונתו נודע למדי בישדאל שהיה רב גדול בתלמוד, גם בקי בחכמות שונות, וידיעה לא קלה בחכמת הפילוסופיא, ולא למותר יהיה להעתיק פה אשר כתב עליו ר"ש בס' נובלות חכמה (דף מ"ו ע"א) ואלה דבריו: ובאמת שמעתי נכבדות על שכל האיש המעולה הזה אצל מהו' יש"ר וסיפר לי שנתוכח עם זקנו בכמה פסקים, ושהיה תופס מופלא (?) והשיג על הבית יוסף אלף השגות גם עשה פי' על פי' הרמב"ן בפי' הרא"ם על רש"י והגם שלא העמיק הרבה בחכמות חצוניות עכ"ז לקחה אזנו שמע מכולן, והיה כולל ומדיני מכלכל דבריו במשפט, וספרו הוא מהראוים להיות נקראים מתחלתם ועד סופם, הגם שנתוכח עמו במה שכתב נגד" וכו' עכ"ל. עוד כתב שם בדבר ימי חייו האחרונים אשר התגורר בארץ פולין: והכל מתוקן לפי דרכו למי שחננו השם חן ושכל ישר לישפוט בצדק והחיך הבריא לטעום ימלא כרסו מעדניו, גם שעקבותיו לאחינו אנשי פולין ששם דר וגם למד בישיבה בימי זקנותו לא נודעו, כי נסתרה דרכו מהם ולא ירדו לסוף דעותיו ורום רעיוניו, ומהו' יש"ר היה קורא עליו גפן ממצרים תסיע גו' למה פרצת גו' יכרסמנה וגו', כי ממצרים נתגלגל ע"י סיבות ועלילות, ובא לווינציאה וגם שם לא מצא מנוח מחמת מהר"י פדובה וסיעתו שהקיפוהו כעכנא וכאשר תעשינה הדבורים עד שהוצרך לישא רגליו לקרימונה ומשם לארץ התרתרים וברברים ממדינה למדינה כאשר ירדוף הקורא בהרים, ובעיר קראקא ראיתי ציון על הכלי שנשתמש בו אותו צדיק וכו' בין אחים יפריא כשושנה בין הקברים" 30). ואמרו עליו שהיה יודע ומבין בקי בשתים עשרה לשונות שונות (מכתב מסע לר' אליהו פיזארו. הכרמל שם), ואמרתי להעתיק פה גם אשר מצא החכם יש"ר חרות על מצבת קבורתו, כי בימים האלה לא נשאר עוד שום רושם ממנה וגם לא ידע איש את קבורתו, ואלה דבריה: פה נקבר הגאון מהו' אליעזר בהר"ר אליהו

הרופא אשכנזי ז"ל. אקונן על זמן סויר הלא זה נגלגל חוזר, לבבי הן במסתרים קברת ד' בכי עזר, יגוני רב וגם לי אך כזהב זר, הלא נלקח שנת ושם האחד אליעזר", ומה מאוד יצדקו דברי הח' יש"ר שמצבתו היתה פה כשושנה בין הקבים, שכמוה לא מצאנו בכל המן המצבות מליצה צחה ונהדרה. ויש להעיר כי בביכליותיקא של הח' וואלף (ח"ר עמוד אלף רי"ד) כפי אשר העתיק ממנה החכם בעל עמודי העבודה (ח"א עמוד י"ט), נמצאה העתקה ממצבת קבורתו, אבל משונה הנה מכל וכל מאותה שראה החכם יש"ר ונדפס בגובלות חכמה אשר העתקנו פה, ואולי אחרי שנתקלקלה המצבה הראשונה, העמידו אחרת תחתיה, ואותה ראה המעתיק שהעתיק עבור הח' וואלף (ראה מה שכתבתי בהצופה להמגיד שנה י"ב גליון כ"ו) 31).

ממשפחתו לא נודע לנו רק אשר מבלעדי בנו האחד אשר היה לו, הרב מ' אליהו אשר היה חתן הגאון מהרש"י קאצנילבוגין, היתה לו בת אחת ותהי אשת מוה' שמעון זימל ב"ר חיים פרענט הנזכר בפנקס הח"ק (דף ס"א ע"א), ומת בי"ז סיון שס"ז, ועליו כתוב שם שהיה חתן הגאון מהר"א אשכנזי.

מספריו היקרים אשר השאיר אחריו ברכה הלא המה:

א) ספר יוסיף לקח פירוש על מגילת אסתר הנדפס ראשונה ע"י החכם ר' שלמה רואינו.

ב) מעשה ה', דרושים לכל חפציהם, וכולל ארבעה מאמרים, מעשה בראשית, מעשה אבות, מעשה מצרים, מעשה תורה, נדפס ראשונה ע"י תלמידו ר' ברוך קלמאני בשנת שמ"ג בעיר ווינציאה, ובסופו חשב את הקץ על שנת ה"א שנ"ד.

ג) פירוש על פי' הרמב"ן על התורה כדרך פי' הרא"ם על פרש"י, לא נדפס עוד נשאר בכ"י (הח' יש"ר בם' נובלות חכמה שם).

ד) אלף השגות על ספר בית יוסף למהר"י קארו נשאר ג"כ בכ"י (הח' יש"ר שם).

ה) סליחות חיבר וצוה לאומרם בימי התעניות ונדפסו (ראה עמודי העבודה ח"א ע' י"ט).

ו) תשובות שונות בעניני הלכות ודינים נמצאו ממנו בדפוס בספרי מחברים אחרים, ב) בספר שו"ת שארית יוסף סי' י"ט, ג) בשו"ת הרמ"א (סי' צ"ו), ג) בקונטרס מגילת איכה יועם זהב להרב ר' ברוך עוזיאל חזקיטו.

ו). מוה' יוסף כ"ץ

אחרי הגאון מוה' מרדכי זינגער אשר לפי עדות הרב בעל צמח

דוד היה ראש ישיבה בקראקא , ואשר שנת מותו לא נודע לנו לולא אם נאמר כי הוא אחד עם הגאון מהו' מרדכי סבא הנפטר בשנת של"ו (ראה למעלה) , אחריו כהן פאר במשרה הזאת הגאון מהו' יוסף כ"ץ בעל שו"ת **שארית יוסף**. מתולדות חייו נודע לנו דברים אלה .

הגאון מוה' יוסף נולד לאביו הגאון מהו' מרדכי גרשון כ"ץ (בהקדמה לס' שא"י מכנה אותו בתואר גאון . אבל בשום מקום זולתו לא ראיתי זה , ובשו"ת רמ"א (ס' י"ז) נזכר אחד בשם כזה בזה"ל : וכל חכמי הדור ת"ל הסכימו עמנו , ועדיין אותן תשובות מונחות ביד מרדכי גרשון כהן גם ביד רבים מועתקית מהם" , ואולי הוא אביו של מהו' יוסף , והואר הכבוד נשמט פה לסיבה לא ידעתי שתרה , אבל יותר נראה שכונת הרמ"א שם לא היתה עליו , וכמדומה שזה הנזכר בתשובת הרמ"א היה בפראג , ראה שם ס' י"ד וס' ט"ז , המדברים מענין אחד , ודו"ק כי קצרתי) באמצע החצי השנית ממאה השלישית לאלף הששי ; ואחרי מות אביו בימי נעוריו , נשא הגאון מהו' יואל , איש לא נודע לנו , את אמו אלמנת אביו ויהי אבי חרנו (שו"ת שארית יוסף ס' ג') , ודודו בעל אחות אמו היה הגאון מהו' משה יפה מקראקא (שם ס' מ"ז) אשר היה אביו זקנו של הגאון בעל הב"ח , ואשר לכן כתב הב"ח על בעל שארית יוסף "שארי" (ב"ח יו"ד ס' כ"ך , וראה הלאה בתולדות הב"ח , אשר נדבר גם שמה מהגאון מהו' משה יפה וזמנו) גיסו היה הגאון רבינו משה ז"ל איסרלש והוא מזכירנו בתשובותיו (שם ס' נ"ח וס' ע"ז) , (ונעלם ממני באיזה אופן היה גיסו , אם אשתו של זה היתה אחותו של רעהו , או שנשאו שתי אחיות) , וגם הרמ"א מזכיר אותו פעמים רבות בכבוד לא מעט , (ראה שו"ת הרמ"א ס' כ"ד ק"א ד"מ יו"ד ס' כ"ך אות י"ח וד"מ או"ח ס' תס"ז אות י"א) , ומחותנו היה הגאון מהו' דוד זילצבורג (שארית יוסף ס' ל"א) . מכל אלה יתראה שהיה ממשפחה מפוארה גדולים מפורסמים בכל קצות הארץ , ובל יפלא עוד בעינינו אם גם הוא אחרי השתלמו בחכמת התורה כיד ה' הטובה עליו , נתפרסמה חכמתו ועוצם תבונתו בכל הארץ , מקום אשר התלמוד וידיעותיו מגיעים , וכל עם ד' שאלו בעצתו , ביותר בדיני ממונות , כי חכים ר' יוסף בדיני , מארץ מרחקים , כאשר ישאל איש בדבר אלהים, ממדינות התונר (שם ס' ויו) , ועד הרוב ממדינות מעהרן ושלעזיען . אל הגאון מהרש"ל הוא כותב (שם ס' י"ז והיא על תשובת מהרש"ל ס' ל"ו עי"ש) כאשר יכתוב איש לרעהו , הדומה אליו , ולא ביראת כבוד מאומה כתלמיד אל רבו , (ראה שמה את כל התשובה) ובסיפה כתב : ומה שכתב מע"כ מי שאינו פוסק כך ילקה כמדת הדין הקשה המרומז ליודעי , אהובי הזהר במדת הפחד כי הוא מדתו של יצחק" (אולי ירמוז בדבריו אלה אל הגאון מהו' יצחק ב"ר בצלאל אב"ד בלאדמיר הנזכר שמה בתשובה

ההיא אשר נהג נשיאותו ברמים וזרק מרה בת"ח) . ואדרבה הרש"ל יכתוב אליו בהבנעה יתירה ובירואת הכבוד , לא בסגנון רב לתלמידו , אך כתלמיד לרבו ראה בתשובות רש"ל (סי' כ"ד) כתב : שארי ומחותני ה"ה האלוף המופלג מהו' יוסף כהן צדק נושא אפוד , ואינני אלא כתלמיד הדן לפני דבותיו" , (יתכן שקרבתו של הרש"ל אליו הוא ע"י הרמ"א אשר היה ג"כ שארו של הרש"ל) . ואל יעלה על לבבך שכל זאת היתה יען רוח גאה וגאון התנוססה בקרבו , לא כן אהובי הקורא , כי הוא היה עניו מאוד כהלל , ראה מה שכתב אל הגאון בעל מעשה ה' (שם סי' י"ט) : דנתני ג"כ כאלו אני מכת גסי הרוח הרודפים אחר הכבוד , חלילה לזרע דאבא , והואיל ואמרו חז"ל שרי ליה לאינש לאודועי באתרא דלא ידעו ליה , לכן אומר שידוע לכל באי שער (עירי) שאין בי תהלה לאל אפילו אחד משמונה שבשמינית , וגם אני נוטה לקצה השני הנוטה לצד שפלות עד בוש" ; ואיש כמוהו לא יעשה בנפשו שקר להביא עדות מן המפורסמות במקום אשר יכחישו עדותו . ובכלל היא כותב שמה אל הגאון ר' אליעזר אשכנזי ביותרת הכבוד , ואת התשובה ההיא לא כתב בימי חורפו , שכבר היו לו אז תלמידים רבים גדולים בתורה עד שתלמידי תלמידיו אלה היו קובעים אז ישיבה בעיר קרובה לגלילותיו , וקפחו עי"ז פרנסתו , אשר בגלל הדבר הזה חרה לו מאוד , ונפשו מרה לו ביותר על אשר הגאון בעל מעשה ה' כפי הנראה נתן להם המשפט , ולכן כתב אליו את תשובתו זאת אשר בה יראנו ויבוננהו ברוח משפט וברוח באר כי הצדק לימיני . ראה קורא נכבד ! את כל התשובה ההיא והמצא ד" לנפשך נועם . ולמען הראותך את כבודו ואת יקרו בעיני גדולי זמנו ואנשי דורו , אעירך על דבר קטן אבל גדול הוא ללמוד ממנו ולשפוט בצדק כי נתנו לו חכמי זמנו משפט הכבורה על יתר הגאונים אשר היו בימ"ן , כי בראש ספר מתנות כהונה סי' על מדרש רבה , נמצאה הסכמת גדולי הדור על הדפסת הספר וחרם על המשיגים גבול המחבר , ובתוכם גם הגאון מהו' מרדכי יפה בעל הלבוש , והוא הצעיר . ובראש כל החתומים הציבו התימת יד הגאון בעל שארית יוסף .

צדקתו הרבה ויראתו הקודמת לחכמתו תתראה לנו גם מזה , שבדיני איסור והיתר ד"ד היה רגיל מאוד להחמיר , ומרוב ענותו ושפלותו בעיניו לא רצה לסמוך על עצמו כאשר העיד עליו גיסו רבינו הרמ"א (שו"ת סי' קי"א) : ומהר"י כ"ץ לא רצה להסכים והיה סבור להטריח הכל, כי כן דרכו להחמיר , והמחמיר יחמיר והמיקל לא הפסיד עכ"ל , ויתכן שמפני זה אשר היה מירא ההוראה בדיני איסור והיתר , לכן רובי תשובותיו הנה רק בדיני ממונות , ורק על המעט באיסור והיתר , וגם ברובן כתב להחמיר , וראה בתשובותיו (סי' כ"נ) אודות השומן אשר

נמצא בתוכו אגרות נוצות קטנות תכופות זה לזה, ואסר כדרכו, אף שהגאון בעל מעשה ה' התיר שאלה כזאת.

כן היה מדרכו — דרך הקודש — לקצר בדבריו מאוד, ולא אהב ללכת באורך כאשר יראה הקורא, ברובי תורותיו ותשובותיו הוא כותב דעתו, וסיקר בסקירה אחת ראיותיו מהתלמוד והפוסקים בקצרה, ורק פעם אחת אנה לידו שרצה להראות כי לא נופל הוא מגדולי זמנו גם ברוב בקיאותיהם, והאריך יותר מעט מהצורך לפי דעתו, התנצל עצמו וכתב (שא"ו סי' ל"ו): כל הנ"ל לא כתבתי אלא כנושא ונותן להראות קצת בקיאות אבל לנוף הפסק הוא ללא צורך". והיה בקי עצום בספר המרדכי וכמעט לא תמצא תשובה אחת מתשובותיו שלא יזכיר בה ספר זה, ובימיו היה דרך הגדולים תופשי ישיבה ללמד את תלמידיהם היושבים לרגלם ספר המרדכי כסדר חבורו אחרי לומדם הגמרא ממסכת אחת, כדרך שאנו לומדים בימינו מספרי רב אלפס והרא"ש, עד אשר גמרו את כולו (ראה בשו"ת הרמ"א סי' ל"ח וסי' ק"ה ותמצא כדברי) ומזה נמשכה בקיאתם העצומה בספר הגדול ורחב ידים זה, גם הרמ"א היה יודעו וזכר אותו על פה, כאשר נראה מכל ספריו, וביותר מתשובותיו, וכתב הגאון בעל שארית יוסף בהקדמתו: וכן מה שהשבתי לחברים מקשיבים לקולי יום (יום) דבר ה' הן במרדכי הן בטור חושן המשפט היכי דסתרו אהדדי, גם לפעמים מביא המרדכי תשובה ובמקום אחר מביא תשובה, וכל רואיהם יכירו במעט השקפה ובחינה ועיון קט שהם דברים זרים וסתרו אהדדי, והבטתי בעיון נמרץ לתרץ לפי עניות דעתי, גם לרבות בטור חו"ה מצאתי לכאורה קשה גם כן מדידיה אדידיה", עכ"ל.

מלבד הדברים המעטים אודות משפחתו אשר זכרנו בראשית דברינו, נודעו לנו עוד דברים מעטים גם מצאצאי מעיו; שני בנים היו לו הנודעים אלינו, הבכור נקרא בשם ר' תנחום, רב מופלג בתורה, והיה כל ימי דיין ונבאי" (כן כתוב וחרות על מצבת קבורתו), וימת בכ"ז טבת שע"ה (כ"כ על מצבתו אבל בפנקס הח"ק כתוב שע"ח) ויקבר אצל קבורת אביו, ויש להם עתה רק מצבה אחת אבן, ושני לו נקרא בשם אהרן משה ונזכר גם הוא בפנקס הח"ק ונפטר ט' אדר שע"ו. גם בנות היו לו האחת היתה אשת הגאון מהו' שלמה חריף אב"ד בעיר לבוב, אשר היה מחותנו של הגאון מהו' אברהם שרענצישל מלבוב, ומזכירו פעמים רבות בספרו סדר גיטין כ"י (ראה טיב גיטין למהר"ז מרגליות שמות אנשים אות מם סק"ל, ושמות נשים אות ג' סק"ב ואות ח' סק"ד), ועל ידי חתנו ר"ש חריף היה מהר"י כ"ץ מחותנו של הגאון מהו' שמואל אידלש מאוסטרא (מהרש"א) שבנו של הגאון מהר"ש שהיה נקרא ר' יצחק הלוי היה חתנו לוקח בחו של המהרש"א (מהר"ז מרגליות שם).

ובלעדה עוד בת אחת היתה לו והיתה נשואה אל גביר איש עשיר בא בימים , ואחרי מתה עליו אשתו הראשונה נשא את בת הגאון מהר"י בהיותה אשה בבתוליה , ויכתוב לה תוספת כתובה מלבד המוהר והמתן , שלשת אלפים זהו' , והוא היה אחי הרב מהו' אליהו , רב גדול בתורה , אשר אחרי מות אחיו , הגביר הנזכר בא עם הגאון מהר"י בריב אודות עזבון אחיו , כאשר תראה כל זה בתשו' (סי' מ"ב) . ועוד מזכיר בתשובותיו (סי' יוד) את שארו הישיש מהו' לעמל מעיר לובלין .

ויתן לו אלהים אורך ימים ושנות חיים , ומדת ימיו היה כשמונים שנה , והרביץ תורה בקרב עדתו קרוב לחמשים שנה , כאשר חרות על אבן מצבתו ובעת אספו את קובץ תשובותיו כתב בחקדמתו : ולא כתבתי אלו הענינים רק מה שהייתי מוכרח על ידי שהטילו והכבידו עלי אצילי בני ישראל , אשר בקרב מחנינו הקדושה , תהלת קהלת קידש קראקא זה מ"ם שנה לדון ולשפוט צדק בין איש ובין אחיו" , ולהתנצלות על הדפסת ספרו כתב שמה : ונאמן עלי היודע ועד שלא כתבתי זאת רק להיות בידי לצורכי לזקנתי מפני יראת השמר לך פן תשכח וגו' , והנה זקנתי ושבתי , והבנים בני ובני בני יצ"ו אלצוני והכריחוני ליתן להדפיסו והכרח לא ישובח ולא יגונה וכו' , ולהיות לי לאות ולזכרון ולשארית באולי יקוים בי דובב שפתי ישנים , הגם כי תהלה לאל בעזרת הש"י יהיה לי שארית וזכרון טוב מבנים ומבני בנים סמוכים לעד לעולם , ואמרו רז"ל כל מי שמניח בן עוסק בתורה כאלו לא מת , מ"מ זכרון אחד יעלה לכאן ולכאן" ; . וכפו הנראה מספר האגודה אשר הוציא לאור בהשתדלותו , היה כבר בשנת ש"ה רב וגאון מפורסם לשם ולתפארת , כי שם בסוף הספר כתוב כדברים האלה : וכאשר ראה הגאון מהו' יוסף כ"ץ ז"ץ גמר הספר הנותן אמרי שפר מערכה טול מערכה פתח פיו ואמר ככה : אתן לאלהים תודה שזיכני לסיים ספר האגודה . אשר ממנו יוצא תורה ארוכה מארץ מדה , סמוך ליום שאנו צריכים משום זה אלי ואנוהו לאגודה , בשנת ולקח הכהן את הזרוע בשלה , ואז בית אלהים נדדה , כ"ע יוסף בן הר"ר מרדכי גרשון כ"ץ ז"ל ה"ה מקראקוב" , 32) . וגם בלעדי זאת נוכל לדעת אשר בראשית המאה הרביעית כבר היה נורע לגדול בישראל , כי מגיסו הרמ"א ידענו שבשנת ש"י כבר הוציא חרם מת"י (ראה למעלה) ולפי הנראה היה הגאון מהר"י זקן ממנו , ולכל הפחות לא צעיר ממנו בשנים , אבל האריך ימים אחריו כעשרים שנה , וכבר זכרנו למעלה , שהרביץ תורה בקראקא כחמשים שנה , א"כ כבר בראשית המאה הרביעית היה לראש ישיבה כאמור . וגם מזה יתראה לנו אשר לא מפחות היו ימיו , כי על בנו הגאון מהו' תנחום אשר מת שבעה ועשרים שנה אחריו בשנת שע"ח , כתוב בפנקס הח"ק (דף ע"ב ע"א) : ונשמת הישיש והזקן ושבע ימים ונקבר בשיבה טובה" וכו' , הנה מרוב

התוארים האלה נראה שחי יותר הרבה משבעים שנה , ומזאת נוכל לשפוט גם על ימי חיי אביו הגאון מהר"י שנפטר בשנת שנ"א יהי זכרו לעד !

אף כי הגאון בעל הב"ח יכנני (שו"ת הב"ח סי' נ"ד) בתואר אב"ד , בכל זאת נדע בטח שרק משרת ר"י היתה על שכמו , ולא היה רב העיר , כאשר כתב עליו גם הרב בעל צמח דוד : ר"י בקראקא" , והיה שם תמיד אחד מראשי הישיבות" , גם העירני בצרק ידידי הרב מוה' שוחט"ה , שעל "שער ספר האגודה כתוב : והוגה ההעתק ע"י הגאון ריש מתיבתא כמהור"ר יוסף כ"ץ י"ץ" .

ספריו שחיבר הלא המה :

א) **שארית יוסף** שאלות ותשובות רובם בדיני ממונות ומעט בדיני איסור והיתר נדפס בקראקא , ונספחו אליו בהוצאה הזו : 33)

ב) **ביאורים** לספר המרדכי מסדר נזיקין ומסכת ברכות והלכות קטנות , וסדר מועד , ועל קצת מטור חושן המשפט , והדפיסם המחבר בעצמו בקראקא שנת ש"ן (שפתי ישנים אות שין נומר 74) .

ג) את ספר האגודה הגיה מתוך הכ"י והדפיסו בקראקא בשנת ש"ה (ולפי הכתוב בהערה 32 נדפס שם בשנת של"ב) ובראשו כתב הקדמה (ראה שם הגדולים ח"א אות יוד) .

ז) . מוה' מאיר מלובלין .

אחרי מות הגאון מהו' יצחק שפירא , אשר היה רב אב"ד עוד בימי הרמ"א , גם אחריו , ישב על כסאו הגאון חתנו מהו' מאיר מלובלין , (מהר"ם לובלין) מתולדות חייו וקורות ספריו נודע לנו כדברים האלה :

הרב מהו' מאיר נולד לאביו הגאון מה"ו גדליה בשנת שי"ח לאלף הששי (הקדמת בנו הג"מ גדליה לתשובות אביו) , ואף כי עיר מולדתו לא נודעה לנו בבירור, בכל זאת נודע כי ארץ פולין חבלתהו גם גדלה שעשועיה ; ולדעת החכם גרעץ (קורות היהודים ח"י עמוד נ"ט) היתה עיר לובלין עיר מולדתו , ואולי יש לכוון בזה מה שבתב בתשובותיו (סי' קל"ח) : ואין כלי תשמישי בידי כי הם עדיין בק"ק לובלין" , כי בלעדי זה לא יכונו דברים אלה היטב (ראה הלאה) , וכאשר נראו בו אותות הגדולה עוד בימי נעוריו , וכל רואיו ויודעיו חזו מראש כי יפרח כלבנון ויהיה לגפן אדרת , לקחו הגאון המפואר מהו' יצחק שפירא הכהן אב"ד בקראקא לו לבן ויתן לו את בתו לאשה , וגם ממנו שאב רובי תורותיו (ראה בתשובותיו סי' ק"ח) , וכה

גדלה יקרת חותנו זה בעיניו, עד שכמעט בכל תשובותיו הרבות הראה לדעת את יקר תפארת יחושו בהיותו חתן הגאון המפורסם הלזה, וחתם עצמו: הק' מאיר בן מהר"ר גדליה חתן המלך הגאון מהרי"ץ זי"ל (34), ולא לשוא היתה תקות חותנו באשר כי עוד לא מלאו לו שלשים שנה "נעשה ראש על ארץ רבה הוא עיר קראקא והגליל ומלא מקום חותנו" (הקדמת בנו הנ"ל לתשובותיו) והיא בשנת שמ"ז לאלף הששי. והנה הגאון מהרי"ץ שפירא עלה אל מרומי העדן בשנת שמ"ב כאשר כתבתי למעלה, ואולי נוכל לתת מקום בזה לדברי האומרים שהגאון בעל מעשה ה' היה גם הוא רב אב"ד בקראקא, וסדר הזמנים יבואו ג"כ אל נכון, כי הגאון בעל מעשה ה' מת בשנת שמ"ו ויהיה אחריו הגאון מהר"ם לאב"ד בשנת שמ"ז, כאשר ישב באמת בשנה ההיא על כסאו, ולולא זה יפלא מעט בעיני הקורא, כי מדוע לא נתקבל הגאון מהר"ם כבר בשנת שמ"ג לשבת על כסא חותנו ויוא נשאר פנוי, אבל כבר מלתי אמורה כי בקרבי לא מצאה השערה זאת קן לה מן הטעמים אשר זכרתי למעלה (ראה במבוא) וחמשת השנים האלה כבר השיבותי לנכון בתולדות הגאון מהו' אליעזר אשכנזי בעל מעשה ה'.

מתכונת הגאון מהו' מאיר למותר יהיה להעיר על גדולתו בתורת ה' הכתובה והמסורה, הן בבחינת בקיאותו הנפלאה בש"ס, בבלי וירושלמי ופוסקים ראשונים ואחרונים, וכן ביושר שכלו בפלפול וסברא ישרה, אשר כמעט לא החשיא המטרה מטרת האמת מעולם, כאשר נראה זאת למדי מתוך ספריו הנמצאים בידינו, כי אורח לימודו היה במישור כדרך הקדמונים, ואף אם ידיו היו רב לו בחריפות עצומה, פלפולו מיוסד על אדני האמת וחוקי ההגיון; ומיקרת נפשו חתר תמיד להקל בעגונה, אשר לכן היה מפואר במרחקים, והיו מריצים אליו שאלות בדיני איסור והיתר גם בדיני ממונות, מקצות הארץ, וגם מארצות איטליה ותוגרמה (ראה בתשובותיו סי' י"ב י"ג כ"א ופ"ט), וכל גדולי זמנו המפורסמים, כהגאון מהו' מרדכי יפה בעל הלבושים נתנו לו כבוד (ראה שמה סי' קכ"ג), והעמיד תלמידים הרבה, אשר אחרי כן היו גדולי ארץ, וכמעט כל מורי הוראות אשר היו בארץ פולין בימיו האחרונים, היו מתלמידיו, ומהגדולים הנודעים על פני תבל המה הגאון מהו' יהושע בעל מגיני שלמה, אשר היה אח"כ אב"ד בקראקא, ואשר יזכירנו עפ"י הרוב בתשובותיו (ראה הלאה בקורות

ימי חייו) , והגאון מהו' אברהם בהגאון בעל שו"ת משאות בנימין (ראה תשובת מהו' אברהם הלז בשי"ת פני יהושיע ח"ב סי' ס"ג). מהבלתי נודעים כ"כ , תלמידו הרב אב"ד מהו' ישעיה (שו"ת מהר"ם מכובלין סי' י"א) תלמידו ומחותנו הרב מהו' זיינול (שם סי' ס"ה) , ובסי' ק"ה כתב עליו : יפה נוף עושה פרי נחמד להשכיל למעלה עלה להאחז במושכלות העליונות להאציל מרוח חכמה ובינה לקנות התעצמות נבדל בקנין שכלו הוף בפעולות הנבחרות במעשה ובעיון בדת תורתנו הקדושה תלמידי ר"ג ור"מ וכו' (ראה מש"כ אודותיו הלאה) , תלמידו הרב האלוף ר"מ ור"ג ואב"ד מהו' משה (שם סי' פ"ו) , תלמידו הרב טוב מרבן שמו מהו' נתן (סי' צ"ב) , תלמידו האלוף ר"מ ור"ג מהו' זיסקינד (שם סי' ק"ד) , תלמידו הרב האלוף מהו' דוד טעביל אחד מדייני הקהלה עיר ואם בישראל ק"ק קראקא (שם סי' ק"ח) , תלמידו הרב ר"ג ור"מ מהו' יעקב (שם סי' קי"ו) , ולכן איפוא לא נתפלא עוד אם גם לפעמים לבש גאות שמינית שבשמינית שהותר לת"ח , ואף כי ליחיד בדורו : וכאשר עמד רב אחד , רב יוסף אשכנזי שמו , מעיר ווירמייזא , „וזדון לבו השיאו" (?) לסתור דבריו , ופסקיו היו בעיניו כמצחק , והיה נראה בעיני הר"מ כי רק לקנטרו או לקפחו בהלכות מחשבתו , שלח בו יד לשונו וכתב עליו : רק שאינו כדאי בעיני להתוכח עמו לסתור דבריו , כי אחרי מי ארדוף , הלא המפורסמות אין צריכין ראיה ומופת , גם אין זה דרכי דרך התפארות ממני באשר ידוע ומפורסם הוא שת"ל העמדתי תלמידים הגונים הרבה ככל הגדולים הקדמונים , ורוב תלמידי המה היום כולם ראשי ישיבות ומורי הוראות בישראל , אשר השפר והנזוף הנזכר אינו כיחד מהם ומתלמידי תלמידיהם" , ולהלאה כתב : וכבר עלה על דעתי לגלות קלונו ברבים ולהרים המצנפת והעטרה מראשו פה בב"ה הגדול דק"ק לובלין בהתאסף קבוץ גדול מראשי ישיבות ומנהיגי כל הארצות ביומא דשוקא , אף חזרתי ממחשבתי זאת מלעשות זאת בפרסים גדול כזה פן יהיה לו לכבוד שאיש כמוני היום יטפל בשפל כמותו" (ראה בתשובותיו סי' פ"ח [35]) , וברוב גדלו ושמחתו מיקרת תפארת גדולת תלמידיו , הנהו מזכיר ברובי תשובותיו מגודל ופאר ישיבתו החשובה והמפוארה , וכתב : השרוד כעת בעסקי הזמנים בלימודיים התורניים האלהיים כדי לרות צמאון בני ישיבתי החשובה והגדולה" (ראה בתשובותיו סי' י"ט ס"א פ' פ"א ק' קכ"ח כתב : לרות צמאון

בני ישיבתי הגדולה והחשובה יניקא וקשישא העומדים על משמר פקודת דת מורשה", ועוד בתשובות רבות). אמנם יפלא בעיני הקורא, בראותו כי כה הנה גדול בעיניו ומהולל ברוב התשבחות, עד כי גם ספרי השלחן ערוך עם ההגהות מהרמ"א לא זכו בעיניו וחשוביה לפניו לעיין בהן בדין מן הדינים, וכתב: ובר מן דין אין ממנהגי ומדרכי להיות עסקי בדברי בעלי הש"ע וק"ו לבנות יסוד באיזה הוראה על דקדוק סודות דבריהם כי לא נתנו מרועה אחד רק הם דברים נלקטים מחוברים מדברים נלקטים נפרדים, שכמה פעמים לא יצדק חבורם ואינתה עת להאריכבזה" (ראה בתשו' סי' י"א), ועוד (בסי' ק"ב) כתב: אהובי אין מדרכי ועסקי בספר הש"ע, כי הוא ספר חתום מחובר מחלקים רבים, והרבה פעמים מה שיצדק נפרד לא יצדק מחובר", ובמקום אחר המתיק מעט דבריו אלה וכתב (סי' קל"ה): ויתר הדברים שהאריכו הבעלי דינים מספרי הש"ע והלבושים אין לי בהם להאריך כי אין מדרכי להעמיד שום יסוד ובנין של פסק דין על ספרים כאלו שהם כראשי פרקים ואינם מובנים, ורבים נכשלים בדבריהם להתיר את האסור או לזכות את החייב או להפך בעו"ה; ומחברי הש"ע הגאונים בעל ב"י והרמ"א, כל אחד בפני עצמו, לא יצאו נקיים מלפני כם משפטו הנורא, על הב"י כתב (סי' קצ"ד): אמנם לא בתפיסה זו לבד נתפס הב"י, אבל כבר יש לי חבילות חבילות סתירות והשגות על דבריו ושגגות שיצאו מלפניו שנפל בהן, שהן יותר זרים וקשים מזאת" ועל הרמ"א כתב (סי' קכ"ו): אין זו ראיה שהרי ידוע שמנהגו של מהרמא"י בהגהותיו שהוא מרכיב ומחבר יחד דעות שונות"; עי"ש ותראה כי דרכו זה לא זכה בעיניו ואם בארזים כאלה נפלה שלהבת, כי כבר בימים ההם נתפשטה ההוראה עפ"י הש"ע בין רוב הקהלות, ותלמידיהם הרבים והעצומים (של הרמ"א והב"י) המפוזרים בכל קצות הארץ פסקו הלכה כמותם, לא יפלא איפוא עוד בעיני הקורא אם גם הגאונים מהרש"ל ואחריו הגאון בעל הסמ"ע, לא יצאו גם המה נקי בהשפטם, וגם עליהם כתב פעמים לא מעטות דברים אשר לאי כבוד יחשב להם, ומזכירם רק כלאחר היד, ואינו חושש להם כלום. ראה מה שכתב (סי' קכ"ו): דע אהובי שדברי מהרש"ל בביאוריו לא ראיתי, ודברי מהר"פ כ"ץ ז"ל מלבוב לא שמיעי לי כי אין לימודי בביאוריהם". והנה הגאון האדיר מהרש"ל ז"ל שקיל בזה למטרפסיה בה

עלמא , שגם הוא כתב דברים הדומים לאלה על המחברים אשר היו לפניו , ובתוכם גם על הרב ב"י , ראה בהקדמתו לספרו ים של שלמה חולין (יש להעיר כי הקדמה זאת בעצמה נדפסה גם בראש יש"ש בבא קמא , ויש להגיה טעיות רבות מהעתקה האחת על השנית עיי"ש , ולפי הנראה גם מההקדמה הזאת עשו המדפיסים קיצור והדפיסוה בראש יש"ש גיטין עיי"ש) , ואלה דבריו בהקדמתו הראשונה : אף שהדור שלפנינו לעת ההיא מרוב הולשת ורפיון ידים אין יכולת בשכלם להשיג שגדול אחר מן המחברים יטעה בדמיונו , וסוברים מ"ש בכתב אין להרהר אחריו , ואין נותנים לבם אלא לסתור דברי חבריהם וכל מה שיצא מפי אדם אפילו הוצק חן בשפתותיו ופיו מפיק מרגליות א"ה אומרים מה גבר בגוברין הלא גם לנו יש לשון לימודים ויד ושם בתלמוד כמותו ; אבל האמונה באמונת שמים שהוכחתי כמה פעמים בפרט מן הפוסקים האחרונים , שטעו בכמה מקומות מן התלמוד כאחד מן דתלמידים התועים בעיון הלכה , ע"כ שמתי פני כחלמיש לאמר עליהם , אמרתי בני עליון כולהון אכן כאדם ידרושון ולכן לא אאמין לשום אחד מן המחברים יותר מחבריו" , עכ"ל , ובהקדמה השנית שם כתב : והנה שגו בזה מאחר שראו שכ"כ (הב"י) בספרו שכך הלכה , אמרו כ"כ הקארו להדיא , כי כך הענין הדע אשר לפניהם מה שכתוב בספר יאמינו , אם יעמוד איש חי וצוה כי כרוכיא שאין הדין כן בראיות גמורות או אפילו בקבלה לא יחושו לדבריו" , עכ"ל , וביש"ש גיטין (פ"ד סי' ע"א) כתב על הב"י וז"ל : ותמה הקארו וכו' וקצרתי כי רוב דבריו לא שלו הם כי אסורים לשמוע, וכבר תמה עליו אחר מן דחכמים בדורנו לומר שיבושים כאלה וכו' וקושיות דהבד שבנה עליה יסודו" 36) וע"ע יש"ש ביצה פ"א (סי' י"ח) ויש"ש חולין (פ"ג סי' ס"ג) .

נשובה נא אל הגאון מהר"ם ונאמר שעם הגאון בעל הסמ"ע היה לפי הנראה תוכחת מגולה , לא מאהבה מסותרת , כי בא בריב גדול אתו אודות גט של שכ"מ כאשר יבוא עוד הלאה . גם את הגאון החריף העצום מהו' שמואל אידלש הכה פעם בעם לשונו , וגם הוא לא היה נכבד כ"כ בעיניו להזכירו בשמו (או לא חפץ להתכבד בקלונו בגלוי , אבל לא היה כוסה קלון , רק ברמז שפך עליו בוז וקלס) , ראה בחידושיו (שבת לדף פ"ד ע"א בתוספות ד"ה מפץ במת) כתב : וראיתי בדברי אחד בזמנינו שכתב כאז

בביאור דברי התום' אלו וז"ל לא מצאתיו וכו' אבל ממה שכתבתי אתה רואה שהוא לא מצא ידיו ורגליו בבית המדרש ושגגה היא בידו", ורמז בזה אל המהרש"א אשר כתב בחידושיו שם דברים אלה, והוא היה אתו בזמן אחד בעיר לובלין, בעת אשר היה מהר"ם אב"ד (בסוף ימיו בשנת שע"ה) היה מהרש"א ר"י שמה; אף מי יגלה עפר מעיניך מאיר עיני ישראל! וראית כי בעת אשר יקירו היום את דברי המהרש"א מזהב ומפז, וישתדלו לעשות ביאורים לחידושיו, ויחפצו לרדת אל תוך עומק מחשבותיו, ספריך וחידושיך יניחו בפנת הבית נעזבים אין דורש ומבקש להם. ועל האחרונים בכלל (כתב סי' צ"ה): דע אהובי שאין עסק לימודי באותן אחרונים ואותן שכתבת שספק בפה מכא כדברי הרא"ש לא ראיתיו כי לא נמצא אתי".

כה היו כל האחרונים אשר היו לפניו גם בעלי הש"ע כאין לפניו, ולא חשבם כמורה דרך לבל נטות מדבריהם ימין ושמאל, ולא חפץ להכירם לתת להם פי שנים (אויטאָריטאָט), ואם בעיניך הקורא יפלא, בעינינו כל זאת לא יפלא למכביר, כי ספר הש"ע עצמו להב"י, ומה גם ההגהות להרמ"א, אף כי כבר היו נודעים בקצוי תבל, ותלמידיהם הרבנים התאמצו להפיץ הוראתם בין כל מורי הוראות בישראל, הנה בכל זאת היו אז עוד בשחר טל ילדותם, וכמעט שיצאו מרחם מולידם, ולא עברו גם שלשים שנה מיום ראו אור התבל, ומדוע זה נחשב לעון פלילי, או ליתר גאוה, על גאון מאיר עיני רבים בחכמתו, אם לא אבה לתת מועקה במתניו לתת אוזן קשבת לכל אשר יאמרו אנשים, אשר חשבם לאנשי גילו אשר גם לו לב כמוהם, ולא נופל הוא מהם בעיניו; לא כן עתה אשר המה העמודים, אשר כל בית ישראל נשען עליהם, ארזי אל אשר כבר הכו שרשם במעבה אדמת ישרון, ועל פיהם יהיה כל ריב וכל נגע, אם יעוז אנוש כהיום בימינו להרים ידו ורגלו, ולהורות שלא כדבריהם, אם לא יהיה לו עמוד עוז ממקום אחר להשען עליו, או אז אף אם יהיה האיש ההוא כגובה אדזים גבהו, וחסין כאלונים, תורת אל חי בקרבו ומפיו ישק כל עמו, לא נשיא לו פנים, לא נאבה ולא נשמע אליו וכזקן ממרא כמעט נחשבהו, מן קהל הגולה יוחרם ומתבל ינידוהו.

את חכמת הנסתר חכמת הקבלה חשב לחכמה מקובלת ואלקיית, ועל פיה גם את ספר הזוהר לספר אלהי, ופסק (בתשובותיו סי' ל"ד ומובא

במג"א או"ח סי' כ"ה) לקהל אשר קבלו עליהם בקנס לומר בכל יום בהשכמה מזמורי תהלים , ורצה אחד מקרבם שלא לקיים ההתקשרות בסבת שהוא מתנהג עפ"י הזוהר לצאת מביתו לבהכ"נ לבוש בתפילין וציצית וא"א לקיים התקשרותו , ופסק כי הוא נדר בטעות , מאחר שאם יקיים זה יצא שכרו בהפסד מצות לבישת ציצית ותפילין עפ"י הזוהר עי"ש , ולענין נוסח המהופכין בויהי בנסוע כתב (סי' ע"ה) : לא ידעתי להם שום סמך כי הט נגד הזוהר לכל הדרכים שכתבתי לעיל' , וכפי הנראה ממש"כ בסי' פ"ג היתה לו יד ושם בחכמת הקבלה . אמנם כתב בהשכל , כי דברים כאלה אסור להעלותם על הכתב רק למוסרם מפה לאוזן , וכתב שם : דע אהובי הגם שקשה עלי ביותר ויותר להעלות דברים כאלה על הכתב וכל שכן בכתב הנשתלח ממקום למקום" , וסיים : ולא אוכל להאריך יותר ואף במה שכתבתי והרחבתי בו לשון ה' יכפר בעדי ואחת שאלתי ואותה אבקש שתגנוז ותניח כתבי זה במקום טהור וקדוש ולא תניחנו להתגלגל אנה ואנה" , ראה שמה כל התשובה כי יקרה היא מאד באיכותה , ואשר ראיתי לנכון להעיר פה על מחשבותיו אלה היקרים , אשר כמוהן היה גם מחשבות כל המקובלים הקדמונים שלא לפרסם כ"כ בכתב ודפום את סתרי סודות חכמת הקבלה , ולא כאלה האחרונים אשר פרצו גדר עולם , וכתבו וידפיסו ספרים כאלה למאות ולאלפים , וישימום תחת המועקה להעיק לישרי לב , אלה במחשבתם הנמהרה ונפתלה להועיל לכל באי עולם ולקרב בזה עקבות משיחינו , ואלה בתקותם הנכזבה להפיץ שמם על פני ארץ וחוצות , גם למען מלאות שקם בכסף וזהב תמור רוב ספריהם אשר נאה היה להם , לוא כנפל אשת בל חזו שמש , רק בסתר אהלם למצוא קבר למו , והדברים עתיקים 37) .

גם את אשר נתן אמון בספרו (שו"ת סי' קט"ז) בדבר זר לאיש תבונה , באשה שנבעלה לרוח או לשד , ופלפל שמה להוציא דינה לאור ולגהות ממנה מזור , אשר רק משחק הוא כהיום לכל אשר חלק לו אלהים שכל ובינה , גם דבר זה לא לאי כבוד יחשב לו , כו כן חשבו

אז כל גדולי וחכמי דורו והיה לנו הרב החוקר ר' מנשה בן ישראל למופת, והוא אף כי היה זמן כביר אחריו, גם הוא דבר בספרו נשמת חיים מהזיות והבלים כאלה, וראוי להזכיר שלדעתו לא ראה הרמב"ם פירושי רש"י על התורה ועל הש"ס, גם לא ראה כלל בדברי התוספות בשום מקום (ראה בתשובותיו סי' ס"ג) אמנם החכמים המבקרים בימינו כתבו והוכיחו שמה שכתב הרמב"ם באגרתו לבנו שישים לימודו ועיון שכלו רק בספרי הראב"ע וביאוריו על התורה, אבל בספרי האשכנזים והצרפתים לא יעוף עין שהמה מבלבלים הדעת, כונתו ורמיזותיו במלת הצרפתים לפי' רש"י על התורה כי ראה אותו, וידע ממנו.

על אודות יחושו משפחתו והצור חוצב ממנו, יש להזכיר שמשפחתו רמה ונשאה, ולא מבין חשוכים יצא מאור גדול כמוהו לבית ישראל, אביו מהו' גדליה היה רב וגדול נודע בישראל וביהודה כפי אשר יודיענו בנו, ועל הרוב קורא את שמו עליו ובכבודו יתימר (ראה בתשובותיו סי' א'), אביו זקנו היה המקובל מהו' אשר אשר היה אב"ד בקראקא, ואשר חבר ספר קבליי עמק הברכה, על סודות התפלות והברכות ומרוב קדושתו לא הביאו לבית הדפוס, (ראה מש"כ בראש מחברתי על אודותיו), וההשערה תרחף פה לנגד עיני, אם לא עיר מולדתו של רבינו מאיר היתה עיר קראקא, מאשר ראינו שאביו זקינו גם חותנו, שניהם היו אב"ד, וגם הוא עצמו היה אב"ד בקראקא, אמנם חזקה עלי דעת החכם גרעץ בדבר זה האחרון מטעם שכבר זכרתי, והלאה עוד נדבר מזה. גיסו היה האלוף ר"ג מהו' גבריאל איש בלהי נודע לנו (ראה בתשובותיו סי' ל"ב) והתחתן עצמו עם גדולי זמנו, על הגאון מהר"ל מפראג (שם סי' כ"ד) ועל הגאון מהו' יששכר האב"ד בווירמייזא (שם סי' פ"ח) כותב שהיה ממחותניו; וכן על הגאון מהו' אבא (שם סי' י"ח כ' ס"ב קט"ז קל"ד קל"ט ק"מ) ולפי הנראה הוא הגאון מהו' אבא מקראקא, אשר אליו גם תשובות רבות בשו"ת הב"ח ערוכות (ראה הלאה בקורות ימי חיי הב"ח עוד נדבר מר"א הלוי), אלה המה מחותניו, אשר היו נקשרים בקשר החיתון עמדו וצאצאיו, או עם בני משפחתו, נזכרים ממנו, ונודעים לגדולים גם על פני תבל, וגם בלעדם זכר בספריו גדולי תורה ותארם למחותניו, אשר שמם לא נודע לנו, אמנם לא

אסונה היו גם אלה נודעים לאנשי שם בזמנם , כאשר נראה מתואר „האלוף" אשר חלק להם בתוארם , ובימים ההם לא היה עוד גדר התוארים נפרץ כבימים האלה , וכבר העיר בצדק החכם המנוח ראי"מ מאהר (מבוא לשיר גאולה בספר מצבות קודש) על יקרת ורב ערך אשר היה לתואר הזה בימים ההם . הרב ר"מ ור"ג מהו' אברהם (שם סי' י"ד) הרב האלוף מהו' משה (שם סי' י"ח) , הרב החכם המשכיל מהו' זיינול (שם סי' ס"ה וק"ה , ולמעלה העתקתי את תואר הכבוד אשר כתב עליו בסי' ק"ה וממנו יראה לנו חין ערכו , ולפי הנראה הוא הגאון מהו' זיינול , אשר אליו תשובות אחדות בשו"ת פני יהושיע ערוכות , (ח"א חו"מ סי' ח' א"ה סי"ת וח"ב סי' נון ונ"ב) אשר יתארנו שמה המחבר בתוארים גדולים ונכבדים „הרב הגאון החכם הכולל" , דומה להתוארים שכתב עליו זמן כביר לפניו הגאון מהר"ם , ובשו"ת פני יהושע שם (סי' מ"ט ונ"א) נדפסו גם תשובותיו אל המחבר , ובסי' צ"א שם זכר את הגאון מהר"ם בכינוי „מורי ורבי" , מסכים להשערתי אשר הוא זה בעצמו הנזכר בשו"ת מהר"ם , ולפי השערת החכם פין (קריה נאמנה עמוד ס"ו) היה הוא חותן הנ"ז משה מווילנא בעל חלקת מחוקק ע"ש , וכפי שנראה מתשובתו (ס"י סי' נ"א) היה אב"ד בעיר נעזוויש או בעיר ראזינאבי עיי"ש) . הרב ר"מ ור"ג האלוף מהו' שמואל (שם סי' קכ"ו) , הרב ר"ג ור"מ מהו' יעקב מנהיג הקהילה בעיר לוקאב (שם סי' קל"ה) .

מצאצאי מעיו נודעים לנו בניו , הגאונים , מהו' גדליה המוציא לאור והכותב הקדמה בראש תשובות אביו , והשני מהו' יצחק ע"ש חותנו מהרי"ץ שפירא מקראקא , ובתשובותיו (סי' ק"ט) כותב תשובה אל אחד מבניו אלה , ושם (סי' י"א) כתב : הגם שאני טרוד לעת עתה בשמחת בני החשוב יצ"ו" ; גם בת היתה לו , והיתה אשת הגאון מהו' יוסף ז"ל אב"ד חוץ לעיר לבוב ומנוחתו שמה כבוד בלבוב , (ראה בספר מצבות קודש אות מ"ג) .

כבר ראינו למעלה כי בשנת שמ"ז נתקבל לאב"ד בקראקא וישב על כסא הותנו הגאון מהרי"ץ הכהן , והנה עד כמה ארכו ימי שבתו בה אין אתנו יודע , ובתוך תשובותיו הרבות לא מצאנו זולתי תשובה אחת שמזכיר בתוכה כי כתבה בהיותו עוד אב"ד בעיר הזאת (ראה סי' נון) ,

אמנם לא נמצא פרט השנה שבה כתב אותה, ובמבוא למחברתי (אות ב') הצעתי השערתי על הג"מ שלמה המוזכר בה, מי זה היה (ראה שמה שהעתקתי את כל הצורך לענין זה), ואם אל מרכז האמת כונתי בהשערתי ההיא, אז יצא לנו המשפט שכתב אותה אחרי שנת שנ"א, ובכל יתר תשובותיו הנהו מזכיר כי בימים עברו היה אב"ד שמה (ראה שם סי' י"ט נ"ד ע"ח), וגם את הדבר שהסב אותו לעזוב אותה אין אתנו יודע עד מה, רק זאת ידענו, כי עוד שנים אחדות לפני שנת שנ"ט ירד מכסאו, וילך לשבת על כסא הרבנות בעדה המפוארה עוד בימים ההם בעיר לבוב, ואמרתי עוד לפני שנת שנ"ט כי אז בשנה ההיא כבר עזב רב אחר, אשר היה אחריו לאב"ד בקראקא, את ארץ החיים, והוא ה"נמ מנחם מענדל ר' אבינדרם (ראה תולדתו הלאה) כי בלי תפונה לא בשנה ההיא עצמה נסע המאיר מקראקא ונתקבל אחריו הג"מ מענדל, כי אם זמן כביר לפניה, ועל המעט ארבע או חמש שנה, כי בשנת שנ"ו כבר היה ר' מענדל בקראקא, והדפים בביה"ד אשר היה בתוכה, את ספר מצות קטן בשנה ההיא (ראה שפתי ישנים אות סמך וב"ח יו"ד סי' ש"ץ והלאה בתולדתו).

ועל היות הגאון מהר"ם גם אב"ד בעיר לבוב אין מן הצורך להרבות בראיות, כי הזכיר זה פעמים רבות בתשובותיו (ראה שם סי' פ"ט ק"ט קכ"ח), והאריך שמה ימים על כסא, יותר הרבה מבעיר קראקא, ולפי הנודע לנו, היה שמה עד שנת שע"ג (ראה בסי' קכ"ח והוא הזמן היותר אחרון המוזכר בתשובותיו מעת היותו אב"ד בלבוב); אמנם מכל הקורות אשר עברו עליו מדי היותו שמה נעלמו מאתנו, כי לא נמצא זכרם בשום מקום, מלבד אשר לפי הנראה, כי השריפה שהזכיר בספרו (שו"ת סי' ס"ח סי' ק"ב וסי' ק"ג) ובסי' ק"ב שם כתב שהסדר גיטין שלו נשרף, היתה בעיר לבוב עי"ש. רק זאת נודע לנו עפ"י פנקס הח"ק מעיר ההיא, סיבה עזבו את עיר לבוב לנסוע לובלינה, אף כי אנכי לסיבה האמתית לא אחשבנה, וכה תספר: בעת היות הגאון מהר"ם לאב"ד שמה, היה הגאון מהו' ולק כהן בעל הסמ"ע לראש ישיבה, (עמו היתה לו פעמים רבות, גם בלעדי אבן מחלוקת העקרית בדבר הגט שנזכיר למטה, תוכחת מגולה לא מאהבה מסותרה כאשר כבר הערתי על

זה , ויקר מקרה , שאחד מתלמידי הגאון בעל הסמ"ע , אשר תורה וגדולה במקום אחר בו נצמדים , והוא הרב הגדול מהו' אברהם שרענצל (בעל ספר שו"ת איתן האזרחי) עשה משתה לחתונת בנו , ויקרא גם להגאון מהר"ם האב"ד אל המשתה אשר הכין , ויהי אחרי טוב לבם בין כאשר כלו לשתות והגאון מהר"ם שב ללכת אל ביתו , הלך אדון המשתה אחריו לשלחו אולם מהר"ם בהיותו אז תפוש במחשבות עמוקות כדרכו , לא ראה והבין אותו , אך כאשר הגיע לבית מעונו הביטה אשתו ותראה את הרב מהו' אברהם הולך אחריו לשלחו , ובעיניה רע הדבר על אישה על חילול כבוד הר"א , ותגד לו ותאמר : מדוע זה לא תראה את הרב מהו' אברהם הולך אחריך לכבדך , ואתה כגמולו לא תשוב לו , ותקטן עוד זאת בעיניך לבל דבר אתו דבר ? ויען הגאון מהר"ם אותה בחפזון ובמענה נמהרה : גדולות ונצורות תשמיעני הפעם ! ולמה זה לא הלך גם מורו הרב מהו' ולק כהן ללותי ? הכי זה לאי כבוד יהיה לו , או לא חפץ להראות לי יקר כזה אשר אינני שוה לו ? ! כשמוע ר' אברהם את הדברים האלה חרה אפו מאוד על חילול כבוד מורו , ויתאמר לקחת ממנו נקם , ולכן מיד אחרי עברו שבעת ימי המשתה , קרא אסיפה גדולה , ויקרא לכל ראשי העדה , גם שלח לקרוא אחרי ראשי וועד ארבע הארצות , אשר הוא היה אחד מהם , וישתדל בכל עוז להעביר את הגאון מהר"ם מעל כסאו , ואף כי רבים מראשי העדה ונכבדיה עמדו לימין הגאון מהר"ם , ויתאמצו לשכך חמת ר"א ולתווך השלום , בכל זאת לא עלה בידם כי חמת ר"א לא שככה , עד אשר הוציא את מחשבת נקמתו לפעולת אדם בעזרת בעלי פקודות העיר אשר נכבד היה בעיניהם , והפקודה יצאה מאת ממשלת העיר על הגאון מהר"ם לרדת מכסאו ולעזוב את העיר . בעת ההיא דרשה עדת לובלין , אשר לא היה לה רב אלוף לראשה , אחריו להושיבהו על כסא הרבנות , וימהר לנסוע שמה ויהי לה לאב"ד . (תורף הדבר הועתק בס' מצבות קודש) , והיה זה אחרי שנת שע"ג , או בקצה השנה ההיא , כי בשנה ההיא היה עוד אב"ד בלבוב , כאשר זכרתי , והנה אף אם מוזר הדבר הזה מעט , בכל זאת היודע את תכונת הגאון מהר"ם , ואת ענותו כי לא רבה , ועל פיהם ישפוט בצדק כי נהג נשיאתו ברמים , ומרה זרק לא לבר בתלמידים אף גם בתקיפי העדה וראשיה , בנקל יתן אמון בסיפור זה , ואף אם נקבלנו לא

בכל פרט׳ו , אבל זה ברור אלינו שרק מסיבת דברי ריבות ומחלוקת ממעוררי מדנים , וממשנא׳ו אשר משך עליו ע״י תכונתו הקשה , הוכרח לעז׳ב את עיר לבוב , וקרוב מאוד שלסיבות אלה גם את משרתו בקראקא עזב ברצונו או נלקחה ממנו ביד חזקה. ויסוד הסיפור אמתי הוא לדעתי והדבר אשר כבר רמזנו אליו פעמים , שלא היה מהר״ם אוהב נאמן להרב בעל הסמ״ע מעת אשר נפלגו לבותם בריב ומדון א׳דות הגט, אשר נעיר פה על זה את הקורא בקוצר מלים, יערוב ערובה על אמתתו, ראה בתשובותיו (סי׳ קכ״ב עד סי׳ קכ״ו) על איש אחד צעיר לימים אשר נחלה פתאום בעיר ווינא , ויען אשר בנים לא היו לו , הפצירו בו קרובי האשה אשת נעוריו, לתת לה ספר כריתות לבל תפול לפני היבם, אשר לא יחפוץ לחלוץ לה אם לא במחיר רב , כנהוג אז , האמנם הבטיחו את האיש כי אם יחנן אלהים אותו ויחיה מחליו , אז תשוב לחיקו , ותהיה אשתו כבראשונה ; אכן אחרי כן כאשר שמע לקולם , והוא נרפא מחוליו , לא נרצתה לו לשוב אליו , ופשטה לו את הרגל . הדבר הזה הסב אז רעש גדול בין גדולי ארץ פולין ורוסיא , ויסכסך גאונים בגאונים להאבק ולעשות מלחמה איש ברעהו כאשר תראה שמה . הגאון מהר״ם מזה עמד בראש חבל מהנה גאונים המבטלים את הגט , והוא היה דודו של המגרש , ויעמוד הכן לימינו בכל עוז , ומזכיר שמה בכל פעם חכם אחד העומד ממולו , ויתיר את האשה המגורשת להנשא לאיש הטוב בעיניה , אך את שמו בל ישא על שפתיו , ואודיעך אל נכון כי המסדר גט זה היה הגאון בעל הסמ״ע שהיה אז בעיר ווינא 38) והחכם המוזכר שמה מהגאון מהר״ם , בלעדי הגאון בעל הסמ״ע , למקיל ומתיר , היה הגאון מהו׳ בנימין אהרן סלניק בעל שו״ת משאות בנימין (ראה שמה סי׳ ע״ה עד סי׳ ע״ח) , וגם הוא בהזכירו את המחמיר המרעיש ארץ ומרגיז רבנים מכסאותם , לא חפץ לישאת את שמו על שפתיו , ראה שמה ותשוה את כל האמור עם דברי הגאון מהר״ם בתשובותיו , ותקנה לך אז ידיעה ברורה מכל הסכסוך הלזה , אשר לא לדבר קטן נחשב אז בעתו , וכמעט רוב הגדולים בדור ההוא , נמשכו ברשת מחלוקה ההיא אלה מזה ואלה מזה , ולא רחוק הוא אשר זה היה גם אחד

מראשי הסיבות שבעבורם הוכרח הגאון מהר"ם לעזוב את עיר לבוב, כי דבר זה היה הסיבה הראשונה לסלע המחלקות אשר נצב אז בינו ובין הגאון בעל הסמ"ע, ואשר באחרונה נפרדו לבותם, ונתרחב הפרץ וירדפו איש את אחיו בכל אשר היה לאל ידם. בכל זאת מצאנו שהסכימו שניהם בהסכמה אחת על השיר אשר שָׁר הגאון מהו' יצחק הכוי, אחי הגאון בעל הט"ז, בשנת שם"ט, על אשר הושבה ביהכ"נ אשר בלבוב לעדת ישראל, אחרי שנלקחה מאתם, שלש שנים לפני השנה ההיא, (ראה בספר מצבות קודש), והסכימו שניהם יחדו לשיר את שיר הזה בביהכ"נ ההיא בכל שבת. ואולי היה זה לפני המקרה בדבר הגט; ויהיה גם זה לראיה שלא ארכו לו הימים בלבוב אחרי פרצה המריבה ביניהם, כאשר שערנו למעלה.

גם ימי שבתו אחרי כן בלובלין לא ארכו, לאשר ראינו למעלה שנסע שמה אחרי שנת שע"ג בהיות לו חמשים וחמש שנה לימי חיין, אמנם במעט השנים שחי שמה, ישב במנוחות שאננות, לא שמע קול נוגש, ואש המחלוקת לא נשקה במסיבתו, ובלי תפונה למד לדעת מתלאותיו הרבות אשר באו עליו לרגלי עמדו תמיד על דעתו, והנסיון האכזר אשר הכהו במשהו מטה עוז ומקל חובלים פעמים הרפו רוחו הקשה, ויהי נוח במעשיו ורצוי במפעליו, אשר לכן הרביץ אז תורה ברבים למד ולימד הרבה, והשואלים ממנו להורותם איזה הדרך ישכון אור ההוראה שאלו כאשר ישאל איש בדבר אלהים (ראה בתשובותיו סי' י"ש מ"ה נ"ד נ"ז פ"ז ופ"ח), אך דברי הריבות ועמל נפש ורוח אשר עברו עליו הראיבו את רוחו ואת כחו החשיכו, ולא עמדו לו ימי שלוה הקצרים שהיו לו בעת שמשו פנה לערוב, כי האריך מדת ימיו, ובמבחר שנותיו השלים שנות חיין, עד אשר קראו אלהים אל מרומי העדן לקצור שמה ברינה את פרי מעשיו, אשר זרע פה בשמה ושאיה, בארץ נשיה, בשנת שע"ו, בעוד לא מלאו לו ששים שנה לדתנורו בעמק הבכא, כי רק בכלה אי־בית בא אלי קבר בית מנוחתו, ובפנקס הח"ק מפה נזכרה שנת עזבו את ארץ החיים בזה"ל: ונשמת האלוף הגאון מ"ו ר"מ מ"ה כמהרר מאיר בן גדליה יום ד' י"ו אייר שע"ו לפ"ק אחרי מות וקדושים בעיר לובלין".

ולא ידעתי לכוון את דבריו בתשובתו (סי' קל"ח): והנה הגם שאני כעת בלתי מיושב, ואין כלי תשמישי בידי, כי הם עדין בק"ק לובלין",

שכבר רמזתי אליהם בראשית דברי אודותיו כי לפי הנודע ברור נעלה על כל שפק, לא נסע מכובלין מקומו האחרון אל עיר אחרת להנהיג שם עדת ישרון בדת אל, ופרט השגה לא נזכרה בתשובה ההיא, אשר לכן אחשוב שאוכי היה זה בימים הראשונים בטרם נהיה עוד לאב"ד בקראקא, אשר כן היא דעת הח' גרעץ כאשר זכרנו פעמים, שעיר לובלין היתה עיר מולדת רבינו ז"ל, ולפי"ז כתב תשובתו זאת עוד בימי חורפו, שנת בואו לעיר קראקא.

נבואה נא איפוא אל תוך עמק שושנים, היא עמק חיבוריו וספריו אשר בהם הראה כחו ורב חילו לאורייתא, ואשר ישאירו את שמו זכרו ותפארתו לדור אחרון על עפר יקום:

א) מאיר עיני חכמים, חידושים נפלאים על שיטות הש"ם רש"י ותוספות, נדפס כמה פעמים במקומות שונים, ובפעם ראשונה ע"י בנו הרב מהו' גדליה (הקדמת בנו הנזכר, שפתי ישנים אות מ"ם גו' 16).

ב) מנהיר עיני חכמים מאה וארבעים שאלות ותשובות, בפלפול וסברא ישרה מיוסדים על אדני האמת בבקיאות נפלאה בכל ספרי הראשונים, נוסף על בקיאותו בש"ס בבלי וירושלמי, נדפס ע"י בנו הנזכר עם הקדמות מאתו ומאחיו בראשן, ווינציאה שע"ט (שפתי ישנים שם) ושנית במינ תקכ"ט. ובדפוס האחרון נמצא בהקדמה טעות הדפוס, שכתוב בה שנדפס ראשונה בשנת שע"ה אחרי מות המחבר, ובשנה ההיא היה עוד בחיים חייתו, וצ"ל שע"ח, ובלי שפק אז התחילו בהדפסתם ונגמרו בשנת שע"ט. 39),

שני אלה יצאו לאור הדפוס, ומלבדם חיבר עוד:

ג) מאור הגדול, ביאורים על ארבעה טורים בכ"י (ש"י שם נומר 8 גם בהקדמת בנו להשובותיו).

ד) מאור הקטן, ביאורים על ס' שערי דורא (שם נו' 11 ושם)

ה) נר מצוה, ביאורים על ספר מצות גדול (שם אות נו"ן נומר 47 ושם).

ו) תורה אור, דרשות על סדר התורה מדי חודש בחדשו ומדי שבת בשבתו (שם אות ת' נומ' 89 ושם).

ז) **אור שבעת הימים**, ההחיל לחבר, והוא חיבור גדול מכל הדינים הנהוגים בכל הזמנים והמועדים ולא גמר אותו, כי לקח אותו אלהים באמצע זמן חיבורו (שם אות א' נומר 113 ושם בהקדמת בנו).

ח). מו"ה משה מרדכי מרגליות.

אחרי האסף הגאון מהו' יוסף כ"ץ אל עמיו בשנת שנ"א, ישב הגאון המקובל מהו' משה מרדכי מרגליות על כסא ראש הישיבה אחריו, ולא נודע לנו אם הוא נתקבל אחריו מיד בשנה ההיא, או שנים אחדות אחרי כן, אך זאת נודע ברור שאחרי מהר"י ולפני מהרמ"מ, לא ישב ר"י אחר בין שניהם על כסאו; מתולדותו נודעו לנו רק דברים מעטים:

הרב מהו' משה מרדכי מרגליות נולד לאביו הרב מהו' שמואל מרגליות בראשית המאה הרביעית לאלף הששי, אביו היה אב"ד ורב בעיר פוזנן, וראה בספר דמשק אליעזר והוא ביאור על ספר תורת חטאת, (דף נ"ו): ויכולני להעיד עדות נאמנה מה שראיתי בימי קטנותי בק"ק פוזנא, כי שנה אחת היה שם דוחק גדול בחמאה וכו', והאב"ד הגאון החסיד הזקן מהו' שמואל מרגליות התיר אז אל הנערים", עכ"ל, והוא לשון הגאון מהו' חיים בר בצלאל המובא שמה בספר זה, ובצדק הוכית החכם היקר ד"ר פערלעס בספרו קורות היהודים בפוזנן (במכתב התרשי להרב ר"ז פראנקל לשנת 1864 עמוד שי"ז 40) שהגאון מהו' שמואל הלזה היה אב"ד בפוזנן עוד לפני שנת ש"י, כי אחרי שהגאון מהר"ח בן בצלאל אשר היה חבר לרבינו הרמ"א, מעיד על מה שראה בימי קטנותו, ואז כבר היה מהר"ש זקן וישיש, והיה זה לפי"ז בלי תפונה לערך שנת שי"ן. ואולי היתה עיר מולדתו של הגאון מהו' משה מרדכי בנו ג"כ עיר פוזנן, מקום מגורי אביו, וגם בפנקסי ישיגים פה נזכר שם אבי רמ"מ אצל זכרון בנו לתהלה ותפארת, ונכתבו עליו תוארים גדולים ונכבדים, וזה לנו לאות, שזה המוזכר בספר דמשק אליעזר האב"ד בפוזנן היה אביו.

מלבד עוד דברים מעטים ממשפחתו ויחושו וצאצאיו לא נודע לנו מתולדתו מאומה כי אין מקור לשאוב ממנו, בגלל מיעוט הספרים שחיבר,

או שלא נדפסו ; גם הדברים המעטים שיצאו לאור הדפוס מאתו „ לא הגיעו לידינו כי אינם במציאות כלל .

מזכרון מעט הספרים שחיבר ומתוכן התפלות והסליחות אשר כתב כאשר יבוא הלאה גם מתוארי הכבוד אשר יתנו לו בני דורו המזכירים אותו , יתראה שמלבד בקיאותו בש"ס ופוסקים , ושהיו ידיו רב לו בפלפול וסברא , הדבר העקרי הנדרש לראש ישיבה בעיר ואם בישראל בימים ההם אשר תלמידים למאות אל מוצא פיו ייחלו , עוד היה כהו גדול בספרי הזוהר ובחכמת הקבלה , ויש להשוותו בכל זה אל הגאון בעל מגלה עמוקות , אשר גם הוא כהג"מ משה מרדכי ההולך לפניו אחז בזה , וגם מזה לא הניח ידו . וייעש חיל גם בנגלה גם בנסתרות כאשר יבוא הלאה (ראה בתולדות חייו) . הגאון בעל השל"ה מזכיר בספרו תפלה אחת ממנו אשר חיבר וקראה בשם „מענה רך" , בגימטריאות ור"ת עפ"י סודות חכמת הקבלה ומדרך כתיבת בעל השל"ה ומהתוארים שכתב עליו נראה כי היה מפורסם בימיו למקובל גדול לתהלה ולתפארת . גם הגאון בעל מג"ע (פר' וישלח) יזכיר פירוש אחד על שמו .

הדברים הנודעים לנו ממשפחתו עוד , הוא שבתו האחת אשר היתה לו (אשר מתה בקראקא ; י"ב ניסן שפ"ד , ונזכרת בפנקס הח"ק דף פ"ג ע"ב) ושינדל היתה נקראת , והיתה אשת הגאון שאר בשרה מהו' מענדל מרגליות , המכיטה חבל גאונים , ומלכים , מאן מלכי רבנן , מחלציה יָצאו , כי ילדה לו שמונה בנים , וכולם נודעו בשם לגדולים ותופשי תורה בזמנם . הבכור הוא הגאון מהו' יואל פייבש , אשר היה חתן הגאון מהו' אברהם בהגאון בעל משאות בנימין , משנהו הג"מ משה אב"ד בעיר טראני , השלישי הג"מ אליעזר אב"ד בעיר לומבלא , הרביעי הג"מ אליהו הנקרא אה"כ ר' אליהו מפ־מיסלא , והיה חתן הגאון מהו' צבי הירש הינקער , החמשי הגאון מהו' נחמן האב"ד דק"ק מעזריטש במדינת ליטא , הששי הג"מ מרדכי אשר היה חתן הקצין ועתיר נכסין הר"ר קאפיל מקראטשין „ השביעי הג"מ שמואל הנקרא ר' שמואל ר' מיכשקיש מווילנא (והוא נזכר מהגאון בעל ברכת הזבח (לערכין כ"ב) בתואר „האלוף התורני" עיי"ש . והחכם פין (קריה נאמנה עמוד צ"ג) בהזכירו את הרב הלזה שהיה מתושבי עיר ווילנא , כתב בהעירו : לאשר לא מצאתי זכר האיש התורני הזה

במקום אחר (זולתי ס' ברכת הזבח אשר הביא שמה) ודבריו ערבים עלי ראיתי להעתיקם", ונעלם ממנו שנזכר גם בספר מגילת יוחסין, המקור שממנו שאבתי כל זאת, ולוא ידע מספר זה היה רואה ג"כ שלשלת משפחתו ויהושו. השמיני והאחרון היה הגאון מהו' ישראל התן הרב מהו' אברהם מטיסמניץ. (ראה כל זה בס' מגילת יוחכין והוא תולדות הגאון מהר"ל מפראג ויהושו, הנדפס בסוף ספר מטה משה להג"מ משה כ"ץ מפרמיסלא). לפי הכתוב בביבליאתיקא של הח' וואלף היה לו גם בן אחד, כי העתיק שמה כתובת מצבה כזאת: פ"נ האיש משה עניו מכל האדם וכו' כמהורר משה יוסף במהורר משה מרדכי מרגליות, ביום ג' ך' אייר לפרט ולסדר נשא את ראש": (ראה בסוף המחברת העתקת כל המצבה בתוך הציונים), אך לא אוכל להבין למה נקרא בשם אביו, ובמדינת פלניא לא היה המנהג לקרוא הבנים בשם אבותיהם שעודם חיים, כאשר נהגו במדינת שפאניען ואחריהם הגולים מארצה שנתישבו במדינת איטליה, כאשר הראתי במקום אחר, ואולי נולד אחרי מות אביו, ושנת מות בנו זה לא נוכל לדעת, ולא נמצאו שום נקודות על התיבות נשא את ראש" המורים בלי ספק על פרט השנה, אך לפי החשבון וגמטריאות המלות אלה לא נולד אחרי שנת שע"ז, שמת בה אביו, לולא שנאמר כי מת לפני לדתו (?) שלפי פרט הכתוב על מצבתו לא מת רק לכל היותר מאוחר בשנת שנ"ג, דוק ותשכח, ואין בידי לברר יותר.

כפי אשר זכרתי בראשית דברי שאביו הגאון מהו' שמואל היה זקן וישיש כבר סביב לשנת שי"ן, ונולד הג"מ משה מרדכי לכל היותר מאוחר מיד בראשית המאה הרביעית, יתראה כי האריך ימים מאוד והי יותר משבעים שנה, וגם על משמרתו משמרת הקודש בעיר קראקא, עמד יותר מעשרים שנה, כי הלך לאור באור החיים בשנת שע"ז", ובפנקס הח"ק (דף ע"ו ע"א) כתוב עליו כזאת: ונשמת האלוף הגאון הדרשן המקובל ר"מ כמהורר (משה) מרדכי בן הגאון מהו' שמואל מרגליות נפטר בשבת ונקבר ביום א' י"א כסליו שע"ז". ובביבליותיקא של החכם וואלף (ח"ד עמוד אלף ר"ו) נמצאה ההעתקה מהכתובת על מצבת קבורתו, וְהִנֵּה מִשּׁוֹנָה מאד מהנוסח הנמצא עתה עליה, וכבר דברתי ע"ז בהציפה להמגיד (שנה י"ב גליון מ"ט ונון), ובקצה המחברת נעתקו גם שניהם.

מפרי תבונתו וחכמתו אשר זכרם נשארה בספרי בעלי אסופות הנם :

א) **ספר חסדי ה'**, על השלשה עשרה מדות נדפס בקראקא שמ"ט (שפתי ישנים אות ח' נו' 58).

ב) **זוהר חדש עם מדרש הנעלם** בהוספות רבות ממנו נדפס שם שס"ג (שם אות ז' נו' 13).

ג) **מענה רך**, תפלה ארוכה עם"י חכמת הקבלה הזכירה הגאון מהו' ישעיה הורוויץ לתהלה בספרו (של"ה ח"א מסכת פסחים דרוש ששי), ולא נודע אם נדפסה פעם או בכ"י נשארה :

ד) **סליחה** על הקדושים ר' משה ור' יהודא בני יקותיאל אשר נתפסו בקראקא או בווארשא (ראה עמודי העבודה ח"ב עמוד רל"ב) בשנת שנ"ו על לא חמס בכפם, ודנו אותם ביסורים קשים ומרים ונהרגו על קדושת השם 41), תחלתה אלהים למדתנו בנעורי, נדפסה בתוך סליחות מנהג ליטא, ביחד עם הסליחות והקינות על חורבן מדינות איקרינא בשנות ת"ח ות"ט שחיבר דגאון בעל הש"ך (אמשטרדם תקי"א), ושם נדפסה הסליחה (בדף קט"ו ע"א) ובראשה כתוב : סליחות על הקדושים שיסד מהו' משה מרדכי בן לא"א מהו' שמואל מרגליות ז"ל מקראקא (ראה עה"ע שם).

ט). מו"ה מנחם מענדל ר' אביגדור'ס

אחרי אשר עזב הגאון מהר"ם מלובלין את העיר (לערך שנת שנ"ה) ויסע לעיר לבוב, מלא את מקומו הגאון מהו' מנחם מענדל הנקרא ר' מענדל ר' אביגדורש, וישב על כסאו, מחולדתו נודעו רק דברים מעטים. הרב מהו' ישעיה מנחם נולד לאביו ר' יצחק בקצה המאה השלישית או סביב למאה הרביעית לאלף הששי : והנה גם ממנו כמו מההולך לפניו, לא נודעו רק דברים מעטים מקורות חיין, כי מעט הספרים אשר השאיר אחריו ברכה, אינם בנמצא כלל, ולכן רק אל מקומות המעטים בספרי מחברים אחרים אשר יביאו זכרון שמו ענינו, ואת אשר מצאנו נודיע בקוצר מלים. הוא היה אב"ד ורב בעיר לאדמיר בארץ רוסיא טרם בואו לקראקא, ותחום גם הוא על ההסכמה לספר מתנות

כהונה בחברת הגאונים בעל שאדית יוסף ובעל הלבושים ור' נפתלי הירש שור ואחרים, ובשו"ת הב"ח (סי' ע"ז) נזכרה גב"ע ממנו בזה"ל: וז"ל הרב החסיד מהו' מענדל ז"ל אחרי שהעדתי וכו' נאום מנחם יצחק ז"ל ה"ה הנקרא מענדל ר' אבינדורש", וט"ס נמצאה פה בהשובת הב"ח כי במקום שכתוב: מנחם יצחק ז"ל צ"ל מנחם בן יצחק ולולא הנה זאת הוא בלתי מובן; והתשובה ההיא נכתבה בשנת ש"ם עי"ש, ואז כבר נפטר הרב מהו"ר מענדל ז"ל כאשר נראה הלאה, ועל כן כתב עליו הגאון בעל ב"ח פעמים רבות תיבת ז"ל אשר לא יכתב כן על החי בעוד נשמת רוח חיים באפו. ושם אבינדור שנקרא עליו "ז"או הוא על שם חותנו כנהוג אז, או שם משפחה" יחשב כי שם אביו היה יצחק, והוא נקרא ג"כ בקצרה רמ"א בר"ת, ולכן שנו רבים והחליפוהו ברבינו הרמ"א בעל המפה, וספר תיקון שטרות שתיבר ר' מענדיל חשבו כי מחברו ה"א הרמ"א (ראה בספר שם הגדולים החדש ח"א אות מ' סי' נ"ב).

וראוי להזכיר את אשר כתב הג"מ מרדכי יפה על אחת מתקנותיו הנזכרים, ואף שלא זכר שמו מבואר, רק בשם המורה סתם, כוונתו היא עליו, ואלה דבריו (עטרת זהב סי' קס"ז): וראיתי אחד מן המורים שלמד המלוים לעשות כן וכו' ותיקן לכתוב בשטר על זה הדרך וכו' ע"כ התחבולה שהמציא המורה שבא להתיר רבית נמוה, כי טעותו מפורסם שאין זה דומה כלל וכו', ואם היה זה עולה על הדעת שאפשר לעשות בטחון על הרבית היו הם חכמים ח"ו יותר ממשה רבינו ע"ה ותורתו חלילה וכו' ע"כ אני אומר שהשטרות הנזכרים הם המכשילים את הי"בים לעבור על כמה לאוין וכו', ראה טעות המכשיל הגדול היוצא מזה כי כן שמעתי מכמה מלוין באלו השטרות וכו' ואני תמה על אלו המשובשים לפי דעתם המשובשת ודברי נביאותם מה להם להאריך בשטרותיהם המשובשים ולשבש אותם באריכות דברים, אם נביאים הם לא היה להם לכתוב רק שטר קצר וכו', רק יסמכו על נביאותם ויאמרו ודאי הרוח ומחירין על כמה לאוין כמ"ש, סוף דבר הכל הולך אחר החיתום ועינינו רואות שכולם נכסיהם מתמוטטים באחריתם, ע"כ אני אומר שא"א לשום אדם לתקן הלואה לישראל בריות אם לא יקבל המלוה קצת אחריות וכו', ולא יעשה עמו סך קצוב להרויח בתוך אותו הזמן ולפסול כל העדים אם לא פלוני כאשר הורה המורה דהיא ודאי רבית" עכ"ל. והנה את התיקון הלז עשהו הרב בהיותו עוד אב"ד בעיר לאדמיר, אמנם אחרי כן בהיותו אב"ד בקראקא כתב אליו הגאון בעל הסמ"ע ככל דברי הגאון בעל הלבוש"ם ושלא יפה עשה בתיקונו, ואז הזר הרב מדעתו והתקין שטר כפי דעתם, וזה הוא הנדפס בתיקון שטרות דפום קראקא, ואותו תמצא גם בספר נחלת שבעה (סימן מ') ובראשו כתוב שטר עיסקא שתיקן הגאון מהו' מענדיל ר' אבינדורש, אב"ד וו"מ דק"ק קראקא

בהיתר הריות כאשר נמצא בתיקון שטרות ד"ק "; ואת כל הדברים האלה והחזיון הזה הודיענו הגאון בעל הסמ"ע בסוף התקנות שעשה כיריד גראמניץ בשנת שס"ז וקצתם העתיק הרב בעל נחלת שבעה, ואלה דבריו שהעתיק שמה: ויש מפקפקין וכו' מכח מה שראו מש"כ הגאון מהרמ"ז ז"ל בעט"ז שלו בסי' קס"ז שקרא תגר על המתנים שלא יהא נאמן כי אם בעדים, ובתב שנשתבש המורה שתיקן נוסח שטרות בדרך הזה, ואני אומר שלא ראו יפ"ה בט"ש הגאון רמ"י ז"ל וכו', ואשר כתב שראה מורה אחד שתיקן נוסח השטר בענין זה ששעות בידו לא כיון על הטפס בק"ק קראקא ע"פ הגאון ר' מענדל ז"ל כי באיתן השטרות לא נדפס וכו' אלא כונת רמ"י היא למה שראה שהנהיג מהו' מענדל בהיותו אב"ד בק"ק לאדמיר שלא להאמין הלוה וכו', ותיקן כן הנוסח בישטר עד אשר הביאני ה' להיות אב"ד בק"ק לאדמיר וראיתי נוסח שטרות ומחיתי בידם מלכתוב ולהתנות כן מטעמים שכתב רמ"י נר"ו, וכתבתי למהר"ד מענדל ז"ל שהוא כשננה היוצאה מלפני השליט, ולבסוף הודה ותיקן כן הנוסח הנדפס בק"ק קראקא, נאמנות בעדים דוקא על ההפסד, ובזה מודה הגאון מהר"י נר"ו עכ"ל בעל הסמ"ע, והרב בעל נחלת שבעה סיים: הן אלה קצות דרכי היתר הריות בעיסקא שתיקן הגאון בעל הסמ"ע והדרישה וכו' ומ"מ זה שכתבתי לא כתבתי רק כדי שידע הקורא באמת על מה סובב צירי גלגלי נוסחו של הגאון מ' מענדל הנ"ל וכי יש לו מנהיג שמנהיגו במערכה עפ"י הדין וההלכה, שמורה בכל ועיוכה", ובאמרו שיש לו מנהיג שמנהיגו כונתו לפי הנראה על הגאון בעל הסמ"ע אשר כתב אליו והעירו על שגגתו, ותיקן אח"כ עפ"י עצתו כמבואר. ומדרך כתיבת בעל הסמ"ע עליו נראה כי לא היה מהר"ם קטיל קנה באגמא כי אף שגם הוא התנגד לתיקונו כ' עליו איזה פעמים התואר הוקר גאון, ולא כאשר יכתוב נגדו הגאון בעל הלבושים וידבר ממנו בדרך אי כבוד (וועגווערפענד) בשם המורה סתם ואף את שמו לא חפץ לשאת עלי שפתיו, ואולי לא היה מכיר אותו אז כמו הגאון בעל הסמ"ע.

ממשפחתו נודעו לנו דברים אחדים. שלשה בנים היו לו, שם הבכור הוא נודע על פני תבל כמעט יותר מאביו, והוא הגאון מהו' משה, ונודע בשמו ר' משה ר' מענדלש, והיה מפורסם לגאון ולתפארת בימיו, וחיבר סליחה לעצור המגפה, תחילתה מושל בעליונים אתה ידעת (ראה בספר עמודי העבודה עמ"ד רכ"ז), ועוד לפני שנת שס"ה היה אב"ד ורב בעיר הגדולה לאלהים ספד"מ, ושם כתב הסכמתו על ספר ביאורי סמ"ג לר' יוסף ב"ר משה מקרעמניץ (ווינציאה שס"ה) ומשם נתקבל לאב"ד בפראג, ואחרי כן לעשרת הקהלות מארץ פולין לעיר פוזנן. ואלה דברי הרב בעל שו"ת שבות יעקב (ח"ב ס' פ"ה): מצאתי און לי מתשובות הגאון מהו' משה ר' מענדלש זצ"ל שהיה גדול בתורה ומפורסם כאשר שמעתי שהיה אב"ד בפראג לפני הגאון בעל תוספות

יו"ט , ואח"כ ע"י סיבה יצא משם ונתקבל בק"ק פוזנא, והובאה תשובתו בספר חינוך בית יהודה סי' ע"ו" , עכ"ל , ובספר הנזכר בראש תשובה זאת כתוב : שאלה ששאל הגאון מהו' חנוך זצ"ל מהגאון ר' משה ד' מענדלש ז"ל מקראקא שהיה אב"ד בפוזנן" ; ובראש הסליחה שחיבר כתוב : שם המחבר הרב הגאון ר' משה ר' מענדלש ז"ל מקראקא שהיה אב"ד ור"מ דקק פראג" . ובעיר פראג מתה עליו אשתו ביום ב' דר"ה שנת שפ"ג , ונוסח מצבתה תמצא בס' גל עד (ציון קס"ה) . גם לו היו בנים שהמה תפארת אבותם , בנו הרב מהו' ישראל חיבר ספר מראה צדק מפתח על סוגיות התלמוד (הערות החי' האק לס' גפ עד עמוד ע') ואנכי ראיתי חתימת ידו בכ"י על ספר פלפלא חריפתא לבעל תוסיו"ט כזה : ישראל בן הגאון החסיד מהו' משה זצ"ל בן הגאון החסיד מ' מענדל ר' אוויגדרש זצ"ל" . גם בתו מרת אידל חיברה קיצור יוספין בלשון אשכנז ונדפס בקראקא ת"ל (שפתי ישינים אות ק' נומר 55) : ובטרם היות הגאון מהר"מ אב"ד במקומות הנזכרים , היה אחר מדייני קראקא הגבוהים , ונמצא חתום תחת פסקי דינים בפנקסי הקהל הנמצאים פה . ולכן כנוהו איזה מחברים המזכירים אותו בשם ר' משה מקראקא , אף כי לא נולד שמה , ועוד בשנת שנ"ה בחיי אביו הסכים על ספר גלילות ארץ ישראל בחברת הגאון בעל הב"ח , והגאון מהו' יוסף קלמנקיש , וכן בהסכמתו על סידור שער השמים להגאון בעל השל"ה , (הנדפס בא"ד תע"ז) חתם אחרי חתימת בעל ב"ח , וכתב שמה : והסכמתי למה שגזר הגאון מ' יואל" , והיא בלי פרט השנה , אך ממה שחתם כזה : משה בן מהו' ישעיה מנחם זלה"ה נקרא משה ר' מענדלש נראה שנכתבה אחרי מות אביו , ובראשה כתוב : הסכמת הגאון אב"ד דק"ק פוזנן מהו' משה ר' מענדלש זצ"ל" . עכ"פ נלמוד מכל המובא שאביו הג"מ מענדל לא היה עוד צעיר לימים בעת עזבו ארץ נשיה , וכבר בשנת שנ"ה היה בנו , אשר לא אדע אם לא נולדו לו גם בנות לפניו , מפורסם כ"כ עד שנדפסה ממנו הסכמה על ספר בחברת הגאון בעל ב"ח , ומכך זה יתראה לנו שנולד רמ"א עוד לפני חום המאה השלישית . שני בניו האחרונים , שם אחד היה כמהו' יוסף ונפטר בקראקא (כ' אדר שצ"א) ונזכר בפנקס הח"ק מפה, ושם השני ר' אברהם ונפטר בשנת ת"ח , ונזכר גם הוא בפנקס הח"ק .

בספר שו"ת חוט השני (סי' נ"ב) נמצאה תשובה אחת אשר החתום תחתיה היה גם הוא רב בעיר פרנקפורט , ושמו שוה לזה שלנו מהו' מענדל ר' אביגדורש עייש , אבר בכל זאת איננו זה שלנו כי התשובה ההיא נכתבה בשנת תכ"ב שנים רבות אחרי אשר כבר עלתה מרומים נשמתו , כי הוא עזב את מעונו פה בשנת שנ"ט , ככתוב בפנקס הח"ק (דף נ"ד ע"א) וז"ל : ונשמת האלוף הגאון מ"ו ר"מ ואב"ד מהו' ישעיה מנחם בהר"ר יצחק זצ"ל הנקרא ר' מינדל ר' אביגדורש יום ב' כ"ה למנחם משיח"א לפ"ק פרשת ראה" , ולא ישב על כסא בקראקא רק

שנים מועטות לא הגיעו לשנות שמיטה .

מספריו אשר השאיר אחריו ברכה ונודעים לנו המה :

א) **באורים כבדו ה' על התורה** (ראה שפתי ישנים וסדר הדורות) . ומובא בס' אבני שוהם (פ' וירא) .

ב) **תיקון שטרות** נדפס בקראקא ונזכר פעמים רבות בספר נחלת שבעה .

ג) **ספר עמודי גולה** או ספר מצות קטן הדפים בקראקא בשנת שנ"ו (שפתי ישנים אות סמך) ובראשו ספח אליו הקדמה מהערות וחידושים בדיני איסור והיתר מאתו (ראה ב"ח יו"ד סי' ש"צ הזכירה) , ואליו רמז הגאון בעל מגן אברהם (או"ח סי' ס"ו סק"ה) :

י) . מו"ה פייבש מקראקא .

על מקום הגאון מהו' ישעיה מנחם נתקבל הג"מ פייבש הנודע בשם „ר' פייבש מקראקא", וישב על כסאו, ומתולדתו גם הוא לא נודע כמהולך לפנינו , רק מעט מזער , כי גם ממנו לא נשארו בידינו חיבורים וספרים ילידי תבונתו , רק תשובות מעטות מדלתות אחדים המפוזרים זעיר שם בספרי מחברים אחרים .

הרב מהו' משולם פייבש נולד לאביו מהו' ישראל שמואל בראשית המאה הרביעית לאלף הנוכחי , באחת מערי ארץ פולין אשר לא נודעה לנו ; רק זאת נודע לנו כי בטרם היותו לאב"ד בקראקא , היה , אולי , אב"ד בעיר בריסק אשר בארץ ליטא , והגאון בעל ב"ח אשר היה מגדולי תלמידיו , הביא (ב"ח או"ח סי' רע"ו) : וכן קבלתי ממורי הרב מהו' וי"ש מבריסק דליטא" , וכונתו , לפי הנראה , אל הג"מ משולם הנשא עתה על שפתינו , כי גם במקומות אחרים הוא מזכיר מבואר את מורו זה ראה למשל (ב"ח שם סי' ל"ח) . ואף כי לא נודע בבירור השנה אשר בה בא לקראקא לנהוג נשיאותו , אם בשנת שנ"ט או אח"כ , בכל זאת נודע שבשנת שס"ה כבר היה שמה , כי מצאתי בספר זכרונות כ"י עתיק יומין מעיר הזאת כדברי' האלה: בשנת שס"ה לפק חל ר"ח אב בשבת ושאלו להרב מורה צדק ר"מ ואב"ד מהו' פייבש יצ"ו איזה הפטורה יאמרו אם יפטירו הפטורת שמעו או השמים כסאי כמו ר"ח אלול שחל להיות בשבת , ופסק שיפטירו הפטורת שמעו כסדר בש"ח , וכן הפטירו בכל בתי כנסיות" . ונמצאו ממנו עוד פסקים הרבה ועפ"י הרוב במנהגי ביהכ"נ :

והנה אף כי חיבורים מיוחדים לא נשארו אחריו ברכה , בכל זאת מספרי גדולי זמנו ראינו את מעלתו הגדולה , ונמצאהו מחלף תשובותיו עם כל גדולי דורו ; ובשו"ת מהר"ם מלובלין (סי' פ"א) תמצא תשובה אחת מהגאון המחבר אליו , ובשו"ת הב"ח (סי' ק"ב) ג"כ תשובה מהמחבר אליו , וממנו תשובה אל הגאון מהו' יהושיע ולק הכהן בעל סמ"ע תמצא

בשו"ת ב"ה (החדשות ס' ל"ד) , ועוד תשובה מהג' הב"ח אליו ותשובתו עליה אל הב"ח (שם ס' פ"ז) , ועוד תשובה אחת מאתו מצאתי בשו"ת הגאונים בתראי (ס' מ"ד) ולא נודע למי ערכה , והיא אודות גט ע"י שליח עי"ש . והגאון מהר"ז מרגליות (טיב ד"ד ניטין שמות נשים אות ג' סק"ב) כתב בשם הגאון מהו' מאניש חיות וז"ל : בתשובה שכתב לי הג"מ פייבש ז"ל אב"ד דק"ק קראקא בהיותי רעיא מהימנא בק"ק שידלוף" , ובדרישה (אבן העזר ס' י"ז) נמצאה העתק תשובה מרג' מהר"י כ"ץ אליו אודות העגונה של ר' יעקב חייט . ובספרי האחרונים נזכרו דינים שונים משמו , ראה בט"ר זהב (או"ח ס' תקפ"ד סק"ב) כתב : שמעתי שהגאון הרב מהו' פייבש מקראקא ז"ל היה מל בר"ה ולא קנח פיו אחר המילה אלא בפה המלוכלך בדם מילה תקע בשופר לערב מצות מילה בשופר" , ויתראה מזה שהיה גם מוהל ובעל תוקע . ובס' אליהו רבא (ס' קע"ז) כתוב : ובא"ח כתב בשם מהר"י נ"כ שהעיד בשם הגאון מהו' פייבש מקראקא דאם היין שרף לפניו קודם מוציא אינו מברך בתוך הסעידה עליו" ; ועוד בספרים כאלה נזכרו מאתו דינים והנהגות כיוצא באלה .

מתוך אחת מתשובותיו הנזכרות למדנו דבר הראוי להודיע , והוא בתשובתו על בעל סמ"ע (שו"ת ב"ח החדשות ס' ל"ד) נמצא ביאור חדש למש"כ במשנה (נדה פרק היוצא דופן) כל הנשים משמאות בבית החיצון , וביאור מלת פרוזדר בדרך חדש עפ"י עומק הכמת הניתוח ומשנה נלמוד נ"כ שהיה בקי גם בשפה אחרת בלעדי שפת קדשינו , והוא לדעתי שפת רומית כי שמה כתב : ואף לפי מה שראיתי בציור בספר הניתוח שמצייר מקום התוספית הרומה לשני קרניים למעלה מן האם והציור" , ולפי הנודע לי לא נמצא בכל ספרות העברית חישנה ספר בחכמת הנתוח עם ציורים שהזכיר בדבריו , ובכלל יתראה מתוך תשובתו ההיא רוב בקיאותו בחכמת הניתוח באופן נפלא מאוד כראוי לרופא גדול המורה חכמת הניתוח באחד בתי ספר הגדולים , אשר לא נמצא כמוהו בין כל גדולי ישראל מזמנו עד ימינו אלה , ובכל זאת דרך גאה וגאון לא ידע , ולשון מדברת גדולות רחקה ממנו , ולא התפאר כגדול אחד בדור שלפנינו לכתוב : והצעתי הדבר לפני חכמי הרופאים והודו לדברי" , אשר אמנם דבר זה הנזכר שם בספרו אשר הוכיח ברוח כביר אמרי פיו את גדולי חכמי הרופאים והוכרחו להודות לדבריו לא לדבר גדול כ"כ יחשב לאיש הבקי בכל השבע חכמות וכל רז מהם לא אנס לו כאשר התפאר במקום אחר , אולם האיש הנשא עתה על שפתינו , כאשר רצה לרביא עדות רופא חכם אשר הסכים לדעתו , כתב שם רק בדרך פשיט ולא בהרחבת פה ואריכת לשון ! וכן הסכים בזה רופא הבקי בחכמת הניתוח שזה החלל הוא הנקרא פרוזדר ולא אותו הצואר של האם כאשר פירשנו" . ודי בזה למבין .

גם ממשפחתו לא נודע לנו מאומה מבניו ובנותיו אשר הוליד מחלציו, זולתי מבנו האחד ששקול כנגד הרבה, הוא הרב המקובל מהו' שמואל (ע"ש אביו זקנו) והיה אב"ד בעיר פרמיסלא, ובראש ספר נובלות חכמה לישר מקנדיאה כתב: תשובות חשובות רגלי מורכבות ידעונים ואבות, מרבינו שבארץ ישראל הגאון ר"ב ור"מ ואב"ד בירושלים עיר הקודש תוב"ב החסיד מהו' ישעיה סג"ל וכו' לשאלות הגאון ר"מ ואב"ד דק"ק פרמיסלא החסיד מהו' שמואל זלה"ה בן המאור הגדול בישראל מהו' משולם פייבש זלה"ה ר"מ ואב"ד דקק קראקא", ולפי הנראה הוא הרב מ' שמואל הנזכר בס' מגלה עמוקות (פרשת שמות דף ע' ע"ג), ומשני מקומות האלה נראה שהיה מגדולי חכמי המקובלים, כאשר כתוב עליו גם בהקדמת ספר עמק המלך. ומאשר כתבו עליו הרב בעל שו"ת בית יעקב (סי' ס"ח) וז"ל: והנה זה כמה שנים ראיתי תשובת הג"מ שמואל בהגאון מהו' פייבש בענין זה וכו' וכתב שם שהיה לו ויכוח עם הג"מ ליב מפראג ז"ל בדין זה", והגאון מהו' משה חריף אב"ד בלבוב בהגה לסדר גיטין של הג"מ אברהם שרענצל וז"ל: שמעתי מפי המרומם מהו' משה קריטשינר שפעם אחת ניתן גט בדור שלפנינו וכו' והיה בשם הג"מ שמואל ב"ר פייבש וצוה לכתוב" (ראה בס' טיב גיטין למהר"ז מרגליות שמות נשים את מ"ם ס"ק י"א), והגאון בעל בית שמואל (שמות נשים אות פ') וז"ל הגאון מהו' שמואל ר' פייבשם ז"ל היה מסופק אם לכתוב וכו'", מכל אלה נראה שהיה גדול הדור, והמה מזכירים אותו ומביאים ראיה ממנו כאלו היה פוסק מפורסם שיש לסמוך על דעתו.

את מספר השנים אשר כהן פאר בראש עדתו אשר בעיר קראקא, לא נודעו בבירור, כי לא נודעה השנה אשר בא אליה, אך על המעט היה לצפירת תפארתה כחמש עשרה שנה, כי הלך לאור באור החיים בשנת שע"ח, זקן ושבע ימים כבן שבעים שנה, למד ולימד והעמיד תלמידים הרבה, ובראשם הגאון מהו' יואל בעל בית חדש, אשר בו ישראל יתפאר, ומיד אחרי עזב מורו זה את ארץ נשיה נקרוא נקרא מראשי עדת קראקא למלאות את מקום רבו ולשבת על כסאו אחריו, כאשר נראה הלאה בקורות חייו. ואלה הדברים הכתובים בפנקס החס"ק (דף ע"א ע"ב) על הרב מהו' פייבש: ונשמת האלוף הגאון מ"ה מ"ו ר"מ ור"ג ואב"ד בכאן ק"ק קראקא כמהורר משולם פייבש ב"ר ישראל שמואל ז"ל הלך לעולמו ושבק חיים טובים לכל ישראל ביום ג' בשני של ח"ה סוכות שע"ח-לפ"ק.

כתביו המעטים שנשארו אחריו ברכה הלא המה:

א) **ספר שמות גיטין** הזכירו הגאון בעל שו"ת איתן האזרחי (סי' כ"ט) ובסדר גיטין שחיבר הוא ז"ל שהיה ביד הגאון מהר"ז מרגליות, מזכירו לרוב, ומשם נראה שהיה בידו, כאשר העתיק משמו הגאון מהר"ז בספרו טיב גטין (ראה שם שמות אנשים אות ב' סק"ד, אות זיין ס"ק י"ח אות ו"ד

ס"ק ל"ז , אות מ"ם ס"ק כ"ב , שמות נשים אות טית סק"ג , אות יוד סק"ב וסק"ז וסק"י , אית נון סק"ה , אות סמך סק"ה , אות עין סק"ב , אות ריש סק"ז , שמות עירות אות א' סק"ב) . ולא נודע לי אם נדפס פעם או נשאר בכ"י .

ב) **שלשה תשובות מפוזרות** , ה) בשו"ת ב"ח החדשות (סי' ל"ד) ו) שם סי' פ"ו , ז) בשו"ת הגאונים בתראי (סי' מ"ד) , ואת כולנה כבר זכרתי למעלה" .

ג) **ספר שו"ת מהר"ם מינץ** (האב"ד בפוזנן) נדפס בהשתדלותו ומתוך הכ"י שהיה בידו , ועפ"י הנהתו , בקראקא שנת שנה טו"כה (שע"ז) , ובסוף הספר נמצאה הסכמה ממנו , ובה כתב כל הקורות את הכ"י אשר היה בידו , וחתם : משלם המכונה פי"בש בן לא"א ישראל שמואל זלה"ה .

י"א). מו"ה נתן נטע שפירא.

אחרי האסף הרב המקובל מהו' משה מרדכי מרגליות ז"ל אל עמיו , ישב הגאון מהו' נתן נטע שפירא על כסאו אחריו , אשר גם הוא כההולך לפניו , ועוד יותר ממנו , הרבה לנטות אחרי סתרי חכמת־הקבלה אשר אהב אותה כנפשו וישים לילות כימים להגות בה באות־נפש , עד אשר העלתהו על גפי מרומי הכבוד והיקר , וצניף טהור שמה על ראשו , ומקצה גדלו, וכבודו הרב תמצא במעט השורות אשר אכתוב הלאה , אשר במו חצבתי ציונים לתולדתו וקורות ימי חייו , אמנם קורא יקר ! אל תקוה למצוא בתוכנה סיפורים מבהילים אשר ידם אוחזת בעקב אותות ומופתים השגורים בפי תאבי נפלאות , כי המשכיל על דבר אמת לא יסכון עלימו , ואם יתנו מופתים בשמים ובארץ, נפשו לא תישר ולא תמצא נחת במו, והטכל אשר נתן במרומים , בכל שאונם והמונם לא אוכל להשביע נפשו השוקקה , כי לא תמלא אזנו משמוע נפלאות כהנה וכהנה , ואם כל פלאי התבל אקבץ ומצא לו ? אם כן הדבר למי אנכי עמל ? גם אנכי מעודי לא תקעתי עצמי בהלכתא למשיחא , לא דרשתי למתי השמיע ברמיזותיו קץ הפלאות, ולא חקרתי אם ומתי הראנו נפלאות, כי אני פי מלך שמור— אם על דברים כאלה מהשוב הדלת , ורק דברים הראוים להשמע לנבונים ממני שאלת , קום קרא אמרי המעטים כי אליך מגמתי , אולי תמצא דברי חפץ במו כאותך ואותי .

הגאון מהו' נתן נטע נולד לאביו הרב מהו' שלמה בן הגאון מהו' נתן שפירא ז"ל, אשר שמו בקרבו, המחבר ספר מבוא השערים וספר אמרי שפר, אשר דר בעיר הוראדנא, בשנת שמ"ה לאלף הששי, באחת מערי ארץ פולין הבלתי נודעה לנו, ולא ידע וראה את זקנו אבו אביו, כי עוד שבע שנה לפני יציאתו לאור עולם, והיא בשנת של"ח, שקעה שמש חייתו והלך לאור באור החיים (ראה שם הגדולים), ולכן בכל מקום שמזכיר אותו בספריו יוסיף בהזכרתו תיבת זלה"ה (ראה מגלה עמוקות פרשת קדושים דף כ"א ע"א קרח נ"ד ע"ב בלק ע"ו ע"ב פנחס ע"ז ע"א). מהקורות אשר עברו עליו בימי נעוריו לא נודע לנו, רק שנתגדל על ברכי התורה הכתובה והמסורה, ויעש חיל בכל פנותיהם וגם בלעדן עוד עשר ידות היה לו בחכמת הנסתר היא חכמת הקבלה, וידע כל ספרי הזוהר והתיקונים בע"פ גם כל ספרי האר"י, ושאר ספרי המקובלים הקדמונים והאחרונים, כולם פתוחים היו לפניו, לא נגרע ממנו דבר, ממי למד את חכמת הקבלה נעלם מאתנו, כאשר לא נדע גם אחד ממוריו אשר מהם שאב רובי תורותיו בתלמוד ופוסקים אשר גם בהם ידיו רב לו בפלפול וסברא כאחד הגדולים אשר בארץ, ויגדל ויהי לגפן אדרת אשר בצלו חסו אוהבי הסודות וחובבי הנעלמות בו התהללו, והיה יודע הכל על פה, כאשר גם ספרי הפוסקים הראשונים והאחרונים מלבד שני התלמודים, את הכל ידע על פה, כפי אשר כתב עליו בנו בהקדמתו לספר מג"ע: נתן ה' לו לב לדעת ולהזכיר מה ששמע מפי ספרים ומפי סופרים, הזכרן הגדול שאין כמוהו בכל עברים, חכמה ודעת הכל בכלל על פה כמסיני מסורים, גפ"ת אלפס ושורים הגיד על פה לתלמידיו היקרים, ותשובות ופוסקים אחרים אין גם אחת אשר לא ידע שרשם ועקרם" ויאהב לעשות כונים בתורת ה' על דרך הנסתר וידרוש גם דברי הלכה בתלמוד בדרך הסוד, כאשר תמצא רבות כאלה בספרו מגלה עמוקות על התורה ראה (פר' מקץ נ"ג ע"ב) על דין המהדרין בנרות חנוכה, (ויגש נ"ט ע"ג) ענין רבינו הקדוש בסידור המשנה, רבינא ורב אשי בסידור התלמוד, (ויחי סמך ע"ד) במשנה אימתי קורין את שמע בערבין, (שמות ס"ב ע"ב) בגמ' ב"ק המניח את הכד בר"ה, (תזריע י"ב ע"ג) במשנת איזהו דרך ישרה שיבור לו האדם, ושם (י"ג ע"ב)

מהדרשה שדרש בבהכ"נ הישנה במשנה אפי' עני שבישראל לא יפחתו לו מד' כוסות . (אחרי מות י"ז ע"ד) ג"כ מדרשה אחת שדרש בב"ה בגמ' גיטין א"ר לוי שמונה פרשיות נאמרו בו ביום שהוקם המשכן , (שלח מ"ו ע"ב) במשנת ר' גמליאל אומר ג' ארצות לחלה , (קרח נ"ח ע"א) על בריתא ת"ר כשצרו ב"ת חשמונאי זה על זה , (בלק ע"ג ע"א) על הסימן של בדיקת הריאה , (פר' פנחס ע"ט ע"ב) ביומא ברכת כ"ג כיצד , חזן הכנסת נוטל ס"ת , (מסעי פ"א ע"א) במשנת ארבעה אבות נזיקין השור והבור , (תבוא צ"ב ע"ג) בסוטה ג' מיני אבנים הקימו . ובר"ת וגימטריאות כמו כן היה כהו גדול וידו רמה , וגם בהם מלא סגריו מפה לפה , ועד"ז פי' (ויצא כ"ז ע"א) את המלות תיקו תשבי יתרץ קושיות ואבעיות (פי' זה נמצא בראשונה בשל"ה , אבל לא אדע אם היה לנגד עיניו) וכיוצא בזה מלת תיובתא , ולא בסתר אהלו לבד ישב ודרש בדברים כאלה , ויכתוב לזכרון עלי לוח , אך גם בדרשו במקהלות לפני המון אדם רב , ובתוכם אלה אשר לא ידעו בין ימנם לשמאלם ובהמה רבה , הטיף לקחו , ועפ"י הרוב חלק להם בנסתרות , ויודיעם דברים שלא העלים מהם כי הם עומדים ברומו של עולם (ראה פ' תזריע (י"ג ע"ב) : הרוש על פסח אשר דרשתי פסח שפ"ג בב"ה הישנה פה קראקא" , ופ' אחרי מות (י"ז ע"ג) דרשה אחר השריפה) , כי מעיקר משמרתו גם זאת היתה , לדרוש ברבים בשבתות ומועדים כאשר הודיע אותנו בנו שמה : נתן היה לו לשון לימודים לדרוש בשבתות ומועדים דברי אמת וצדק וכו' עמק הסודים אותיות וטעמים ונקודים", ואף כי עתה בימינו במעט מוזרים המה דרושים ופירושים כאלה , לא יפלא זאת בעיניך הקורא , בידעך שדרך זה היה לכבוד ולתפארת בימים ההם , ודרך הקודש יקרא לו , וכמעט רוב גדולי ארץ פולין ואשכנז , בילדי הסידות השפיקו בדרושים ופירושים כאלה בלו ימיהם . לזאת גם שם הגאון מהו' נתן יצא למרחקים ושמעו היה מפואר בכל קצות הארץ , וכל זה בצדק ואיפת משפט , כי אם אמנם שגה ביותר באהבת חכמת הקבלה בכל נפשו ומאודו , הנה גם מספרי חקירת הדת לא הניח ידו , וגם במו הגה באות נפש (ראה קריה נאמנה עמוד ס"א) ,

והזכירם גם בספריו לאות כי יקרו בעיניו ; ראה (פר' וירא ט' ע"ג) בענין ידיעה ובחירה, ובפר' שמות (ע"א ע"ב) הזכיר פי' קראשקש למורה הנבוכים ופי' ר' שם טוב לספר זה זכר (מג"ע ואתחנן אופן רכ"ז), את פי' האבן עזרא (פ' תבוא צ"ב ע"ב), ובנו כתב עליו שם: ידיו רב לו בכל התורה בנסתר בנגלה, בתכונה ובפולסופיא", ועוד שם: ספרי וספרא חכמת הדקדוק עד גמירא, נבוכים מורה, היה לו יד ושם בכל חכמה", ולעד אמונים בנו יחשב, כי אם את מפרשי המורה ידע, הלא גם המורה לא רחק ממנו כאשר הזכירו גם הוא (מג"ע ואתחנן אופן קי"ז). ובדרכו זה הלכו גם תלמידיו אשר יצקו מים על ידו גם המה בדרושי — סוד ר"ת וגימטריאות בחרו, בראש תלמידיו אלה יתיצב בנו הגאון מוה' שלמה (ראה אודותיו הלאה), גם רעהו הרב מהו' מאיר ההיה בראשונה ר"י בוענגראווא, ואח"כ נתקבל לאב"ד בעיר אוסטרליץ (ראה מג"ע פרשת שמיני בדרוש לפסח כתב: ותלמידי ר"מ ר"י מוועגנראווא כשנסע לאוסטרליץ דרש"), דרושיו היו כדרך דרושי מורו ואלופו כאשר הביאם בספרו (מג"ע קדושים כ' ע"א, שם ע"ג, בהעלותך מ"ד ע"א).

כבר גליתי אזן הקורא שלא רק בכמו אלה לבד היה כחו גדול לעשות מטעמים לאוהבי רמזים ולחם סתרים לחכם ינעם; וגם בלעדי הלא ישיב אל לבו, כי אם הוקם על בעיר ואם בישראל לתפוש ישיבה לפני תלמידים מקשיבים ולהרביץ תורה ברבים, בלי תפונה לא שנו בבחרם באיש המורם הלזה, ובטח גם בפלפול וסברא ישרה, לעקור הרים בסערה, לדדת במעמקי ים התלמוד ולהעלות פנינים יקרים מתחתיתו, גם באלה פי שנים היה ברוחו רוח כביר אמרי פיו, וגם ידענו שחיבר גם שאלות ותשובות באיסור והיתר ודיני ממונות להשיב לכל שואל בעצתו, וגם על זה העיד בנו: נתן אלהים בלבו לחבר שו"ת מדבש ונופת צופים ערבות הוציא לאור נחלים ולהבות, בנה חרבות שלשה המה מיטיבי הלכות נחצבות, בהם הראה חריפתו ובקיאותו ועומק שכלו הרחבות, כל התורה בהם מורכבות וכו' עם ראשי ישיבות יריב ריבות, בדיני נ' בבות בהלכות נדות וזבות, ואיסור תערובות דיני שבת ועירובות ענייני ניטין קידושין וכתובות", ורק אחת נשארה לפנינו להיות למופת מדרך לימודו, הוא תשובתו הנדפסה בשו"ת פני יהושע (תקנת עגונות סי' מ"ט), חוכה רצוף חריפות ובקיאות כאחד הגדולים אשר בארץ לא נופל היה מהם.

ופעם ראינו שואל אחד שכתב שאלתו בענין עגונה להגאון מהו' יואל בעל ב"ח, הודיע בראש שאלתו שגם מפי הגאון מוהר"ן יבקש תורה (ראה בשו"ת ב"ח החדשות (סי' ס"ד) כתב השואל: אלכה לי אל המאורות וכו' מרנא ורבנא מהו' יואל נר"ו והמחובר לטהור טהור מהו' נתן", והכונה מבוארת שהיתה על הגאון בעל מג"ע, אשר כהן פאר הר"י בקראקא בעת אשר הג' בעל ב"ח היה אב"ד ורב בתוכה, כאשר נראה שמה גם מתוך השאלה, ושם בשו"ת ב"ח (החדשות סי' נ"ו) נמצאה תשובה לא נודע ממי, שלוחה גם הוא אל גדול אחד אשר בשם נתן יכונה, ולפי הנראה הנה ג"כ אליו· גם בספרו מג"ע על התורה, פזר שנים שלשה גרגרים בפלפול קצר וסברא ישרה (ראה שם פ' חיי, אמור, בהעלותך, שלח, חצא). גם הוא נתחמם בהספדן של צדיקים, והספיד כהלכה את הגאון בעל השל"ה (מג"ע פ' וירא), את דודו הג"מ יצחק בן הג' מהר"ן שפירא מהורדנא שנפטר בשנת שפ"ג בלובלין (שם פ' חיי שרה) וגם את הרב מהו' אליעזר הזקן אחיו של רבינו הרמ"א (שם פ' דברים).

אף הוא זכה לשתי שלחנות תורה וגדולה במקום אחד, כי היה עשיר גדול, ובעשרו התהלך בישרו, כי על נדיבות קם לעשות צדקה בכל עת, יד עני ואביון החזיק ופזר נתן לאביונים, גם את מקדש ה' עשר בתפארה, בפרוטת מסך וטס של כסף עם ס"ת מהודרת, כאשר יספר לנו ממנו בנו: נתן לו אלהים עושר ונכסים ורב פנינים, והשליטו לאכול מהם מעדנים, נתן פזר לאביונים, לחמו נתן מימיו נאמנים, נתן ליקף כ"ח ואין אונים, מיהב יהיב משקל לא שקיל ורודף שלמונים, נתן באוצרות בית ה' זהב ואדרכמונים, זאת התורה אשר שם לפני ולפנים עם פרוכת מסך וטס של כסף מעילים וסדינים משובצות במרגליות וטובות אבנים, אין כסף נחשב אצלו למאומה, כבימי שלמה". ולרוב עשרו לא לקח שלומים מקופת העדה כאשר לקחו אלה אשר היו לפניו גם אחריו ויהי לו רבינו הרמ"א למופת בזה, וזאת ירמזו לנו בנו באמרו: מיהב יהיב משקל לא שקיל, ורודף שלמונים".

עיר מולדתו לא נודעה לנו, כי לא הזכירה בשום מקום, אך בשנת שע"ז בהיותו בן שנים ושלשים שנה, נתעשר בעטרת הראש ישיבה בקראקא על מקום הג"מ משה מרדכי מרגליות, אשר גם הוא מזכירנו

בספרו (מג"ע וישלח : ור"מ מרגליות פירש") ; תעודתו ומשרתו היו , לחפוש ישיבה ולהרביץ תורה ברבים , גם לדרוש מדי שבת בשבתו בפני קהל ועדה , ולהרות צמאון עם ה' הכמהים לתורתו ולדרשותיו , ולא כאשר חשבו רבים , שהיה גם רב אב"ד בקראקא , ונגד הנחה זאת יורונו אחדים מגדולי תלמידיו , ובראשם בנו הג"מ שלמה בהקדמתו שכתב : מאור הגולה ריש מתיבתא וריש כלה" , ועוד להלאה : היה לו לשון לימודים לדרוש בשבתות ובמועדים" , ותלמידו הרב בעל זרע ברך כתב עליו בהקדמתו לספר זה : ועוד הביאני המלך חדריו חדרי תורה , מ"ו האשל הגדול מופת הדור איש אלהים , המקובל מוהר"ן בעל מגלה עמוקות מ"כ אשר הופיע מדרשו פה קהלתינו יצ"ו מדי שבת בשבתו הגה מפיו יצא דרש רשומות במקהלות פום ממלל רברבן" ; אבל על הגאון בעל תוס' יו"ט כתב שמה : והיה (הרב ר' צבי) חתן המלך אדוננו גאוננו מאור הגולה אב"ד דקהלתינו יצ"ו מ"ו מהו' יו"ט ליפמן סג"ל . וכן השואל את הגאון בעל הב"ח (שו"ת ב"ח החדשות סי' ס"ד המובאה למעלה) כתב על הג"מ ר"נ : והמחובר לטהור טהור מהו' נתן" , כי האב"ד היה הג"מ יואל , והוא היה רק ר"י ודורש ברבים ולא יותר .

על צדקתו ויראתו הקודמת לחכמתו ופרישתו הרבה , למותר יהיה להעיר אוזן קורא משכיל ולהרבות דברים , כי מי לא ידע בכל אלה ? אך אעתיק פה רק קצות דברי בנו בהקדמתו : נתן זמירות בלילה קינה וילללה. על חורבן אריאל ועיר המהוללה, אשר היתה לשריפת אש גלמודה שכולה , בכה ויתחנן לד' , נתן בקולו ושר בשירים , בניגון שמנגנים שרפי עילאה בשלש משמרות הלילה" .

מכניו ובני משפחתו , מלבד אביו זקנו הגאון בעל מבוא השערים שכבר זכרנו , יש להזכיר בנו בכורו הג"מ שלמה , אשר היה חתן הראש הר"ר פייבש מעיר ווילנא , והוא הינוקא הנפלא , שזכרוהו אביו במגלה עמוקות (פר' בא) , שדרש דרשה נפלאה בחכמת הקבלה , בהרבה אופנים , לרגל המנהג אז , בהיותו כבן שבע שנה , ואלה דברי אביו שמה : דרשה זו דרש בני הינוק השם יגדלו לתורה ולמ"ט שלמה שיחי' , בחצר קאסיוא שנת שפ"ג כשהיינו שם מפני אף ד' דבר בנו , והוא היה כבן שבע שנים י"ר שיגדל ויחזיק בתורת ה' כל הימים ויבלה שנותיו בנעימים" , ועל הדבר הזה יש להשליא הפלא ופלא לא יאומן כי יספר

לולא ידענו את הגאון בעל מג"ע לאיש אמונים אשר לא יכזב באמונתו, ומה גם במלתא דעבידי לגלויי, וראוי כמעט לעשותו למופת השמיני בתבל, כי גם לאיש גדול בשנים היו תהיה דרשה כואת לכבוד ולהפארת, לא לבד בעיני המתימרים בכבוד חכמת הקבלה, אך גם לאיש המתבונן ברוב הידיעות הנכללים בתוכה, וראוי להעתיק פה פתח דבריו לדרשתו המדוברת: ברשות אל רם ונשא מלך מלכי המלכים, וברשות התורה הקדושה הנתונה בארלים ומלאכים, וברשות חכמים ונבונים השונים ומשיבים דברים נכוחים, אשאלה מענה לשון לדרוש בפרשת בא אל פרעה בפסוק מי ומי ההולכים", והנה תקות אביו לא עלתה בתוהו כי עלה כיונק מארץ ציה וינדל ויהי לצמרת אדרת אשר חחת דליותיו, ידיעות רבות ורחבות קוננו, ואל אשר בפי ההמון עליו שמת בעודנו נער קטן ונקטף באבו, לא תתן אמון, כי ידענו שנתקבל אח"כ לאב"ד ורב בעיר סטאנוב (קריה נאמנה עמוד ס"ו) ויעש הגהות על ספר אביו מג"ע ואתחנן אשר הוציא לאור, עם זה זהב בראשו הוא הקדמתו המפוארה. ולדאבון לב כל יודעיו וגדולי דורו בדמי ימיו ירד קבר, וכנסוף לפני בני עולה נפל בחרב הרשעים בני ברית החיליניצקי ימ"ש בשנות ת"ח ות"ט בעודנו צעיר לימים בן שנים ושלשים שנה (כי נולד בשנת שע"ו) והש"ך בקינותיו על הגזירה ההוא מזכירו לברכה ואומר עליו: שארי הגאון הגדול מהו' שלמה" 42), וגם בן היה לו הנפטר בקראקא, ונזכר בפנקס הח"ק כזה: ונשמת הצדיק מ' אברהם נתן בן הגאון מהו' שלמה בן הגאון הגדול מהו' נתן שפירא". אחיו הצעיר ממנו, הוא בנו השני של בעל מג"ע, הרב מהו' משה התן השר והטפסר כהו' ליזר ש"ץ מווילנא, אשר כתב גם הוא הקדמה קטנה למג"ע ואתחנן. ולפי הכתוב בכבליאתיקא של החכם וואלף אצל העתקת מצבת בעל מג"ע וז"ל: על קבר הגאון מ' נטע אב"ד וו"מ בעל מגלה עמוקות מטושטש, ואצלו נקבר הג"מ יצחק בנו", היה לו בן שלישי בשם יצחק הבלתי נודע לנו (וראה בסוף הספר בהעתקת המצבות) אבל עדותו בלתי נאמנת לנו, ודבריו אלה, לפי הנראה אלי, על יסודי שגגה בנוים. גם שתי בנות היו לו, שם האחת מ' יוטל מתה על פניו בי"ז תמוז שפ"ד כנזכר בפנקס הח"ק, ושם השנית מ' ליפשא וגם היא מתה על פניו בכ"ג סיון שצ"א, ונזכרה גם היא בפנקס הנ"ל (דף צ"ה ע"ב) ושני ימים אחריה (כ"ה סיון) מת גם

חתנו מהו' מנחם מענדל במהו' בנימין ז"ל (שם). וחתנו השני היה הג"מ ישעיה מהילדסהיים נכד הגאון מהר"ם מפדובה (ראה בהקדמת המו"ל מג"ע עה"ת). ולמעלה מאבות משפחתו, אביו זקנו הגאון בעל השערים כבר זכרנו פעמים, את דודו הרב מהו' יששכר הזכיר (מג"ע שמות ס"ט ע"א) בהוספת תיבת ז"ל, דודו השני הרב מהו' יצחק בן הגאון בעל השערים, אחי אביו הזכירו (שם פ' חיי שרה) והעתיק שמה את דברי המספר מר שהספיד אותו, ובפרשת ויצא (ל"ג ע"ב) זכר את מחותנו מהר"ש שלא נודע לנו.

וימת גם הוא בעצם ימיו לראבון נפש כל בית ישראל בשנת שצ"ג (י"ג אב) עוד בטרם התימו את ספרו על ואתחנן, כי היה בדעתו לכתוב אלף אופנים, ואחרי כתבו רנ"ב מהם על הספר בדיו, והוא עושה הנה והנה, והנה ה' אומר אליו: רב לך! עלה אלי ההרה" (בנו בהקדמתו) בהיותו בשנת הארבעים ושמונה לשנות חיין, וכה גדלה התוגה בין עדת ישרון בהעדרו, עד כי בעיר רחוקה ממקום מושבו, בלבוב קשר עליו הגאון מהו' אברהם שרענצלש מספד מר (ראה בהקדמת הג"מ זלמן מרגליות למג"ע עה"ת) וכה דבריו: וזכורני כשהייתי תינוק ראיתי זה כתב ידו של אבא אריכא ריכא ובר ריכא, הגאון המובהק מהו' אברהם שרענצילש מק"ק לבוב עין ראתה ותעידה, ואחים עליה בהספדו, וכה אמר בלכתו כי מדי שבת בשבתו דרש דרש דבר בעתו, ובפיו מלא לאמר שיעורים דאורייתא גפ"ת ורי"ף", ראה שמה דברים המתאימים עם דברי בנו בהקדמתו ד"ה נתן זמירות, יהי זכרו לברכה ותהלתו עומדת לעד!

ועתה נבואה נא אל מספר ספריו ותכונתם, בנו בכורו הג"מ שלמה בהקדמתו הנודעה כתב: הובר חברים עשות הרבה ספרים וכו' לזכרון לדור דורים, מנין י"ה עולים במספרם, חלק לשבעה וגם לשמנה מסודרים", והמו"ל ספרו מג"ע עה"ת כתב בהקדמתו, והניח אחריו ברכה ברכת ה' היא אוצרו, במספר חמש עשר ספרי קודש עפ"י נסתר וגלה וביאורים על הלכה תוספות, וכבר יצא מוניטין שלו בספר אלפסי ובפתיחה למס' בבא קמא ועל היד החזקה להרמב"ם ועל ספרי השורים כאשר עיניכם לנוכח יביטו בהקדמת הם' מגלה עמוקות אשר נתנו עידיהם ויצדקו בניו הגאונים וחתנו אבי זקני הג"מ שלמה מהילדיסהיים נכד הגאון מהר"ם מפדובה וכו' הנדפס

בשנת שצ"ו על תפילת משה רבינו ברנ"ב אופנים" . והנה בהקדמת בניו לא נמצא מאומה זכרון חיבוריו על האלפסי ועל הרמב"ם ועל ספרי הטורים , והקדמת חתנו לא נמצא לפני כלל כי אין לפני הדפוס הקדמון רק דפוס מאוחר , וכן לא אדע המקור לדבריו אלה . אחרי כן נודע לי כי נמצא חידושי מהר"ן שפירא על ב"י ד' טורים יחד עם ביאורי יו"ד למהר"ל מפראג ועם ביאורי ד' טורים למהרש"ל בתוך ספרי רד"א (אופנהיים קווארט (255) 568) . וידידי החכם שז"חה העירני כי חידושיו על הרי"ף נדפסו באמשטרדם ת"פ , ונזכרו ברשימת ר' משה ש"ש עמוד 2049 , ונמצאו בכ"י רח"מ , עי' אוצרות חיים עמוד 346 (ראה הערות החכם הנ"ל בסה"ס) . וכמדומה לי כי זאת המה חידושי מהר"ן שפירא הנדפסים כמעט בכל הוצאות ספרי הרי"ף על הגליון .

עוד יש להעיר כי בשפתי ישנים (אות פ' נומר 100) נמצא : פירוש ברכת המזון עם זמירות ממהו' נתן שפירא עם פי' מהרש"ל ד"ו שס"ג" , ויש לדעת שם' זה לא ממנו רק מזקינו הגאון בעל מבוא השערים והוא עצמו מזכירנו (מג"ע פ' קדושים) בזה"ל : כתב אמ"ז בפי' ברכת המזון שכו" , עוד נמצא גאון אחד ומקובל בשם זה עצמו , מלבד שנים אלה הזקן ונכדו , והוא מאוחר הרבה מזמן בעל מג"ע , וחיבר ספר מצות שמורים , ועוד ספרים הרבה , והוא מת בדרכו בנסעו לאה"ק בארץ איטליה בעיר ריגיוו (ראה שם הגדולים ח"א) . ובלעדו נמצא עוד רביעי בשם זה . והוא מ' נתן שפירא ירושלמי בהג"מ דוד טעבלא , וחיבר ס' טוב הארץ (סה"ד שמות המחברים) וכן זאת תדע קורא נכבד ! כי בכל מקום שתמצא זכרון ספר למחבר בשם זה , ולא נמצא פה במספר ספרי הג' בעל מג"ע זכרו , אז יש לך לדעת שהוא לנתן הראשון או לאחד מהאחרונים , ובזאת תלך לבטח דרכך ולא תכשל .

א) **מגלה עמוקות** , רנ"ב אופנים לסדר ואתחנן בקבלה רמזים וגימטריאות על תפילת משה רבינו , נדפס פעם ראשונה בקראקא שצ"ו , ואח"כ עוד פעמים במקומות שונות .

ב) **מגלה עמוקות על כל התורה** בדרך הקודם , היה נשאר בכ"י , ונדפס בהשתדלות הגאון מהו' אפרים זלמן מרגליות , ובהוצאות מחותנו הרב מהו' ישראל פינילש מלבוב , בלבוב תקנ"ה .

ג) **זוהר עם כמה חידושים ותוספות** עם הגהות ותיקונים מאתו נדפס בלובלין שפ"ג (ש"י אות ז' נו' 12).

ד) **מחזור עם הוספות** ממנו נדפס בקראקא שס"ח (שם אות מ' נומר 137).

ה) **סליחה** על הקדוש מהו' אנשיל הנהרג בקראקא על קד"ה (ונמצא אל מלא רחמים מיוחד עליו באחד תיקוני הביה"כ דפה) בלוית איזה הערות קבליות בקראקא שצ"א, והזכירו בספרו (מג"ע ואתחנן אופן קי"א).

ו) **חידושים על הרי"ף** נדפסו ראשונה באמשטרדם ת"פ. אח"כ בכל הוצאות ספרי הרי"ף.

ששה אלה יצאו לאור הדפוס; ואלה הבאים עודנה לא נדפסו, גם לא נודע לי מלבד אחד, אם ישנם עוד במציאות באחד בתי עקד הספרים, או כבר נאבדו מתוך הקהל:

ז) **אלף אופנים** על אלף זעירא של ויקרא, הזכירו במג"ע (ואתחנן אופן ר"ן) והרב בעל סדר הדורות כפי אשר זכר בספרו ראה אותו בכ"י.

ח) **תורת נתן**, ג"כ על התורה, והוא ספר גדול בכמות על חכמת הקבלה, הזכירו במג"ע (ואתחנן אופן רי"ד) גם במג"ע עה"ת פעמים רבות. וספר זה חיבר לפי הנראה לפני ספר מג"ע, ולכן יקראנו עפ"י הרוב חיבורא קדמאה (ראה מג"ע שלח נ"א ע"ד, מטות מסעי פ' ע"א) ולפעמים יזכירנו בלשון: ספרים הראשונים (קרח נ"ג ע"ב), ולפעמים כתב בביאור: ע' בחיבורא קדמאה פרשת נשא בס' תורת נתן" (בלק ע"ג ע"ד). ויתכן שחיבור זה היה נחלק לחלקים אחדים כפי אשר כתב (חקת ס' ע"ד): הארכתי בזה בפרשת בהעלותך ספר שני תורת נתן", ולזה נתכוין בפרשת האזינו (צ"ה ע"ד): הארכתי בספר הראשון השני והשלישי".

ט) **דרוש יקר ונכבד** זך בלי שמרים תש"ך צירופי בראשית עולה על ע' ניירים (הקדמת בנו למג"ע ואתחנן).

י) **ספר על הקבלה** בכלל איזן ויחיקר ותיקן מאמרים בי' ספירים נכונים וישרים קלים וחמורים, וסדר קבלה שפע ואצילות מן הצנורים בחכמה פותח שערים" (לשון בנו שם).

יא) **חידושים** על הבית יוסף מד' טורים (באוצר ספרי רד"א).

יב) **שאלות ותשובות** "מדבש וגופת צופים עריבות" "בהם הראה חריפתו ובקיאותו ועומק שכלו", בדיני שלשה בבות בהלכות נדות חבות ואיסור תערובות דיני שבת וערובות ענייני קידושין וכתובות, ובתוכם נכללו תשובות אחדות אשר בבחרותו היו שפתותיו דובבות, מגית קרבות, עם החברים אשר לקולו היו מקשיבות" (לשון בנו בהקדמתו).

הן אלה קצות דרכי ספריו וחיבוריו הנודעים לי, ומיתרם בל אדע, כי לא הזכיר אותם המחבר בשום מקום מספריו הנדפסים, וגם בנו אף שחשב אותם במספר כולל באומרו: מניין י"ה עולים", אשר אחריו כתב גם המו"ל מג"ע עה"ת שחיבר ט"ז ספרים, הנה לא זכר אותם בשמותם בפרטות בהקדמתו, ואתה הקורא הסליחה, אם אין לאל ידי להביאך גם אל חדרי יתר ספריו, וחיבוריו בגפ"ת והלכות, כי את אשר ישימו המקורים בפי אותו אשמור לדבר.

י"ב) מו"ה יואל יפה (סירקיש).

אחרי מות הג"מ משולם פייבש בשנת שע"ח, נקרוא הגאון מהו' יואל סירקיש ממרחקים, אשר היה מגדולי תלמידיו, כאשר יתראה הלאה, לשבת על כסאו ולהשים כתר הרבנות על ראשו, מתולדתו וקורות חייו נודעים לנו דברים הבאים.

הגאון מהו' יואל יפה (הוא שם משפחתו האמתי, אשר עד הנה לא נודע מזה כלל, והשם שירקיש הוא רק כינוי על שם אמו) נולד לאביו הרב מהו" שמואל יפה, בראשית המאה הרביעית לאלף הששי, בארץ פולין, ולפי הנראה בעיר לובלין (ראה הלאה). מכל הקורות אשר עברו עליו בימי נעוריו לא נודע לנו, רק זאת שאבותיו לא חסו בצל הכסף, רק בצל החכמה, וככן היה לומד בנעורותיו מתוך דוחק ועוני" (ראה בהקדמת בנו לב"ח או"ח), ובכל זאת ראינו שאביו קנה לו פעם במועד אחרון של חג הפסח, את קריאת ההפטורה בבהכ"נ של הגאון מהרש"ל, בדמים יקרים, בהיותו עוד עוד ימים, כאשר העיד בעצמו (שו"ת ב"ה סי' קנ"ח וראה הלאה), ואולי בעת ההיא לא נהפך עוד הגלגל על אביו, ויהי עוד

לאיש מצליח, מן התוארים אשר יתאר את אביו, יתראה שהיה רב נכבד ואיש חסיד גם למד בעצמו את בנו בימי נעורותו, ובספרו יזכיר את אשר קיבל מאתו, ראה ב"ח (או"ח סי' תפ"ז וסי' תר"ה) כתב: וכן קבלתי מא"א הר"ש ז"ל", ויכנהו "הרב החסיד מורי" (ראה בתשובותיו הישינות סי' קנ"ה), וכבר הכירו אז אנשי עירו את תכונותיו היקרות והגעלות של הנער הרך, אשר הגביהו אותו מעל כל בני גילו, וכל איש חזה בו מראש כי יהיה לאיש גדול ונעלה, ועד מהרה השמועה עשתה לה כנפים בכל מרחבי ארץ מולדתו הוא ארץ פולין, לאשר נסע מעיר אל עיר אשר היה בתוכה רב וגאון, לצקת מים על ידו ולהבנות ממנו כנהוג אז, ולכן מוריו ורבותיו אשר ממעין תורתם שאב לרויה עד כי היה לפלג אלהים, היו רוב הגדולים המפורסמים בארץ מולדתו בימיו, הלא המה: הג"מ שלמה ב"ר יהודא הנקרא ר' שלמה ר' ליבשים מלובלין (ב"ח או"ח סי' א', ז', כ"ה, ס"ג, יו"ד סי' קפ"א, שו"ת ישינות סי' פ' ופ"ו), ואתו למד אז אצלו הגאון המקובל מהר' ישעיה הורוויץ בעל של"ה. שני לו הגאון מהר' צבי הירש שור תלמיד מובהק של הר"מ"א (ב"ח או"ח סי' קע"ד, תל"א, תמ"ז, תצ"ח, ספר יד דוד לשבת ל"ה ע"ג, וס' טיב גיטין למהר"ז מרגליות אות ה' שם הירש) 43. ושלישי בקודש הגאון מהר' פיבש (ב"ח או"ח סי' ל"ח), ולפי הנראה הוא הג"מ משולם פיבש ההיה אב"ד בקראקא לפניו (ראה למעלה), ובב"ח (שם סי' רע"ו) כתב: וכן קבלתי ממורי הרב מהר' וי"ש ז"ל מבריסק דליטא", וגם פה מחשבתו למורו זה, אך השם נשתבש מעט.

לא נתפלא איפוא אם כבר בימי נעוריו נתקבל לאב"ד בקהלות רבות להורות שמה דת ודין (טרם היותו לאב"ד בעיר בריסק דליטא, מקום רבו הג"מ פיבש, היה רב ואב"ד בעירות: פרוזנה, לוקבא, לובמלא 44), מעזיבו, בעלוא, שידלוב, כולם בארץ פולין) כי מוריו אלה הנאמנים נתנו עדותם כי האצילו מרוחם עליו, וכי הוא קנקן חדש מלא ישן, והגדי הרך הזה נעשה תיש בעל קרנים, ובכל מקום אשר דבריהם מגיעים הוד והדר שוו עליו. בימים ההם יצא שמו למרחקים, מרוב בקיאותו יושר שכלו ועומק בינתו, אשר כבר נגלה אז מתוך תשובותיו שהריץ לגדולי ארץ, עד כי נתקבל לאב"ד בעיר הגדולה לאלהים ואם בישראל, בריסק בארץ ליטא, ומשם בשנת שע"ט נקרא מראשי עדת ישראל בעיר קראקא

למלאות מקום מורו הגאון מהו' פיבש , אשר עזב ארץ נשיה בשנת שע"ח לשבת על כסאו אחריו (תשובותיו הישנות סי' צ"ח) .

אף אמנם כי תכונת האיש המורם הלזה בכלל היתה כתכונת רוב הגדולים בימים ההם, ובדעות וידיעות אשר השפיקו במו אנשי דורו , להם נתן גם הוא היתרון ; כאשר ראינו פעמים רבות בספריו ותשובותיו , בהוקידו את חכמת הקבלה במדה גדושה ויתירה מאוד , עד שהשב אותה למקור התורה , וכנגד זה חשב את חכמת הפילוסופיא לדברי מינות והתמרמר מאוד נגד דורשיה , כאשר יתראה מדבריו בתשובתו (ישנות סי' ד') שכתב : וכ"ש הזמלעיג על דברי חכמים ומדבר דופי על חכמת הקבלה שהיא מקור התורה ועיקרה וכולה יראת שמים וכו' , דפשיטא דחייב נידוי , דאין לך מזכזל בדברי תורה דחייב נידוי גדול מזה , ועוד דהלא נמשך אחרי הפילוסופיא היא המינות בעצמה ואשה הורה שהזהיר עליה שלמה כמ"ש הר"מ גבאי בספר מראות אלהים וכו' , ומאחר דמשליך חכמת הקבלה וכו' אחרי גיוו , ראוי להחמיר עליו ביתר עוז להחרימו בכל חומרות החרם" עכ"ל , ומאיזה מקומות בכפריו יש לראות שגם הוא עצמו עסק בחכמת הקבלה , וכאשר יעיד פירושו למאמר : אמר רב יהודא אמר רב מפני מה וכו' מפני שאין מברכין בתורה תחילה (ע' ב"ח או"ח סי' מ"ז) , וכן יעידו גם דבריו (שם סי' קס"ז ס"ה) שכתב על דברי הטור שם בהלכות ברכת המוציא : ויתן שתי ידיו על הפת שיש בהן עשר אצבעות" ; ראה דבריו שמה באורך . ודעת לנבון נקל שאין להאשימו כ"כ ביותר על חשבו ככל גדולי זמנו , וארצו , את חכמת הפילוסופיא לדברי מינות ואשה זה שהזהיר עליה שלמה — גם מטעם זה הוקיר את אמירת הפיוטים להקליר מאד מאד , וצוה ככרוכיא שלא לבטל אמירת קצתם ואף כי כולם , כי חשב למחב" רובם , את הקליר , לתנא לרבי אליעזר בר"ש , והתרעם מאוד על הטור שכתב לבטלם , וכתב : ואם כן לא היה רבינו רשאי (!) לומר טוב ויפה לבטלם" וסיים : אבל חלילה לנו לשמוע ולקבל דברי רבינו בזה , ואחר היה בזמנינו שהתחיל (לבטל) מלומר קרובץ בקהלתו ולא הוציא שנתו (!) , (ראה כל זה באורך בב"ח אורח חיים סימן ס"ח) .

בכל זאת יעיד לנו למצוא בספריו דברים כאלה המלמדים אותנו לדעת , כי נמצאו בו גם תכונות הנוטות לחפשיות־מחשבה ורוח , ומנטייתו

זאת הורה לפעמים הלכה למעשה להתיר דברים אשר כל גדולי הרבנים לפניו, וגם גדולי זמנו, פסקו לאסור, והוא לא השגיח עליהם בהראותו כי אין להם סמך בגמרא ובפוסקים הראשונים; כאשר ראינו בהורותו היתר בדין חדש של גוים (ראה ב"ח יו"ד סי' רצ"ג ובהרבה מתשובותיו הישינות והחדשות); ואף כי לא היה לו השקט ומרגוע, עד סוף ימיו, מהפסקים והתשובות, רבות ועצומות, שסבבוהו במו רוב גדולי זמנו, ושכתבו אליו בכי חשך להלוק עליו בדין זה, והוא מהמונם לא יחת לא קם ולא זע מפסקו זה, אשר פרסם בכל עוז בכל עת מצוא, כאשר נראה כל החזון הזה ממכתביו הרבים אשר בספרי תשובותיו ובשו"ת הגאונים בתראי בעניין הזה, כי לא היה מאלה הגדולים המחמירים בכל דבר, המוסיפים חומרות חמרים וגדרים לגדרים עד אשר כנטל החול אכפם יכבידו, והוא לא כן עשה, אך אם ראה שאין להחומרא או הגדר שורש או ענף בשדה ההלכה, התיר אותה לגמרי. וראה מה שכתב בזה בספרו (ב"ח יו"ד סי' קפ"ז): דאין לנו אלא מה שאנו מוצאים בתלמוד, ואם אדם חשוב מרוב ענותנותו אינו רוצה לסמוך על עצמו, ינהיג מדת פרישותו לעצמו, אבל לא נתן להכתב בספר להורות בו לדורות הבאים ולהחמיר מדעתו, אם לא שיביא ראיות ברורות מן התלמוד, ובתשובה הארכתי יותר לברר כל זה" עכ"ל.

הנה כי כן אחז צדיק דרכו בכל מקום שלא להחמיר חומרות לא דרושות, ושלא להיות מאלה אשר כבר חכמינו הראשונים, זכר כלם לברכה, המשילו עליהם דברי המלך החכם מכל אדם: וכסיל בחושך הולך "כי הוא שם כל מעיינו במקור ההלכות, המשנה ושני התלמודים והפוסקים הראשונים, ולכן הרבה לגנות את הנמשכים להורות הוראות עפ"י השו"ע לבדו (שו"ת ישינות סי' פ' חדשות סי' מ"ב), כי לא ידעו איזה הדרך ישכון אור, ושורש הדין וההלכה, מבטן מי יצאו הפסקים, והיה קורא לאלה: מורים בתורה שלא כהלכה" (גם רוב הגדולים בימיו לא חדלו מלגנות את המורים מתוך השו"ע לבדו בלי ידיעת המקורים, ראה מהרש"א ח"א סוטה פ"ג ומהר"ל מפראג בספרו דרך חיים פ"ו ונתיבות עולם נתיב התורה פט"ו עי"ש), ועל הנהותיו של הרמ"א כתב: באמת לא ידעתי למה יפרש מכ"ת ותבנים בפירושך זה כמה דחוקים וכו', כי אם ליישב דברי הרמ"א שהשמיט מלת קנין, אולי לא שם לבו אז בהעתקתו לדין זה מתוך דברי הר"י קארו לעיין ולחקור מקור הדין בתשובה, כמו שמוכרחים אנו לומר כך בהרבה מהנהותיו ז"ל" עכ"ל

(שו"ת ב"ח הישנות סי' קל"ו) ; והוא אמנם בהרבה מקומות מספריו , חלק כבוד רב להרמ"א . גם בכל גודל היקר והתפארת אשר הראה אל חכמת הקבלה בכל זאת במקום אשר הדין וההלכה עומדים לנגד דעותיה , ויתנו צו שלא לעשות על פיה , אז נתן אליהם היתרון , ודרך בזה באורת הגאון מהרש"ל , אשר גם אותו ידענו לחפשי קצת בדעותיו ז"ל ומחשבותיו, וגם הוא לא אבה לשמוע בקול חה"ק בכל המקים אשר חמרה את פי ההלכה (ראה שו"ת מהרש"ל סי' צ"ח) , וראה את אשר כתב הב"ח בתשובותיו (ישנות סי' פ') : ודין זה (שלא לחדש את הלבנה רק אחרי שבעה ימים מחידושה) שכתבו ב"י בש"ע היא עפ"י דברי האר"י ניקיטלייא שכתב כן עפ"י דרכי הקבלה , וכבר אין אנו נוהגים עפ"י הקבלה כל שהוא נגד הדין שהרי אנהנו מניחים תפילין בהש"ם ומברכין על התפילין של יד מעומד , ועפ"י הקבלה אסור להניח תפילין בהש"ם , ותפילין ש"י צריך להניח מיושב" , ולענין קידוש הלבנה ראה גם בב"ח (או"ח סי' תכ"ו) . וראה גם בב"ח (שם ס' קפ"ב וסי' רע"ד) לענין בציעת הפת , הרעיש העולם שלא לנהוג עפ"י הקבלה עי"ש . וכן אף כי התמרמר בחמת רוחו נגד חכמת הפילוסופיא וקראה דברי מינות . בכל זאת קרא בספר מורה נבוכים להרמב"ם ז"ל , גם לא ירא להזכירנו בספריו (ראה ב"ח יו"ד סי' קפ"א) . ומהראוי שלא להעליטו , הוא , כי אף שלפי הנודע , רק בחכמת התורה ידו משלה, ושפת עם לועז לא ידע, גם חכמות חצוניות בל למד מעולם עם כל זאת נרא' כי חכמת החשבון (אלגעברא) לא זרה היתה לפניו, וכפי הנראה היה לו בה יד ושם. כאשר יראה כל קורא בספריו וביחוד בב"ח או"ח בדיני עירובין , ובהנהותיו על הש"ס , בציירו את רוב הציורים השייכים לשיטת הש"ס , ואשר לפי הנודע לנו לא רבים מגדולי זמנו בארץ מולדתו יחכמו במו , מלבד יחידים מהם המצוינים בתוכם כבעל תוספות יו"ט והדומה , אולם הוא ז"ל ברוב בקיאותו גם באלה , נשא ונתן בהם בפלפול גדול כבכל דיני ממונות איסור והיתר .

בדברי מתכונותיו היקרות ראוי להזכיר ג"כ איך טרח ויגע לבאר ולברר (ב"ח יו"ד סי' רמ"ה) שחוב הוא על כל אב לבנים להורות וללמד את בנו בשכר , גם ספרי נביאים וכתובים , מלבד חמשה חומשי תורה , נגד דעת רש"י שפי' בגמ' : תורה ולא נו"ך" , ואלה דבריו שמה : ולפי"ז שלא כדין נוהגים העולם שלא ללמד בניהם בשכר אף נו"ך , ונהגו כך עפ"י פירש"י וכו' הלכך כל ירא שמים יהא נזהר בזה ללמד בנו בשכר גם נו"ך אפילו דחיקא ליה שעתא" , ע"כ דבריו הקדושים ; אולם ללא הועיל ישחת אמריו הנעימים , כי קם עליו הגאון בעל שו"ת ובנה עליו דיק משבבים ורמיסים לסתור דעתו הנאמרה ביתרון הכשר [illegible] ובצדק ז"ל (ראה מה שהעיר בזה החכם לאון החדוש חוברת ג' עמ' [illegible] קע"א) , ובמחילה אלף [illegible] בעין זה ישא רוח , כאשר כבר השכיל להעיר ולעורר החכם המנוח ר"ש בלאך (שב"ע ח"ב

דף ע' בהערה , ובאחד מכתביו המסולאים) ומה נמלצו ונמרצו דבריו שם : כי אם הקטנים פטורים מלמוד והגדולים מלשלש ימיהם , נו"ך מה תהא עליהם ? אולי נרדפם כאשר רדפו אבותינו את כותביהם ונכחדם מן הארץ ? " ראה שמה גם כל יתר דבריו הנאמרים בצדק ובמשפט , ובמכתבו הנזכר (כרם חמד ח"ב עמוד פ"ד) העיר בצדק כי נעלם מעיני כולם אשר רש"י בעצמו חזר מפירושו וכתב : מקרא תורה נביאים וכתובים (בבא מציעא ל"ג) ושפרה עלי מליצתו שמה : אך מי הקשה אל המנהג וישלם , הלא הוא היה למחסה כזב לישראל גם בהיותם עובדי ע"ז שלא בטהרה , והשיבו להנביא כי עשה נעשה וגו' כאשר עשינו אנחנו ואבותינו וגו' (ירמיה מ"ד י"ז) לאמר כי מנהגי אבותינו בידינו , והנוגע בם כנוגע בבבת עינו , כי המנהג עוקר הלכה — וכן התורה כולה ! — אולם הנח להם לישראל , אם אינם נביאים בני מריבי הנביאים הם , אבותינו רדפום בח'הם ואנחנו את ספריהם , והמשכיל בעת הזאת ידום כי מצות המלך היא ! " ; אמנם כבר דחו וסתרו גם גדולי הרבנים את דברי בעל הש"ך בזה , (ראה בספר תולדות אדם) גם הגאון ר"א מווילנא בביאורו כתב כי תורה המכוון על כל ספרי תנ"ך ולא כפירש"י והש"ך עיי"ש . (וראה גם בספר ברכי יוסף שם ובספר תעודה בישראל עמוד יוד) והדברים עתיקים . והנה הגאון בעל ב"ח היה גם בזה נאה דורש ונאה מקיים , כי בתיקונים שנעשו על ידו לחברת תלמוד תורה מפה , אשר נמצאים עוד בכ"י בידינו , התקין ללמוד עם התלמידים גם עם הקטנים באי שער בית הספר כל ספרי תנ"ך .

מאשר אחז בכל מאמצי כוחו במקור ההוראות , לא חלק ג"כ כבוד הרבה אל המנהג , אם היה נראה אליו שנגד הדין הוא נהוג , והרים קולו ביתר שאת לשרש אחרי מנהג כזה , אשר בשם „מנהג בורות" כנוהו ולא למותר יהיה להעתיק פה את אשר כתב על המנהג ההיה בימיו (וגם בימינו אלה הוא נהוג עוד ברוב העירות הקטנות בארצנו), לשבור כלי זכוכית בסעודות חתונות , ואפילו בשבת ואלה דבריו בתשובותיו (ישינות סי' ס"ב) דאפילו את"ל דשבירת כלי זכוכית הוי ליה ברשות כההיא דתבר זוגיתא חבירתא לשמחת חתן כי היכא דלהוי ונילו ברעדה , דאין ספק דמההיא עובדא נשתרבב המנהג הרע לשבור כלי זכוכית בבוחלים בדרך שיוכל להזק , בדוכתא דשכיחי רבים , ואין זה מנהג ותיקן , אלא מנהג גרועים נזלנים עתיקים , כי הקדמונים שברו זכוכית בישוב הדעת שלא יגיע היזק כלל , ובדאיתא פרק המניח האי מאן דבעי למהוי חסידא ליקיים מילין דנזקין , אבל הנהו גרועים תרתי היא דעבדי , לא דיין שמכניסין עצמם בספק סכנת נפשות , דשורייני וכו' , אלא גם מחללים את השבת במזיד וברצון , ואי כדי לקיים ונילו ברעדה כבר יוצאים ר"ח במה ששוברים הזכוכית בחופה ; ואם כן שבירת זכוכית אל הכותל בבית

החתן הוא שלא ברשות כל קדושיו עד כאן לשונו . וראה גם מה שכתב בספרו (ב"ח יו"ד סי' קפ"ב) אודות המנהג לשנות הבגדים בפורים מאיש לאשה וגם להפך מאשה לאיש , ואלה דבריו : אבל כל ירא שמים יזהיר אנשי ביתו וכנשמעים בקולו שלא יעברו על איסור לאו לא בפורים ולא בשמחת חתן וכלה ותבוא עליו ברכה להרים מכשילות מדרך עמינו ומנהגים לא הנוגים לא ינהגו עוד" ; (יש להעיר שדבר זה היה אחד מסלעי המחלקות בין הגאונים מהר"י מינץ ומהו' גרשון בונפצו , והגאון מהר"י מינץ שדעתו היתה להתיר , החרים את הר"ג שאסר (ראה שו"ת מהר"י מינץ סי' ט"ז) , ובכל זאת דעת רוב הגדולים כדעת הג"מ גרשון לאסור . וכן היה דעת גאוננו הב"ח , ראה את אשר כתב בזה הרב מהר"מ שטראשון במכתבו אשר בסו"ס קריה נאמנה עמוד שי"ח) . אמנם בכל המקום שמצא שמקיר המנהג נתהוה מאיזה פוסק , ושיש לו על מה שיסמוך , לחם בעדו ויריב ריבו להצדיקו נגד המרננין אחריו , ראה מה שכתב בתשו' ד"ר (ישינות סי' קכ"ו) : על כן ראוי לכל אדם לבקש עד שידו מגעת כמו שעשיתי אני הקטן ויגעתי ומצאתי שהמנהג נתהוה בלי ספק עפ"י דברי הר"א ממיץ בספר יראים" , וע"ע בתשובותיו (חדשות סי' נ"ה) וממנו את"כ בב"ח (אבן העזר סי' ס"ב) . כה מצאנו שהתיר לנגן בביהכ"נ בניגונים שמזמרים כמו בבתי תפילתם , יען שאינם מיוחדים להם לבדם, זכה דבריו מה שמזמרים בבתי כנסיות בניגונים שמזמרים בהם בבתי תפילתם , נראה שאין איסור , אלא דוקא באותן ניגונים שהם מיוחדים לעכו"ם וכו' , אבל אם אינם מיוחדים נראה דאין בזה איסור". (דבר זה יזכירני משיר נחמד ונעים שנמצא פה בכ"י , אשר חיבר ש"ץ אחד מקראקא זה יותר ממאתים שנה , והיא כדמות קינה , שהולך המשורר ומקונן , ובחכמה נפלאה הוא מראה לכל מעיין, איך עשו הארבע יסודות חוזה לכלות ביהודים בני אשפתם לגמול להם כמעשה ידיהם , אשר המה פשעים מלאו , (אפס קצהו נדפס בהמגיד ע"י ידידי החכם מו"ח והיה נמצא בידי בכ"י המחבר אשר שמו היה לפי זכרוני יחיאל מיכל טיימר) ובתוך החטאים והעונות אשר סופר הוא ומונה שמה על מושבי העין בחבלי שוא , מזכיר ג"כ עונם להתפש , כי החזנים יזמרו בבתי התפילות ניגונים שיננגו במו בבתי תיטריאות ; ויתראה מזה ומדברי הב"ח שכן היה מנהג החזנים פה , והגאון בעל ב"ח עמד לעזרתם והורה שאין שום איסור בזה) .

מכל האמור יצא לנו , כפי אשר לבי יורני , שכל הדברים האלה לא ישרו בעיני קצת מגדולי זמנו רק הסבו למשוך עליו , אם מקנאה או משנאה , אויבים לא מעטים , כאשר יספר לנו בנו הרב מהו' שמואל צבי הירץ (בהקדמתו לב"ח או"ח) איך כל תאות ומגמת אביו ז"ל ושאלתו כל הימים שינוח לו משונאיו אשר עליו קמים" ; וכה תראה בתשובותיו

(חדשות סי' מ"ב) את כל התיאנות והעלילות שעשה לו פעם חזן אחד, 45), אשר אמנם כפי הנראה גם מדבריו שם לא היה ע"ה ובור, אך היה לו יד ושם בארבע ספרי הש"ע, ולא למותר יהיה להביא פה בקיצור נמרץ מכל הדברים שנקרו אז בין האיש הלזה להגאון בעל הב"ח; כפי הנראה מכל התשובה ההיא, יודע כי החזן המדובר, אשר צרעת הגאוה על בקיאותו בש"ע והוראותו ז"ל הוראות מתוכי זרחה במצחו, היה עוין את הגאון בעל ב"ח, מסיבה לא נדע שחרה, ולכן היה ממחפשי עולות, ובכל פעם אשר חשב במהירותו למצוא שגיאה בהוראת הב"ח שש כמוצא שלל רב וישתבח בעיר אשר כן עשה במצאו שגיאות בהוראות הרב, ובכל עת דברו עמו חפץ לקנטרו על שאיננו נזהר באיסור חדש של גוים שהורה להיתר, ופעם קרה שנמצאה בס"ת אשר קראו אז מתוכה על התיבה, שלא היה ריוח בין תיבה לתיבה כמלא אות קטנה והורה הגאון בעל ב"ח, שהיה הרב והאב"ד בעדה זאת, שאין צריך להוציא אחרת, ונתן טעם להוראתו שלא נאמר השיעור הזה אלא למציזה ולא לפסול, והחזן אשר היה המקרא גם הוא, עשה בזדון והוציא אחרת באמרו שהראשונה פסולה הנה. כי סגנון לשון הש"ע שמחוכי שאב הוראותיו הטעהו, אמנם הגאון ז"ל בעל הב"ח הבליג על רוחו ולא השיב לו כנמולו בפעם הזאת; אולם האיש הלזה בראותו זאת חשב בלבו שהגאון לא יחפוץ לעורר עליו מדנים לאשר ירא ממנו, אז נתחזקה מחשבתו בלבו, ויאמץ את רוחו ללכת הלאה בדרך שהתוה לו, ובכל ההוראות שהורה הגאון את"כ, החל לדבר דופי ולהוציא לעז שהורה שלא כדין ויתיר את האסור "ואסף אליו סיעת מרעהו והלעיג כל היום וכל הלילה בדברי ליצנות שהוראתו שלא כדין היתה" ועוד רבות כאלה תמצא שמה איך תואנה היה מבקש למרר רוח הגאון, ובשבת פרשת דברים, כאשר קרא החזן בס"ת מצא בפסוק ואת יהושע צויתי בעת ההיא, יור במקום ואו, ויאמר הגאון שאין בכך כלום, והחזן התיצב נגדו וישיב אמרים ללא שואלו: לא כן הדבר והס"ת פסולה היא וצריך להוציא אחרת בשביל זה, אך הגאון השיב במענה רך שאין להוציא אחרת כי כן פסק מהרא"י בכתביו, ועכ"ז התציף החזן פניו ובמצח אשה זונה קרא בקול נגיד ומצוה: הוציאו אחרת!" אז עלתה חמת הגאון כזרם מים כבירים אשר נעצרו במרוצתם וכעסו התפרץ עד לאין מרפא כי לא היה לאל ידו עוד להסתיר חמתו, כי מי ראה כזאת ומי שמע כאלה, שירהיב חזן הקהל עוז בנפשו להורות הלכה בפני הרב האב"ד נגדה נא רוב אנשי הקהל ויתהפך בתחבולותיו לסתור הוראת הרב, ונקה? ולכן בצדק שפך עליו כאש עברתו באמרו אליו: ע"ה! שוטה! רוצה אתה להיות בעל הוראה, תנמיר הסדר ולא תפסיק"; ותחת שהיה לו להחזן להתרפס ולפול לרגלי הגאון ולבקש סליחתו, עוד הוסיף פשע על חטאתו כעול אשר לא ידע בושת ובעזות מצחו ענהו: אתה ע"ה!" ועוד הרבה

להבזותו בדברים שאין לשנותם פה , וכאשר השיבו הגאון : אתה בנידוי שאתה מלעיג על דברי חז"ל ומסרב נגד דבריהם , אפיקורס תלך לדרכך או תגמור הסדר ולא תפסיק" , העיז פניו עוד יותר בדרך אשר לא נשמע כמוהו ויאמר : אתה בנידוי ! למה אתה שותה חדש אתה חולק על כל הגאונים האוסרים חדש"; והנוכל החצוף ההוא החכם להרע בערמתו הרבה ידע להטעים טענותיו לפני הרב מהו' ליוא אשר היה אז אב"ד בעיר לובלין בשקרים מרים ואמרי כזב ובחלק שפתיו הטה את לבבו , עד אשר עלתה בידו להוציא פסק בי"ד מאתו , שאינו מוכרח לקרוא את הגאון אב"ד לס"ת מפני חשבו שנידוי הגאון היתה שלא כדין , ונידויו ממילא כדין היתה. דבר זה הסבה אל הרב הב"ח עצבת־רוח נוראה וכעס מרורים בתחו אל החזן פסק בי"ד כתוב וחתום כזה , טרם שמעו טענת בעל דינו, להיות כחרב פיפיות בידו , עד אשר התאונן מר באזניו , וישפוך לפניו מרי שיחו , ובתוך יתר דבר כתב אליו : ומעת הגיע כתבך רחפו כל עצמותי ונעויתי משמוע עיני חדמע דמוע וכל שומעיו תצלנה שתי אזניו , אוי לו על בזיון התורה ולומדיה שהקרה לפניו וכו' , סוף דבר השתיקה בזה היה יפה לך הרבה מדיבורך"; ובאמת יפלא הדבר מאוד ושמים ישומו על עיוות דין כזה , כי אם חזן הקהל אשר כל כוחו אינו אלא במקרא ומעמים ובכל ימיו לא למד הלכה אחת בתלמוד כ"א קורא בהלכות פסקים בש"ע וממנו מורה הוראות בטעות , לאשר איננו מבין בשכלו הקצר שורש הדינים וחלוקיהם במה נתלים„ „וכל ימיו עסק במקרא ומעמים , ואף זה בנגינות שותי שכר ומשתכר בכל יום ויום ועושה דברים שאינם הגונים , נבל פיו בפני ע"ה ונשים וקטנים ומרנן בבתי משתאות" „ומדבר תועה על התלמוד והתום' והראב"ד והרא"ש שאמר עליו שהיה חנף" , וכיוצא באלה דברי בלע אוי לאזנים שכך שומעים כאשר יתארנו הב"ח בתשובתו , אם איש כזה יעיז פנים להבזות ברבים את פני גאון גדול וקדוש כבעל הב"ח, עוד יחזיק בידו ידי עושה עולה ויד מרעים, רב ואב"ד בקהלת לובלין אשר היה נאה לו לקנאות לכבודו הגאונים ולכבוד התורה ולומדיה ולהרחיק אותו בנידוים ואלות עד אשר ישוב מרעתו ומשטותו ולא ישוב עוד לכסלה והשתכר בחברה שכולה סריקין וגנוב לב הבריות" והוא לא די לו שאיננו עושה כתורה וכמצוה עלינו עוד יתהפך כחומר חותם ויתן חרב בידי הראשון בריבו , וכדי בזיון וקצף על כל הרבנים תופשי התורה להראות אל החמין שהם „נותנים כתיב וחתום לכל אחד הבא לנקש על דלתות פתחיהם בדברי תחנונים" כרצונם ואותם , אמנם מי יגלה עפר מעיניך האב"ד מלובלין ! אשר אף כי לא מזדון לב במרד ובמעל עשית זאת, וחיבה עלינו ללמד זכות עליך כמשפט בהמונינו ומכש"כ בחוק חכמינו וסופרינו רק כי נפחית לחלקת לשון הנוכל ואיש תככים , מי יגלה עפר מעיניך וראית כי את כל משנאי הגאון בעל ב"ה כסה רוח ,

גם שנאתם גם קנאתם אבדה , תהום השכחה עברה עלימו , שמם בחושך יכוסה , ומעשיהם אבד זכרם המה , אין דורש ואין מבקש , וזכר הגאון בעל הב"ח עומד לנס ישראל , אליו ואל דברי חכמתו וספריו ימי המסולאים גדולים וגאונים ידרושו , וכל מעשה תוקפו וגבורתו בהמין ספריו היקרים אשר בחיק ינשאו ועל כפים יזוקו , לא תשכחנה מפי זרעינו עולם ועד ושמו יעמוד לדור דורים ! — ובכל זאת יש ידים למשפטי אשר לא יכוב , שהנסיבה האמתית לזרות דרכו והנהגתו של הרב האב"ד בלובלין ז"ל נגדו היתה קנאת קדומי ז"ל ושנאה נשרשת שהיתה בלבו עליו מקודם לרגלי הדברים אשר הוכחנו אמתתם למעלה , ולולא זאת ישאר כל הדבר המסופר בחידה סתומה שנעלם פתרונה .

ז"ל גם ראוי לעורר על דרכו — דרך הקדיש — לסקל את ספרי הקדמונים מאבני נגף השגיאות הרובצות כחשאת על פתחם, ומלבד הנהותיו על כל ספרי התלמוד והרא"ש אשר נדפסו בימינו תראה עוד דרכו זה בכל ספרו היקר בית חדש במקומות אין מספר , אשר חתר בכל עוז , להגיה את דברי הטור או דברי גדולי הפוסקים והמפרשים הקדמונים מחרולי הטעיות , ופעמים רבות העלה פנינים בידו כאשר יראה כל מעין בספריו ; גם דרש תמיד אחרי ספרים כתובי יד ודפוסים ישנים כדי לבדוק בהם ולמצוא הגירסאות הצודקות והנסחאות האמתיות ; ובמעט רוח בקורת אשר בקרבו הגיה בטור (או"ח סי' תקכ"ו) במקום שכתוב הר' יחיאל הלוי צ"ל יואל הלוי "שכן כתב התשב"ץ משמו , והיה כתוב בספרים הר"י הלוי וחשב המדפיס שר"ל הר' יחיאל , ואיננו כן אלא הוא הר' יואל הלוי אביו של ראבי"ה , אבל הר' יחיאל הלוי לא אשכחן בשום מקום בפוסקים" (ראה ב"ח שם) . וכזאת כתב גם בתשובותיו (חדשות סי' פ"נ) : וכ"כ נמוקי יוסף בפרק י"נ וז"ל ודעת ר"י ז"ל דמטלטלי וכו' , וכ"ד מורי הרשב"א והריטב"א ז"ל עכ"ל (של הנ"י) דהא ליתא הדא דהרי בתשובות הרשב"א מפורש ההיפך , ואולי טעות נפל בספרים וצריך להגיה מורי הרנב"ר במקום הרשב"א כאשר נודע דהרנב"ר (רבינו ניסים בר ראובן מפרש הרי"ף) והריטב"א היו רבותיו של נ"י .

הוא היה מחליף תשובותיו עם רוב גדולי זמנו , ופעם כותב : ושאלתי את פה הקדוש הרב הגדול כמהורר ליב ב"ר בצלאל מפראג מ"כ" (שו"ת ישינות סי' ל"ו והרשות סי' נ"ט וב"ח יו"ד סי' רצ"ג) . ויקרת הגדולים אשר היו לפניו היה גדול מאוד בעיניו , ותבע עלבונו של הרב מהר"ד כהן מיד הרב בעל שו"ת משאות בנימין וכתב (שו"ת ישינות סי' פ"א) : ושארי ליה מריה להרב מהו' בנימין ז"ל (בעל משאות בנימין) במ"ש שאין הוראות מהרדי"ך ודבריו מפורסמים לנו כלל וכו' , וי אם לא היו מפורסמים אליו , הלא הם מפורסמים לכל גדולי ישראל כפי הנראה מתשובות מהר"י טיטאצק ושאר גדולי עולם בתשובותיהם שהובאו בתחלת

ספר בנימין זאב, חלקו לו כבוד בגדולת תורתו וחריפתו, וגדול בדורו היה וירד לעומקה של הלכה, ומהר"ב ז"ל חוץ מכבודו כתב דברים אלו". ואף שהיה לו עם הגאון בעל הסמ"ע תוכחת מגולה, והשיג עליו במקומות אין מספר בספריו, גם חבר על פירושו קונטרס אחרון להשיג עליו; כל זאת היתה רק מאהבה מסותרה כאשר כתב בהקדמתו, ונזהר בלשונו מלדבר נגדו בדרך אי־כבוד, כי היה חס על כבוד מכובדים; וגם בדברי ריבות אשר היו לו להגאון בעל סמ"ע עם הגאון מהר"ם מלובלין אודות הגט הידוע (ראה בתולדות מהר"ם למעלה) עמד בעל ב"ח לימין הסמ"ע, ותבע עלבונו מיד מהר"ם, כאשר הארכנו בהערה 38 בתולדות מהר"ם ראה שמה.

והיה נצר נחמד מגזע אנשים מפוארים גאונים מפורסמים מדור דור, ומבין עבותים היתה צמרתו; אביו היה הרב החסיד מהו' שמואל יפה אשר כנהו (בסוף תשובותיו הישנות) בשם הכבוד "מורי" כאשר כבר זכרנו, אביו זקנו היה הגאון המפורסם מהו' משה יפה מקראקא (ב"ח יו"ד סי' כ"ד), הנזכר בכבוד גדול בים של שלמה (גיטין פ"ד ס' ל"ב), ומדרך כתיבת הרש"ל שם עליו נלמוד שלא היה אבי אביו, רק זמן כביר לפני זה (ראה שמה שכתב: וכן קבלתי מחמי הגאון מהרי"ק ירושלמי שמהו' משה יפה כתב וכו', גם חמי ז"ל לא חש לדברי מהר"ם יפה ז"ל", ולהלאה (סי' ל"ד) כתב: נוסח להשבעת כתובה בקיצור אשר נהג כן מורי המי ז"ל, והעתיק מנוסח של מהרי"ק, והוא מועתק מהשבעת כתובה של מהר"ם ז"ל; ועפ"ז לא נתברר לנו איך מהו' משה זה היה דודו בעל אחות אמו של הגאון בעל שארית יוסף, (ראה למעלה בקורות חייו) אשר ראהו בילדותו, כי נראה מדברי הרש"ל שהיה זמן כביר לפניו, והרש"ל היה בזמן אחד עם בעל שארית יוסף. [ועוד נפשטר זמן כביר לפניו] ממשפחת הגאון מהו' שמואל יפה בעל ספר יפה תואר ויפה מראה (נכדו בשער ספרו אור יקרות ולויח חן דפוס זאלקווי תצ"ב וכן בשער ספר עץ הדעת טוב למהו' עזיאל), ולפי דברי ניניו אלה (שם ושם) היה נין ונכד גם להגאון מהו' שמואל לנירדאו בע"מ ספר כלי חמדה על התורה וכלי יקר על נביאים, וספר כלי גולה ועוד שאר ספרים. והגאון מהו' יוסף כ"ץ מקראקא בעל שארית יוסף היה שאר בשרו (ב"ח יו"ד שם), ויתכן שמפני זה כתב עליו הב"ח "שארי", יען שאביו זקנו הג"מ משה יפה היה דודו של הגאון בעל שא"י בייל אחות אמו כאמור (ראה שו"ת שא"י סי' מ"ז ולמעלה בתולדתו). והיה גם שאר בשרו של מורו ורבו הגאון מהו' פייבש אב"ד בקראקא (שו"ת ב"ח ישינות סי' ק"ב), ואל תלמידי הג"מ יהושיע בעל מגיני שלמה כותב (שם סי' ע"ד): מחותני", כאשר כתב גם הוא אליו (שו"ה ב"ח החדשות סי' ד'), וכן כתב הב"ח אל הרב מהו' צבי במהו' עזר (שו"ת הגאונים בתראי סי'

י"ב) . וגם הגאונים האדירים בעל תוספות יו"ט (שו"ת ב"ח החדשות סי' כ"ח) , והנ"מ אברהם בהנ"מ בנימין אהרן בעל משאות בנימין (שם סי' ס"ה) והנ"מ אהרן שמואל קאידנובר (שו"ת אמונת שמואל סימן חית) כתבו כולם אליו התואר „מחותני" , כי נקשרו כולמו בקשר החיתון עם משפחתו הרמה .

מבניו ובנותיו אשר הוליד נודעים אלינו , בנו בכורו הרב הגדול מהו' יהודא ליב (הקדמת בנו הנ"מ שמואל צבי הירץ לב"ח או"ח) אשר היה אב"ד בעיר חאנטשין , ודיין בעיר קראקא (שער ספר אור יקרות ולויית חן הנ"ל) , משנהו הגאון מהו' שמואל צבי הירץ היה אב"ד בעיר פינטשוב , והוא הוציא ספרי אביו לאור עולם , אל שניהם כתב לעת מצוא תשובות רבות , ותמצאם כולם בתוך ספרי תשובותיו ובס' שו"ת הגאונים בתראי. מנצר נכבד הלזה , יצאו שחילי חמד אשר לא פסקה מהם תורה , בנו בשם יהודא ליב גם הוא יבונה (שער ספר עץ הדעת טוב הנ"ל) . גם בנות היו לו להב"ח , האחת היתה נשואה להגאון הנודע מהו' דוד הלוי בעל טורי זהב , אשר דרש בשלומה הנ"מ יצחק הלוי אחי הט"ז הזקן בתשובותיו (שו"ת מהר"י סי' מ"ח) , והשנית , היתה נשואה לאיש בלתי נודע לנו המכונה יעקב איש תם , אשר מת בנעוריו על פני חותנו , ונזכר ממנו בפנקס הח"ק כדברים האלה : ונשמת בר חכים כה"ר יעקב איש תם ואיש חלק בלי חתימת זקן בן להראש ומנהיג כ"ה אלתנן י"ץ , ותחתן המלך הגאון החסיד ר"מ ואב"ד כמהורר יואל י"ץ , בא ליפול (?) ממעלות העליה אחורנית וישבר מפרקתו וימת בליל ה' כ"ג אלול שפ"א" (דף ע"ו ע"ב) . ויוכל להיות ששאת הגאון בעל הט"ז היתה מקודם אשת ר' יעקב הלז , ואחרי מותו נשאה את הנ"מ דוד הכהן, אשר גם הוא דר בילדותו בעיר קראקא , כמי אשר זכר במקומות רבות בספריו , ובט"ז (או"ח סי' קנ"א סק"ד) כתב : ואני בילדותי היתי דר בק"ק קראקא עם ביתי בבית מדרשי שהיה למעלה מן בית הכנסת ונעניתי הרבה במיתת בני ותליתי בזה" ; מלבד בנותיו אלה עוד אחת היתה לו , והיתה אשת הרב מהו' יהודא זעלקל , אשר מצאתי הסכמה מאתו על ספר קבליי עמק המלך (אמשטרדם ת"ז) וכתיב בראשה : הסכמת הגאון מהו' יהודא זעלקלה מזיא אשכנזי חתן הגאון הגדול מהו' יואל ז"ל אשר מנוחתו כבוד פה ק"ק קראקא" . והוא היה חתנו הבכור , ואולי אליו כיון בכתבו אל הגאון בעל הסמ"ע בשנת שע"ד : ואם היות כי בעת אנכי עטוד תהלה ושבח לאל יתעלה שזיכני לנשואי בתי שתי' לזוגה עם ת"ח יה"ר מלפני אבינו שבשמים שיווגם יעלה יפה" (שו"ת ישינות סי' ע"ח) , או כיון בדבריו אלה על חתנו הגאון בעל הט"ז , אם נאמר כי אשתו היתה אשה בכתוליה ולא אלמנת ר' יעקב הנ"ל . חתנו הרב מהו' יהודא זעלקל הוליד גם הוא בן גדול בתורה הנקרא ר' נפתלי הירץ וגם אליו כתב

הגאון זקנו תשובה בימי חורפו ומצאנה בתשובותיו (חדשות סי' נון).

עיר מולדתו של רבינו יואל היתה לפי דעתי והשערתי עיר לובלין, העיר המולדת ילדיענק_ לתורה ולתושיה, כי בתשובותיו (ישינות סי' קנ"ח הנזכר למעלה) כתב כדברים האלה. ומעיד אני עלי', שאדוני אבי מורי קנה לי ההפטורה בדמים יקרים במועד אחרון של פסח בהיותי קטן, וקראתי בעצמי בספר מוספין בביהכ"נ של הגאון מהר"ש לוריא, וכמדומה לי שהרב היה אז בב"ה ולא מיחה בדבר" עכ"ל, ולפי הנודע עוד גם היום נמצאה הביהכ"נ של הרש"ל ז"ל בעיר לובלין (ראה במ"ע המגיד שנה שנית גליון ט"ן). ואם אביו דר שמה כבר בעת היות בנו מהו' יואל עוד עלם קטן, קרוב הדבר מאוד שנולד שמה. והנה הרב ההכם הר"י קלעמפערער במאמרו היקר על תולדות הגאון מהרש"ל (בלוח השנה לפאשעלעס משנת תרכ"ג) כתב שם (עמוד פ"ה בהערה) שהוא לא יכול למצוא איזה רושם אשר ממנו יתראה שהגאון מהרש"ל היה דר זמן מה בעיר לובלין, ואשר לכן הוציא מזה משפט חרוץ כי מה שכתוב בשער ספרו יש"ש ביצה וחולין (דפוס אפענבאך) שעיר מגורו היתה לובלין, הוא מפני שנתחלפו להטו"ל הגאון מהרש"ל עם הגאון ר' שלמה ר' ליבש'ס רבו של הב"ח (שם עמוד פ"ן). וכן מטעם זה עצמו נטה מדעת ר' קאפיל הכהן, שהשריפה אשר זכר מהרש"ל היתה בלובלין, אשר אמנם לדעתו היתה בפוזנא עי"ש. ונעלם ממנו כי נמצאה עוד היום ביהכ"נ של הרש"ל בעיר לובלין כאשר זכרנו 46). אמנם מחשובת הב"ח שזכרנו, אין ראיה לסתור דעת קלעמפערער, כי הוא יסבב המשפט, ויאמר כי הגאון בעל הב"ח לא בלובלין נולד רק בפוזנא, ושם קנה לו אביו את ההפטורה, אבל מזה שכתב הב"ח: בביהכ"נ של הגאון מהרש"ל, וראינו שהיא נמצאה עודנה בלובלין, נוכל להוכיח בצדק, שדבר זה קרה בלובלין ולא בפוזנא, ודעת החכם קלעמפערער גם בלא זה דעה דחויה הוא, אין לה על מה שתסמוך.

שנת בואו לעיר קראקא כבר זכרנו שהיא שנת שע"ט, כאשר הודיע בעצמו מפורש בתשובותיו (ישינות סי' צ"ח), והוא יצא אז מבריסק שבארץ ליטא, ומזה תראה שפרט השנה הכתובה בשו"ת הגאונים בתראי (סי' י"ב והיא תשובת הב"ח לבנו הג"מ שמואל צבי הירץ) כזה: יום ד' י"ח טבת ש"ע לפ"ק פה קראקא", הוא ט"ס כי בעת ההיא לא היה עוד אב"ד בקראקא; הן אמנם עפ"י סדר הקביעות יפול לנכון בשנת ש"ע, י"ח טבת על יום ד' בשבוע, ככתוב שמה, אבל לא נוכל להמלט מלחשוב שט"ס נפל שמה, אם בשנת או במקום הכתיבה, ואולי צ"ל ש"ם תחת ש"ע ואז חל ג"כ י"ח טבת על יום ד', כי דוחק הוא לאמר שבא אז במקרה לאיזה סיבה לעיר קראקא וכתב משם תשובתו הנזכרת לבנו, אבל לא היה עוד אב"ד שמה. והרב האדיר בעל סדרה"ד שגה

בפרטי שנות חיי הגאון בעל הב"ח, כי כדברים אלה כתב עליו: הגאון מהו' יואל ב"ר שמואל אב"ד בקראקא, היה מן ה' אלפים שכ"ח עד שצ"ח, ומביא שם [שבשנת] שכ"ח היה בק"ק בריסק דליטא" (סדה"ד דף מ"ז). ועוד שם לפני זה כתב: הגאון מהו' יואל ב"ר שמואל חבר ב"ח על ד' טורים וכו', ואלו הגאונים שכתבו לו והוא להם בתשובותיו, וכו', הגאון מהו' משה איסרלש סקל"ז" (שם ושם). האמנם לפי דבריו שהב"ח היה מפורסם משנת שכ"ח עד שצ"ח יכונו היטב גם דבריו שכתב באחרונה, שתשובתו (סי' קל"ז) כתב אל רבינו הרמ"א, אכן באמת שנה בשחיתם, כי מלבד שבתשובה ההיא שזכר הרב בעל סה"ד, רק שם איסרל לבדו כתוב בראשה. אבל לא נמצא בה רושם משם משה, ונתחלפי לו א"כ איסרלש במשה איסרלש, אך לוא גם היה "נזכר שמה שם משה מבואר, לא היה אפשר לחשוב שהכונה על הרמ"א, שהרי "בסוף התשובה שם כתוב: ועוד קבלתי ע"ש הרב מהר"ש לוריא ז"ל ולתרץ כל מה דקשה", וכפי הנידע נפטר הרש"ל בשנת של"ג, שנה אחת אחרי מות רבינו הרמ"א, ואף אלה אשר שנו בריאה ומאחרים מיתת הרמ"א בשנה אחת, על שנת של"ג, המה יאחרו ג"כ פטירת הרש"ל בשנה אחת על של"ד (ראה שם הגדולים ולמעלה עמוד 6 בהערה לחולדות הרמ"א), ואם הב"ח הוא מוסיף שמה על הזכרת שם הרש"ל תיבת ז"ל (כי זאת ברור בעיני שאיננה הוספת המעתיק רק מלשון הב"ח) אשר לא יכתב כן על החי, ק"ו שכבר היה אז אחרי מות הרמ"א ז"ל, ואיך הוא "כותב אליו תשובה בהלכות ודינים? וכל זה כתבתי לפי דבריו, שהב"ח היה משנת שכ"ח עד שצ"ח, והוא עפ"י מה שראה בתשובותיו (ישינות סי' צ"ח) שבשנה ההיא [שכ"ח] היה בעיר בריסק, אמנם גם בזה שנה ולא הבין שהפרש שכ"ח בתשובתו ג"כ ט"ס הנהו, כאשר אכרר; כי הנה בעת כתבו תשובתו ההיא היה אב"ד בבריסק, כאשר זכר שמה וכאשר הביא גם בעל סדה"ד, ולפי מה שכתב בתשובותיו (ישינות סי' ע"ח וחדשות סי' כ"ג), יתראה שמשנת שע"א עד לפחות שע"ד היה אב"ד בעיר בעלזא, ומקומות רבות בתשובותיו נלמוד, כי במשך עשרים שנה, היינו משנת ש"ם עד שע"ט היה אב"ד גם בכמה קהלות קטנות בפרוזנא ליקבא ליכמלא וכו', עד שנתקבל בסופן בעיר בריסק, ובשנת שע"ח חתם תשובה תמצאנה בתשובותיו (ישינות סי' צ"ד) אשר יזכיר בה שהוא היה אז אב"ד בבריסק. ועפ"י כל זה, אף שנניח שהיה כבר בשנת שכ"ח גדול בשנים להחזיק מכתבים ותשובות עם חכמי דורו כדעת בעל סדה"ד, שזה אמנם דבר שאי אפשר כי ימשכו לפי"ז "מי חייו יותר ממאה שנה, אך איך יתכן להעלות על הדעת שבשנת שכ"ח היה אב"ד בעיר הגדולה לאלהים בריסק, ויצא ממנה לנהוג רבנות ולנוע באחת הקהלות הקטנות ככף איש אשר זכרנו אותנה, ואח"כ בשנת שע"ח

שב לעדת בריסק, חעיר אשר מאם בה לפנים אחרי שנת שכ"ח? ואשר על כן יודה כל קורא מבין והאמת תורה דרכה שהפרט שכ"ח ט"ם וצ"ל שע"ח כבסי' צ"ד; והטעות הזאת התעתה את הרב בעל סה"ד בתועה לא דרך, כי בשנת שכ"ח היה הג"מ יואל עוד עלם בן איזה שנים, ואולי עוד היה אז בין יונקי שדים חבלו; והשנה היותר מוקדמת שנמצאה זכרה בתשובותיו, אשר החל אז להיות גבור בארץ ויפוזו זרועי ידיו להחליף מכתבים תשובות ופלפולים להלכה ולמעשה עם גאוני והכמי דורו, ועם אלה אשר בעצתו דרשו להורות למו הדרך ישכון אור, היא שנת ש"ם, ושתי תשובות משנה ההיא נמצא בתשובותיו, האחת בשו"ת הישינות (סי' ע"ז), והשנית בהחדשות (סי' נ"ט) והיא פסק הלכה אודות אשה עגונה שבתב בהיותו אב"ד בלובמילא ושלח אותה להגאון מהר"ל מפראג. וכאשר בא לידי ימים רבים אחרי כתבי זאת ספר קריה נאמנה, ראיתי שגם הרב החכם ר"מ שטראשון במכתבו היקר בסוה"ס (עמוד של"א בהערה) התעורר גם הוא על שגיאות בעיר סדר הדורות בזה ועל הט"ס אשר בשו"ת הב"ח (סי' צ"ו) בדבר פרט שכ"ח ראה שמה.

את רובי תורותיו בתשובותיו כתב על ספר עור בטרם בואו לקראקא (ראה הסכמת הג"מ שמואל מקראקא האב"ד בספד"מ על שו"ת הב"ח הישינות) ואת ספרי בית חדש אשר בנה לתלפיות הכין בהיותו כבר בקראקא, בתוכה אסף האבנים אבני גזית מעשה צעצועים אשר חצב אותנה ממרום הררי התורה ומגבעת התושיה, ויבן בתו כמו רמים מקדשו מקדש מעט לתורה ולתעודה. כי אז למד עם תלמידיו הרבים היושבים לרגליו, וישנה עמהם פעמים רבות את ספרי הארבע טורים, כאשר הודיענו בנו הג"מ שמואל צבי הירץ (בהקדמתו לב"ח או"ח) ואלה דבריו: ובבואו לעיר הגדולה כרכא דכולא בית עיר ואם בישראל ק"ק קראקא את שאהבה נפשו בקש ומצא תלמידים חשובים מופלגים מקדרים בהרים וכו', עוקרי טורים, ורובם נעשו ראשי ישיבות הורים ומורים וכו' ולמד עמהם בחדרי חדרים כל הארבע טורים לא פעם אחת ושתים כ"א הרבה פעמים עד שנעשו בפיהם שגורים ואז חובר החוברים"; וכן למדנו רבינו בעל ב"ח בעצמו (בהקדמתו לב"ח חו"מ): ועל כן להפיק רצון הלומדים המובהקים ותלמידי הגדולים אשר בארץ המה, סבונני גם סבבוני הלחיצוני להוציא לאור עולם הדברים וההיות ששמעו מפי במשא ומתן של הלכה בלמדי עמהם ספרי הטורים באסיפת החברים פה ק"ק קראקא עיר ואם בישראל". ואודות פרטי דרכי ספרו זה ופלפולו הרבים ראוי להעתיק פה את קצה דבריו (בהקדמתו לב"ח יו"ד) ואלה המה: באתי לעורר ולהזכיר לתלמידי ולילדי שלא ימהרו להשיב על דברי המניפים בנפה ובכברה עפ"י שורש ההלכה ועיקרה וידמו (צ"ל וידעו) הכל גם כי היה עולה על הדעת איזה פי' או ישוב לקושיא מתוק לחיך התלמיד, לא הכנסתיו לביתי זה,

יען שאיננו אמת לפי העולה מסוגית התלמוד, הלא כל תפלותינו ובקשתנו ותן בלבינו להבין ולהשכיל ללמוד וללמד תורת אמת כדי לשמור ולקיים את כל דברי תלמוד תורתנו באהבה, ואם ניתן רשות לראש ישיבה לחדד התלמידים ולהלהיב הלבבות ע"ד ורבא לחדודי דאביי הוא דבעי, בודאי אין זה אלא בעל פה בישיבה ובדרכים הקרובים ופונים אל האמת, ויש להם פנים מאירות ומנהירות, אבל דברים כאלו לא ניתנו להכתב, בספר ובדיו, כל שכן להדפיסם, כי נודעו דברי חז"ל ראיתי בני עליה והנם מועטים, ומי שאין לו חיך לטעום המטעמים יתלה עצמו באילן גדול ויכשיל את הרבים" עכ"ל הזהב. ולוא שמו המחברים בדורנו ובדור שלפנינו את הדברים הישרים והאמתיים האלה נוכח פניהם, כי עתה לא העשירו אותנו, ואז לא היה לנו עתה אף החלק העשירי מספרים הרבים והעצומים אשר לא יועילו ולא יצילו רק להרבות מבוכת הלומדים ולבלבל את מוחם שלא ידעו אנה יפנו לעזרה. וכל כך התאוה האוה בכוסף נמרץ ונפשו נכספה לראות את ספריו בית חדש חקוק בעט ברזל ועופרת, עד כי בעת אשר לרוב צדקתו, חסידותו ואהבתו העזה לארצנו הקדושה, גמר בנפשו ויהי בדעתו לנסוע לארץ הצבי לחונן עפרה ולנשק מנשיקות פיו את שארית אבניה (רבות מחשבות בלב איש ועצת ד' היא תקום ועצתו זאת לא יצאה לפעולת אדם מאיזה סיבה שלא נדעה שחרה) אז השבע השביע את בנו האהוב הג"מ שמואל צבי" שבועה חמורה שלא לנגוע מהונו אפילו כחוט השערה עד אשר יודפסו הספרים עד גמירא", (לשון בנו הנ"ל בהקדמתו לב"ח או"ח). וגם הג"מ יהושיע (שו"ת פ"י ח"ב סנ"ד) אשר נעתיק הלאה, העיד עליו כזאת.

כבר הוכחנו למעלה (בתולדות הג"מ נתן שפירא) שהגאון מהו"ר יואל היה הרב והאב"ד לבדו, אבל הגאון בעל מג"ע לא היה אך ר"י, וראיה לדבר ממה שכתב שואל אחד אל בעל הב"ח (שו"ת ב"ח החדשות סי' ס"ד): אלכה לי אל המאורות וכו' מרנא ורבנא מהו' יואל נר"ו והמחובר לטהור טהור מהו' נתן", אשר לכן כל משא העדה רבצה רק על שכמו, ופעם כתב (שו"ת ישינות סי' ע"ב): כבר נדרשתי ונשאלתי כדת מה להורות בילדה העגונה הזאת, והפצירו בי רבותי וחבירי, ואנכי מנעתי א"ע כמה פעמים כי די לי עול ומשא כבד הקהל שכי ק"ק קראקא עיר גדולה לאלהים, ומה אני להוסיף עלי משא", ואשר זקנים הגידו מתרומות מדותיו ומעלותיו היקרות והנעלות אשר נתעטר במו, ראה מה שהעיד הג"מ שמואל מקראקא האב"ד בעיר ספד"מ, והוא איש אמונים אשר היה רק זמן לא כביר אחריו (בהסכמתו לשו"ת הישינות שכבר זכרנוה) ואלה קצות דבריו: הכל גלוי וידוע עפ"י השמועה מאנשי אמת זקנים שהיו באותו הדור וידעו מעלות ורוממות מדותיו של מורנו ורבנו, כאשר באמת ניכר מכותלי ביתו בית חדש אשר בנה להלפיות"; הן אלה

קצות דרכיו וקורות ימיו אשר לקטתי מתוך ספריו, אשרי העדה שהיה לה מנהל ומנהיג אשר המדות החמודות בו היו צמודות, מה מאושרות הנה העירות בריסק וקראקא, אחרי אשר בשעריהן השיב מלחמת התורה ע"ד שערה, בהראשונה רק חמש, אך האחרונה הכבידה, כי בתוכה הרביץ תורה כעשרים ושתים שנה, ובעפר אדמתה שבה מעטה גויתו אלי אחוזת קבר, זקן ושבע ימים ותהי מנוחתו כבוד בעשרים ימים לירח אדר שנת ת"א. שמו וזכרו הטוב עד נצח לא ימושו מפינו ועדכו יקר הוא מאוד בעיני כל נדולי המחברים המזכירים אותו, ודברי הרב מהו' רפאל מייזלש (בדקדמתו לספרו הוספת שבת) שכתב: שאחרי פטירתו הכריזו בשמים פנו מקום לרבינו יואל" עוי"ש יהיו לנו לעדה על אמתת דבריו.

ואלה הם ספריו הנעימים והמועילים אשר אחריו בדכה הניח, עוד כל ימי עולם אוהם על ישורן יזרח, פרי תבונה וצמח צדקה עד נצח לנו יצמיח.

א) **בית חדש**, על ארבעה טורים, שלשה חלקים מהם, מלבד חלק או"ח, הדפיס המחבר עצמו בחייו והאחרון נדפס אחרי מותו ע"י בנו הנ"מ שמואל צבי הירץ, ואח"כ נדפסו פעמים רבות מחדש, במקומות ובחמונות שונות, ובימינו נדפסו ביחד עם הב"י.

ב) **שאלות ותשובות**, בהלכות איסור והיתר ודיני ממונות שהשיב לכל שואל אשר בעצתו יגחנו, נדפסו בראשונה ע"י אלמנת הנ"מ מאיר שטערן וחתנה הרב מהו' שלמה דעלם, אשר נמצאו אז בעזבון הנ"מ מענדל בם תלמיד המחבר, בעיר פרנקפורט דמיין בשנת תנ"ז.

ג) **שאלות ותשובות חדשות**, אשר לא נמצאו בהראשונות, נדפסו בהשתדלות ובהוצאות הנאון מהו' אפרים זלמן מרגליות בעיר קארעץ בשנת תקע"ט. (ויש לעורר כי ההנהות אשר בתוכנה לא מת"י המחבר יצאו, וההנה אשר בסי' נ"ד לראיה, שבעל ההנה חותם: שלא מלאני לבי להורות דבר זה בלי הוראת ודיעת מורי ורבותי ושאר בעלי ההוראה כי עדיין צעיר אנכי לימים לירד בסאות משפט", והתשובה נ"ד עצמה נכתבה בשנת ש"ם, ואז כבר היה המחבר יותר מבן חמשים לעצה ולא צעיר לימים. וכמה הנדות מזכיר ספרים וחיבורים שנתחברו אחרי מית המחבר).

ד) עוד **תשובות** רבות בלעדן נמצאו ממנו בס' שו"ת הנאונים בתראי שנדפסו ע"י נכדו, ואת רובן כתב אל שני בניו הנדולים, וגם לנרולים רבים בלעדם.

ה) **הנהות** על כל מסכתות התלמוד, ועל האשרי, נדפסו בראשונה בפני עצמן בעיר ווארשא, וזה לא כביר נדפסו גם בצדי התלמוד הוצאת וויען וברלין ולבוב.

ו) **משיב נפש**, ביאור וששים ימים על מגילת רות, נדפס

בלובלין בחיי המחבר בשנת שע"ו (שפתי ישנים אות מם נימר 345) ולא היה לנגד עיני .

כל אלה נדפסו ונמצאו בכל מקום מלבד האחרון שאיננו עוד . ובלעדם חבר עוד :

ז) **חידושים** על התלמוד , והזכירם בספריו (ב"ח יו"ד סי' מ"א , שו"ת ישינוה סי' קי"ט) .

ח) **חיבור** על השלחן ערוך התחיל לחבר כפי אשר זכר בב"ח (או"ח סי' . . .) ולא נודע אם השלימו .

י"ג) מו"ה יהושיע במהור"ר יוסף.

אחרי האסף הגאון המקובל מהו' נתן שפירא ר"י האחרון אל עמיו בשנת שצ"ג , בחרו יושבי עיר קראקא בהגאון מה ו' יהושיע בעל מגיני שלמה להושיבו על כסא הר"י , וישימו עטרת תפארת בעל מגלה עמוקות על ראשו . מתולדתו וקורות חייו נודעים לנו דברים הבאים .

הגאון מהו' יהושיע נולד לאבין הרב מהו' יוסף סבים לשנת שנ"ג (ראה הלימודין בקצה תולדתו) לאלף הששי (הפרט הנמצא בשו"ת פני יהושיע (ח"ב סי' יוד) : שמ"ט לפ"ק" הוא טעות הדפוס כאשר יראה כל מעיין) בארץ פולין , כפי הנראה בעיר ווילנא כאשר יבוא עוד הלאה . מכל אשר עברו עליו בימי נעוריו אין אתנו יודע עד מה , אך זאת מצאנו מדרכו ומנהגו בימי חורפו , לשוטט ברוב עירות פולין הגדולות לשתות בצמא את דברי גדולי התורה והשם , עמודי התלמוד , אשר משכן כבודם היה אז במקומות ההם , פעם בעיר לובלין (שו"ת ב"ח החדשות סי' ג') , פעם בעיר בריסק אשר בארץ ליטא (שם) ופעם בעיר לבוב (שו"ת פני יהושיע ח"א כי' א) [47] . בכל המקום אשר נודע לו והגיע לאזניו כי נמצא בחומותיה איש אשר רוח אלהים בו , סיבות היותר עצומות ומניעות היותר גדולות לא עצרוהו מנסוע אל המקום ההוא לרות את נפשו השוקקה ורוחו הכמהה לתורת אלהים דת אמת ולימודיה הקדושים ; כי אמנם לא לדבר מוזר ויוצא מגדר הנהוג נחשב זה בימיו , וכל הנערים לימודי ד' הצמאים לדבר ה' זו

הלכה , עשו אז כמוהו בחפץ לבם . רק בדרך זה שאב ברינה את תורת מוריו הגדולים הנודעים אז לעמודי התורה בימיהם , הלא המה : הגאון מהו' מאיר מעיר לובלין ז"ל (שו"ת פני יהושיע ח"א יו"ד סי' א' , א"ה סי' י"ד , ח"ב סי' נ"א , נ"ג , צ"ט , שו"ת ב"ח החדשות סי' ג' , מגיני שלמה לפסחים דף ס"ו , שבת ל"ה , שם ס"ד , שם ע"ד , חולין כ"ד) , ושני לו בקודש הג"מ ולק הכהן בעל סמ"ע (שו"ת פ"י ח"א יו"ד סי' י"ד , חו"מ סי' ז' , א"ה סי' ג' , ד', יו"ד , ח"ב סי' ל"ג , ס"ד , פ"ז , צדי , צ"א , צ"ב , צ"ד , צ"ו , ק"א , ק"ג ק"ד) . ואהבתו הגדולה והיתירה אל מורו זה האחרון , קלקלה אולי לפעמים את השורה , לתת לו משפט הכבורה בדברים רבים נגד הגאון מהו' יואל יפה מקראקא בעל הב"ח (ראה נא שו"ת פ"י ח"א סי' ג') אשר גם מבאר תורתו שתה בצמאו לרויה , ויקרא גם אותו לפעמים בשם הנכבד „מורי" (שם ח"ב סי' כ"ב ומ"ז , ושו"ת ב"ח החדשות סי' ג') , ולא אדע מדוע ברוב פעמים אשר הנהו מזכיר אותו בתשובותיו כל יכבדנו בשם תפארת „מורי" כמו את רבו בעל הסמ"ע אשר בכבודו תמיד יתימר . ועוד יזכיר את אחד מרבותיו הבלתי נודע כ"כ בשם : מ"ו הגאון מהו' שמואל ב"ר פיבש זצלל"ה" (שו"ת פ"י ח"א סי' נ') , והוא לדעתי הגאון מהר"ש אב"ד בעיר פרמיסלא , בהגאון מהר"פ אב"ד בקראקא הנזכר בהקדמה לספר גובלות חכמה ומגלה עמוקות פ' שמות (ראה למעלה בתולדות מהר"פ אודותיו) , וראה נא בשו"ת פ"י (ח"ב ראש סי' כ"ב) ומצא כדברי , כה הלך מחיל אל חיל עד אשר אותות תורתו וחכמתו נראו ונשמעו עד למרחוק , ועוד בימי נעוריו נתקבל לאב"ד ורב בעיר טיקטין (ראה שו"ת פ"י ח"א סי' ט"ו ושו"ת הגאונים בתראי סי' י"א) , ואחרי כן נהיה לאב"ד בעיר הורדנא (שו"ת פ"י סי' ד') , וכן גבור פעם לאב"ד בעיר פרעמיסלא (ראה שו"ת איתן האזרחי סי' כ"ט) למלאות מקום רבו הג"מ שמואל . ואחרי כן היה אב"ד בעיר הגדולה לאלהים לבוב , והיה מכונה „אב"ד דחוץ לעיר" , ובעת ההיא היה הגאון מהו' משה חריף אב"ד בתוך העיר (ראה שו"ת איתן האזרחי סי' מ"ב ושיב ניטין שמות אנשים אות שין סק"ד) .

רוב הכבוד והיקר הזה בא לו ודרך אחריו מאשר היה בי שנים ברוחו אשר אצלו עליו מוריו והבותיו הגדולים, ביחידי רוח הדמיון לא השפיק, ופלפוליו היו תמיד מיוסדים על אדני אמת וההגיון, סברתו היא יצוקה במעבה השכל והישר והתבונה הנאמנה, אשר לכן דרך לימודו היקר מצא חן בעיני המבינים כי שכלו היה עמוק עמוק חודר עד תכלית כל דבר הקשה, ותבונתו היתה זכה לישר כל הדורים, ולמצוא בים המבוכות דרך ובמים עזים המה השיטות העמוקות נתיבה, ויוציא פנינים יקרים מתהום מצולת ים התלמוד, כאשר ימצא כל משכיל על דבר אמת בספריו ותשובותיו, ומאהבתו את האמת אהבה עזה ועצומה כדבריו: ולא אשא פני איש כי האמת אהוב יותר מן הכל" (שו"ת פ"י ח"א א"ה סי' י"ב) שנא את הפלפול הנוסד על אבני בוהו, רק להראות יתרון התחכמות המפלפל האחד על רעהו הנהוג אז בין רוב הלומדים, תכלית שנאה, וברוב המקומות אשר לו סיבה אם רק מעטה לנגוע בקצה דרך החלוקים האלה, אשר בצדק אמר עליהם אחד מגדולי הזמן ההוא וישא משלו: חלק לבם עתה יאשמו", דבר עליהם עתק וישפוך עליו מרודות (ראה שו"ת פ"י ח"ב סי' ג'), ושם (סי' ד) כתב: אם יכנס באזניהם כלל לפרש דברי התוספות כמו שמגידים הכוקים בזמן הזה ולחפאות עליהם וכו'" "ותאמין לי כי אפילו בחילוק לא הייתי מקבל ממך קושיא בדברי התוס'"; וכיוצא בזה כתב בתשובתו להגי"מ מאיר כ"ץ (ראה בספר גבורת אנשים דף כ"ג ע"א): תאמין כי אפילו בחלוקים שנהגו בזמן הזה לא הייתי מקבל ממך ק"ו הלכה למעשה", וע"ע שם (סי' ה', כ"ט, צ"ד, ק"א בפ"י). מלבד כל אלה הנהו אלהים בלשון לימודים, ויבחר תמיד כמצות חז"ל בלשון נקיה וקלה, רוח חן ונועם שפוכה על פני כל דבריו ומליצותיו, רוח כביר ואומץ לב על פני כל תשובותיו מרחפת, מְדֻבָּרִים נעימים ניבים נאוים ומליצות הלציות (זאטירישע אויסדריקע) במקומות הנאותים ימצאו קן למו אחת מהנה לא נעדרה, כדמותם וצלמם לא נמצא בכל כפרי מחברי זמנו אף אם בנורות נחפשם.

החוקר המשכיל על שנות דור ודור אשר יתן לבו לבוא עד תכלית תכונת הגאון מהו' יהושיע ולתור אחרי כל משכיות לבבו, ימצא כי בדברים רבים שת את מורו הגדול הגאון מהר"ם מלובלין למופת לפניו, את דרכי

שם לו לקו ודעותיו למשקולת , וכמוהו השב גם הוא את חכמת הקבלה לחכמה אלהית ואת גדולי חכמי המקובלים לחכמים אלהיים (ראה שו"ת פ"י ח"א או"ח סי' ט') , וגם ידיו היו רב לו בה , וכל רז מסודותיה לא אניס לו (בספרו מגיני שלמה (לשבת דף פ"ח) כתב : ויש לדבר הזה יסוד בחכמת האמת למבין וק"ל") . והמקובל הגדול מהו' שמשון מעיר אסטראפאלי אשר נודע על פני תבל גם עתה כמה גדול כחו בחכמה הזו , הריץ אליו פעמים רבות מכתביו הרצופים סודות נסתרות היותר עמוקים בחכמה זו , והוא הוא הגאון מהו' יהושע ז"ל אב"ד דק"ק קראקא אשר הזכיר בספרו כאשר העיר בצדק גם הג"מ יוסף שאול הלוי נ"י אב"ד מלבוב (בהסכמתו לשו"ת פני יהושע הנדפס בלבוב שנת תר"ך) . גם חיבר ספר בחכמת הקבלה , והוא פירוש על ספר עשרה מאמרות להרב רמ"ע מפאנו , אשר שלטו בו ידי זרים אחרי מותו , כי העתיקו איש אחר בן בליעל ובלי שם והדפיסו על שמו (ראה בהקדמת נכדו הרב מהו' אליקום געץ לשו"ת פ"י ח"א והלאה במספר ספריו) . אכן גם הוא נטה מעט לחפשיות רוח , ולכן בכל דין והלכה מדיני התורה לא נתן לה מדרך כף רגל , כי רק כפי הפשט הנגלה החוב עלינו לעשות מעשינו ואין אנו עסק בנסתרות . ולא למותר יהיה להעתיק פה קצות דבריו בנוגע לדבר זה שהשיב לרב אחד אשר חפץ ליישב דבר הנדוג בענין כתיבת הגט עפ"י חכמת הקבלה , ואלה דבריו : ומכ"ת השיב ע"ד הסוד אמרתי אין לנו עתה עסק בנסתרות , ואלמלא ידדנו לענינים כאלו בנסתרות , בלתי ספק שהיו חלילה כמה גיטין פסולים עפ"י השם שנתנו לה מאתו ית' אשר שם שמו"ת בארץ , והיינו צריכים לדקדק במלא וחסר , ואלמלא היה נחסר אות אחת היה פסול יותר מבפ"ת , כי אלו צריכי' להיות מלא להשלים שום מספר וגימטריא ונוטריקון , ויש בזה פסול ממזרות , אלא אנו אין לנו אלא שם שהעולם מבינים אותו ויודעים שהוא הוא , גם איך העולם כותבים אותו ואין להאריך בזה , ומה שמסיים מכ"ת ברוב ענותנותו ושאל את פי אם רצוני להמתיק לפעמים סוד יחדיו , ידע מכ"ת כי אין לי נחת רוח בעולם הזה כי אם להתעסק ולישא וליתן בהלכה ובדברים חדשים המתחדשים בכל יום מחכמים הראשונים גם אחרונים אשר המה חיים עודנה , בכן אהובי אל ימנע מכ"ת טוב מבעליו וכל חדש אשר יש תחת יד מכ"ת יודיעני" (שו"ת פ"י ח"ב סי' ע"ח) . והנה אודה ולא אבוש שלא

ידעתי ובל אבינה פתרון דבריו : עפ"י השם שנתן לו מאתו יתעלה" , גם לבי לא ידאב לי על זאת הרבה אם גבר לא יצלח הנני ולא אוכל לרוץ מהרה אחריו כצבאים על ההרים למהר , אך מאוד יערב לי משפטו העז אשר השיב לאחד המתהללים במתת שוא המתאמרים ליודעי חן ובעצמת ידו כי רבה כחו על פיו לאמר : במה שהרשית התבונן אין לך עסק בנסתריות ! כי זאת גם בזה נתיב מורו דרך הקודש לתת מעיינו רק בתורה הנגלית ובה הגה יומם ולילה .

מלבד כך אלה עוד אחז צדיק אורח בלולה של מורו זה שלא לשאת פנים אף לגדול בדורו רק לשפוט לאמתתה של תורה , ולא „כדרך הזמן הזה שכל הדברים הכתובים על ספר אפילו בתרא דבתרא , אפילו כל הרוחות שבעולם באות ונושבות בו , אין מזיזין אותו ממקומו , ופה מפיק מרגליות אין סומכין על החולק" (שו"ת פ"י ח"ב סי' מ"ו) . „וכבר ידעתי בתהלת דברי כי לא יתקבלו דברי תשובתי כי כז הדרך בדורנו , בדבר שנתעשש בתשובות האחרונים אפילו יבוא אליהו ז"ל ויאמר, אין שומע לו , ואצ"ל אחד מחכמי הדור אפילו מפיק מרגליות אסור להודות לו על האמת" (שם סי' נו) ; וכל כך הפשיות רוחו הוליכתהו הלאה עד כי לא היה מורך בלבבו , כמורו הגדול , להגיד קבל עם : כי הלא ידעתי גם ידעתי כי אלמלא אמיה יהושע בן נון לא צייתא ליה לפי מנהג חכמי מדינתינו יצ"ו בדבי שנדפם בש"ע אין לשנות ח"ו כתורת משה וכו' , לפי דעת מכ"ת אשר אנו מחויבים לתלות בקוצר דעתינו , א"כ אם אמצא דבר היתר בש"ע אשר נראה לי מכח קושיא גדולה שהוא אסור , מחויב אני להתיר האיסור או לשלם מכיסי , רהמנא ליצלן מהאי דעתא , ואין לדיין אלא מה שעיניו רואות ויפתח בדורו וכו' , וכבר תה"ל התחלתי לחבר השגות גדולות על ראשונים ועל אחרונים כי אין ראוי משוא פנים בדברי אלהים חיים" (שם סי' נ"ב) . וכיוצא בזה כתב (שם חיו"ד סי' ל"ד וע"ע שם סי' ק"א) : ולא על המחלוקת אני כועס כי ודאי לך אלא שופט שהיה בימך ורשאי כל אדם לחלוק בראות ברורות אפילו על דברי הראשונים" , אמנם נשוב נתפלא עליו מאוד בזה אשר נשמטו ממנו מלים כאלה נגד הש"ע , כי האמנם דֶרֶך בזה בדרך רבו הגאון מהר"ם מלובלין ז"ל , אף הלא גם זאת לא נכחד ממנו כי הוא היה כארבעים שנה אחרי

בזמן , ואז כבר הכה הש"ע והוראותיו שורש במעבה אדמת ישרון , ואף אם גם לא היה עוד מהערה כאזרח רענן , אף לא היה כנר בארץ נכריה , ומשלחנו כבר רוו דשן בכל בית ישראל , אשר לכן אין לאל ידינו לשום עליו סתרה מרגשת גלים ההומים נגדו בזה . גם מנטייתו זאת הואיל הלך אחרי מורו השני הוא הגאון בעל ב"ח , להורות היתר להלכה ולמעשה בדבר אשר עד ימיו היה נחשב לאיסור דאורייתא , ביאר וברר בתשובה מיוחדת , אשר יקרה היתה בעיניו והראה מקום אליה פעמים (ראה פ"י ח"א או"ח סי' חי וי"ג) שיין צרוף אינגו חמץ דאורייתא רק איסור דרבנן גרידא (ונדפסה בשו"ת בית אפרים מתוך כ"י המחבר , ואחריו גם בסוף שו"ת פ"י ח"ב) . וביותר הכך באורח מורו הגאון מהר"ם בעניני ענוגה , וחתי בכל עוזו להתיר אותנה מכבליהן , וכמעט בכל השאלות הרבות בענין זה אשר תמצא בתשובותיו , בכוון פסק להקל . כי גם בלעדי זה לא נחה גם רוחו ונפשו לא שקטה מאלה המוסיפים חומרות יתירות כנטל החול יזל צואר עניי ישראל , וכל מנהג , אף אם כבן נמשי בשגעון ינהג , כדין נוסד הוא בעיניהם , ובין קודש לחול לא יבדילו וכתב (שם ח"א סי' ב') : גם במלתא דלא ברירא בגמ' ובפוסקים כ"א מנהג אין דרכי לכנוס בעובי הפלפול" ; אף גם עוד דבר אחד נשאר לו למורשה ממנהגי מורו הלזה , אשר כמוהו היתה גם דעת מורו השלישי הגאון בעל סמ"ע כפי אשר כתב בהקדמתו , דרכם אחז ולא נטה אחור , שלא להביט ביותר ולא לפסוק אחרי הגאון בעל הלבושים , ובכל מקום אשר הכריחו הענין לדבר אודותיו , לא הכחיד תחת דל שפתיו אתר אש רחש לבו עליו ועל הוראותיו (ראה שם ח"א או"ח ח"ב סי' י"ט) .

נשובה נא איפוא אל קצות דברינו למעלה בְּהִשָּׁנות הוכחתינו לאמר כי את הפלפול השוא שנא תכלית שנאה , אשר אחד המבקרים אולי ישיבני באמרו כי אחרי השקפה קלה במספר ותכונת חיבורי הגאון ז"ל , לא יתאמת משפטי זה לפני כסא שופט צדק , ורצונו כי בתוך חיבוריו נמצא ספר מגיני שלמה אשר תעודתו היא לתרץ את כל הקושיות אשר הקשו חכמי התוספות לשאול על פירושי מאורנו רש"י ז"ל . והאיש אשר האמת כנפשו לו אהובה , אין יעשה בנפשו שקר לקחת עד שכמו משא לעיפה בואת לתרץ וליישב כל הקושיות אשר הקשו חכמי לב בדרך ליסודם

על אחד הגדולים בספרים גם בענינים מענינים שונים איש מרעהו ? הלא שחוק לרעהו יהיה כי הלא יענה אליו ויאמר : לא האמת משרת חפצך , רק להראות תוקף שכלך ועוז תבונתך מנמתך , ואם לא כן הדבר מה לך ולפלמוני המפרש ולהמקשים עליו ? על נושא דרוש ידוע שים לבך וחקרהו ! כה אוכי יעלה על לבב אחד המבקרים , אשר אחרי האמת בכל דבר ידרושו ואת פני גבר לא ישאו , וכאשר באמת כבר הקשה לשאול המנוח החכם רשד"ל (הלאה בתולדות מהרש"ק הוכחתי כי המכתב הלזה בכ"ח חברת שנית עמוד פ"ש מהחכם הנ"ל הנהו עיי"ש) . אולם אתה המעיין אשר לדעת האמת תאוה נפשך פנה אלי אחוך שמע לי ; דע נא כי מאוד נשגה במשפטינו ונחטא בהנחתינו , אם נניח ונאמר כי הגאון מהר"י ז"ל שם פניו בעצם וראשונה להבר ספר כזה , כי לאיש המתחקה על שרשי הדברים יתודע ויתברר אליו , שלא כן הדבר ונהפוך הוא , ומעולם לא עלה על לב רבינו לחבר חיבור כזה , ורק במקרה אינה אלהים לידו בלמדו סוגיות הש"ס , לתרץ את רוב הקושיות שהקשו בעלי התוספות ז"ל על רש"י , ובאספו אחרי זמן רב את כתביו המפוזרים יצא הספר הזה , ואם אולי במקומות אחדים החטיא המטרה , ואת חצי תירוציו ירה ממנו והלאה , ודבריו וישובו לפני משפט אמת לא יעמודו , הנה לא אל קרוץ מחומר , ולפתח השגיאה אנוש אנוש תמיד רובץ הנהו , לא הוא הראשון אשר שגה בדברי מחקר דתי , גם לא האחרון , עוד ישגו רבים ושלמים כאשר טבע בינת האדם תורנו כי אדם אין חכם בארץ אשר לא יחטא סעם . ולאות על דברינו אלה ומשפטינו זה , כי יש לו יתד במקום נאמן , כי לא מלבי , תראה ותבחן השורות המעטות הנעתקות פה והכתובות מאחד רבני הזמן ההוא אשר כתב לתומו , ולא ידע כי באחרית הימים נביאהו עד , ולכן לנוגע לא יחשב, ואלה דבריו : הרב מהו' משה כ"ץ הנ"ל ספר לי מסדר הלימוד של זקנו הגאון מוה"ר מאיר אביו של ש"ך והגאון מהו' יהושיע אב"ד דק"ק קראקא כשלמדו יחד והגיעו לאיזה שיטה עשו תנאי ביניהם שלא לעיין ברש"י ותוספות , כ"א ללמוד ולהבין צורתא דשמעתתא בעין שכלם עד מקום שידם מגעת , והגאון מהר"י היה מכוון (בלא ראות) לפי' רש"י , והגאון מהר"ם לפי' תוספות , וכך החזיקו כל ימיהם , הגאון מהר"י ליישב קושית התוס' שהשיגו על רש"י , וזה היה כונתם להטרית

הרבה לעיין היטב מה שיוכל להשיג בשכלו בגמרא" (ספר לקוטים לר' זעליג ב"ר יצחק מרגליות בהקדמתו, הנדפס בבכורים שנה שנית עמוד י"ד). עד אמונים הללזה מראה אותנו בראי מוצק, שעוד בטרם ידע רבינו יהושיע שהקושיא קושית התום' הנה כבר השיב אותה אחור. אמנם אחרי כלותו מלאכתו זאת, יקרה בעיניו מאוד אשר כה יתאר (ראה שו"ת פ"י ח"ב סי' ג', וסי' ע"ד), ובמקום אחד כותב (שם סי"ד): ועתה החכם המשיב גנובי גנוב למה לך. הלא ידעת כי איש אשר כמוני נחש ינחש, ובדברי רבותינו הגדולים בעלי התום' כל היום לבו רוחש"; כי היה היה בעיניו כאלו הקרה אלהים לפניו מצוה רבתי כזאת, להציל את מאורנו רש"י ז"ל משיני כפירים הקושיות החמורות אשר סבבוהו במו רבותינו חכמי התוספות, ואיך לא ישמח על זה כעל כל הון, בהעלותו על לבבו כי דבר גדול כזה עלה בידו כיד אלהים הטובה עליו. (אולי כל זאת עלה גם על דעת החכם המבקר החפשי צונץ שהזכיר לשבח את ס' מג"ש בספרו תולדות רש"י נגד דעת רשד"ל). ולא יפלא עוד בעינינו את אשר ספרו אחריו הרב המוסיף לספר צמח דוד, וגבד מהר"י, אשר הגאון ז"ל הגיד באזני תלמידיו, כי מאורינו רש"י ז"ל נתגלה אליו והראה תמונתו לפניו בשמחה גדולה ואמר לו בזה הלשון: אשריך בעולם הזה ומוב לך בעולם הבא בשביל שאתה מציל אותי מפי האריות והכפירים בעלי התום' ז"ל", ועוד יותר שלפני מיתתו בשכבו על ערש דוי, היו אצלו גדולי העדה מעיר קראקא ואמר לפניהם: פנו מקום שרבינו רש"י בא אלי וכל קדושיו עמו" כי מרוב שמחתו, ומחשבותיו מיקרת ספרו זה כל הימים, גם על משכבו רעיוניו סליקו, ועשתנותיו אלה רחפו לפניו בכל עת כי יקרו גם נכבדו לפניו, וכל הון יקר וזהב ופנינים לא הגיע ערכם בדמיונו אליהם.

מלבד חריפותו ועוז שכלו יש להשתומם גם על בקיאותו בתלמודים ומפרשיהם ראשונים ואחרונים ובסקירה אחת היה סוקר את כל הדעות השונות הנמצאות בהשיטה אשר ענה בה אין דבר נעלם ממנו, ובחצי התוליו יהה פעם באחד אשר הפיץ לסמות את עיניו וכתב: ואפשר דלפום ריהטא שכחת שפרק כיצד משתתפין הוא בעירובין, ועלה בדעתך שהוא במסכת אחרת אשר אין אני רגיל בה" (ראה שו"ת פ"י ח"ב סי' י"ד), וכבר סיפר לנו גם נכדו הרב מהו' אליקים געץ (בהקדמתו לס' מגיני שלמה) מנפלאות

בקיאותו בתלמוד ובאש"ר ובכל הפוסקים הראשונים והאחרונים. וראוי להזכיר את דבריו שכתב בספרו (מגיני שלמה לביצה דף ל"ב): כללו של דבר דברי התוספות שלנו שעל מס' ביצה קבלתי שהן באין בערבוב מפי אחרים והרבה דברים לא יצא מפיהם ז"ל עכ"ל.

בגלל כל הדברים הנעלים והמדות הנשגבות אשר נמצאו בו יחדיו וכללו את יפיו ותפארתו ולרגלי שמו הטוב ההולך למרחקים, נהרו ונקבצו אליו תלמידים רבים מכל קצות ארצות פולין ורוסיא ויתאספו תחת דגלו, ויהי להם לראש ולמורה דרך, וינהל את ישיבתו הגדולה בתבונות כפיו כיד ה' הטובה עליו, ובמקומות מספר הנהו גם הוא משבח ומאשר את ישיבתו הנחמדה והכבודה, וגם זאת מדרך מורו מהר"ם מלובלין ז"ל (ראה בתשובותיו ח"א סי' י"ב וח"ב סי' צ"ז) כי המה שתו בצמאם את דבריו ופלפוליו אשר זַקָּרָה מבאר חכמתו ותבונתו מבלי הפוגה, וכתבו פעם (שם ח"ב סי' ג') והשם יודע כי יש ת"ח חידושים רבים ת"ל לא שערום הראשונים. ולי הצ"ץ ב כ ל ד י ן קטן או גדול שאני לומד נראה בעיני כאלו לא דברו הראשונים בדין זה כלל, מחמת הרבה מו"מ שיש לי לישא וליתן ב כ ל ד י ן' עכ"ל. ומזה ראינו שגם פלפוליו לא היו כדרך רבים בהלכתא למשיחא, רק להלכה לברר לבאר ולהבין כל דין לאמתתו עפ"י דעת המקורים הנאמנים. גם מאומץ רוחו הוא מראה לדעת במקומות רבות, ופעם כותב (שם ח"ב סי' י"ד): ומכ"ת יודע בי מנעורי כי אני לא אשוב מפני קול דברים אשר אנכי שומע", וכבר זכרנו למעלה מהמחת דבריו נגד בעלי הש"ע גם נגד ראשוני המפרשים והפוסקים במה שיש בו די, ופה יש להוסיף עוד מה שכתב פעם על רבינו הרמ"א (שם ח"ב סי' י"ט): ומימי תאמין לי היה אצלי בדעתי שהגה זו אין בה מתום ואגב חורפיה לא עיין יפה", ובלעדי מרדותו הָרַבָּה בישיבה הגדולה, עוד הריצו אליו מקצה תבל שאלות בדינים מדינים שונים, ושאלו בעצתו כאשר ישאל איש בדבר אלהים, והיה לו מו"מ של הלכה עם כל גדולי זמנו המפורסמים, והמה כתבו אליו בדרך כבוד לא מעט, כדיע כאה להם כנראה בכל תשובותיהם ומכתביהם בספרי תשובותיו. ובהעתיקו את המכתבים והשאלות שהגיעו אליו בספרי זכרונותיו הלך בעקבות הראשונים, להעתיק שאלות תלמידיהם בתחלת תשובתם כדי שידעו העם מי השואל, ומה תשובתו" (שם ח"ב סי' מ"ג), וכן היתה

שאלתו ובקשתו גם הוא ממזרו הגאון בעל הב"ח : ולכן תהיתי שיעתיק מכ"ת גם שאלת כתבה וכלשונה בספר תשובותיו ובזה אדע כי מצאתי חן בעיניו" (שם) . ומתלמידיו הגדולים בישם על פני החבי תבל היה , לפי מה שכתב החכם סין (קריה נאמנה עמוד ע"א) , הגאון מהו' משה מווילנא בעל תלקת מחוקק [48] .

משלשלת משפחתו נודעו לנו רק דברים מעטים אשר זכרונם נשארה בספרו פני יהושע , ועל המעט גם בספרי מחברים אשר התיחשו להיות ממשפחתו , אחיו הרב מהו' מרדכי חכם בתלמוד (ראה שו"ת פ"י ח"א יו"ד ס"י) שהיה רב בקהלה אחת (שם או"ח ס"ח) , ואליו הוא כותב פעמים רבות תשובות על שאלותיו (ראה שם או"ח ס' ה' יו"ד פי' י"א חו"מ סי"א וב' ח"ב ס' מ"ד) ; ואחיו השני (כי כפי הנראה אינני זה הנזכר לפני זאת) היה מגדולי בעיר ווילנא, ושם קרהו אסין נורא כי נהרג מאבק שריפה „ביום הרג רב בנפול מגדלים" (שם ח"ב ס' ק"ן). גם אביו היה חכם בתלמוד כפי הנראה שמה , וגם הוא דר בעת ההיא בעיר ווילנא כנראה משם . מבניו שנים הם הנודעים לנו , האחד הרב מהו' חיים אשר היה ריש מתיבתא בעיר לבוב ושם מנוחתו כבוד בשנת תל"ג (ראה מצבות קדיש ח"א ס' נ"א) ושם השני הרב מהו' משה, והוא ד"יין ראשון בעיר קראקא ונפטר שמה בשנת תמ"ח (בב"ח איר ראה ביבליותיקא להחכם וואלף) ,והוא היה אבי הרב מהר"ר מרדכי אביו של הרב מהו' אליקים נעץ נכרו אשר אח"כ הוציא לאור ספרי אביו זקנו , גם ראה בני שרשים לבניו שתילי חמד אלה , ובשו"ת פ"י (ח"ב סימן כ"ח) כתב : ואחר יו"ט אני טריח בשמחת שבוע הבן של בן בני שיחיה". גם שתי בנות היו לו , האחת היתה אשת הנ"מ שמואל שמעלקא האבד"ק אסטרא (שה"נ החדש ח"א דף ע"ב וע"ע שם שמות ניניו ונכדיו) , והשניה היתה אשת הראש והנגיד מהו' אברהם סג"ל (ישער והקדמה לס' עיר בנימין על הגדות הש"ס) . וחתנו זה בלתי נודע , והמחבר שם כתב : הצעיר באלפי בנימין זאב באמ"ו המנוח הרב מהו' שמואל דרשן זצ"ל התן הנגיד והראש ושר וגדול בישראל כמהורר אברהם סג"ל , חתן הגאון המפורסם מהו' יושיע זצ"ל מקראקא" , וב.חת מתשובותיו (הנדפסת בשו"ת בית אפרים גם בסוף תשובותיו מסומנת באות י"ב) כתב : הגם כי לעת עתה טרידנא מאוד

בנשואי בתי שתחי' " ; וכיון לאחד משתי בנותיו אלה, גם איזה ממחותניו זכר בתשובותיו , מהותנו הג"מ יואל בעל הב"ח (פ"י ה"א א"ה סט"ו) , הרב החכם מהו' צבי סג"ל אבר"ק מעזריטש (שם ח"ב סי' כ"ב) הגאון מהורר מענדל הלוי (שם סי' מ"ב) וכפי הנראה הוא הרב בעל שו"ת צמח צדק, הג"מ דוד אב"ד דק"ק ברודא (שם סי"ס) האלוף מהו' זעליג (שם סי' ס"ו).

עיר מולדתו של רבינו היתה כפי אשר אשער , עיר ווילנא, מאשר ראינו כי אחיו גם אביו היו דרים שמה אף אחרי חיותו כבר אב"ד בקראקא או בעיר אחרת ; וכדמות ראיה מצאתי להשערתי זאת ממה שכתב להג"מ מאיר כ"ץ אבי הגאון בעל הש"ך (שו"ת פ"י ח"ב סי' ד' ונזכרת למעלה) בתוך דבריו : ומכ"ת יודע בי מנעורי כי אני לא אשוב מפני קול דברים' ומתוך לשון זה משמע אשר שניהם היו מגורלים יחדיו מנעוריהם בבית הוריהם בעיר אחת , ולמדו אולי גם ביחד נערותם אצל מירה אחד , ועיר מולדת הרב ר"מ כ"ץ ידענו שהיא עיר ווילנא או סביבותיה, אשר היתה גם היא עיר מולדת בנו הג"מ שבתי בעל ש"ך ז"ל , וכזה נראה גם ממה שכתב הרב מהו' זעליג מרגליות בספרו ליקושים שכבר זכרתי וז"ל : הרב מהו' משה כ"ץ סיפר לי מסדר הלימוד של זק"ו הג"מ מאיר אביו של ש"ך והג"מ יהושיע אבר"ק קראקא כשלמדו יחד והגיעו לאיזה שיטה עשו תנאי ביניהם וכו' כבר הנעתק למעלה שגם מזה יתראה שלמדו בימי נעוריהם בתמידות זמן רב יחדיו , ובלי תפונה במקום מולדתם .

שנת בואו לקראקא לשבת על כסא תפארתו ולהרביץ תורה לפני תלמידים מקשיבים, העת ההיא עוד לא נתבררה אצלי, כי הגאון בעל מגלה עמוקות ההולך לפניו, הלך לאור באור החיים בשנת שצ"ג מיד אחרי כן לא נתקבר שמה גם לא סביב לזמן ההוא , שהרי בתשובתו להג"מ יואל (שו"ת הגאונים בתרא סי' י"א) על מכתבו אליו בענין עגונה שנכתב בחג (חוה"מ) הסוכות שצ"ח כפי הכתוב שם בסוף תשובת הב"ח , חתם רבינו יהושיע : פה ק"ק טיקטין אמנם אחשוב ש.תקבל שמה בין שנת שצ"ח לשנת ת"א , כי עוד בהיות הג"מ יואל בחיים חייתו כבר שמש בכתר הר"ש בקראקא, ושניהם שמשו בכתרם בעת אחת כי בתשובתו (שו"ת פ"י ח"ב סי' נ"ר) כתב ברבר אשה עגונה אחת מקראקא אשר הגאון בעל הב"ח זצ"ל קבלו עדיותיה, ונשא ונתן גם השתדל בהיתה , אף בכל זאת לא

היה חפץ להתירה, מאיזה כיבה שלא נדע שחרה, ובתוך כך עזב מנוחתו פה בעמק הבכא, כדברים אלה: הנם כי היה ראוי למשוך ידי מזה הנידון כיון שהגאון המופלג בעל ב"ח ז"ל לא השתדל בהתרתה ודאי היה נראה לו כי אין העדיות מספיקים להתירה, וא"כ אין משיבין את הארי לאחר מותו וחכם כמותו שאסר וכו', אך ורק יען כי העידו לפני כי הרב הגאון הנ"ל שנים או שלשה ימים לפני פטירתו קרא לאחר מאוהבי האשה הענוגה הנ"ל וצוהו שילך אצלי ושיבקש ממני להשתדל בהתרתה אז אמרתי הנה באתי במגילת ספר ובהרמנא דמצוה קא עבידנא, וש"מ דלא פסיקא ליה לגמרי להנ' ז"ל שהיא אסורה, אך מרוב טירדתו בחבור ספרים אשר לא נתנוהו השב רוחו כדי לגמרם לא הספיק לו הפנאי לעיין בשריותא דהאי אתתא וכו', וכיון שראה שנמשכו ימי הענון יותר מדי הקיל מעליו עולה והשליכה עלי, לכן קמתי בע"ה, ובגביות עדות אחרת (שם סי' נ"ב) בהיותו כבר בקראקא, כתוב אך בלתי מבורר, תחתה הפרט שנת תיו, ואולי נתקבל עוד שמה לפני שנת תיו, יהיה איך שיהיה זאת ראינו אף שלא היה שמה רק שנים מעטות, כשמונה שנה, הרביץ תורה הרבה בתוכה, ותיקן תקנות נכונות כפי יד חכמתו הטובה עליו, גם העמיד תלמידים הרבה שלא פסקה מהם תורה, וגם למוסר העיר אוזן שומעיו, כי תעודתו גם כן היתה לדרוש ברבים דברי אגדה המושכים את הלב, כי מלא גם בזה מקום הגאון בעל מג"ע ההולך לפניו, (ולראיה שלא היה אב"ד כאשר כתבו רבים עליו רק ר"י כההולך לפניו, שבספר עמק המלך (אמשטרדם ת'ז) נמצאו שתי הסכמות אחת מאתו ובראשה כתוב: הסכמת הגאון מוהרר יהושיע גר"ז ר"מ ור"ב מ"צ דק"ק קראקא", והשנית מהגאון בעל תום' יו"ט, והכתוב בראשה: הסכמת האב"ד הגאון מהו' ליפמן"). ואף כי ספרי דרשה כאלה ביחוד לא נמצאו ממנו, הנה במקומות מספר מספרו מניני שלמה, ימצא הקורא זעיר שם נרנרים נחמדים ומתוקים על הדרך הנהוג אז, ושם (שבת לדף נ"ה) כתב: וכבר דרשתי ברבים לפרש הרבה פסוקים כמין חומר ע"ר זה', כה היה כעומד על המצפה, וישמור משמרתו משמרת הקודש, את כל דבריו בלכל במועצות ודעת, עד אשר קראו אלהים ויאמר אליו: עלה אלי ההרה והחזק בנועמי ולשבוע נעימות נצח בשנת ארבע מאות ושמונה לאלף הששי, עוד לפני מלואת לו ששים שנה, ולימי השיבה לא הגיע; כי כן למדתי

מדבריו בתשובתו להגאון בעל הב"ח (שו"ת ב"ח החדשות סי' ג'): חוץ מה שראיתי בימי בתרותי בלובלין בימי הגאון האלוף מ"ו מהו' מאיר זכר צדיק לברכה", כי הנה ידענו שהגאון מהר"ם לא בא ללובלין פעם שנית לפני שנת שע"ג (ראה למעלה בקורות חייו), שרק אז למד אצלו הגאון מהר"י, כי מן הנמנע להניח שלמד אצלו עוד בטרם בא לקראקא, והוא לפני שנת שמ"ז, שאז נהיה מוכרחים להמשיך ימי חייו לזקנה מופלגת אשר לא היתה נעלמה מאתנו; וכן נניח איפוא שלמד אצלו מיד בראשית בואו לובלינה, והוא שנת שע"ג, והיה אז לכל היותר סביב לשנת העשרים, שיצדקו דבריו שכתב: בימי בחרותי", ונולד א"כ סביב לשנת שנ"ג, והיו ימי חייו דק לערך נ"ה שנה, או שנה ושנתיים יותר (בתשובותיו (ח"ב סי' נ"ט) נמצאה טעות הדפוס בג"ע הב'ד מעיר ליבען בנ' אלול תל"ב", וצ"ל תב'ל ור"ל ת"ב לפ"ק). ובעצם ימיו בא בשם תפארת אלי קבר.

ואלה המה מספר ספריו וחיבוריו אשר השאיר אחריו ברכה לתפארת עולם ולזכרון נצח:

א) **מגיני שלמה**, פלפולים על רוב מסכתות התלמוד, והוא מגן וצינה לרבינו שלמה יצחקי להציל מקושיות רבותינו בעלי התוס' ז"ל אשר הקשו על פירושיו, פלפולים נחמדים בחריפות עצומה וסברות ישרות, נדפס ע"י נכדו הרב מהו' אליקים געץ בעיר אמשטרדם בשנת תע"ד.

ב) **פני יהושיע** חלק ראשון משאלות ותשובות על סדר ארבעה טורים, והנה יקרות מאוד באיכותן לכל אשר יצמא לדבר ה' זו הלכה, נדפס גם הוא ע"י נכדו הנ"ל בעיר הנ"ל בשנת תע"ה.

ג) **פני יהושיע** חלק שני משאלות ותשובות וגם הנה על ארבעה טורים מסודרות, וגדול יותר מכפלים בכמותו מהחלק הראשון, היה נמצא בכ"י בתוך עקר הספרים של הגאון מהר"ז מרגליות ז"ל ונדפסו אח"כ בעיר לבוב בשנת תר"ך, ונספח אליהן גם תשובות החלק הראשון.

ד) מלבד התשובות ההן נמצאו מאתו עוד **תשובות נפרדות** בספרי מחברים אחרים (ב) בס' בית אפרים למהר"ז מרגליות שהעתיק מתוך החלק הנ' החיה בידו בכ"י, ג) בשו"ת הגאונים בתראי הנדפס ע"י הרב מהו' אריה ליב בנו חתנו של הגאון בעל הט"ז בעיר מורקא. נ)

בשו"ת ב"ח הישנות . ד) בשו"ת ב"ח החדשות . ה) בספר גבורות אנשים להג"מ מאיר כ"ץ ובנו הגאון בעל הש"ך , התשובות ההן ערך הג' מהר"י אל הג"מ מאיר ולא נמצאו בתוך שו"ת פ"י . ו) בקונט"ס התשובית אשר בסוף ס' סדר גיטין להגאון מהר"א שרענציל (ראה בס' ט"ב ג'יטין למהר"י מרגליות שמית נשים אות ט"ת סק"ד , אות קי"ף סק"ד , שמות עירות סק"ד) ולא נדפסו כי גם דס"ג למהר"א ישנו בכ"י .

ד) **ביאור** לספר עשרה מאמרות להרמ"ע מפאנו ע"ד הקבלה , בו שלטו ידי זרים , כי הניע ליד איש ביעל ועשה בו כרצונו , והדפיסו על שמו (ראה בהקדמת נכדו למגיני שלמה ופ"י) . ובסה"ד (בשמות הספרים) נזכרו שני פירושים נדפסים על ספר עשרה מאמרות , אחד נקרא בשם יואל משה מר' משה ב"ר שלמה הלוי נדפס בשנת ת"ט , והשני פ' נפל"א יד יהודא ולא זכר שם המחבר . וכנראה לאחד משני פירושים האלה כוין נכדו , והמעיין בם אולי ימצא בתוכם עוד רושם מחברם האמתי .

אלה הם הספרים הנדפסים והנמצאים בידינו . ומלבדם חבר עוד ספרים אחדים אשר נאבדו מאתנו , כי רק בתוך תשובותיו מצאנו זכרם , ואלה הם :

ו) ספר לכרך וללבן כל השיטות התמורות בעניני חזקה בפלפול עצום כדרכו (ראה פ"י ח"ב ס' נ"ט) .

ז) **השגות גדולות** על ראשונים ואחרונים אשר שנו ברואה באיזה דין , לשפוט בלי משא פנים , לגדול כנדלו ולקטן לפי קטנו (ראה שם ושם ס' נ"ב) .

ח) חיבור על סוגיות חמורות בתלמוד בדיני ממונות (ראה שם ח"ב ס' צ"ט) .

מלבד החיבורים האלה כתב נכדו הרב מהר' אליקים (בהקדמת ס' מג"ש) כי היה ביד כמה מתל.ידיו „כמה מאות ניירות בנגלה ובנסתר", אשר גם במו שלטו ידי זרים, גנבו כחשו, גם שמו בכליהם ; ואולי בתוך הכתבים שנפלו לידם היו גם החיבורים אשר זכרנו באחרונה , ולא נודע מהם מאומה גם לנכדו ההוא אשר הדפיס את ספריו הנודעים לנו . ובספרו מגיני שלמה זכר הגאון פעמים מספר את קונטרסיו (ראה שם לספחים

דף ס"ז, לשבת דף ע"ד, לכתובות דף ל"ב, שם דף ע"ו, ועיד שם דף פ"א) אשר גם הכונתם לא נידעה לנו.

י"ד). מו"ה יום טוב ליפמן העליר

אחרי עברו שנים אחדות מיום עזב הגאון מהו' יואל יפה בעל הב"ח ארץ נשיה נבחר הגאון מהו' יו"ט ליפמן העליר (בעל תוספות יו"ט) לרב אב"ד על מקומו. מתולדות חייו נודעו לנו דברים אלה:

הרב מהו' יום טוב ליפמן נולד לאביו מהו' נתן בן הרב מהו' משה וואלערשטיין הלוי העליר בשנת של"ט לאלף הששי (1579 למספרם) (סוף דבר לספרו תוספות יום טוב) באו"ץ אשכנז (תוספות יום טוב כלאים פ"ט מ"ו) בעיר וואלערשטיין (כן חתם עצמו בהקדמתו לספרו צורת הבית: מק"ק וואלערשטיין עיר מולדתי", ויתכן כי על שם עיר הואת אשר בתוכה נרו אביו ואבי אביו נקראה משפחתו בשם זה. אבל שמה האמיתי היה העליר, ומכל זאת לא ידע החכם הר"ר שמעון האק כותב ההערות לספר גל עד, והחכם לאוו (המפתח עמוד ר"פ) כתב בטעות שנולד בעיר פראג ע"י"ש). וימת אביו בן שמונה עשרה שנה בטרם ראה עוד את בנו האור עולם יוצא לאור עולם, כי אשתו הרתה ובימים לא כבירים אחרי מותו נולד בנו יום טוב המדובר, וגתגדל על ב"כי אבי אביו הר"ר מהו' משה וואלערשטיין "אשר שמו נודע בישראל וביהודה" (הקדמתו לספר מעדני יום טוב ח"א). ומחשב אז בימין לאחד מגדולי הדור, גם אחר כך כמאה שנה ויחרין, כתבו עליו בהקדמת המוציא לאור ילקוט שמעוני (פפד"מ תס"ט) הגאון האשל הגדול כמהורר משה הלוי העליר וולערשטיין, וכתוב על מצבתו שהיה רב על כל מדינות אשכנז" בשנת שנ"ז בהיותו בן שמונה עשרה שנה, נבחר בעיר ואם בישראל פראג בירת ארץ בעהמן לאחד מדייני העיר, וכה נבחר שמה שנה שנה עד שנת שפ"ד כי בשנה ההיא נתקבל לאב"ד בעיר ניקלשבורג. ואחרי עברו רק כששה ירחים נתקבל לאב"ד בעיר המלוכה ווינא, אשר היה שמה עד שנת שפ"ז. שמה הוציא לפעולת אדם מחשבה יקרה מאוד, כי בהיות אז החוק בעיר המלוכה לבל ידורו היהודים במקום מיוחד להם לבדם רק נפוצו לכל רוח זה בכה וזה בכה, ועל פי השתדלותו נתנה להם אז את

המגרש לעאפאלדשטאדט למקום מגורתם, ולהיודע מצב היהודים בימים ההם בעיר ווינא, לא נכהד רב טוב הצפון בתוק הזה. (כתבתי זאת עפ"י הח' האק בהערותיו לספר גל עד (עמוד ס"ה), ואנכי אמנם לא ידעתי את המקור אשר ממנה שאב זאת, כי החכם וואלף בספרו היהודים בלעאפאלדשטאדט (דיא יודען אין דער לעאפאלדשטאדט) עמוד י"ח, כפי אשר הביא משמו המבקר את הספר הנ"ז (פראנקלס מאנאטשריפט חלק י"ג עמוד תט"ז) בדברו שמה אודות הרבנים אשר היו אב"ד לעדת היהודים בווינא בעת שבתם בתוך הלעאפאלדשטאדט, ואשר בראשם חשב את הגאון מהו' יו"ט ליפמן, לא הזכיר מאומה מזה שכתב הח' האק, ולוא השב כן הח' וואלף היה שמה המקום היותר נכון לדבר מזה. אך אולי הוא מזכיר זאת במקום אחר מספרו זה ואנכי לא ידעתי. כי אין הספר תחת ידי, אמנם גם החכם גרעץ בספרו קורות היהודים (ח"י עמוד מ"ב) בהזכירו דבר זה כי הקיסר נתן את המנרש הלזה ליהודים לגור בתוכו, לא זכר גם הוא מאומה, שהיתה בהשתדלות הגאון בעל תוס' יו"ט, אשר שמה למטה מזה מדבר ממנו. ואם אמנם את הדבר היקר הזה לא הוציא לפעולת אדם, הנה לא לשוא בח"והו עדת ווינא אלוף לראשה, כי רב טוב פעל להם בימים מספר אשר היה בתוכם, וגם תקנות העדה, אשר לא היה להם מרם בואו שעריה, רק מידו זאת להם לנחלה (ראה גרעץ שם עמוד מ"ד); ולאות תודתם אשר רחש לו לבם, עד נאמן הנה השתדלותם הרבה והנמרצה אשר השתדלו בעבורו בעת צרתו). בפורים שנת שפ"ו נבחר משם לאב"ד בהעיר אשר היה בתוכה לפנים אחד מרייניה עשרים ושבע שנה, היא עיר פראג, וישב אליה אחרי אשר רק כשלש שנה העתיק מושבו ממנה, ואחרי עברו ששה ימים נבחר שמה גם לראש ישיבה, זמן לא כביר אחרי כן בשנת שפ"ט קרהו אסון נורא, כי הלשינו אותו אויביו לפני הקיסר, באמרם שכתב בספרו מעדני מלך דברים רבים נגד דת הנוצרית. הסיבה הראשית להלשנתו היתה, כי הרי"ט בהיותו ראש היהודים בפראג, נאלץ למרות רוחו לשבת בראש האסיפה (קאמיסיאן) אשר נבחרה בפקודת הקיסר, להשים חלוקת המסים אשר העמים אז על קהלות היהודים בארץ בעהמן כארבעים אלף כסף (בעת מלחמת השלשים שנה), על פרטי הקהלות, ועל היחידים בעיר פראג, אלה אשר רחם לא היתה נוחה מדרך החלוקה, וילונו עליו לאמר כי חסה עינו על עשירי

העדה , והכביד רוב המסים על שכם העם אשר לא תשיג ידם . וכאשר הוכיח אותם באמרי פיו בדרשותיו על מעשיהם , הלשינו אותו ויביאו עליו אסון גורא, והפקודה באה מעיר המלוכה להביאהו שמה אסור באזיקים , רק ברוב השתדלות ראשי העדה , ומרוב יקיתו גם בעיני השרים , בעלי הפקודות בעיר , עלתה בידם להביאהו שמה לא בדרך אי־כבוד ויתנו ערובתם נראה גרעץ שם). ויהי בבואו שמה לעיר המלוכה ווינא , בירח תמוז שפ"ש , ויותן אל בית הסוהר , אשר ישב בתוכו אֲבֵל וַמַשְׁמִים כארבעים יום עד כ"ח מנחם , החודש אשר נחם גם אותו מעט מצרותיו , כי יצא אז לחפשי בהשתדלות אוהביו הרבים בעיר המלוכה , ובבחיר כסף פדיום עשרת אלפים כסף , אשר אספו מיודעיו ביגיעה לא מצמה בעדו , ובתוכם היה גם יתר הפליטה מכל רכושו הנאבד ממנו בענין רע בימי המצוקה האלה . גם את משמרת כהונתו אבד בעת ההיא , כי צוה עליו הקיסר בחמתו לבל יתמהמה עוד בכל ארצות מלכותו , ויסופר לדור את אשר צוה אז בעת ההיא אל בניו ואל כל בני משפחתו , לעשות את היום אשר הציל אותו אלהים מכף שונאיו יום משתה ושמחה לדורותם , כבימי זפורים אשר הציל ה' את עבדיו זרע ישראל מחרב העריצים מבקשי נפשם . וכפי הנודע היום מנינו ונכדיו עוד היום עושים כן כאשר קבלו אבותם אז מצות אבותם , וחוגגים את היום הזה ברוב עונג ופאר (ראה בס' אזרח רענן עמוד כ"ב . את כל פרשת הדברים האלה כתב אז על ספר לבל ישכח מפי זרעו , ויקרא את שמו „מגילת איבה" .

בשנת שצ"א נתקבל לרב אב"ד בעיר נעמרוב אשר בארץ פולין . ויסע שמה בששון ובשמחת לב , (בספרו תוספות יו"ט (פאה פ"ו מ"ח) כתב : והנה זכני הש"י כאשר עשיתי מהדורות האחרונות כשהייתי יושב בישיבה בק"ק נעמרוב הגדולה בארץ רוסיא אחרי ימי עניי ומרודי") , ואחרי עברו שלשת שנה , נכחר לאב"ד בעיר לאדמיר , בשנת שצ"ד . ויבוא שמה . אולם לדאבון נפשו גם שם לא מצא מנוח ונופש מתגרת יד הנסיון האכזר אשר עשה חוזה לסרר את חייו , וגם עתה הכהו בשבט עברתו , כי ליקרת רוחו וטהרת מחשבותיו , הבט אל האין והעמל הנעשה אז בקהלות פולין בנוגע להשגת משרת הרבנות , לא יוכל , כי כביכו

קדם בבית שני , אשר במחיר כסף וזהב קנו אז את הכהונה הגדולה במחיר , כן נהגו גם המה לבשתם , לעשות את משרת הרבנות למסחר וקנין , אשר כל המרבה לדת במחירה לו תפול למנה . והוא לרוב שנאתו את הדבר הנמאס הזה , השתדל בכל עוז באסיפות הרבנים ההיו אז גם במדינת ליטא , אזה פעמים בשנה , לשרש אחרי המנהג הרע הזה ולעשותו כלה . וככל שוחרי טוב ותושיה בכל זמן ועדן , משך עליו גם הוא משטמה

ורואה מאלה מנגדיו אשר נגע הדבר עד לבם , וילשינו אותו אל המשלה , עד אשר נפקד אז עליו בפקדה נמרצה לעזוב את כסאו ואת העיר ללכת לגור באשר ימצא מנוח . אמנם אלהים הטוב אשר לא יתן מוט לצדיק , פקח את עין השופטים אשר עמדו למעוז האמת , ויוציאו לאור משפטו וצדקתו לעין השמש , ואשר לזאת הורשה לו לשוב אל עיר לאדמיר ולגור שמה כבראשונה .

אחרי עברו כעשר שנה נבחר לאב"ד ורב בעיר קראקא , ויסע מלאדמיר ויבוא לקראקא בכ"ח מרחשון שנת ת"ר (רוב הדברים הבאים עד פה מספר מגילת אינה נלקחו) ויסע פה אהלו אוהל תורה , עד אשר נאסף אל עמיו בחודש אלול שנת ת"ר , ובעת חליו , לפני האספו הוסיפו על שמו כנהוג את השמות גרשון וישאול , אשר בשום ספר מספריו , רק על מצבת קבורתו , לא נמצא זכרם .

מרבותיו הנודעים המה : הגאון מהר"ל מפראג ז"ל , אשר יכירנו לרוב בספריו ; וערבו עלי מאוד דברי הגאון שי"ר שישב גם הוא על כס הפארתו בפראג , אשר כתב במכתבו שבראש ספר גל עד , ולכן ראיתי להעתיקם פה : אולם גולם לא היה מציר כפו של רבינו יהודא ז"ל, ולא בו הראה חכמתו הגדולה כי אם בחלופו בחכם גדול וגאון הפארת ישראל , הוא תלמידו הרב בעל תוס' יו"ט אשר הלך בכל דרכיו ולא מש מנתיבותיו, כן ביושר שכל נפלא בהלכות המשנה והתלמוד , וכן בלימודי חכמות שונות , ומוסר השכל , כאשר נודע לכל מבין בספריו" עכ"ל ; משנהו היה הג"מ יעקב גינצבורג אשר היה אב"ד ורב בעיר פרידלאנד (לחם הסודות ברכות פ"ה אות י"ו , מעדני מלך שם פ"ז את ס"ז , תוס' י"ט גדה פ"ה מ"ג) .

כבר העתקנו עליו את משפט הג"מ שי"ר , שהעיר על הלכו בכל דרכי מורו הגדול מהר"ל מפראג , גם בזה שלא השליך את החכמות החצונות אחרי גיוו , ולדעתנו , אשר אמנם אחשב שכמעט למותר הוא להעיר את הקוראים עליה , כי בזה יהרה היתה אתו בכמות ידעותיו על

מורו ומלבד רוב חכמתו ובקיאותו בתלמוד ופוסקים, כאשר יורו לנו ספריו הרבים, ומי לא ידע בכל אלה? הנה בחכמת החשבון וההנדסה היתה לו יד ושם. כאשר נראה ממקומות לא מעטות מספרו תוס' יו"ט, ולא רק מתלמד (דילעטאנט) אך חכם ובקי גדול ראוי להוראה לתלמידים, היה בה, וכפי דעתי, גם בשפות זרות, מלבד שפת עברית, אשר בה היה מהיר מאוד, כי כל ספריו על טהרת הלשון וברכי ההגיון נכתבו, ואשכנזית, בקי היה, וכה נראהו מזכיר כי קרא את ספר היוסיפון לרומיים, לא יוסיפון המקור שנמצא בעברית, מלחמותיו (תוספות יו"ט שקלים פ"ג מ"ג, דברי המודות הלכות ערלה אות ל"ד, ושמה הוסיף: דפוס שטראסבורג רס"ד), גם קרא את ספרי המכבים בשפת נכר (תוס' יו"ט מגילה פ"ג מ"ו). ומדרכו היה להפש באמתחת הכמת הטבע אשר גם הוא לא זרה היתה אצלו, למצוא בעזרתה כיד ה' הטובה עליו, טעם ויסוד לדברי חז"ל הנעלמים מאתנו, ככה הביא (מעדני יו"ט ברכות פ"א אות ז') טעם נכון ויקר על מאמרם כל הנותן משהו בין צפון לדרום היך ליה בנים זכרים, עפ"י דעת חכמי הטבע עי"ש. ולא היה בוש ופלצות לא בעתותו, לפרש רוב הנפלאות היוצאות מגדרי הטבע, שנזכרו בספרי התלמוד, כדרך רוב הגאונים הקדמונים, כי לא נאמרו להאמין בם שנעשו באמת כפי הנראה משטחיות לשונם, רק היה במראה החלום בשעיפים מחזיונות לילה, כאשר נודעים דברי הר"ח על עובדא דתנור עכנאי ופלאות רבה בר נחמני, וכנודע שנם רבותינו הגדולים הרי"ף הרמב"ם והריטב"א וכו', דרכו בדרך סלולה זה, כידוע לכל משכיל דורש האמת; באורח זה דרך גם נאוננו, ומפרש עובדא דהאי גברא דקא הוה מצלי אחורי ביהכ"נ דברכות ו' ע"ב) שלא בהקיץ רק בחלום היתה, כי על עון קל כזה לא העיר אליהו כל חמתו לשפוך דם (מעדני מלך שם) כאשר כבר העיר בצדק החכם המנוח ר"ש בר אך (שביבי עולם אפריקא דף נ"ה).

פעמים רבות העיר ומצא את המקור לדברי הרמב"ם בספרו הנ"ל, מקום אשר נושא כליו הגדול לא העיר מקורו, כאשר נראה גם בספרו תוס' יו"ט במקומות רבות. וראוי להעיר על אשר מובא משמו בספר ברכת הזבח (ערכין ל"ג) וז"ל: רש"י ד"ה גם יהודא שת קציר לך, קציר קצין, דנון מתחלפת בריש כדכתיב נבוכדנאצר נבוכדראצר, ולפי זה יובן התרגום במשלי סי"ו על פסוק יד אל נמלה עצל, אשר אין לה קצין שוטר ומתרגמינן, דלית לה חצדא, ורבים מהמעיינים לא הבינו פירושו, ושמעתי שהרב בעל תוס' יו"ט אמר שהתרגום היה לו גירסא בפסוק אין לת קציר בריש והוא דוחק" עכ"ל הצריך לעיוננו; על דבר זה הרבו המבקרים בימינו מאמריהם, והנה כבר קדמם הגאון בעין בקיאת ביסוד המחותיהם, ואפונה מאד לוא היה דבר זה נגלה לאחד מגדולי זמנו, אם היה חפצי כ"כ להשמיעו על דל שפתיו, והוא לא ידע חתת, כאשר

גם דבריו (תוס' יו"ט נזיר פ"ה מ"ה) הנובעים ממקור נאמן ועין הודרת, ונאמרים שמה באמת וצדק, מתכונתו זאת נבעו, וראוי אל כל קורא להעיד אונן עליהם הלא כה המה: ונתקיימו דבריו (של הרמב"ם, ופה נשתמש בלשון נופל על לשון, כי במשנה שם שעליהם יסובו דברי הרמב"ם, נזכר ג"כ הלשון: נתקיימו דבריו) אעפ"י שבנמ' לא פירשו כן, הואיל ולענין דינא לא נפקא מינה ולא מידי, הרשות נתונה לפרש, שאין אני רואה הפרש בין פירוש המשנה לפירוש המקרא, שהרשות נתונה, לפרש במקראות כאשר עינינו הרואות חבורי הפירושים שמימות הגמ', אלא שצריך שלא יכריע ויפרש שום דין שיהא סותר דעת בעלי הגמרא", עכ"ל הנחמד; בוא וראה חפשיות רוחו ומחשבותיו, שאחרי מאתים שנה כאשר חפץ הנאון שי"ר לעשות כזאת, היה עוד לבו נוקפו, עד שהביא את גאיננו למעוז לו, ראה בהקדמתו לספרו ערך מלים (כפי הרשום בזכרוני כי אין הספר עתה ת"י) גם במכתבו אשר בכרם חמד (חוברת ה' עמוד ק"ע וח"ו עמוד קל"ב).

מרוב אהבתו אל האמת גם מחיבתו היתירה אל הקורא את ספריו, לבלתי העלים ממנו כל דבר אשר יקר היה בעיניו, חנף לא ידע, ויזכיר לתהלה את הספר היקר מאור עינים להמבקר הגדול ז"ל רבי עזריה מן האדומים (תוס' יו"ט מנחות פ"י מ"ג) בענין צדוקים וביתוסים, מה שכתב האדומי בזה (אמרי בינה פ"ג) ולא חש לזה כי מורו הגדול, והנכבר מאוד בעיניו, אשר בכבודו תמיד יתימר, הוא הר"ר לוי בן בצלאל (מהר"ל מפראג) החרים את הספר מאור עינים עם מחברו יחדו, מאשר לפי דעתו ימצאון בתוכו דברים אשר לא כדת של תורה (ראה בספרו באר הגולה דף י"ח ומ"ב, נצח ישראל דף ט' ויוד), בכל זאת בידעו נאמנה כי לא דבר ריק היא דעת האדומי, ודבריו לא כזורע לרוח הנה, וכי לא כצעקתה הבאה עליו מרבו ומיתר הגדולים מנגדיו (הר"י קארו ז"ל והר"ש אלשיך) עשה כלה, לא הכחיד זכרונו תחת לשונו וירמוז באצבעותיו כמורה דרך אל הקורא, לחפש אחרי ספר זה, כי ימצא בו מעדנים לנפשו, כחוק החכמים האמתיים השמים את המאמר הנוכחי נר לרגלם: אהוב אריסטו אהוב אפלטון, והאמת יותר מכולם (בעל המאור) וראה מש"כ החכם צונץ (כרם חמד ח"ה עמוד קמ"ה) ובהקדמת ההכם ר"ד קאסטעל (עמוד VIII.) למאור עינים דפוס ווילנא. והיתה אצלו עת גם לכנס אל לבו, ולהעלים מאת הקורא, דברים אשר לא לעזר ולא להועיל, רק לחפות על אחד הקדמונים אשר לא כן, ומזה נראה כבראי מוצק את תכונתו היקרה והנעלה, כי בהביאו (תוס' יו"ט יומא פ"ב מ"ב) את דברי הרמב"ן בספר המלחמות, השמיט את הדברים זרים ומרים שפלטה קולמסו שמה נגד בעל המאור, ונצר על דל שפתיו להיות כוסה קלון ערום, וחם על כבוד מכובדים, באשר העיר בצדק החכם ר"ש בלאך ז"ל

בהערותיו לתולדות רש"י (הערה ל"ה), קרא שמה את דבריו היקרים והנעימים ותמצא לנפשך נועם:

ואף כי הוקיר את ספר הזוהר ואחריו את חכמת הקבלה מאוד, כאשר הוא מזכיר דבריו בספרו מעדני מלך למכביר, ולפעמים פלפל בדבריו (ראה לדוגמא ברכות ס"ב אות ז'), בכל זאת, במה שנוגע להלכה, דרכו היתה כדרך רוב הגדולים שזכרנו, שלא לשאול בעצת חכמת הקבלה, וידיעת הסודות לא תחליף אף לא תמיר בלבוש הדינים הנעלמים", אף כי היה מארץ אשכנז „ארץ מכורת הסודות ודברים הנעלמים", וכתב פעם (מעדני יו"ט ברכות פ"א אות י"ב): ולבעלי הקבלה טעמים אחרים בכל זה, ואין לנו בחיבור שעל הש"ס שום עסק בנסתרות", וכזה כתב גם בם' לחם חמודות (שם פ"ה בסופו, ומעדני יו"ט שם פ"ה אות י"ו, ד"ת שם פ"ח אות כ"ב, ושם פ"ט אות ע"ז, ושם חולין פ"ח אות כ"ג) ראה נא שמה בכל מקומות האלה; ובמקום אחר (תום' י"ט אבות פ"ב מ"ו) כתב: כי כמו שאין המקרא יוצא מידי פשוטו, כך אין המשנה יוצאת מידי משמעה המובן לכל". ומסגנון לשונו במקום אחר נלמוד שאא היה מהיר בה, הלא כה דבריו (בהסכמתו לס' עמק המ"ך, הוא ספר קבליי נדפס באמשטרדם ת"ז) מחלוקת ישנה היא בין חכמי דורות שלפנינו אם לדרוש ברבים סודות הקבלה או לא, זולתי ענין הנלעולים שאף שבתשובה להגאון ז"ל בן חביב אוסר לדרוש ברבים בהן, אך ראיתי להחכם השלם מהו' יצחק אברבנאל בם' כי תצא בפירושו על החומש, שם אומר שהרבה מן הפילוסופים הקדמונים של חכמי יון ע"ם חקירתם במבעיות המציאו ענין הגלגול, לזה יש לומר שאינו בכלל שאר סודות הקבלה וראוי לגלות אותם, ע"כ בראותי הספר וכו'", ויותר טוב היה עושה המחבר ספר עמ"ה לדעתי, אם לא היה מדפיס דברים אלה בראש ספרו, כי עלובה עיסה וכו'. ואין להתפלא ג"כ אם דעתו היתה כדעת כל החכמים לפניו, שהפיטן הקלירי, היה בימי התנאים (מעדני יו"ט ברכות פ"ה אות כ"א), ואולי מטעם זה הליץ גם בעד כל הפייטנים, והשיב על הרמב"ם ששחק והתלוצץ עליהם מאוד בספרו המורה, על כי מרבים המה בתוארים היוביים לאדון כל, והוא ז"ל, לקח אותם תחת צל כנפיו לגונן עליהם באברת תבונתו הרבה (ראה מעדני יו"ט ברכות פ"ה אות י"ו) עי"ש דברים יקרים ונחמדים מיוסדים על עומק דברי הפילוסופים בענין תוארי הש"י חיובים או שוללים, כתובים בתואר פילוסופי, אשר לא נקוה לשמוע אותנה מפי תורני היותר גדול, אם לא ממנו אשר קרא ושנה את כל ספרי התוקרים העברים בפילוסופית הדת ואשר את כלהם הנהו מזכיר בספריו (האמונות והדעות לר"ס גאון, המורה לצדקה, אור ה' לר' הסראי קרשקש, הכוזרי, העקידה, אברבנאל, ספרי הרלב"ג וכו' וכו') את כל אלה ידעה נפשו ומזכירם פעמים רבות בספריו. אמנם גם

בזה נראה במואה בהיר את אמונת רוחו והפשיות מחשבותיו, אשר לא העלימם בשום פעם מקיראי ספריו, כי בכל התנצלותו בער הפיוטנים ופיוטיהם גנה את המעתירים דבריהם ומרבים בתפלותיהם, השמים עול כבד על היוצר כל לשמוע ולהקשיב מפיהם את הנה והמולה וכל העולה על רוחם (דברי חמודות ברכות פ"ט איה פ"ד), ולא למיתר יהיה להעתיק פה את קצות דבריו שמה הנאמרים בצדק: אכל בשתים אני קורא תגר עליהם, הא' מפני שמרבים בעניינים הרבה הרי הוא כעול על רובא דרובא וממעטים הכונה ואין זה נכון כי ט"ב מעט בכונה וכו', והשנית על פי שיש לו לב להבין ולהמיד, שנראה לי כי טוב לו תורת ה' ללמוד ולהבין, ויהיה די לו בתפילות התיבות מאנשי כנסת הגדולה וכו' ובמקום שאר התחנונים והקרבנות ילמוד", עכ"ל הנחמד.

מכבודו ויקרתו הרבה בקרב חכמי ישרון בימיו, יש להתבונן גם מזאת, אשר הרב המדקדק הפילוסוף המפורסם מ' שמואל ארקולסי מארץ איטליה בעל ספר ערגות הבושם, כבדהו מאוד בשלחו אליו את מהדורותיו לספרו ההוא אשר עשה, למנחה, אף כי רב המרחק ביניהם (חוס' יו"ט תמיר סוף פ"ז, ועי"ש דברים נחמדים על אודות התואר חי העולמים), ודגאון מהו' מנחם בעל צמח צדק (ס' י"ר) העיד עליו שהיה יורע מנהגן של ישראל כמעט בכל תפוצותיהם", ומזכירו הרב בעל שם הגדולים; ועל מותו כתב הגאין מהו' טשה זכות קינה נמרצה (ראה קורות היהודים להחי' גרעץ ח"י עמוד מ"ב). ובכל אלה לא לבש גאה כי גאה ונאון שנאה נפשו, ויפקח עיניו להורות מוסר וזרך ישר גם לנשים, ובעבורנה העתיק את ספר המוסר הנקרא אורחות חיים לשפת יהודית אשכנזית, גם כתב למענן ספר ברית מלח בשפה הנזכרת, להורותן דיני מליחת בשר, ואת הראשון הדפיס בעצמו, גם השני נדפס זמן כפיר אחרי מותו (ראה הלאה במספר ספריו אות ז' ואות י"ח). ועם הגאון מוה' מרדכי יפה בעל הלבושים אשר היה לפניו, היה לו בספרו מעדני מלך, ולפעמים גם בס' חוס' יו"ט, גם בחיבור מיוחד הכולל השנות שכתב נגדו, וקראו: מלבושי יו"ט (ראה במספר ספריו) תוכחת מגולה מאהבה מסותרת, כאשר תראה בכל ספר מעדני יו"ט ועל המעט גם בחוס' יו"ט הוא מזכיר את דעותיו, וסותר אותן במועצות ודעת.

כפי הנראה שתי נשים היו לו, הראשונה היתה בת הגביר מהורר אהרן אשכנזי ראש בית החולים בעיר פראג (גל עד עמוד ס"ז), והשנית שמה היה רחל, אשר הנ"מ פנחס הורוויץ גיסו של רבינו הרמ"א היה דודה. ויברכהו אלהים בפרי בטן, ויהי לו בנים ארבעה גם בנות חמשה, ואלה שמית ארבעת בניו האלופים אשר את כלהם הוא מזכיר בספריו, ומביא משמם דברי תורה אשר העירו את אזנו; הבכור האלוף מהו' משה מפראג, נזכר (חוס' יו"ט עוקצים פ"ג מי"ב) משנהו האלוף מהו' שמואל

שרד בנעמרוב (שם ברכות פ"ב מ"א). השלישי הכי נכבד הגאון האלוף מהו' אברהם, הקדם במעלה, אשר הגיה בילדותו את ספר מעדני יו"ט ונולד בפראג בשנת שע"ה (חתימה לספר מעדני מלך). ואיתו יוכיר בספרי לתהלה ותפארת לרוב (שם פאה פ"ו מ"ב, כלאים פ"ג מ"א, מעשר שני פ"ה מ"ו, שבת פ"ז מ"ב, שם ושם מ"ד, סוטה פ"ט מ"א, מנחות פ"ז מ"ג), ובמקום אחד (סוטה פ"ט מ"א) כותב עליו כי הוא מחבר פי' ירושלמי, ויגר בעיר לובלין, הרביעי האלוף מהו' לוי בבריסק (שם מקואות פ"ט מ"ג) אשר מת על פני אביו. בסוף ספר פלפלא חריפתא כתוב: גם יעמוד על הברכה יניק וחכים יהודה ליב בן הרב המחבר נר"ו, אשר נעשה לאביו סניף בהגהות הדפוס ויקרא בספר, הש"י יגדלהו ויזכהו לתורה ולחופה ולמע"א"; ועד עתה לא נודע לי עוד מי הוא זה בנו אשר בישם יהודה ליב יכונה, ולוא תהיה כוונתו על בנו הצעיר מארבעת בניו דוא מהו' לוי שזכרנו באחרונה, יפלא מאד, כי הלא ידענו שבנו האלוף מהו' אברהם אשר הוא השלישי מבניו, הגיה בילדותו את ספר מעדני מלך על סדר ברכות הנדפס בשנת שפ"ח ויהי אז בן שלש עשרה שנה, כי נולד בשנת שע"ה, ואיך יניח בנו מהו' לוי הצעיר מכל בניו, הנולד לכל היותר בשנת שע"ו בקובנן, את ספר פלפלא חריפתא הנדפס בשנת שע"ט, אשר היה אז לכל היותר בן שלש שנה, ומי יודע אם לא בין יונקי שדים אז חבלו עוד, כי מי יערב לנו שנולד רק שנה אחת אחרי לדת אחיו מהו' אברהם? רק אחד משני דברים יוכל להיות מפלט לנו מכובד הסליאה הזאת, או שנאמר כי כותב תולדותיו (יוצאי חלציו) החכם האק לא דקדק הרבה, אף כי חפץ לחישבם כפי סדר תולדותיהם, והאלוף מהו' לוי (או ליב) נילד שנים הרבה לפני הנ"ם אברהם, או אולי בן חמישי היה לו אשר לא נדענו. ואלה שמות חמשת בנותיו: מרת רחל אשת מהו' אהרן הלוי בן מהר"י קאפיל מעיר ווינא, (ברשימת המצבות להח' פראנקל [נומר צ"ב] נמצא כזה: פ"ט מ' ג חלה בת הגאון מהו' ליפמן סג"ל אשת כהר"ר אהרן סג"ל חשון שצ"ג", וכפי הנראה היא הנזכרת מאחנו בשם רחל, ודרה בעיר ווינא מקום מולדת אישה הר"ר אהרן; ויוכל להיות שהח' פראנקל תעה בהעתקתו אות נו"ן תמורת ריש; ובתו זאת היא מאשתו הראשונה, כי שמה דומה לשם אשתו השניה). חתנו זה היה נקרא אהרן מירלש (ראה בהקדמת המו"ל ילקוט שמעוני בפר"א תס"ט). בתו השנית מ' ניסל אשת הר"ר זאב סראוועס; מרת רייזל אשת הרב מהו' יעקב יוסף הכהן ראש הישיבה בעיר טיריסק; מרת רבקה אשת הרב מהו' צבי הירש אשר מת בימי עלומיו בעיר קראקא, ונזכר גם הוא (חוס' יו"ט כלים פרק כ"ב מ"ר), וקצת מחידושיו נדפס בספר זרע ברך (ראה בהקדמת ספר הלזה ולמעלה בתולדות הגאון בעל מנ"ע). ומרת דאבריש אשת הר"ר שמואל בן מהו' יעקב בת

שבע בפראג (מגילת איבה). לפי מה שכתב בספר מצבת קודש (חובר ת ב' ציון כ"ט) גם את היה לו ושמו יוסף, אשר היה דיין וראש ישיבה בלבוב ומת בשנת תי"ט. והגאון הדרשן מהר' משה בן מהר' אברהם ממשפחת וולערשטיין הנפטר בשנת תי"ט בפראג (גל עד ציון צ"ט) היה ממשפחתו, או רק דומה אליו בשם כינויו אבל לא היה נכדו בן בנו מהו"ר משה בכורו, כי סדר הזמנים לא יסכימו לזה (ראה שמה ותדע האמת).

כבר זכרנו כי הוא בא לקראקא בשנת ת"ד, בהיות עוד הגאון בעל מגיני שלמה בחיים חיותו, ובהן פאר במשרת ראש הישיבה, וחיו יחדיו בשלום ובמישור כארבעה שנה, ונמצאה הסכמת שניהם יחד על ספר זרע ברך, ובמות הג"מ יהושיע בשנת ת"ח. נבחר הג"מ יום טוב לשבת גם על כסא ראש הישיבה, ולא עשו עיד ראשי העדה כמנהגם מני אז לבחור באיש אחר גדול הדור לראש ישיבה, רק נתנו שתי המשרות הנכבדות האלה על שכמו (כן כתוב באיזה הוצאות של ספר מגילת איבה אבל לא בכולן) והנסיבה לזאת כתבנו עפ"י ההשערה במבוא למחברתנו (אות נ'). והנה אף כי השתי משרות הנכבדות האלה היו כשש שנים, עד עת האספו אל אבותיו על שכמו, ובעד שתיהן בא על שכמו, הנה בכל זאת לא רב ועצום היה הרכוש והחיל אשר הניח לבניו אחריו, כאשר נראה מאשר כתב אודותיו הרב בעל ספר לקוטים בהקדמתו (בכורים שנת שנית עמוד י"ד): וסיפר לי הרב מהר' ישראל בשמת הרב בעל תוספות יו"ט לא הניח אחריו מעות לקנות לו תכריכין אף שהיה אב"ד בקראקא". ומי חכם ויבן את זאת? הלא על אשר פזר נתן לאביונים, ומלחמו ענים השביע, ודאגה לא שברה לבו למען הון ועושר יהיה בביתו, לכן עד נצח ינון שמו וצדקתו עומדת לעד! 49)

ספריו אשר הניח אחריו ברכה, אשר ערכם רב מאוד מאלפי זהב וכסף ואשר ישאירו את שמו לדור אחרון על עפר יקום ולזכרון עולם אלה הם:

א) **ביאור** לספר בחינת עולם (פראג שנ"ח, וראה בהערות התכם האק לס' גל עד עמוד ס"ח, שהוכיח במישור כי את הביאור הלזה חיבר הגאון מהר' יום טוב ליפמן בשחרות ימיו).

ב) **צורת הבית**, והיא צורת ביהמ"ק הנראה ליחזקאל בן בוזי, ומשאר כל מרות ואמות המקדש, פראג שס"ב (שפתי ישנים אות צ' נומר י"ח). החכם גרעץ (קורות היהודים ח"י עמוד מ"ב הערה ב') כתב כי חיבר גם ספר על מראה מרכבת יחזקאל, אשר לא נודע לי מאומה מספר כזה, ויותר נראה כי החכם גרעץ כתב זאת רק מזכרונו, ונתחלפו לו ספר צורת הבית הנזכר, אשר הוא על צורת ביהמ"ק הנראה לבן בוזי, בספר על מעשה מרכבה. ובהיותי אצל החכם הנ"ל שאלתי אותו על זה, אך לא ידע להשיבני דבר ברור, ואמר לי כי צריך חפוש אצלו.

ג) **הגהות** על ספר גבעת המורה לר' יוסף ב"ר יצחק הלוי, והוא השגות על ספר מורה נבוכים להרמב"ם ז"ל, פראג שע"ב (שם אות נ' נומר ט').

ד) **תוספות יום טוב**, ביאור לששה סדרי משנה נדפסו פעם ראשונה בעיר פראג שע"ד־שע"ז, ושנית בהוספות רבות מאתו קראקא ת"ד.

ה) **מעדני מלך ולחם חמודות** על האשר"י ממסכת ברכות והלכות קטנות נדפס בפראג, ויש גם על סדרי מועד נשים נזיקין כ"י (ש"י אות מ' נומר רל"ז 50).

ו) **מעדני מלך** חלק ד', ונקרא גם פלפלא חריפתא, והוא על סדר נזיקין, הגהות על האש"ר, וקיצור פסקי הרא"ש, פראג שע"ט שם ושם נומר רל"ח 51).

ז) העתקת ספר המוסר הנקרא **ארחות חיים** לשפת יהודית אשכנזית, פראג שפ"ו (הערות הח' האק לספר גל עד עמוד ס"ח).

ח) **דרוש** לפרשת חיי שרה אשר דרש בעיר ווינא אחרי הסרת מחלת החולי רע, פראג (שם ושם).

ט) **הגהות** על טור ובית יוסף אבן העזר, נדפסו בסוף חידושי הרשב"א (הרמב"ן) למסכת כתובות דפוס מיץ (שם הגדולים ח"ב אות ה' נומר י"ג).

י) **דרוש חדוש הלכנה**, בביאור הרבה מקראי קודש ומאמרי חז"ל הנפלאים בענין מיעוט הירח, נדפס ראשונה מתוך כ"י והועתק מספר גדול הכולל דרושים הרבה, ווילנא תרכ"ו.

כל אלה נדפסו, ויש ממנו גם כתבי יד:

י"א) **טוב טעם**, ביאור על ספר הבחיי, קצת בדרך הקבלה (גל עד עמוד ס"ח).

י"ב) **מרכושי יום טוב** הגהות והשגות על לבושי או"ח וא"ה (שפתי ישנים אות מ' נומר קע"א אוצר ספרי רד"א נומר תר"ט). וספר זה היה ביד הגאון בעל אליהו רבא, ופעמים רבות מזכירו בספרו.

י"ג) **דרכי הוראה** להורות דרך הנהגת הוראות איסור והיתר ופסקי דינים כשיש מחלוקת בין הפוסקים, כ"י בפראג (ש"י אות ד' נומר מ"ה). ומי כמוהו מורה, וכבר זכרנו עדות הגאון בעל צמח צדק עליו באמרו שהיה יודע מנהגן של ישראל בכל תפוצותיהם.

י"ד) **תורת האשם** ג' חלקים חיבור גדול על ספר תורת חטאת ג"כ כ"י בפראג (שם אות ת' נומר צ"ה).

ט"ו) **שאלות ותשובות** כ"י (שם אות ש' נומר ר'), ותשובות אחדות ממנו נדפסו בשו"ת הגאונים בתראי ובשו"ת צמח צדק.

ט"ז) **מעדני מלך** על סדרי מועד נשים ונזיקין כ"י (ראה למעלה אות ה').

י"ז **מגילת איכה**, הקורות אותו ע"י מלשינות אויביו ונתינתו אל בית הסוהר גם יציאתו לחפשי, נדפס זה לא כביר פעם ראשונה עם העתקה אשכנזית ע"י ר"מ קערנר ברסלויא תקצ"ו:

י"ח) **פרשת החודש** על הלכות קידוש החודש, הזכרו בתום' יו"ט (ראש השנה פ"א מ"ט, סנהדרין פ"א מ"ב). ומי יודע אם לא מתוך ספר זה נדפס הדרוש הידוע הלבנה (ראה למעלה אות יוד).

י"ט) **ברית מלח** דיני מליחת בשר בשבת יהודית אשכנזית שחיבר בעד הנשים, נדפס אח"כ באמשטרדם תע"ח (גל עד עמוד ס"ט).

מלבד כל אלה חבר עוד שתי סליחות על הצלת היהודים בפראג במלחמת שנת ש"פ (במלחמת השלשים שנה) הראשונה מתחלת: אנוסה לעזרה, והשנית: ארכו הימים, ושניהם יאמרו עוד בפראג בי"ד מרחשון בביה"נ על תנאי (גל עד שם) 52). גם "ד: יסר סליחות על גזירות איקריינא בשנות ת"ח ות"ט, נדפסו ראשונה בקראקא (ראה אודותן בספר עמודי העבודה ח"א עמוד פ"ד):

ט"ו). מהו' יהושיע העשיל.

אחרי האסף הגאון בעל תוס' יו"ט בשנת תי"ר אל עמיו, נקרא הגאון מהו' אברהם יהושיע העשיל בהג' מהו' יעקב אב"ד בלובלין, לשבת על כסאו אחריו. בדבר קורות ותולדות חיי הגבר הגדול הלזה אשר זכרו בין הטוב בפי כל דורות ישרון, לא נוכל לרות את נפשות הצמאים לדעת אותנה, ולא ישימו אשם נפשי אם לא ימצאו פה את אשר קוו, כי לא נמצא מקור נאמן אשר ממנו נוכל לשאוב פרטי תולדותיו, כי גם אם נדע שחיבר וכתב ספרים הרבה, אבל לא נדפסו רק מעט מזעיר, תשובות מעטות קצרות מאוד, ואף רושם קל מתולדותיו לא נמצאה במו, ומאין יבוא עזר הדורש אחריהן? היברא חדשות? או יתן אוזן קשבת לדברי הבלים והזיות אשר יפטפטו נשים המוזרות בדבנה? אין לחוקר ודורש קדמוניות לאמתתן רק מה שעיניו רואות!

אחרי הדברים והאמת האלה נודיע לקוראינו את הדברים המעטים הנודעים לנו ממנו, הג"מ אברהם יהושיע העשיל נולד לאביו הגאון המפורסם מהו' יעקב אב"ד בעיר לובלין במחצה השנית ממאה הרביעית לאלף הששי,

כפי הנראה בעיר לובלין ; מכל אשר עברה עליו בימי נעוריו וגם אחרי כן לא נודע לנו , רק כי גדל על ברכי אביו הגאון ז"ל, אשר הגאון בעל ב"ח מזכירו לתהלה ותפארת (שו"ת ב"ח הישנות סי' ק"ה ושו"ת הגאונים בתראי סי' כ"ו) עד כי היה לנפן אדרת , אשר בצל דליותיו תלמידים מקשיבים למאות ולאלפים מצאו מחסה , להורות דעה למו , את הדרך ילכו בו בעברם בין גלי ים התלמוד . אחרי מות אביו (אשר זה היתה רק אחרי שנת שצ"ח , כי בשנה ההיא היה עוד בחיים חייתו , כי כאשר הזכיר זאתו אז בעל הב"ח (שו"ת הגאונים בתראי שם) הוסיף עליו תיבת שיחי') ישב על כסאו אחריו בעיר לובלין , עד שנת תי"ד , השנה אשר בה נתקבל לאב"ד וור"י בקראקא , כי בשנת ת"י ישב עוד על כסא אביו בלובלין , כאשר נראה מדברי הג"מ דוד הכוי בעל טורי זהב , בתשובתו (שו"ת הגאונים בתראי סי' ז') בדבר עגונה , אשר התגורר אז בלובלין , שכתב : בחודש כסליו ת"י הייתי בלובלין , ואני בתוך הגולה בעו"ה מחמת המציק מכת המדינה עד אמרו לצרותינו די (מחשבתו על גזירות ת"ח ות"ט הנודעות בשם גזירות חמיל) נשאלה שאלה בעסק עגונה וכו' , והנה היו שם הרבה בעלי תריסין גאונים , מלבד מרא דאתרא אביר הרועים הרב המובהק מהו' העשיל שיחיה !" והרב בעל שם הגדולים (ח"א אות ה' סי' י"א) כתב : מהו' העשיל , בק"ק קראקא היו צריכים רב , שהגאון עיר וקדיש מהו' נתן שפירא היה זקן מאוד (? !) ושאלו ממנו בעצתו ינחם , ועשה שאלת חלום והשיבו לו הנני עומד שם לפניך ר"ת העשל , על הצור בני' קרקא" , עכ"ל , (דבר זה נזכר גם בספר טיב גיטין למהר"ז מרגליות (אות ה' שם העשיל) בלשון וכן שמעתי בילדותי , והוא הביא ראיה מזה כי שם העשל ראוי להכתב בלי יוד) . ונראה מדבריהם , שהג"מ העשיל מלובלין נבחר לאב"ד על מקום בעל מגלה עמוקות כי לא נוכל להבין מזה , שהכונה על הג"מ יהושיע בעל מגיני שלמה , כי הוא לא נקרא מעולם בשם העשיל , רק יהושיע לבדו היה שמו ; והנה שגו בשתים ולא עלתה להם , כי מלבד שניאתם באמרם שהג"מ נתן שפירא היה זקן מאוד" , ואנחנו נדע בטח , שהוא מת בימי עלומיו , בהיותו בן מ"ח שנה , (ראה למעלה בתולדות חייו עמוד 59) , שגו עוד יותר במה שחשבו , כי הג"מ העשיל נתקבל על מקום הגאון מהר"ש , ובאמת לא נבחר רק אחרי עברו יותר מעשרים שנה , ובין שניהם , שמשו הגאון

מהו' יהושיע בעל מג"ש בכתר הר"י , והג"מ יום טוב ליפמן בכתר האב"ד , ואחרי כן גם ר"י . וימים רבים נפלאתי עליהם מאין בא למו הידיעה הזאת , עד אשר בא לידי ספר עמודי העבודה וראיתי שמה (ה"ב עמוד ש"ז) כדברים האלה : הירשל לעווין היה נצר ממשפחת ר' העשיל צורף ב"ר יוסף צורף מווילנא , ור' העשיל היה תלמיד המקובל ר' נתן שפירא , בעל מג"ע מקראקא וכו' , ואחרי מות ר' נתן שפירא ב"ר שלמה רבו , נתקבל הוא על כסאו לאב"ד מקראקא , והוא הוליד את ר' יעקב מלובלין , ובנו ר' העשיל היה ג"כ אב"ד בקראקא , ומוזכר בספר ברכת הזבח , והוא הוליד את ר' שאול" עכ"ל , (את הג"מ העשיל צורף לא ראיתי נזכר בשום ספר ישן זולתי בספר קב הישר (פרק ק"ב) בסו"הס) . כראותי את דבריו הזרים האלה , רצוני כי ר' העשיל צורף היה אבי הג"מ יעקב אב"ד בלובלין , וזקינו של רבי העשיל , וכי ר' העשיל צורף היה אב"ד בקראקא , השתוממתי על המראה , ודמיתי כי רוח נבואה מדברת מתוך גרונו , כי לא ידעתי שום מקור לדבריו , אמנם אח"כ נזכרתי בדברי השה"ג והטי"ג , ונוכחתי שהמה היו המקורים אל קצות דבריו , ומזה נוכחתי ג"כ ששגיתי עד כה בהבנת דברי בעל שה"ג , וכי באמת מחשבתו לא היתה על הג"מ העשיל , אף על הג"מ העשיל צורף , אשר אף כי גם בזה בל תעמוד האמת לימינו , בכל זאת סדר הזמנים לכל הפחות יסכימו לדבריו . אמנם עוד לא נודע לי המקור לדברי בעל ע"הע האחרונים אשר הג"מ יעקב היה בנו של הג"מ העשיל צורף , ולפי הנודע לנו שם אבי אביו של הג"מ העשיל היה : אפרים נפתלי (ראה שו"ת הגאונים בתראי סו"ס כ"ז ומה שכתבתי הלאה) , ולא נשאר לי יותר רק להאמין שהוא דרש בשמותיהם , ששוים היו . גם לבבי לא יתחמץ על לכתי תועה בהבנת דברי השה"ג , אחרי ראיתי שגם החכם גרעץ (קורות היהודים ח"י הערה ראשונה לעמוד ס"א) הבין כמוני את דבריו , אשר יסובו לדעתו על הג"מ העשיל מלובלין , ולכן העמיד שנת בואו לקראקא בשנת שצ"ג. וכא ראה שתוצאות דבריו אלה ללא אמת , והעיקר כאשר כתבתי .

ממעט התשובות וההגהות אשר נשארו ממנו בידינו , נוכל לראות את דוכו הישר בימודו , ואת שכלו העמוק החודר עד תכלית כל דבר . כן נראה כי לא אהב להאריך בפלפולים ארוכים , רק את אהבת הקיצור שם

לו לקו ושנאת האריכות למשקולת ; כאשר יתראה מכל תשובותיו , אף כי רק מעטים הנה , לא נמצא בהן תשובה אחת תחזיק יותר מעמוד אחד קטן ; גם לשונו היא בכולו צחה וברורה מאוד ומליצותיו נחמדים . הגהותיו הנה כדרך הקדמונים , במלות מעטות הנהו מרמז לענין גדול אשר לא יכילנו עמוד שלם , כאשר העיר גם המוציא לאור את הגהותיו לסמ"ג . מלבד כל זאת יש לעורר על אחת מתכונותיו היקרות אשר מצאנו בתוך הגהותיו המעטות , והיא כי אף בלמדו דברי הלכה , שם לבו וישקוף על תיקון הלשון , שלא להחליף יחיד ברבים זכר בנקיבה ועתיד בעבר , ראה למשל (מצוה קמ"א) ; נ"ב ובעבור כן החתיכה עצמה אסורה , וכן אמר שיתן מעם , דהיא על טעם החתיכה , שבשר לשון זכר וטיפה לשון נקיבה , והיה לו לומר שתתן , אף יש לומר שמאחר שאומר בחתיכות וכו' כתב ג"כ דקאי אחתיכה , דאילו הטיפה א"א שתתן טעם בכולן , וכן עיקר . דתתן נמי שיך אהתיכה , עם היות שבשר לשון זכר" ; ושב (מ"ע כ"ג) ; נ"ב יש ספרים שכתוב בהם שנשתקע ר"ל שהורגל בפי רבים (ר"ל הנון היא סימן בנין נפעל) אבל נאמר לא נאמר , ויש לומר נשתקע יש לנו לשקוע לשכוח הדבר , (ר"ל שהנון היא סימן רבים מדברים בעדם) ולא נאמר" . וכמו כן אהב להתחקות על שרשי כל מלה בלשון המשנה , ולמצוא דוגמתה במקרא, ראה למשל (הלכות קו"ה) ; שמור כ' המתנה כמו שומרת יבם , נ"ב וכמו ואביו שמר את הדבר" , וכדומה לאלה . ונוכל לראות ולהתבונן מזה את מצב אנשי דורו , כי דברים כאלה היו מוזרים למו , כי לולא זאת לא היה מאריך בדברים פשוטים כאלה אשר בימינו לתלמיד מבית הספר נודעים , אחרי ידענו כי לא היה מדרכו להאריך בלשונו כמבואר למעלה .

עוד דבר לי אליך קורא נכבד ! עוד אעירך על אחד הדברים היותר נפלאים הנוגעים אליו ולתכונותיו הנעלות , כפי אשר נודע לנו מפי ספרים וסופרים ; הלא לא נכחד ממך דרך רוב גדולי ארצות פולין ואשכנז בעת ההיא , לתת מקום בלימודם אל פלפולים אשר על אדני האמת לא הטבעו , וחכוקים אשר רק תוהו יסודם , וכל זה רק להראות חדודם הקודם לליבונם, אשר כבר התמרמרו נגדם גדולי הקדמונים , ומהם הגאון בעל השל"ה , ובנו בספרו ווי העמודים , ר' אפרים לונשיץ בספרו עמודי שש , ואח"כ ביותר ,

הגאון בעל חות יאיר בן משק בית האמת, אשר השאיר אחריו ברכה ספר שלם אודות הלימוד הזה, והוא נמצא עד היום בכ"י באוצר הספרים אשר בווינא, והוא ספר יקר מאוד האוצר בקרבו דברים רבים מקורות חכמת ישרון בימי הבינים, ומתולדות גאונים רבים מימים ההם (ראה בכורים שנה א' וב' המאמר היקר והנכבד על דרך הלימוד אשר לפני שלש מאות שנה); והג"מ העשיל נודע על פני תבל לחריף גדול ועצום מאלה המעיילים פילא בקופא דמחטא, ואולי יחשוב עליו אחד הקוראים תועה למנות גם אותו בתוך מספרם, אבל נוכל להכטיחהו נאמנה כי לא כן הוא, והג"מ העשיל אשר דרך בכל דרכי אביו הגאון ז"ל ולא מש מנתיבותיו, בילדי תעתועים כאלה לא השפיק, וגם בכל פלפוליו רק האמת היתה מגמתו; על זה נוכל להביא עדים נאמנים, אם לא ישפיקו לנו עדות עצמנו ועינינו הרואות ממעט תשובותיו אשר בידינו אשר יאמתו גם המה את תוצאות משפטינו, חכמים רבים אנשי דורו, וגם מעטים ההיו אחריו, אבל דרך רבי העשיל ואביו ז"ל לא לזר נחשב למו, ועדותם הנאמנה מאוד חרותה בעט ברזל ועופרת לפנינו, לאחד המצוינים נוכל להשוב בצדק את הג"מ חיים יאיר בכרך בעל חות יאיר, והוא איש אמונים אשר לא יכזב באמונתו, ועדותו תכריע עוד יותר את כף המשפט, בידענו נאמנה אשר בקנאתו להאמת אשר היה בן משק ביתה הרבה מאוד לדבר בגאוה ובוז, ויתמרמר גם נגד גדולים וטובים, אשר רק דרכו על מפתן דרך זה, ופנידם לא נשא, כי קנאת האמת אכלתהו, וכל כך גדלה חמתו עליהם עד שהפריז מעט על המדה וכתב (בספרו יאיר נתיב כ"י דף ה'): שבח ספרי מוסר אפילו בלשון אשכנז יותר מהיבורים הגדולים החרופין ופלפולין של שקר", ובלעני מעוג כתב שמה במקום אחר (דף ל"ו) והציב אותם למטרה אל חצי התוליו: באנמי מים הרקים הצפרדעים מדלגים וצועקים, משל על פלפול התלמיד" (ראה במכתב החדשי בית המדרש חוברת לחודש אב עמוד פ"ט וצ'), אמנם את דרך לימוד הג"מ העשיל ואביו ופלפולם, הוציא מן הכלל, ויהלל אותם על אחת שבע, כי דרך אמת קרא למו, ובהקדמתו לספרו זה כתב: פלפולי הג"מ יעקב ובנו הג"מ העשיל היו על קושיות ותירוצים אמתיים" (בכורים ש"א עמוד ה' וראה גם שנה ב' עמוד י"ג אודות דרך לימודם של הגאונים האלה). מדבריו המעטים האלה יתראה, כי

הדורכים בדרכי רי"ף ואורח לימודו, בהפצם להצדיק דרכם העקש ולישר הדוריו, קראו את אורח הגאונים האלה, האב ובנו, לעזרתם, לרחוץ על ידם בנקיון כפם, כי גם המה למפלפלים עמוקים היו נודעים, אבל מה לתבן את הבר? המה כל ישעם וחפצם רק האמת היתה רק אותה הניחו ליסוד מוסד לפלפולם, את עצתה דרשו בכל עת, אך לעומק שכלם ובינתם החדה, נאלצו לפעמים לפרפר באוקי, עד אשר הוציאו לאור משפטה, אולם לא שמו לבם לפלפולים נפתלים, וחילוקים מבולקים, אשר כל יסוד אין למו, גם דרכי ההגיון לא ידעו.

ולהפיץ אור יותר בהיר על דרך לימודו אעתיק פה את קצות דברי תלמידו הרב מהו' אהרן אשר כתב מפיו את רבי הוריתיו אשר שמע ממנו, וקצתם הוציא לאורה, ואלה דבריו: בהקדמתו: בהיות הרב הגאון הגדול החריף כ"ש הנאה לו החסיד כמר ישיע העשיל ראש ישיבה בק"ק לובלין יע"א בקיץ ת"ז והרף ת"ח, היה התחלת לימודם בפעם הזאת בעס' ב"ק והייתי אני אחד מתלמידיו שוקד תמיד על בית מדרשו ושותה כל דבריו בצמא, ומלאני לבי לכתוב חידושיו אשר קבלתי מפה קדוש על הישיבה הנ"ל כ"ו, ונדפסים כ"א מה שמניע על זמן אחד חורף וכו', כי באמת רב החידושים ואין ידי משגת וכו', ובאי"ה אביא לביה"ד ד' חלוקים טוב"ם עם כל החידושים האמתיים באמת, ונאמרו לקרות ולכתוב, עד המשה עשר נעוץ סיפו בבתחלת הזמן" (את הדברים האלה העתיק לי בטובו ידידי היקר הרב החכם מהו' שלמה זלמן חיים האלברשטאם נ"י מחידושי ב"ק הנדפס בלובלין תמ"ב). גם מתוך הדברים האלה יתראה כי השפיק בפלפולים וחלוקים, אך הכניס על אדני האמת, ולא רק להראות עוזו שכלו כדרך האחרים שזכרנו. —

ולמען לא אהיה בעיניך כאיש חנף אשר שפת חלקות יאהב, ואשר רק את הטוב למענו ואשר ילך למטרתו אותו יוציא מתוך איצרו, ויצינגו לפני הרואים, ואת אשר יקדיר מעט את זהר אלה אשר יפאר וירומם במחקרו, יכחיד תחת דל שפתיו, וינצור פיו ולשונו מגגוע בקצהו. אביא הנה גם את משפט אחד נאין, הלא הוא הגאון מהו' שי"ר, במקום אשר "ד לא יעלה על לב הקורא לחפש אחריו, והוא בתולדות רבינו נסים גאון הערה י"ט (בכורי העתים לשנת תקצ"ב עמוד ס"ט) וכה דבריו, עוד חשוב תראה דבר חדש שלא נשמע משום חכם בתלמוד רק מהגאון מהו' העשיל אב"ד דקראקא, והוא לקיא את הר"ן ב"ר ראובן המפרש על הרי"ף ורבו של הריב"ש נ"כ בשם רבינו נסים גאון, עיין הגהותיו לסמ"ג (לאוין פ"א) בגיר' נותנת חבן לפני בקיו וכו' (כתובות ס"א ב'): וכדפירש רבינו נסים גאון עכ"ל, והכונה על פירוש הר"ן ברי"ף שם;

ובכלל יש להעיר על אלה ההגהות אשר לבדן נשארו מהגדול הזה הספורסם בשמו ר' העשיל, ולא בספריו, שלא נמצא ממנו עד זולתן, שבאמת נראה בהן חריפת שכלו במושכל ראשון, אבל לא ההקירה הראויה לתכלית כל דבר (משפט כזה חרץ המנוח החכם רשד"ל על הראב"ע (כרם חמד ח"ז עמוד ל"ה) וז"ל כי שכלו של הראב"ע לא היה באמת דומה לשמש, אלא לברק" ראה שמה), והרבה טעיות מצאתי שם ואכ"מ עכ"ל; זאת הוא משפט הנבר הזה אשר אין לחפיחו ברוח־פה, כי הנהו תמיד „איש שיקל דבריו בפלס ולא נמהר מעולם במשפטו" (הוא משפט הגאון שי"ר על החכם הנדול העערן בנוספות לערך מלים (עמוד ר"ע) אשר יאותו גם עליו בצדק). אבל בכל זאת אתאפק לא אוכל מלהגיד קבל עם, כי אין לשפיט ממעט ההגהות האלה, אשר רק היה כמציין לעצמו זכרון דברים כלאחר היד בגליון ספרו, ולא עלה על לבו מעולם כי יראו אור השמש; מי יגלה עפר מעיניך חכם אדיר שיר תהלה! כי עתה אשאלך והודיעני, כמה פעמים מחקת וכתבת צרפת ולבנת את דבריך טרם נתת אותמו תחת המועקה, ובכל זאת התוכל להתפאר כי נקיים המה מכל שגיאה ושגגה? הלא רק אדם אנחנו לא אל מחומר קורצנו כלנו, ומי הוא זה יוכל להתפאר: אנכי מעודי לא שגיתי, ובכל אשר הוצאתי מתחת ידי לא נמצאה בו עון אשר חטא! ואם כזאת היא בספר אשר כותבו ומחברו בעצם ידיו מנקהו ומעבירו תחת הפצירה פום הוא שבט הבקורת עד אשר יצא כנוגה צרוף ומזוקק שבעתים, ואת כל מאמר ומלה שוקל בפלס ומאזנים עשרת מונים, — אם לא ממנבי דברים ממחברים זרים, מעשירי התבונה ודלי האמונה הנהו כמליצת החכם ר"ש בלאך ז"ל באחד ממכתביו — בטרם יוציאנו מתחת מכבש הדפוס לאלפי רבבות אנשים ובכל זאת לא נקי ימצאהו המבקר — עז פנים — משגיאות, אם מעט ואם הרבה, כאשר יאמרו המושלים אשרי שחסרונותיו מנויות; מה נוכל לבקש מאיש אשר בסתר אהלו, לא בדרך חיבור, יציין לעצמו עלי גליון ספר מספריו הנהות והערות כה וכה זיר שם זיר שם, מבלי אשר ידמה ולא יעלה על לבבו גם בחלום בחזון ליל, כי אחר מאה שנה ויותר יקום איש אחר אשר את דבריו המעטים אשר סתר פנים להם, יוציא אורה נגד השמש; הנשפיט ממעט הנהות האלה על אורח מחקר האיש החכם הלזה ועל שכלו, הישר הנהו או נהפוך הוא? ואם נם נמצא בתוכם שגיאות מספר האם נוציא מזה משפט מעוקל כי ברוב חידושיו וחקירותיו אשר הרה והגה בכל מחקריו ועניניו לפתח רוכם השגיאה רובצת? לא! כי אם כה נעשה הלא נחטא אז נגד האמת חמאה גדולה, כי תחת נטייתינו הרבה, ומאשר נחשוב להתאמץ בזה בכל יכלתינו להתראות לעיני ד־ד הקוראים חפשי מכל נגיעה בעיניי האיש הרם המדובר ממנו, עוד נטינו ביותר לנגיעה אל צד האחר, עד שנעשינו ע"ז נוגע להיסך.

אמנם לא אחפוץ גם לא אוכל להתחרות עם האריה המת החורץ משפט הלזה, אבל אניח את המשפט הזה לגדולים וטובים ממני והם ישפטו ולא אני. ואתה הקורא הנכבד תסלח לי על להג הרבה ויגיעת בשר, כי לא במרד ובמעל חפצתי להלאותך בדברים אשר אולי לא תסכן עלימו, כי לא חפצתי להכחיד תחת דל לשוני את אשר הומה לי לבי ורעיוני, ואם תאבה נך הצדקה לדלג על שתי דלתות האלה, ואז על מקומך תבוא בשלום, ולא ארגיזך עוד ממנוחתך. נשובה אפיא להודיע עוד את המעט הנודע לנו ממנו.

עוד פרט אחד הניגע לתולדתו וקורות חייו יש לבאר; והיא כי הרב מהו' יעקב עמדן ז"ל (במגילת ספר) יספר את אשר קרה לאביו זקנו בימי המהומות משנת ת"ח, הרב מהו' יעקב חתן הגאון בעל שער אפרים, כי בחפזו לנוס מחמת המציק נפרד מחותנו ומאשתו הרכה, ויפנעו בו הריקים ויאמרו להרגהו בחרב, והוא כרע על ברכיו ויפשוט צוארו כצאן לטבח, והנה פתאום נכמרו רחמי השודדים וישובו ממחשבתם; אולם ר"י מוראתו שלא יפנעו בו מרצחים אחרים התחבא בין הרוגים כשמונת ימים, עד אשר היתה הרוחה, ויקם וימלט על נפשו. האנשים אשר ראוהו ממרחק כורע לפני הורג באו אל חיתנו והעידו לתומם כי נהרג במהומה והגאון מהו' העשיל התיר את אשתו להנשא לאיש אחר, אך היא לא חפצה בזאת כי על אישה היתה מתאבלת ותמאן להנחם. אחרי עברו כששה ירחים בא הרב ר' יעקב לשמחת אשתו וכל בני משפחתה שלם לבית חותנו; מאז נמנע הג"מ העשיל להזקק בהתרת נשים מכבלי עגונן אשר רבו בצוק העתים ההם. זה הוא תוך דברי מהר"י עמדן אך לא סגנון לשונו כי אינני לפני ורק מזכרוני כתבתי על הגליון. והנה אין בחפצי פה להניא את לב המאמין לבל יהן אמון אל כל הספור הלז, אבל ראינו כי המשפט אשר הוציא ר"י על הג"מ העשיל מזה, אשר מיום ההוא והלאה נמנע להזקק להתרת עגונות, הוא ללא אמת כי הלא מצאנו ששנה אחת ויותר אחרי כן, התיר הגאון המדובר עגונה אחת מימי המכוכה ההיא, כאשר העתקנו למעלה את תשובת הגאון בעל טו"ז משו"ת הגאונים בתראי (סי' ז') משנת ת"י, אשר זכר שמה גם תשובת הג"מ העשיל שרצה בתחילה לאוסרה, ואח"כ התיר אותה גם הוא להנשא לאיש.

מתלמידיו הנודעים בשם לגאוני ארץ המה הגאונים מהו' הלל מבריסק בעל בית הלל (ב"ה סי' פ"ד), מהו' אהרן שמואל קאידנבור מווילנא אשר היה בסוף ימיו אב"ד בקראקא בעל ברכת הזבח (שו"ת אמונת שמואל סי' כ"ד ברכת הזבח למנחות ט"ז ע"א, לזבחים ל"ג ע"א, למנחות כ"ד ע"ב, וראה הלאה בקורות חייו), והגאון מהו' שבתי כ"ץ בעל הש"ך, ובשו"ת פנים מאירות (ח"ב סי' קנ"ה) יסופר מהם: ושמעתי מבי דודי שמעשה היה בימי הג"מ העשיל שהגאון בעל הש"ך הפקיד

ביד הגאון שלשלת של זהב ונגנב ע"י משרת של הג"מ העשיל, ודסכימו ונתנו את אצבעו בין השדוף של קנה השריפה שקורין ביקס, ולא הודה הגנב, ואחר שלשה שנים מצאו השלשלת באמתחת הגנב" עכ"ל. וראוי להעתיק פה את אשר סיפר עליהם החכם ר"י וויסע (כוכבי יצחק ח"א עמוד ע"ז): הג"מ העשיל נסע פעם להצר הקיסר בווינא לבקש עזר נגד צוררי יהודה בארץ פולין 53) ויהי היום ויבוא לשבות בניקלשפורג. ויתאכסן בבית הגאון בעל צמח צדק אשר היה אז רב המדינה, ובשבתם על השולחן בא מכתב מהעלישויא לשאול אם ראוי הוא בעל הש"ך שיקבלוהו לאב"ד בקהלתם,ויסנ' רב מנחם אל האורח וישאלהו אם נודע לו שם הרב ר' שבתי ויענהו הרב ר' העשיל בחפזון כדרכו: תלמידי ר' שבתי הוא, כדאי הוא ר' שבתי שתפנה אתה את מקומך בשבילו ואתה תלך להעלישויא; ר' מנחם הצדיק והענו החריש ויכתוב להעלישויא מה ששמע מפי ר' העשיל, אז נתקבל הש"ך בהעלישויא". והנה אף כי לא אוכל לערוב פה בעד אמתת הסיפור הזה, בכל זאת ידענו ברור שהגאון בעל הש"ך היה תלמיד הג"מ העשיל לא כאשר הוכיח החכם פין (ק"נ הוספות ותיקונים עמוד רצ"א) כי היה תלמיד הגאון בעל מגיני שלמה ולא של הג"מ העשיל, וגם מאשר כתב בעל מגיני שלמה בתשובתו (פ' יהושיע חו"מ סי"ז): וזכורני שחכם אחד אשר הוא עכשו גדול הדור (הוא הש"ך ז"ל) אמר לי שקושיא זו"; מזה נראה שלא היה תלמידו, כי אז לא היה בוש מלהזכיר זה בפרוש; ואת שם הג"מ יהושיע העשיל מזכיר הש"ך פעמים הרבה בספריו "בשם מ"ו", אך אולי יאמר החי פין שכוונתו היתה על בעל מג"ש, אמנם מהג"מ אהרן שמואל ידענו והראינו למעלה שהיה תלמיד הג"מ העשיל, ולא של הג' בעל מג"ש, וגם מדבריו (שו"ת נחלת שבעה ח"ב סי' נין שהעתקנו הלאה) ראינו שהיה הג"מ שבתי תלמידו של הג"מ העשיל שבחוך דבריו שם כתב: כי ת"ל כל מה שהעלו (הט"ז והש"ך) על ספריהם על הרוב הדברים הנכונים בא ו מ פ י מ"ו ז"ל ומבית מדרשינו", ומדבריו נראה ג"כ שגם הג"מ דוד בעל טו"ז היה תלמיד מהו' העשיל, וראה מה שכתבתי בהערה 48. הרב בעל מעשה טוביה היה אחד מרעי הגאון ז"ל אשר למדו יחדו בנעוריהם, כפי אשר כתב אביו של ר"ט, בספרו ברכת טוב, לעדות הרב בעל שם הגדולים (ח"ב אות ב' נומר קכ"ג), וכפי הנראה היה תלמיד אביו הג"מ יעקב. ולדעתי הוא (הג"מ העשיל) המוזכר בס' מעשה טוביה (גן נעול פי"ח) שמביא שמה בשמו טעם נכון למה דא'תא בסמ' נידה פ"ג שאנו תלמידים את רבי שמעון ב"י מפני מה אמרה תורה שעל יולדת וכו'. גם הג"מ משה מווילנא בעל חלקת מחוקק היה רעו וידידו האהוב לו כנפשו, ולפניו שפך במכתביו את כל לבו, ורוב תשובותיו אשר כתב בד"ת אלינו עדוכים, ותמצאם כולנה בס' אסיפת זקנים 54). וגם בספר חלקת מחוקק (סי' י"ז ס"ק ד' ול"ט) תמצא הליפות מכתביהם.

הנודע לנו משלשלת משפחתו היא, שם אבי אביו היה, לפי דעתי, ר' אפרים נפתלי (ראה שו"ת הגאונים בתראי סי' כ"ז), והוא (ר' העשיל) היה בעל דודתו של הגאון בעל בית הלל ז"ל (ראה בית הלל יו"ד סי' פ"ד וסי' קצ"ח), ובנו הג"מ שאול (בתשובתו אשר בסוף שו"ת הרמ"א דפוס אמשטרדם תע"א) מתייחס עצמו אל הר"מ פדובה וכתב עליו „אמ"ז". ושני בנים שתילי המד היו לו, שם האחד היה הרב מהו' דוב בעריש מנהיג הקהלה בעיר קראקא, אשר היה חותן הג"מ שלמה בן הג' בעל מגלה עמוקות (כן ראיתי באגרת יוחסין לאחת ממשפחות נכבדי קראקא, אבל לדעתי הוא ללא אמת, כי ראשונה סדר הזמנים לא יסכימו, ועוד כי חתם עצמו בהקדמתו למג"ע ואחתנ: חתן הראש מהו' פייבש מק"ק ווילנא". והלאה בהערה 68 לתולדות הגאון מהר"ש עוד נדבר מזה). גם בת היתה לו, ותהי להגאון מהו' צבי הירש אב"ד בעיר לובלין לאשה (ברכת הזבח לזבחים ל"ג ע"ב וידי משה דברים רבה פ"שה ז') אשר היה מחותנו של הגאון מהו' אהרן שמואל ז"ל (ברכת הזבח שם), ואחד מתלמידיו היה הרב מהו' יוסף ר"י בעיר ווילנא, אשר חבר ספר ראש יוסף הנדפס בשנת תע"ו, והוא מזכיר שמה (דף מ"ם) את מורו זה הגאון מהורר צבי הירש. הרב המובהק מהו' בנימין זאב ז"ק (אביו זקנו של הגאון חכם צבי ז"ל) היה גיסו ולמד גם הוא בישיבת אביו הג"מ יעקב בלובלין ויתן לו גם את בתו לאשה (מגילת ספר למהר"י עמדין .55). בנו הרב מהו' דוב בעריש שזכרנו היה חותן הגאון מהו' גבריאל מקראקא שהיה אב"ד בעיר ניקלשפורג ועל כל מדינת מעהרן*) (שלשלת יחושו של הגמהר"ג הוא כזה: הוא היה בן הגאון מהו' ליב בן הג"מ חיים בן הג"מ סיני אחי הגאון מהר"ל מפראג (מגילת יוחסין) והוא נפטר בשנת תע"ח (שם). הגאון מהר"ג היה אביו של הג"מ בעריש עשקלים אב"ד בווינא, אשר היה חתן הגאון המפורסם מהו' שמשון ווערטהיים (ראה ברשימות המצבות להחכם פראנקל נומר תכ"ד). שלשלת בניו ובני בניו ניניו ונכדיו שתילי זתים של בנו הג"מ שאול תמצא הלאה בתולדתו. ויפה המליץ עליו ידידי החכם מהו' מו"ת באחד ממכתביו אלי על מה שמסופר עליו מפי ההגדה. כי נשאל בחלום אם חפץ שלא יידפסו ספריו אל יראה במות בניו, ויען גם אחד משגי אלה חסרון לא יוכל להמנות, אבל יאבדו יד ושם — ואל בנים ובנות!

---

*) מהג"מ גבריאל מקראקא נמלמה המכתמה על הדפסת הלו"ח עם המנן לברכם שהדפיס הרב מהו' שבתי בם (בעל שפתי ישנים ום"ח) בבית דפוסו בדיהרנפורט (בסוגלמה המנית) וכתוב ברלמה: המכתמת הגדול כמהורר גבריאל מר"ו מב"ד ור"מ דק"ק מיץ מגר לפנים סיס מב"ד בק"ק פרמג י"ו ועתה נתקבל למב"ד ור"מ דק"ק ריסמ י"ו".

בנו הרב מהו' בעריש נפטר בעיר מנורו קראקא בשנת תנ"א, והיה כתוב על מצבתו (הנמצאה בביבליותיקא של הח' וואלף ח"ב עמוד אלף ר"ח): מנהיג הקהלה והמדינה המפורסם".

ולא האריך ימים על כסאו בקראקא כי אחרי עברו כעשר שנה מיום בואו שמה נפטר בשם טוב (עשרים ימים לירח תשרי) בשנת תכ"ד. ואף אם גם מספרי הרבים אשר כתב וחיבר, רק מעט מזעיר נשארו בידינו, ויהרם אולי גם באוצרות הספרים לא נמצאו, אך אבד זכרם המה, בכל זאת שמעו הטוב לא נשכח מקרבנו, וזכרו לא יסוף גם מזרענו. וידידי אשר שמו זכרתי למעלה הודיעני לפני איזה שנים, כי נמצאו הרבה כתבי יד ממנו ביד המורה צדק אשר בעיר ווילנא הרב מהו' אליהו פרץ, הנפטר לפני איזה שנים, ומדוע לא ידפיסו אותם יורשי המנוח ז"ל?

קצות תשובתו חידושיו והגהותיו הנמצאים בידינו אלה הם:

א) **הגהות** על ספר מצות גדול אשר נעתקו מגליון הסמ"ג של הגאון ז"ל נדפסו ראשונה בסוף הסמ"ג דפוס קאפוסט משנת תקס"ז.

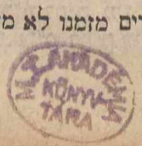
ב) **תשובות** ערוכות לשואלים, ולפעמים הנה כשאלות לידידו הגאון מהר"ם. ו) האחרונות נדפסו בם' אסיפת זקנים ד"ה תקס"ו. ומספר זה לא ידע הח' פין בק"נ עמוד ע"ו. ב) איזה תשובות ממנו נמצאו בספר שו"ת הגאונים בתראי פראג תקע"ו. ג) תשובות אחדות נמצאו בכ"י בקובץ שו"ת מהר"ם מלובלין ובעל משאות בניטין, ברשימת ספרי רד"א פאליא נומר 635.

ג) **חדושי הלכות** על קצת סוגיות ב"ק ב"מ וב"ב, כתב והדפיס אותן תלמידו הרב מהו' אהרן מפיז, ובתוכן נמצאו גם חדושי מס' מכות לאביו הג"מ יעקב אשר נעתקו מתוך כתביו, נדפסו ראשונה בלובלין תמ"ב, ושנית בפפד"מ תפ"ה.

ד) חידושי הג"מ יעקב ובנו הג"מ העשיל על יו"ד א"ה והו"מ נמצאו בכ"י, ונועדו לדפוס, אשר לתכלית זה נלקחה מהג"מ דוד אופנהיים הסכמה וחרם אשר נמצאה עוד בראשיתן (עין אוצרות חיים סימן רנ"ב ועמוד של"ה) אבל לא נדפסו. ועל ספר זה והקודם העירני בטובו ידידי הרב החכם שזח"ה נר"ו. והג"מ שי"ר לא ידע מכל אלה לבד מהגהותיו על הסמ"ג כאשר זכרנו למעלה.

ט"ז) • מהו' אריה ליב במהו' זכריה •

אחרי מות הג"מ העשיל נתקבל על מקומו לאב"ד ור"י הג"מ אריה ליב בהג"מ זכריה. מתולדות חייו עת הולדו ועיר מולדתו, זולת דברים אחדים ממשפחתו, לא נודע לנו מאומה, כי לא הניח אחריו ברכה שום ספר, וגם זכרונו בספרי המחברים מזמנו לא מצאנו.

את הנודע לנו משלשלת משפחתו היא, כי אביו הג"מ זכריה היה נקרא בימיו בשם "ר' זכריה הנביא", וגם הנסיבה לשם זה, נעלם מאתנו, והוא היה חתן הג"מ אפרים פישל, אשר היה נכד הג"מ פישל חתן הגאון מהרש"ל, הנזכר בסמ"ע (חו"מ סי' ס"ט סק"כ), ובהקדמת ספר מנורת זכריה להרב מהו' זכריה מענדל פודהויץ כתוב כזאת: נין ונכד להגאון הגדול חמיו של הב"ש, שהתם עצמו בהקדמתו, חתן מאור הגולה וכו' הג"מ אריה ליב, וזה הגאון מהר"ל היה איש מופת בן הגאון הגדול החסיד מהו' זכריה מענדל אשר בסוף ימיו נתקבל לנשיא בארץ ישראל, ונקבר שם. ושמעתי מפי ש"ב הג"מ פנחס הורוויץ אבד"ק פפד"מ שבימיו היו קוראים אותו בשמו זכריה הנביא, והגאון מהר"ם הנ"ל הוא ג"כ נין ונכד לדג"מ זכריה מענדל ומבני בניו של מהרש"ל", וכזאת כתב הח' הנ"ל גם בהקדמת ספרו זכריה משלם.

הג"מ אריה ליב היה נקרא בימיו "ר' ליב הגבוה" ("דער הויכער") כהגאון מהר"ל מפראג בימיו, גם היה נקרא ר' ליב ר' פישלס ע"ש חותנו (כ"כ נכדו הרב מוהרר יוסף אבד"ק ויסלינג בשער ספרו חותם ה'). ואח היה לו גם כן גדול בתורה, ונקרא ר' צבי הירש אשר היה אב"ד בלבוב (כן כתוב בהקדמת ספר מצמית ישועה על המרדכי, אשר המחבר מתייחס עצמו לאחד מנכדיו) ואחר כך אב בית דין בלובלין (הסכמה לספר לקט שמואל וויניציאה תנ"ד). שם אבי ר' זכריה אביו, היה הגאון מהו' בנימין מפוזנא (שער ספר שער נפתלי להרב מהו' נפתלי קצינילנבוגן). והרב בעל דקדוקי סופרים המוציא לאור ספר שו"ת מהר"ם בר ברוך ח"ג הנדפס זה לא כביר בלבוב, בהשבו בסוף הספר רוב יהושו ושיא חוסן משפחתו עד למעלה ראש, נפל בפח השגיאה בכתבו: בן הג"מ אריה ליב בן הג"מ זכריה מענדל בן הגאון המפורסם מהר"ל מפראג", כי לא היה בן מהר"ל מפראג, רק בן ר' בנימין מפוזנא כנזכר, וכבר העיר על שגגתו הרב מהו' אברהם בנימין קלוגער (ראה שה"ג החדש ח"א אות למד סי' ס"ב 56). ואולי שמו וכינוי "הויכער ר' ליב" המעוהו להשוב כזאת, והאמין כי בודאי היה נכד מהר"ל מפראג, על כי שמו בקרבו, וגם כינוי עליו.

שני בנים ובת אחת היו לו, וכולם היו נודעים בימיהם לגדולי עולם אשר לא פסקה מהם תורה, הא' היה הג"מ זכריה מענדל אשר חבר ספר

אר היטב על ש"ע, והב' הרב מהו' אפרים פישל לאדמיר, פרנס של ארבעה הארצות (הקדמה לס' קונטרס עינוגות), ובתו היתה נשואה להג"מ שמואל בעל ספר בית שמואל על אה"ע הנודע, אשר מזכיר בספרו זה (סימן נ"א ס"ק) דברי תורה משם חותנו. ובס' מצבות קודש (ח"א ציון מ"ה) זכר, כי על מצבת הג"מ שלמה זלמן במהו' שמואל הנפטר בשנת תי"ג, היה כתוב: הוא היה חתן הרב הגאון מהר"ל מקראקא", אשר לפי"ז עוד בת שנית בלעדי אשת בעל בית שמואל היה לו. בהקדמת ס' בית שמואל (חדושי הלכות עה"ת זאלקווי תצ"ט) מכונה הרב מהו' זכריה אביו בשם ר' מענדל גלזכיר" עיי"ש.

באחד מתיקוני בהכ"נ מפה נזכר שהגאון הזה עלה בשבת חזון שלישי וגם מפטיר, וז"ל התיקון: הפטורת חזון אין אומרים מי שעלה כבר, וכתב הגאון המופלא מהו' ליפמן ז"ל בכ"י בזה"ל אא"כ יש טעם ברבר, שכיון שברוב הקהלות הרב מפטיר חזון שהוא ראוי להוכיח, אז יכול לעלות גם למפטיר, שהרי מצינו שאם אין לוי כהן קורא שני פעמים, וכן אם אין בב"ה אלא א' הבקי קורא ז"פ, וכן נראה לשון האו"ז שראיתי בסוף פרק במה מדליקין, וגם הגאון הרמ"א ז"ל בהגהותיו, אלא מוטב כתב והיינו אם אין טעם, נאום יו"ש". וכן העיד כמהו' זיינוי סופר שהגאון המופלג מהו' אריה ליב אבד"ק קראקא שעלה שלישי וגם מפטיר, עכ"ל.

הרב הלזה היה אב"ד פה קראקא בימי המהומות והמבוכות אשר נסבו מאת המשיח השקר שבתי צבי ימ"ש, וכפי הנראה גם פה בכבל ארץ פולין היו רבים מאמינים בו לרגלי השמועות שוא אשר פרצו אז בארץ, והגאון בעל חות יאיר בספרו יאיר נתיב כ"י כתב העתק בוגין שלם על כל גדותיו, מהג"מ בירך דרשן מקראקא בעל זרע ברך שהיה תלמיד הגאון בעל מג"ע, שהיה גם הוא אצל המשיח השוא להתבונן בנפלאותיו, ועוד העתיק שמה כתב מקראקא לווינא ושורתים שכתב הרב ר"נ הנביא להמשיח ותשובתו (ראה בית המורש לחודש אב עמוד צ'ב). והג"מ ליב העתיק גם הוא "כתב ששלח המקובל הגדול מהו' אב"ם כהן למשיח הנ"ל נוראות" (ראה שמה), ולאיזה צורך העתיקו לא אוכל לדעת.

שנת בואו לעיר קראקא לא נודע בבירור, אם נבחר שמה מיד בשנת תכ"ד או אחרי כן, אמנם בשנת ת"ל כבר היה בתוכה, ובשנה ההיא הכבים

על ספר חלקת מחוקק וחתם עצמו: אב"ד בקראקא". עכ"פ לא האריך ימים על כסאו כי עזב את ארצות נשיה בשנת תל"א (ט"ו אייר). ועוד נמצאה פה מצבת קבורתו, אשר דמות אריה נחצב מאבן שיש עליה, אשר לזאת טעה בן הרב בעל שם הגדולים אשר בפפעיו פנע גם בקראקא, והגיד לאביו כי הגאון מהר"ל מפראג נקבר בקראקא, כי היו שניהם שוים בשמם ובכינויהם, ואולי נחקק אז התואר "הויבער ר' ליב" על מצבתו, לכן נתחלפו לו זה בזה, ואנחנו נסלח לשגיאתו כי בן רב הוא!

י"ז). מהו' אהרן שמואל קאידנובר.

על מקום הג"מ אריה ליב הנפטר בשנת תל"א, נבחר לאב"ד ור"י הג"מ אהרן שמואל קאידנובר. מתולדתו וקורות חייו נודעים לנו רברים אלה:

הגאון מהו' אהרן שמואל נולד לאביו הרב מהו' ישראל בחצי השנית למאה הרביעית לאלף הששי, בעיר מלאה חכמים וספרים היא עיר וילנא. והרב בעל נחלת שבעה, אשר היה ממכירו את"כ, כתב (בספרו מהרורא בתרא דף ל"א ע"א) וז"ל: והגאון מהר"ש קאידנובר סיפר לי ששמו בשעת מילתו היה אהרן, וע"י חולי נשתנה שמו שמואל וקראוהו בשם שמואל, וחתם עצמו אהרן שמואל" עכ"ל. מכל הקורות אותו בימי נעוריו לא נודע לנו, רק כי נסע מעיר מולדתו לצקת מים על יד הגדולים אשר בארץ פולין, ויהי בעיר לובלין, וילמוד לפני הג"מ יעקב האב"ד שמה (ברכת הזבח לטור חו"מ סי' ע"ב וסי' שס"ח, שו"ת אמונת שמואל סי' כ"ד כ"ח וכ"ט, ברכת שמואל פרשת וישלח וסי' נשא) ואחרי מותו למד לפני בנו הג"מ העשיל (ברכת הזבח לזבחים ל"ג פ"ה, וק' בהשמטת השם, למנחות ט"ז וכ"ד, לכריתות ג', שו"ת אמונת שמואל סי' כ"ד, ברכת שמואל פ' ויזו וסי' במדבר); ולדעת הח' פין בס' קריה נאמנה (הערה לעמוד ע"ג) היה גם תלמיד הג"מ משה בעל חלקת מחוקק, ולדעתו זאת היתה כונת הגאון בעל צמח צדק(סי' כ"ש) בכתבו: והנה ההכם השלם מהו' שמואל ווילנא הגיד לי בשם רבו הרב הגדול מהו' משה ווילנא", אך לדעתי לא כן הוא, ולוא היה תלמידו לא היה מחריש מלזכור זאת באיזה מקום מספריו, כאשר זכר את רבותיו אלה שזכרנו פעמים רבות. וגם אחרי חתונתו באשר כבר

היה לו עזר כנגדו, בת האלוף הדיין מהר' אברהם ר' אלעזרש מווילנא (תפארת שמואל לשבת קס"ג) נשאר בעיר לובלין ויגר שמה ונשרפו לו שם ספריו (שו"ת א"ש סי' ל"ט). ויהי בשחת אלהים את ערי פולין ע"י חמיליניצקי שבט אפו, אז הלך גם הוא עם אשתו ויוצאי ירכו נע ונד בתיך הגולים, ושתי בנותיו נהדגו אז בתוך ההפכה, כפי אשר הודיע אותנו בנו בכורו הרב מהר' צבי הירש (בהקדמתו לספר ברכת שמואל) ואלה דבריו: בעבור עלי צרות רבות תכופות וסמוכות זו לזו, כי פרים רבים סבבוני בלא עם יכעיסוני, כמעט למרמס נתנני ה' בידי לא אוכל קום בידי האכזרים חרב היוני בהפוך ד' ערי מדינת פולין ק"ק לובלין ואנפיה, קול עלה נדף הרדפוני הכוני פצעוני כמעט חיים בלעוני בק"ק קורווא, כל זאת ראיתי בעיני הייתי במצודה רעה, ראיתי עני אני הגבר. גם אבי הגאון הרב המחבר ז"ל, שהיה רוצה להציל נפשו ונפל מאיגרא רמה לבירא עמיקתא ושף הרגל מדוכתיה, אמרתי מטה רגלו אך חסד אל יעדני ותשאר אך ג"ח ונאנח, יצר קרא אבי מן המצר. ויזעק שמואל אל ה' בלב נשבר ומר, כי נוטל מאתנו כסף וזהב וס"ק לאין מספר, ונהרגו שתי אחיותי בנות אבי, ארץ אל תכסי דמן שנשפכו כשור פר, ועלינו יגן זכותן להתכפר, ואני הפעוט כרוך הייתי אצל אבי ואמי והייתי מתפלש בעפר בעבור חרב הנטוש עד צואר, אך בעצת ה' עצת הרשעים הופר, ויתפלל שמואל אל ה' אל תעש לנער כלה כי הוא בן יחידי ונפשו קשורה בנפשי בחמלה, ויעתר לו נורא עלילה, והצילני מחרב המכלה ולכן אגיש לו מנחה בלולה לאל אום נדגלה" עכ"ל. ולא אוכל לכוון דעת הח' פין (שם עמוד פ"א) שכתב כי הלך עם הגולים מווילנא בשנת תט"ו ונתקבל לאב"ד בפיורדא, ומשם נתקבל לאב"ד בפרנקפורט; ולדעתי כל זה הוא ללא אמת, כי בשנת תט"ו לא היה בווילנא, מאשר ראינו מהודעת בנו כי הלך בגולה מעיר לובלין, ומדבריו נוכל לשפוט בצדק שהיה זה בשנת ת"ח ות"ט, כי הכינוים "חרב היוני" "בלא עם יכעסוני", מוסבים רק על הקאזקים ולא על המוסקוויטים כאשר יראה כל מבין, כי המוסקוויטים עם מעולם היה, אך את הקאזאקים, אכרים אכזרים עבדי עולם לאצילי ארץ פולין, כנו כל הסופרים מהמאורעות ההם בשם "יונים" "עם לא היה" וכדומה, וידענו שבמחיז לובלין עברו הקאזאקים בשנות ת"ח ות"ט, אך בשנת תט"ו, אף כי גם המה נלוו אז אל השוועדים והמוסקוויטים ובעלי בריתם,

לא עברו במחוז ההוא . והנה בעת ברחו משם , לקח למפלט לו את ארץ אשכנז הסמוכה , ואז נתקבל לאב"ד בעיר פיורדא , וממנה אח"כ לקהלות רבות ושונות אשר נזכירם הלאה , וכן יספר לנו בנו שמה כי אחרי האסון הרוא : כאשר החעו אותנו אלחים להיות אבי הגאון ז"ל ראש לעם סגולה תורתו במדינת עסטרייך כולה" , ומארץ אשכנז ידענו שלא שב לווילנא , כי נשאר שמה עד בואו לעיר קראקא . גם החכם פין עצמו לא נתבררה לו דעתו כי כתב שמה (עמוד פ"א) : וכנראה מדבריו בתשובתו היה דר בלובלין גם אחרי צאתו מווילנא , ואולי למד אז לפני הג"מ העשיל" , ואיך היה אז בלובלין , הלא נתקבל אז , לפי דברי הח' פין , לאב"ד בפיורדא ? לכן האמת תורה דרכה והעיקר כאשר זכרתי , ובעיר ווילנא אולי דר תיכף אחרי חתונתו , ימים רבים לפני שנת ת"ח , ומשם כפי הנראה נתקבל לאב"ד או מורה הוראה בעיר ביאלא (ראה ברכת הזבח מנחות חידושים על הרמב"ם ומזה לא ידע הח' פין) , ואחרי כן שב לעיר מולדתו ווילנא , ויהי מבי דינא של הג' בעל חלקת מחוקק (הקדמת ספר שער אפרים) , ואחרי כן , לפני שנת ת"ח , נסע משם לסיבה לא נדע שחרה , ויבוא לובלינה , בעוד מורו הג"מ העשיל יושב על כסא הרבנות בתוכה , וישאר שמה עד ימי המהומות בשנות ת"ח ות"ט 57) .

בעיר פיורדא היה אב"ד ימים רבים , ובשנת תכ"א היה שמה עוד (ראה שו"ת נחלת שבעה סי' מ"ג וסי' נ"ב) , ומשם נתקבל לאב"ד בקהלות רבות וגדולות , אשר האתרונה מהן היתה עיר פרנקפורט דמין , ומשם כתב כתביו ופסקיו בשנת תכ"ט (ראה שו"ת אמונת שמואל סי' ט' וסי' מם) וגם בשנת ת"ל . וכתב בנו בהקדמתו הנזכרת : ויהי כאשר התעו אותנו אלהים וכו' , הן אל כביר לא ימאס והגביר והגדיל כסא אבי הגאון הרב המחבר ז"ל למעלה בקהלות מפוארות אשר נקבו בשמות , אחר הגזירות קשות במדינות פוליניא , אשר שם העיר הוא לו"ז לראשונה , ק"ק פיורדא וק"ק ניקלשפורג יציץ ציץ ופרח שושנה בק"ק גלונא הגדולה עד כי תרום לק"ק רישא וכל בני המדינה , ומשם נתקבל לעיר ואם בישראל ק"ק פרנקפורט דמין אלהים יכוננה ויגמול שקדים" ולפי דבריו, היה בתוך הזמן , אחרי שנת תכ"א , גם בארץ פולין עיר גלונא ורישא ,

ולפי הנראה היה שמה אך שנים מעטות , כי שב לארץ אשכנז לעיר ספר"מ ; אך לא מצא בקרבו מרגוע , וכל הכבוד הזה לא שוה לו , כי נפשו איתה ורוחו השתוקקה למציא נועם ועדן בארץ מולדתו ארץ פולין , אשר ... לזאת בכל תאות לבו הטה אזנו לקול עדת בריסק אשר בארץ ליטא , אשר דרשה אחריו לתת את משרת הרבנות על שכמו , וידא כעל כנפי נשרים ויבוא שמה , ומשם נבחר אחרי שנת תל"א , לרב ואב"ד בעיר קראקא וגם זאת הודיע אותנו בנו שמה : ונתקבל לק"ק בריסק דליטא ועל כל מדינת ליטא ורוסיא היה לראש ולאבן פינה , כי אתו היה החכמה העצה והתבונה , עד שנתקבל לעיר מלאה חכמים וסופרים ק"ק קראקא , יכונה כרכא דכולא ביה , ובו התאוו למשעמות , וימלוך שמואל על כל מדינת פולין באשר המה נתים במקומות" אך את העיר לוז אשר בתוכה היה אב"ד בראשית בואו על אדמת אשכנז , לפי דברי בנו , לא אדעה באיזה מקום לחפש אחריה , וגם הוא בהסכמתו לספר נחלת צבי (ווינציאה תנ"א) חתם א"ע אהרן שמואל וכו' הגר לע"ע בק"ק לוז במדינת עסטריי"ך" . —

כפי אשר יתראה מתשובותיו ומספריו תפארת שמואל וברכת הזבח , היה בעל סברא ישרה ודעה רחבה , ומאשר למד בילדותו ביחד את הגאונים בעל טו"ז ובעל הש"ך , איננו נושא להם פנים , ואל הרב בעל נחי"ת שבעה הוא כותב פעם בפעם ויעצהו שלא לעיין בספריהם : ומעל , שם לבו אל האחרונים ש"ך וט"ז ואני לא כן אנכי עמדי , עיקר עסקי ת"ל בזוסקים ראשונים ובש"ס , ועד שאנו מגרמי גרמי באחרונים נאכל בשרא אפתורא דדהבא בש"ס ובפוסקים ר"ף והמב"ם ורא"ש שהם יתד שהכל תלוי בו , כי האחרונים מבלבלים הדעת והזברון כי ת"ל כל מה שהעלו על ספריהם , על הרוב הדברים הנכונים באו מפי מ"ו ז"ל ומבית מדרשינו , ומה שאינו ברור הוא מדעת האחרונים , ומי שהוא בבית מדרשינו אראה לו חבילות שאלות בכל ספריהם ע"כ אין עסקי עמהם ת"ל ודי בזה , ע"כ יש למעל' למכור ספריהם ולקנות ד' טורים עם הב"י" , (שו"ת נחלת שבעה ח"ב סי' נון 58) : ומובא בספר מחותני ש"ך ז"ל , ומאתי יצאו הדברים הה"ל" (שו"ת אמונת שמואל סי' כ"ג) ושם (סי' ל"ט) כתב : ואני הנני מודיע תחילה למר שאין עסקי כלל לעיין בספרי

האחרונים ובפרט באותן שחברו בדורות הללו, כי אדמגרמנא גרמא באחרונים אבוא ואוכל בשרא שמינא אפתורא דדהבא בפוסקים הראשונים ולעיין בש"ס אשר הם תמיד לנו לעינים, ואף אם לפעמים נמצא שהאחרונים שבדורנו נטו מזה, אין לי עסק בהם ועמהם ואני אינני משגיח בהכרעתם כלל אם לא בדברי אמת שכיונו"; ולהרב בעל נחלת שבעה כתב עוד: ומה שמעל' מביא ראיה מדברי ש"ך, לתנייהו להנהו כללי דכייל מהותני נר"ו וכבר יש לי י"ג גווילי בעניינים דם"ס" (שו"ת נ"ש סי' נ"ב): וכל זה גורם למעלתו שמע' מעיין בספרים אחרונים ומאמין לדבריהם ואינני רואה במקור ובנוף התשובה" (שם סי' למד), ופעם כתב אליו: כי כל מה שחידש מעל' אומר אני יטול מעל' מה שחידש כי בעיני הם דברי שגגה" (שם סי' נון). ובעיני הרב בעל נ"ש היה הדבר הזה רע, כי הגאון בעל הט"ז היה מורו ורבו (ראה נ"ש סי' ל"ו מ"ר ס"ק ע"ג ע"ה) ובכל זאת בעיני הורה וחכמה לא הרהיב עוז בנפשו לקפחו, כי קטנו עבה ממתניו, אך כאשר מצא מקום לקפחו בעיני ד"א לא חדל מעשות זאת ויכתוב: נראה שאין דבריו אלו אלא מן השפה ולחוץ, ואין פיו ולבו שוים כי אח"כ תוך כדי דיבור כתב בהיפך" (שם סי' מ"ד). ופעם מהרעם עליו וכותב: ויען כי אמרה תורה לא תשנא את אחיך בלבבך הוכח תוכיח וגו' ע"כ לעצור במלין לא אוכל להתאפק ואעלה את העולה על רוחי רוח נשברה, איך שבעת הייתי בגליל גבירנ ואזני שמעו מאחורי הפרגוד והיכל קדשו דמר עלי קול ענות קיל גידופים לא אאמין שיצאו דברים אלו מפה קדוש, והוא באשר מאז היה לי מקום ללון תלונות הרבה על החתן של האלוף במר זיינוול קרונך, ולא על מב"ת היה תלונתי כ"א עליו והלואי שהיה נותן למב"ת ריצוי כפי רצונו, אך פרנסי המדינה יצ"ו הערוני על זה למגדר מלתא בשביל פעם אחרת כי לא יניחו הפרנסים שישמש אחד מי שיהיה שכרות הרב ולהנאות לרב אחר, ושמעתי אומרים משמו דמר שאם מב"ת צריך לפסוק הוראות ופסקים של מדינת באמבערג הרשות בידו לתת סמוכין לבני מדינת במבערג, ואם הדבר אמת היה נראה כאילו מב"ת רוצה להבאישני בעיני יושבי ארצי וכבה לא יעשה, אף אם השואל ע"ה כסתם מקשן וכו' אך תה"ל באתי במו"מ בהלכה יהי כן שאין האמת אתי מ"מ גם בדורות שלפנינו בשו"ת שלהם נמצא כזה, וכי מפני כך יבזה להשואל

ברבים ? ואם אין פיו ולבו שוין אין עלי אשם , כי אלו הייתי יודע שאין הדבר כן אז אשיב ידי ממנו ואלכה לי אל הגדולים אחרים לעת הצורך , אך הלא מכ"ת בקש ממני לכתוב לו ולשאול ממנו ולהשיב לי ברצון וא"כ אין מקום לתלונתו ולהתפארותו" (שם סי' ל"א) . אבל ספרי הב"י יקרים היו בעיניו מאוד וכתב : וכבר כתב הב"י בתשובה למור א"ה שחיבר שכל דיין שפוסק ואין ספרו ב"י לפניו בודאי ישגה בהוראות" , ולכן העיד עליו הגאון מהו' יעקב עמדן (במאמרו קרית ספר) : בעל ברכת הזבח ושאר חיבורים שאמרו עליו שהיה יודע טורים וב"י בע"פ" 59) כי היה נאה דורש ונאה מקיים . ובכל זאת לא נחשוב עליו תועה כי רק מאשר רוח גאה וגאון נוססה בקרבו לא מצאו ספרי רעיו חן בעיניו , כי גאה וגאון שנאה נפשו , ונהפוך הוא כי הרחק הלאה רחק ממנו עד כי בחר בקצה השני , ומאיש גאה לא נקוה לשמוע את הדברים אשר כתב לשואליו ואעפי"כ תמה אני מה מצא בי ששימני את כלי הריק ונשבר" (שו"ת אמונת שמואל סימן י"ג : ואני ד"ת לא ידענו" (שם סימן י"ג : מה אני ומי אני כי משששת את כלי ריק ויבש ואין בה ליחליחות של תורה (שם סימן כ"ג , רק בתום לבבו ובנקיון כפיו כתב את דבריו אלה על ספרי רעיו , ולאות על דבריו יהיה דבריו : והוכחתיו על פניו (שם סימן כג והלאה : ומחותני מהו' שבתי הודה לדברי ותיקנו בספר נקודות הכסף שחיבר , וכל זאת יהיה לעדה על טהרת מחשבותיו ויקרת רוחו לקיים הוכח תוכיח ולא רק להראות לזרים כי רב חילו לנתוש ולנתוץ דברי מחברים זולתו , ולדבריו אלה נוכל לתת אמון ואיש כמוהו לא יכוב .

בכל מקום בואו הרביץ תורה ברבים ולמד והעמיד תלמידים הרבה מקצות הארץ , ומישיבתו מזכיר במקומות רבים בספריו (ראה תפארת שמואל לב"ק צ"ב לב"מ ס"ב, חולין ס"ח וע"א וע"ב, ברכת הזבח לזבחים כ"ב, מנחות בחידושיו על הרמב"ם לדין חדש ולהלכות ק"פ) ובאחת מתשובותיו אל הרב בעל נ"ש כתב : אבוא בקצרה מחמת טרדות התלמידים ובני ישיבתי אשר אלי יום יום ידרושון בנפ"ת ובחילוקים הנהוגים בהתחלת הזמן" (נ"ש סי' מ"ם) ; והוא כותב אליו : שלומו ושלום ישיבתו יגדל עד יכונן (שם סי' כ"ט) , ובנו הרב מהו' צבי בהקדמתו לס' ברכת שמואל כתב: אליו נקבצו תלמידים הרבה וכו' ואוכלין פרי מגדיו בישיבה". ומגדולי תלמידיו היו הגאון המפורסם מהו' גבריאל מקראקא אב"ד בניקלשפורג (שם הגדולים) הג"מ ליב צונץ אב"ד בפינשטוב (ברכת שמואל סי'

בראשית בראשית צו ושופטים) . וכנו הנ"ל כתב עליו (שם) : ספרי וספרא וכולא תלמודא דורש וחורז בעל פה ובלבו היו נאחדים" . וכבר העיד הרב בעל שם הגדולים על ידיעתו הרבה גם בחכמת הקבלה , וכתב : וראה זה חדש דנראה דהגאון ז"ל מלבד ד' חכמתו בש"ס ופוסקים ותוקף בקיאותו, כנראה בספריו , עוד אחרת היתה אתו , דהיה לו השנה ונגלו אליו גלגולי נשמות" ; אבל גם בלעדי עדותו נוכל לדעת זאת למדי מספרו ברכת שמואל , אשר כרובו הוא מדבר בחכמת הקבלה , מצירופים וגימטריאות וגלגולים , וכתב : ואמנם יש בידי להגיד גם בדורות הללו קצת גלגולים , אך כמום הוא עמדי חתום באוצרותי" (ברכת שמואל פר' שופטים) , ובמקום אחר כתב : אעתיק סוד הגלגולים מה שמצאתי וקבלתי מפי רבותי, וקצתם נגלו מסוד ה' ליריאיו" , והיה בקי גם במקרא ומפרשיו , ובספרו (אמונת שמואל סי' כ') הוא חותר לדעת הטעם למה שקוראים תפילת המנחה , ומראה שמה בקיאותו במקרא גם בהרבה ממפרשיו . ומתוך כתביו נגנבו תשובות רבות וכתבים שונים מאת יורשי המנוח (הקדמת בנו לספרו ברכת שמואל). וראוי לשום לב למה שכתב (ברכת הזבח מעילה): נרא' דפי' מסכתא זאת איננה משל רש"י אלא מאחד מאיזה תלמידיו דוק ותמצא" .

משלשלת משפחתו ובניו נודע לנו : כי הוא היה חתן האלוף הדיין מהו' אברהם ר' אלעזרש מעיר ווילנא (תפארת שמואל לשבת קס"ג ולמעלה) והיה שארו של הגאון מהורר יהושע מקראקא בעל מגיני שלמה (ברכת הזבח לתמורה פ"ב) אשר נתחמם בהספדו , ויזכור בספרו איזה דברים מתוך הספדו זה (שם תמורה ט"ו) . גם שני אחים היו לו , הרב מהו' דוד (הקדמה לס' בנדי ישע) והרב מהו' נחום כשם בנו , ובנו של אחיו זה הרב מהו' שלום שכנא חיבר ספר מאה ברכות (קריה נאמנה עמוד פ"ב ורס"ט) . בניו המה : בנו יחידו הרב מהו' צבי הירש אשר הוציא לאור ספרי אביו , ומזכירו בספרו (ברכת שמואל פר' מטות) אשר מצא את ספר לקוטים שחיבר ר' יצחק דמן עכו , בעיר פ"פ על העליה של דירתו בתוך הספרים הישנים . ומכבד שתי בנותיו אשר נהרגו במהומות הריקים בעיר לובלין , היו לו עיד שתי בנות , האחת היתה אשת הרב המפלא מהו' ישעיה הכהן מוויטעפסק (ברכת שמואל פ' תולדות) , והשנית אשת הרב מהו' נחום הכהן אחיו של הג"מ שבתי בעל הש"ך (שם פ' וישלח) אשר יצק מים על ידי הג"מ יעקב מטומשאב בישיבתו הרמה בק"ק סלוצק (ברכת הזבח למנחות פ"ו) . אחת משתי בנותיו אלה נזכרה בשו"ת צמח צדק (סי' ק"נ) אשר העידה בענין עגונה (הוא רק לדעת הח' פין שזכרנו למעלה שהחכם מהו' שמואל ווילנא הנזכר שם (סי' כ"ט) הוא מהרש"ק , כי גם בסי' ק"ג כתב : גם האשה מרת וכו' בת הח' השלם הרב המובהק מהו' שמואל ווילנא הגידה בתורת עדות" וכו' , ואת לא הביא הח' פין) . ובספרו (ברכת שמואל פרשת משפטים) מזכיר את נכדו מ' אברהם ז"ל : ולפי הנראה היה לו מלבד

בנותיו אלה, עיד בת שלישית אשר היתה אשת בן האלוף הקצין מ' יוסף ר' הירץ מגלוגא (סוף ספר ב"ש). גם את מחותנו הוא מזכיר בספריו את מחותנו הג"מ יואל בעל ב"ח (אמונת שמואל סי"ח תפארת שמואל למ"ק ל"ז) את הגאון בעל שער אפרים (שו"ת שער אפרים סי' קל"ג והקדמת בן המחבר לס' זה), את הרב מהו' צבי הירש חתן הג"מ העשיל, (ברכת הזבח לזבחים ל"ג), את הג"מ מאיר כ"ץ (שם לכריתות ג') את בנו הג"מ שבתי בעל הש"ך (שם לתמורה כ"ה תפארת שמואל לטור יו"ד סי' צ"ג שו"ת אמונת שמואל סי' כ"ג. ובתשובותיו אשר בספר נחלת שבעה כמה פעמים). ויחכן כי שני אלה כנה למחותנו ע"י חתנו הרב מהו' נתום כ"ץ, מחותנו האלוף הקצין מהו' יוסף ר' הירץ מגלוגא רבתי, אשר התחתן עמו בהיותו אב"ד בפ"פ (סוף דבר לס' ברכת שמואל), הרב מהו' יצחק הכהן נאנז מפ"פ חותן בנו הרב מהו' צבי ג"כ בהיותו אב"ד שמה (שם). גם איזה דברים מחולדות בנו נביא בזה, ז"ל בהקדמתו לס' תפארת שמואל: ואף אני הכותב בהאי עקא שקם עלי איש אחד למשה רשע הנקרא בשמו בן ציון בן ר' משה חורט וויזנער. רשעים ירדפוני בחץ שחוט לשונו ביקש לעקור בצתי, ולא על עצמו יצא אלא על הכלל כלו יצא, ועי"ז באתי במצודה רעה ראיתי אני הגבר שברזל באה נפשי עם זוגתי היקרה תי' ונישר ממני לעיני הוני ומחמד עיני, וכלי בית אשר לי, ולא נשאר בידי כ"א נויתי באשר ששם עלי עלילות שקרים, ונעים זמירות כבר כרתה עליו ברוח הקודש יכרת ה' כל שפתי חלקות המלקקים ככלב, כי אף הוא ככלב כי כלב שמו ונבלה עמו שחיק טמיא, ולולי חסדי ה' כי לא כלו רחמיו ממני שנתן לי חן וחסד בעיני השררה יר"ה אזי חיים בלעוני חנם, וזכות (אבותי) המה עטרוני לבל אפיל ברשתו וע"י כן הוכרחתי לשלטל עצמי בטלטולא דגברא הקשה עלי למרחקים ולקיים בעצמי מאן דביש ליה בהאי מתא ליזיל למתא אחריתי למצוא מזר ותרופה למכאובי ולהציל נפש בני אשר הוא עדיין במצודה ובבית הסוהר במבצר בק"ק סלוצק וכו' רק אדיע צערי לשער כת רבים שביום הפוך ביום קרב ובמהפכה אשר קראני נאבדו ונטרפו מעמדי כמה חבילות חבילות כתבי קודש מחיבור זה ע"כ יתלו הדבר במקולקל אשר מעשיו היו מקולקלים וכאשר יאמר משל הקדמוני מרשעים יצא רשע במעשיו התעתועים, ישלם לו ה' כפעלו ולא יהיה לו נין ונכד בקרבנו", ואל זה רמז גם בהקדמתו לספרו קב הישר: מאפילה לאורה הוציאני וממות לחיים ומכור הברזל הצילני, באשר שרבים קמים עלי לבלעני חנם אין כסף בלא כיסופא יצאני, והמחבלין חובלין וכיסלא לעוגיא עטרוני, ומאה גלבין הכאוני פצעוני אתה ה' דן משפטי ודיני, כי נשאו רדידי מעלי ומחמד עיני כספי וזהבי ומטמוני, וכבעל השור נקי מנכסי יצאוני ונשכוני כנחש וצפעוני, שליו הייתי יושב בביתי ובעלי קרנים

דחפוני , המה בעלי זדון אשר אין להם שר ומושל סבבוני , אמרתי ששחה לעפר נפשי אך חסד אל עזרוני , אז נדור נדרתי ביום צרתי בשברון מתנים בדמעות עיני" וכו' . מורו ורבו המיבהק היה הג"מ יוסף במהו' יודל אבד"ק מינסק (הקדמה לס' קב הישר ושם פרק פ"ה , פ"ו , פ"ז , פ"ח , פ"ט , צ' , צ"א , צ"ג , צ"ד) , גם למד אצל אבי הקודם הג"מ יודל אבד"ק קאווילי (שם פרק ל"ט) , גם זכר בספרו גדולי זמנו הבלתי נודעים כ"כ , הג"מ יעקב העמדלש מלובלין (שם פ' מ"ה) ואולי אל זה כיון גם בפרק נ"ג , הג"מ משה לאנדי (פרק נ"ג) , ואולי הוא ר"מ הנודע . ויחבר שלשה ספרים , ה) קב הישר נדפס כמה פעמים ב) עופר האילים נשאר בכ"י ומזבירו (קה"ע פ"ע) ג) ספר עברונות עם ציורים נאים בכ"י (הח' פין שם בשם רשימת ספרי רד"א) .

דבר אחד יקר מאוד לקורות ישראל בארץ פולין ולמצבם בזמנו מספרו , אשר זולתו לא שמענו ממנו וגם סופרי הקורות לא העידו אזננו מאומה מזה ; וכמעט נדמה לקרוא באחד ספרי המוכיחים בימינו בקראינו דבריו (פרק פ"ב) : ועכשיו ראיתי מכשול גדול אשר הוא צפון ברוב המדינה אשר הרבה בני אדם עושין שלא כהוגן , והוא זה כיון דקי"ל שצריך האדם ללמוד בניו כשהן קטנים כל דבר בלשון הקודש כדי שיכוא בנו וירגיל עצמו בלה"ק , וחדשים מקרוב באו שמרגילים לקטנים בלשון צרפת וכשיגדל הנער אין אביו שם על לב שילך בנו לבית המדרש , כי אם השגחתו הוא רק על לימוד לשון צרפתי ושאר לשונות , אף דקי"ל דסנהדרין היו יכולין לדבר ע' לשון , מ"מ היו לומדים הלשונות דרך ארעי ולא דרך קבע , משא"כ עכשיו הלשון צרפת עיקר הלימוד והתורה עראי" . עכ"ל , כל דבריו אלה יסובו על יהודי פולין , כי שמה חיבר ספרו , ומתאימים מאוד עם כתבי הקורות מזמן ההוא , ימי ממשלת המלך יאהאן סאביעסקי . אשר לקח לו את מאריא קאזמירא מארץ צרפת לגברת , ורוב אצילי הארץ התחרו להדמות במנהגיהם נימוסיהם ובלימודיהם לאזרחי צרפת ; וראינו מזה כי לא הנזרו אז היהודים מכל וכל מתושבי הארץ , ומנהגי האחרונים לא עברו [1] מבלי השאיר איזה רושם ופעולה על היהודים שבניהם . — ועוד דבר אחד מצאתי בספרו (פרק פ"ו) אשר גם אדותיו לא מעט נפלאתי , כי הדבר המסופר בס' שלשלת הקבלה על ר' שלמה בן גבירול מהישמעאלי שנתקנא בו והרגו וקבריהו בגנו אצל אילן תאנה , יספר שמה על הרב מהו' שלמה אלקבץ . וכתב שם שקבלה בידו מפי זקנים וחסידים מי שמיקל באמירת קרובץ ואומר שאין חיוב כ"כ לאמרם אין מאריך ימים ח"ו כדרך שכתב הב"ח (ראה בתולדת חייו ע' 64) . הרב מהו' צבי הירש אב"ד על כך מדינת העסין , במכתבו אשר בס' לוחות העדות , מתיחס אליו כזה : הק' נפתלי הירש וואשר טרילינג חתן החסיד מהו' הענלי קירכהאן בעל מחבר ס' שמחת הנפש , חתן

הג"מ הירש קיידנויר בעל מחבר ספר קב הישר, בן הג"מ (אהרן) שמואל קיידנויר בע"מ ס' ברכת הזבח חפארת שמואל וברכת שמואל".

מכל אשר זכרנו עד כה יתראה כי לא האריך ימים על כסאו בקראקא, כאשר כתב עליו גם הג"מ יצחק בהסכמתו לס' אמונת שמואל: הלא כי משחו ה' לנגיד על הגליל קראקא לראש שבטי ישראל, ולא האריך ימים על ממשלתו ונוטר ארון הקידש"; וכאשר נסע בשנת תל"ו בעניני הארבע ארצות, לעיר קטנה חמעלניק לא רחוקה מעירו, בשבתו בין הרבנים אשר נתאספו אז שמ"ז, הפקיד רוחו ביד אל כל בשר (י"ט תמוז), כפי הנראה בהיותו קרוב לימי השיבה. הרב בעל שה"ג ואחריו המוסיף לספר צמח דוד כתבו בטעות שנפטר בשנת של"ט, ועליהם אין להתפלא, אם לא ידעו שנת מותו, אך ימן ראו בהסכמות הג"מ יצחק (ע"ס אמונת שמואל וברכת שמואל) שזכר לדאבון נפשו מות המחבר, וההסכמות נכתבו בשנת תל"ט, חשבו כי היא השנה שבה מת, אולם יותר יש להתפלא על החכם פין שכתב (ק"נ עמוד פ"א) שנפטר בשנת תל"ח, ונטה מדעת בעל שה"ג עקב ראיתו כי ההסכמה לס' א"ש נכתבה בכ"ג שבט תל"ט, ובה נזכר כי כבר מת המחבר, לכן המציא מדעתו שמת בשנת תל"ח, גם עשה לה כינים שמת באותה השנה אשר מת גם מחותנו הרב בעל שער אפרים; ואנחנו לא מפיהם אנו חיים, ויותר נאמנה לנו עדות כתובת מצבתו הנעתקת בביוגראפיקא של הח' וואלף ופנקס החק אשר תכתוב אידותיו (דף קפ"ב ע"א): יזכיר אלהים נשמת אב"ד הגאון הגדול מהו' אהרן שמואל בן החבר ר' ישראל שנסע מכאן לועד הגליל נתאספו וישבו בק"ק חמעלניק ושם יצאה נשמתו הקדושה בקדושה ובטהרה בליל ג' לסדר פנחס שנתאוה משה רבינו למיתת אהרן, י"ט תמוז תל"ו לפ"ק. גם לוא היה ספר ב"ש לנגד עיניו, היה רואה בהקדמת בנו שזכר שמה פעמים כי מת בשנת תל"ו לא תל"ח. — ספריו שחיבר הלא המה:

א) ברכת הזבח, על הש"ס מסדר קדשים, שדה שלא נעבד עוד בימיו, הגהות וחידושים עמוקים, נדפס ראשונה בחייו ע"י חתנו בשנת תכ"ט, ושנית עם פירוש עומר מן על המקומות הסתומים. ויקר היה ספרו זה בעיניו מאוד, ויכתוב אודותיו אל הרב בעל נ"ש כזאת: וכחבורי אשר קראתיו ברכת הזבח לסדר קדשים שחברתיו בע"ה יישבתיו בטוב טעם ודעת, הש"י יהיה בעזרי להוציאו לאורה, ולהביאו לביה"ד לזכות בו בני גילי כי הוא חיבור נהמד לגפ"ת ומימוני לא נעשה כמוהו עד עתה תל"י". (שו"ת נחלת שבעה ס"י למר). ונמצאו הגהות הג"מ יעקב עמדן ע"ס זה בכ"י (ע' אוצרות חיים נומר 616).

ב) אמונת שמואל, שו"ת וחידושי דינים מדי חלקי ש"ע, נדפס ע"י בנו בספר"מ תמ"ג.

ג) **שו"ת מפוזרות** בספר שו"ת נחלת שבעה (סי' למד מ"ם מ"א מ"ב מ"ג נון נ"א נ"ב).

ד) **תפארת שמואל** הגהות וחידושים על האשר"י מסדר נזיקין, והגהות על הטורים, גם השגות על חידושי מהרש"א נדפס ג"כ ע"י בנו בספד"מ תנ"ו.

ה) **ברכת שמואל**, עה"ת מעורב מחידושי אגדה פלפול וסתרי תורה מרמזים סודות צירופים עם גימטריאות, נדפס ג"כ ע"י בנו שם תמ"ה.

ו) **סדר גיטין וחליצה**, העתיקם מכמה וכמה שו"ת ומכ"י של גאוני הארצות, נשאר בכ"י באוצר ספרי רד"א (רשימת ספרי רד"א והביא בשמו החי' פין שם עמוד פ"ב).

י"ח). ר' יצחק חריף ממשפחת לנדא.

אחרי האסף הג"מ אהרן שמואל קאידנובר אל עמיו בשנת תל"ו, נקרוא נקרא הג"מ יצחק חריף לשבת על כסאו. גם מתולדותו זמן הולדו ועיר מולדתו לא נודע מאומה, מלבד דברים מעטים הנוגעים אל משפחתו כי גם הוא לא הניח אחריו זכרון שום ספר.

טרם בואו לקראקא היה אב"ד בעיר קטנה אפטא (הקדמה לספר נחלת יעקב ואבני שוהם א"ד תפ"ז) ואיזה חידושי תורה מובאים משמו בספר זה (פרשות בראשית וירא ויצא ושם קראוהו: ר' יצחק אפטיר, ויחי בהגה לנחלת יעקב ובאבני שוהם, בא, תבוא, ויקהל האזינו ושם כתב עליו: מ' יצחק אפטיר שהיה אב"ד ור"מ דק"ק הנ"ל וכוף ימי בק"ק קראקא והגלילי, ברכה ב"ב), ומקצתם נראה שהשפיק בחבמת הקבלה, וימים מעטים אחרי שנת תל"ו בא לקראקא, ומזה נלמוד כי מה שכתב המוסיף לצמח דוד שהג"מ מאיר שפירן נתקבל לאב"ד בקראקא ומת על דרכו בנידר ווייזל בשנת ת"מ, (וזכרנו את דבריו במבוא), שאין ממש בדבריו, כי עוד לפני שנת ת"מ נתקבל הג"מ יצחק לאב"ד, ובשנת תל"ט הסכים על הדפסת ספר ברכת שמואל ואמונת שמואל להגאון מהו' אהרן שמואל ז"ל האב"ד ההולך לפניו (קצת דבריו העתקנו למעלה) וכבר היה אז בקראקא, וכן הסכים אז על ספר הולך בדרך תמים הנדפס בספד"א שנת ת"מ.

המעט הנודע אלינו ממשפחתו הוא, כי שם אביו היה זאב והוא בלתי נודע לנו וארבעה בנים שהילי חמד היה לו הרב מהו' חיים אשר

דר בעיר שידלוב (ספר נחלת יעקב ואבני שוהם פ' וירא בא, תבוא) הרב מהו' צבי הירש שדר בעיר אפטא (שם פ' ויצא) ושם כתוב עליו: הגניד המפורסם המופלג פו"מ מהו' צבי הירש סג"ל לנדא מק"ק אפטא", ומזה נראה שהיה כינוי אביו לנדא ממשפחת הלוים, "והחכם הכולל אביר הרועים מהו' דוד" אשר דר בוואדיסלאב (בשער הספר הנזכר ובהקדמה) ומחבר אבני שוהם היה חתנו של מהו' דוד הלוה, הרביעי והאחרון האלוף המרומם מהו' אריה ליב אשר היה גיסו של הרב בעל ידי משה על מדרש רבה (ידי משה מדרש חזית פסקא לויה שמניך) מגדולי תלמידיו של הג"מ יצחק חריף ז"ל היה הג"מ אברהם ברודא (הקדמת ס' נ"י וא"ש הנ"ל).

הוא האריך ימים ויהי זקן מאד, כאשר נראה מהכתוב על מצבתו: "כנ' שנה היה תופש בישיבה של מטה", אך ימי ממשלתו בקראקא כשנים ההולכים לפניו לא ארכו, ובשנת תמ"ג שב רוחו אל מעונתו, וארבעה ימים לפני מיתתו, י"ז לירח האתנים, הככים על ספד שבתא דריגלא להרב מהו' צבי הירש חאטש מקראקא בעל מחבר ספר חמדת צבי על תיקוני הזוהר, וימת בהושענא רבא, אולי כתב אותה על ערש דוי. בפנקס הח"ק (דף קצ"ט ע"א) נכתבו עליו תוארים גדולים.

י"ט) ר' אהרן תאומים דרשן.

על מקום הג"מ יצחק חריף אשר נפטר בשנת תמ"ג נבחר הגאון הדרשן מהו' אהרן תאומים לאב"ד וי"ו. מתולדות חייו נודעו דברים אלה

הג"מ אהרן נולד לאביו הרב הגדול מהו' משה תאומים בן הקצין הנדיב החכם השלם מהו' שמעון תאומים, בקצה המאה הרביעית לאלף הששי, אולי בעיר פראג. בהיותו עוד נער ורך נלקח מאתו ארון אלהים אביו הרב ז"ל, ונתגדל על ברכי אביו זקנו אשר הוציא זהב רב מכיסו, והפריז ממונו ל'בות'ו ללמדו תורת אל חי, וכה יספר בהקדמתו לספר בגדי אהרן: אנכי הצעיר בלא"א הרב הגדול מהו' משה תאומים זצ"ל הייתי נער ורך בשנים כאשר נלקח ממני ארון אלהים אדוני אבי זצ"ל, ועלתה נשמתו למרומים ונתגדלתי על ברכי א"מ זקני זצ"ל מפתו אכלתי ומכוסו שתיתי, הוציא מכיסו והפריז לרבותי והעמידני על רגלי". וכאשר יצא שמו בארץ

בימי בחרותו התחתן עם הרב החכם המופלא מהו' אברהם נ"ש מעיר פראג אשר נתן לו את בתו לאשה (שם בהקדמה) אשר היתה נין וגכד להג"מ שאול וואהל (גדולת שאול דף כ"ד), ואחרי שנים מספר בהיותו עוד צעיר לימים ומצא חן בעיני אלהים ואדם, בחרוהו ראשי עדת פראג למגיד משרים „להודיע את חוקי אלהים ואת תורותיו תמידין כסדרן מדי שבת בשבתותיו" (שם בהקדמה), ויהי עומד על משמרתו משמרת הקודש אחד עשרה שנה, כדבריו שמה: „ויש נבחר ונתקרב זה אהרן מדי שבת בשבתו לגשת פני ארון וכו' וסימנך אחד עשר יום מחורב יום לשנה, זה אחד ועשר שנה דרשתי רצופין לפני בר בי רב וצורב, ותמיד נתמלאה העזרה, אתה ה' תשמרם ותהיה להם לעזרה", ויתן אל לבו לחרות את דרשותיו ההן בעט ברזל ועופרת ויכתוב אותה מעט מעט עלי לוח למזכרת, וכה דבריו שמה: ובאשר משמר אחר יוצא ומשמר אחד נכנס לא נתתי השב רוחי לאסוף ולכנוס, באשר ימי השבוע היו קטן מהכיל לפרנס את השבת ולכלכל, מרבד הויות דאביי ורבא והמלאכה היתה רבה, אשר על כן הוצרכתי לתת הקולמוס לנרתק ובראשי פרקים רשמתי חדת ועתים", ומאז יצא שמו למרחקים לדרשן גדול ומפואר, ואומן אין כמוהו מלבד בקיאתו הרבה בתלמוד ומפרשיו ויקרא שמו „ר' אהרן דרשן" שם הנשאר לו לכבוד עד יומו האחרון (החכם ד"ר צונץ בספרו (גאטטעם דיענסטליכע פארטראָגע דער יודען עמוד תמ"ג) בחשבו לאחד אחד את החכמים אשר בשם „דרשנים" נקראו ובארצות מולדתם אשכנז ופולין בשם זה נודעו, לא ידע ממנו) ואמנם על פי הדרך הנהוג אז ברוסיה־אנדה היה אומן נפלא פיו מפיק מרגליות בונה מבצרים ברוח פיו בלולים בהדרם ובנוים לתלפיות, והג"מ דוד אופנהיים העיד עליו בהסכמתו לס' ב"א: ואף כי בירעי ומכירי קאמינא מכירו היתי לשעבר ה"ה כבוד הגאון המחבר כשהיה אב"ד ור"מ בק"ק ווירמייזא שהיה דורש טוב לעמו דרושים נפלאים דרושים לכל חפציהם, דרש מהך גיסא ודרש מהך גיסא ומסתמא שניהם שוים לטובה וכו' ואין בודקין לכסות ומעלין ליוהסין להיות מוכתר בגימטין וקילוסין", והמחבר עצמו כתב בהקדמתו כי דרשותיו להיותן אהובים וחביבין כ"כ עד כי שומעיו העתיקו אותן לעצמם, גנבו כחשו גמשמו בכליהם לגודל המדתם להבנות ממנו: ושנית באשר כל שבת ושבת בפרקא היו שם ספסלים מלומדים ובחורים

וכאשר שמעו מפי נאמרים אז העתיקו להם אותן הדברים והלכו למקום שאין מכירין אותם, לא יאי הם ולא יאי גלימתם, עומדים ברבים ודורשים ואומרים לנו המים, מתחיל בשבח ובגנות מסיים, ולכסות הדבר לפעמים תופ"ין עליו טלאי ע"ג טלאי אשר לא יצא בהם תלמידי חכמים ואת אשר איננו טלוא גנוב הוא אתו וכל אחד מחליף שטתו, ואמרתי יוחקו מלי בספר ואכתוב האלוף בלוח חרות למען יהיו דברי נכרת ולא ירימו עוד ראשם ויגלו בהתתייהו ויזיל בשתי מנייהו". מעט מעט נודע שמו ותהלתו בכל ארצות מולדתו, ויהי זכרו מפואר בכל אפסים, ותכתר בו עדת ווירמייזא לאב"ד ורב, וישימו עטרת עדתם בראשו, והוא בנפש חצצה נתן אוזן קשבת למשחריו, ויסע מעיר פראג, וברוב כבוד והוד נתקבל שמה וישב על כסא ממלכתו, וכה דבריו שמה: וכאשר ארכו הימים נתן ה' בלב האלופים הפרנסים, ובלב אחד היו נואמים ה"ה פרנסי ק"ק ווירמייזא אשר מעולם אנשי השם מחורבן הבית, יפה פרי תואר וזית, ובחרו אותי להיות להם לראש ולמורה צדק, להחזיק כל בדק וסדק, ונענתי להם ראשי וקבלתי עלי משא עמי ועדתי, כי אמרתי מתי אעשה גם אנכי לביתי, בלימודים אחרים בשראי שמינא אפתור דדרבא לזכות בזה ובבא", וזה היה בשנת ת"ל ויהי שמה שבע עשרה שנה רועה את צאן אחיו על מי מנוחות עד שנת תמ"ז (הסכמת רד"א לס' בגדי אהרן) וירעם בתבונות כפיו על נאות התורה ויראת ה' טהורה, בני העדה שמחו בו, גם הוא אהב את צאן מרעיתו וכאב את בן ירצח, וכאשר קראוהו בשנת תל"ו מעיר ליסא בארץ פולין למשחו למלך עליהם ולהיות רב אב"ד לעדתם, לא אבה לעזוב את מקום מנוחתו האהוב לו (יאיר נתיב להג"מ חיים יאיר בכרך בעל חות יאיר בכורים לשנת תי"ד עמוד כ"ב), בעת ההיא נתן אל לבו לאסוף את דרשותיו המפוזרים כה וכה אל מקום אחד, ולהוציאם לאורה ע"י מכבש הדפוס, לזכות את הרבים, להטעימם מנופת נטפו שפתיו ולהשביע את המתאוים ממנו דרשותיו היקרים ונחמדים, כדבריו: והיה ביום השלישי בעת הפנאי וביטול מלמדים אמרתי לסדר כל הפרשיות אשר דרשתי מוכנים ומיוסדים, והנה ערבים דברי דודים מתוקים מדבש ונחמדים, והנה אמרתי יהיה לי לבדי ולדורות: אמנם הנה ראיתי שתי ראיות הא' למען יהיו דברי מפורסמים ולזכות בו את הרבים ושנית באשר כל שבת ושבת בסרקא היו וכו", ויחבר אז את ספרו בגדי אהרן לבוש נחמד כפי

מנהג העת, אשר נדפס אח"כ ע"י בנו, וכבר היה לו אז בכתובים חיבורים רבים בגפ"ת ויבקש מאלהי העזר לזכותו להוציאם לאורה: וקראתי שם הספר הזה בגדי אהרן כי ידוע מ"ש הזוהר וכו' וכמו כן אזכה להוציא לאור שאר חיבורים אשר חברתי" גם בעת ההיא הוציא לאור את ספרו מטה אהרן על הגדת פסח, מטה עוז מקל תפארה, אשר נגדו התקומם הגאון בעל חות יאיר כאשר יבוא הלאה.

ימים רבים ישב על כסאו במנוחות שאננות עד אשר הרגיז ה' את יושבי העיר, ויבא מלחמה בשעריהם חרב ומגן בחוצותיהם, והוא בשנת תמ"ז אשר שנתים לפניה פרץ ריב בין מלך צרפת וקיסר אשכנז, וחיל הצרפתים פשטו על עיר ווירמייזא וסביבותיה ויצורו עליה [60]) אז בראותו כי חייו תלואים לו מנגד, נעתר לעדת קראקא אשר דרשה אחריו להנחילו את כסא כבודם, אשר זה כארבעת שנה משנת תמ"ג לא היה להם רב אב"ד במות הג"מ יצחק, ויסע מווירמייזא, ואלהי הרחמים פרש עליו כנפי חסדיו ויציל אותו ברוב רחמיו מכף חיל הצרפתים אשר כארבה לרוב סבבו את העיר מקצה; ובפנקס הח"ס מפה נזכר: זבעת שהיה מלחמה גדולה בין המלך פרנציז יר"ה ובין הקיסר יר"ה נתקבל הוא לרב מדינה בכאן זק"ק קראקא וגליל, וברוב הצרות איך שיוכל להציל את עצמו משם, והקב"ה הציל אותו מידם", ואחרי ימים אחדים בנסעו משם נלכדה העיר ונהרסה עד היסוד בה, ויהי לנס.

בראשית שנת תמ"ז ישב עוד על כסאו בווירמייזא, וכתב אז משם תשובה אחת תמצאנה בשו"ת חות יאיר (סימן קכ"ה), ובקצה השנה נסע משם, אך לא בא לעיר חפצו בה (קראקא) עד שנת תן, כי נתעכב בדרכו ברוב ערי אשכנז הגדולות, המבורג ברלין והנובר, ובכל מקום בואו קבלו אותו ברוב כבוד ויקר, וידרוש שמה בבתי כנסיות לפני שומעים לאלפים אשר לחצו עצמם לשמוע דרשת הדרשן המפואר בעת ההיא, ולאחד ממיודעיו כתב על דרכו: הנה בעברי פה המבורג ובשבת העבר דרשתי פה דרוש נפלא, ועדיין אני פה עד יום א' ודעתי אי"ה להיות ביום ג' בעיר הנובר אבל לא ידעתי השורש, כי זונתי הרבנית תי' היא עם ב"ב הם בק"ק הלברשטט ולא ידעתי אם יכתבו לי יום ה' הממוקּ שהם נסעו על דרכם לברלין ואז צריך ליסע משם לברלין (שו"ת אבן השוהם סימן ס"ה). גם הסכמות על ספרים שונים פזר מלא חפנים על דרכו כי רוב המחברים דחקו עצמם לפניו

וכמוצא שלל רב ששו להדפים הסכמתו בראש ספריהם, בעיר ברלין הסכים על ספר בית אהרן, וע"ם בית שמואל בהיותו בעיר ברעסלויא, ועוד כהנה, ואף אם לא נדע ברור הנסיבה על התעכבו זמן רב כזה על דרכו, אשר לפי דברי הגאון בעל חות יאיר (יאיר נתיב כ"ו בכורים שם עמוד כב), היתה מפני עלילת השו"ר, והוא קצר בלשונו ובר הודיע אותנו איזה שר, וגם תוכן העלילה נפלא ממנו, בכל זאת השערה קרובה יש אתנו בזה ובהערה 64) תמצאנה. ובידה ניסן ימים מספר לפני חג הפסח, בא לקראקא לשמחת כל העדה אשר חכו על בואו בכליון עינים, ונתקבל ברוב ששון ויקר, וממספר רוב הקינים הגה והי אשר קוננו אחרי כן על מותו, נוכל להאות כבמראה מוצק עד מה רבתה שמחתם בבואו שעריהם. וישב על כסאו לשפוט את עמו בצדק משפט ומשרים; אך אם אהרן השלום לא יבנה בית, שוא עמלו בו בוניו, כי עד מהרה ערבה שמחת העדה, כי שמשו נטה לערוב בעוד כפתו רעננה, ובשבתו כארבעה ירחים על כסאו בטח שלו ושלאנן, ויסע לועד הגליל, אשר היה אז בעיר קטנה לא רחוקה חמעלניק, ובהיותו שמה פתאום ההרידוהו ממנוחתו, כי באו אליו ביום השבת לסדר ויעל אהרן, חיל השר בפקודתו, ויקחו אותו בחזקה, ויכוהו ברצח נורא, וירכיבוהו על הסוס, אשר נפל ממנו על דרכו פעמים ושלש, עד אשר יצאה נשמתו ויפקיד רוחו לאל השמים, וגם סיבת מיתתו נעלמה מאתנו, אך יתראה כי דברי העלילה אשר הזכיר בעל חות יאיר, אשר מסיבתה טלטל עצמו טלטלה גבר שנתיים ימים ולא יכול לבוא למנוחתו, היתה גם היא נסיבה להריגתו באופן נורא כזה; ובפנקס הח"ק אשר קצות דבריו זכרנו למעלה כתוב עליו (דף ר"ח ע"א): יזכור אלהים את נשמת אדוננו מ"ו החסיד והעניו הקדוש, ממש עליו נאמר אי חסיד, אי עניו אביר הרועים מופלג בתורה שר הבירה, נ"י פ"ה ע"ה רשכבה"ג הגאון הגדול המופלג מהו' אהרן במהו' משה שהיה מחבר ספר מטה אהרן, שהיה תופש ישיבה כמה שנים בק"ק ווירמייזא, ובעת שהיה מלחמה וכו' והקב"ה הציל אותו מידם ואחר איזה ימים נלכדה העיר ונהרסה שלא נודע איזה מקומה והקב"ה הצילו מהמפכה הזאת ובא בעו"ה לכאן על כסא ממלכתו לערך ששה עשר שבועות, ואחר נסע לועד הגליל לק"ק חמעלניק כי שם נתאספו, ובשבת לסדר ויעל אהרן ויומת שמה אחר תפילת מנחה ממש בעת רצון ישב בבטח בביתו, באו

חיל מן השר סטראוניק ולקחו אותו בעו"ה על לא חמס בכפו, ויאסרו אותו והכוהו בעו"ה מכות אכזריות ולקחו אותו בחזקה על הסוס גי' קלא (ידידי הח' מהו' מו"ח פתר כונת הכותב הסוס בגי' קל"א (131) ומלת קלא פי' מוקש ופח, יהי שלחנם לפניהם לפח ת"י קימהון לקלא) ובעו"ה נפל פעמים ושלש מן הסוס ער כי בבקשה גדולה שהניחוהו על העגלה ולא באו מפתח העיר ער שיצאה נשמתו הקדושה והטהורה בחמעלניק . . . בעת רצון ממש בזאת יבוא אהרן אל הקודש, כי בזאת ב' פעמים זאת גי' עת רצון ממש זה קרבן אהרן דא אתון הזקן רב אהרן, וממש היה עת צרה ליעקב, וביום א' ג' אב הוליכו גופו הקדוש לק"ק פינטשיב כי היו יריאים לקברו בחמעלניק ובק"ק פינטשוב מנוחתו כבוד, והבשורה הרעה על רב מדינה באה לכאן ביום ב' שלא נאמר בו כי טוב ולעת מנחת ערב עשו מספר רב בב"ח הישינה במר בכו . . . בשביל רב מדינה" ע"כ. ובתיקוני בתי כנסיות פה נמצא אמ"ר מיוחד עליו בהרוזים נאים [62].

ממשפחתו נודעו לנו רק דברים מעטים, הג"מ ליב צינץ היה גיסו, כפי אשר כתב עליו בנו: אדם"ס דבר בשם אומרו דהיינו בן אחותו דכבוד אמ"ו א"א הרב הגדול זצ"ל, בן אחותו כפשוטו וכמדרשו על שם חכמתו ה"ה הרב המופלג מק"ק סטריא כמהו' שמחה זצ"ל בן הרב הגדול ומופלג כמהו' ליב צינץ שהיה אב"ד בק' העלישויא ובק' פינטשוב", (בגדי אהרן פר' ויצא), אביו הרב מהו' משה השאיר אחריו כתבי חידושים ויזכירם בספרו לברכה: והנה מקצת קושיות וביאור הגמ' הנ"ל מצאתי כתוב בכ"י א"א הג"מ משה תאומים זלה"ה (שם פר' ויקרא). גם שם אשתו הראשונה ידענו והיא מ' שרה אסתר ותמת בשנת תמ"ו " (י"ד שבט) בווירמייזא ותקבר שמה (ראה נפשות צדיקים ע' ע"ב). רק בן יחיד ובת יחידה היו לו, הרב מהו' ליב תאומים אשר היה אחד מדייני עיר ספר"מ ואשר הוציא ספר אביו לאור, ובתו היתה מ' שרה מילקא, ותמת גם היא בווירמייזא בשנת תמ"ו ימים לא כבירים אחרי מות אמה (יוד תמוז נ"צ שם). ויתר בניו ובנותיו אשר היו לו מתו עוד בילדותם (הקדמת בנו לס' ב"א).

רוב הכבוד ופאר אשר נעשה לו בכל מקום בואו, אשר אל כל דבריו ייהלו אל כל הגה והמולה היוצאת מפיו, נוכל לראות גם מזאת, כי רב אחד מובהק הוא הרב הגדול מהו' אליקים געץ אב"ד בהילדסחיים וקהלות אחרות באשכנז בעל שו"ת אבן השוהם, התחנן לפניו ויבקש מאתו, יען ידע אותו כי הריץ אליו שאלותיו, להזכירו ולדבר טוב עליו במקום אשר יבוא שמה, וקוה קותה נפשו כי אמרי פיו לא ישובון

ריקם ויהיו לו לעזר להשיג משרת רבנות בעדה גדולה מהעדה אשר היה בתוכה בעת ההיא, וגם הוא מלא שאלתו ויכתוב אליו בקצה מכתבו: חו אין אני בדא"י ארו"ן כאשר הגדתי למעלתו להשניח שאוכל בעזרת האל לגדלו לנשאו ולהזכירו לטובה בין נגידים, ואל יקים את דברו וכסאו יתגדל ויתרומם ויתנשא" (שו"ת אבן השוהם "סי' ס"ה); והג"מ אהרן שמואל קאידנובר ז"ל אשר וק באיפת רזון זעומה מדד את קוי התוארים הבל אחד, כתב אליו תשובה (שו"ת אמונת שמואל סי' נ"ח) בכבוד לא מעט. ויחראה מכל זה שהיה נודע בימיו לאחד מגדולי זמנו אשר בהם ישראל התפאר.

ויש עוד לדבר בסיפור תולדתו מדבר הריב אשר היה בינו ובין הגאון המופלא מהו' חיים יאיר בכו"ך אשר כפי הנראה התפרץ אז בשצף קצף בעודנו בעיר ווירמייזא, ואשר הסיבה העקרית נעלמה מאתנו. אמנם זאת נראה ברור שהריב ההגלה רק אחרי שנת תל"ח, שאז בשנה ההיא הסכים מהר"א על ספר מקור חיים של מהר"ח, והפריז לספר שמה מתהלותיו ומיקרתו והתמדתו הנפלאה (קצות דבריו שמה נעתיק בזה: סיני ועוקר הרים וצחיחין עריבים דבריו כניחוחין ועולת מחין, הוא דרב הגדול המופלא נ"י פ"ה כמהו' חיים נר"ו בנן של קדושים בן הגאון המופלא וכו', כי אתון עדי ואצדיק בצדקתי כי הרב המופלא נר"ו היה זה שנים רבות אתי במחיצתי ישב אוהל ומקנה קנין תופיש כי נו"ר ואשתא מפיו נוצצין ולא זז מכותלי בית מדרשתי בהתבודדות, ולעפעפיו לא נתן שינה ותנומתו ומשנתו המתמיד ונתן מים נמדה ומצא כדי מדתו, מים חיים למוצאיהם אשר הוציא לאורה דמיא לשפיריותא וכו' מסגנון לשונו נראה שהיה תלמידו, והר"ח התאמץ את"כ להוכיח שלא כן היא, ראה הלאה) אשר עכ"פ לוא כבר אז המחלוקה ביניהם היתה נפרצה לא היה מרבה עליו תהלות כאלה, כפי אשר נראה מתשובה אחרת אשר כתב מהר"א אליו (ראה שו"ת חות יאיר סי' קכ"ה) בשנת תמ"ז, לא כתב שום תואר רב או חכם בראשה. וספרו יאיר נתיב היה פרי הריב הזה, כי בצאת אז ספר משה אהרן לאור, מצא מקום להתגדר עליו בהשנותיו על דברי הספר בכלל, ודרך הפלפול הבדוי הנהוג אז, בפרט אשר גם בלעדו כבר החל להתלונן עליו בתשובותיו (ראה חו"י סי' קכ"ג). וכל רעה בחבל אשר ממנה תצא רב טיב, כן גם הריב הזה, טובה כפולה צמחה ממנו, להמציא לנו ספר יקר מפז ומפנינים כספר ההוא, ומהציונים המעטים אשר הוציא החכם יעלינעק בם"ע בית המדרש, נראה רוב יקרתו ותוכן דבריו אשר בכתם אופיר לא יסולאו, ומי יתן והיה עם לבב אחד המו"ל לעשות חסד את החיים ואת המתים להדפיס ספר הלז כי אז בלי תפונה מצא גם ברכה וקוניו ירביון מאוד.

כבר אמרנו כי פרץ הריב בשצף קצף וחמה שפוכה, עד כי הג"מ

אהרן פרש חרמו עליו וכפי הנראה עוד טרם כתבו השגותיו על ספר . האמנם יסלא מאוד בעין כל קורא הקדמתו לספרו ההוא (המכיל השגותיו נגד ס' משה אהרן) אשר היא מלאה חירופים וגידופים על כל גדותיה ומתוכה עין בעין ראינו כי הוא בחמת רוחו מדבר , ובמר נפשו ירבה אמרים , כי נלאה הכיל לשאת חרפתו אשר שברה לבו , מנסיבת החרם שהפיץ עליו . ראה נא שמה בתוך יתר חירופיו שכתב : אמת יאמר אל יברא דכולא שקרא , הן מצד דברים הבדויים אף בספרים המצוים אשר באו בו בדרז"ל" (בכורים ש"א עמוד ח') "רק דברים אשר לא מצא ידיו ורגליו וידוע לכל מבין עם תלמיד שגיעונו ושגיונו" (שם עמוד יוד) "אין אחריות כזבים עלינו והוא הכזב המוחלט וכו' , ולא ידעתי מחועבה כזאת הנעשית בישראל משום מחבר איש ריב ומדון אשר יעשה בזדון לזייף דברי חז"ל" (שם עמוד י"א) ורוב צערו ומר נפשו המה לו לבסות עינים לפני הקורא חירופיו אשר בלעדם לא לכבוד הם גם אליו כי לא יעשה כן בקהל המחברים : ומפני שאין אדם שליט ברוחו ונחפס על צערו , לא יושם עלי אשם באשר יצאתי מגדר המוסר" (שם עמוד י"ז) "כמוני היום אשר כרע רבץ נפל שכב תחת ממשלת זדון המחבר אשר כארי יתגבר ויתנשא על ראשי עם קודש , וסן יגע נגע האמת אל לבו , אף כי אסיר מתוך ספרי זה כל נקוד וטלוא וכל לשון קשה , ולכן בנובה אפו" וכו' (שם ע' י"ט) . וגם מספרו בגדי אהרן אשר נדפס אחרי מותו , ועוד היה אז בכ"י , כבר ידע , וגם עליו יוציא התוליו כי אליו יכון בכתבו שמה : מעיקול בית הבדאי ולעזוב ב ג ד " ו אשר בידו" .

אולם את כל הדברים האלה כתב רק בסתר אהלו , אבל לא עלה על לבו להפיץ את דבריו אלה בקהל רב בעודנו בעיר מולדתו , מיראתו את שבט אפו ועברתו כי קשתה , וכה דבריו : לכן אלה הדברים הראוים לדבר נגד מלכים ושרים יהיו כעת לי לבדי ולא לזרים כמגילת סתרים , האמנם אף מפני חמת המה גנוזים בסדקים וחורין , עוד חזון למועד יגלו ויראו מסתורין , ואולי בעודני חי בצאתי את העיר לנהוג רבנות או בכה"ג יגזור האל לטובה כי ישועתו קרובה" (שם ע' ד') . וכל כך גדלה חמתו עליו ונפשו מר לו , עד כי גם אחרי אשר נרצח מהר"א בזדון , ועזב מנוחתו בעמק נשיה לעמוד שמה לפני אל המשפט , ולרציות מפעליו לאשר משוא פנים אין לפניו , ואז כבר היה לו לעזוב אף ולהרפות מחמה , אכן גם אז חמת רוחו לא שככה ויכתוב מרורות : ובעון ועות מקלקול הדור נתקבל בחודש טבת ארמלתא ודור יתום בק"ק קראקא תמ"ז , ומפני עלילת השר נתעכב מבוא לשם עד סמוך לפסח ת"ן , ופריץ ושודדים קטלוהו פלגא , ומת וחליש בחודש אב , לכן גוזרני בחרם שלא

להדפיס הספר הזה עד הסיר לשונות קשים ונמרו הוסכי קערה" (שם ע' כ"ב).

והנה לא נוכל לכחד מאת הקורא, שלא לחנם שמח הג"מ חיים את כל חמתו ע"ם מט"א ועל רוב דרושיו בכלל, ולא שם לו עלילות דברים, כי באמנה נמצאו בתוכו רוב הדרכים והכללים אשר באו בספרי הכללים שנתחברו בימים ההם, להורות הדרך למתלמדים ולהקל עליהם מלאכת ההטעאה, לא לבד בעניני פלפול ע"ד החילוקים, אך גם בדרושי אגדה, אך יתלו עניני הכתובים על יתד הפלפול, כספר לקט יוסף (פפד"א תע"ט) וכמוהו, ראה נא גם' בגדי אהרן (פ' בראשית) דברי בן המחבר, וממנו תשפוט על אביו כי דרך אחד לשניהם: ועתה הוקשה לי מקמי כן מה היו אומרים בשלומא בלא זה לא הקשיתי קושיא זו דהייתי יודע מה שהיו אומרים, אבל עתה מכח מה שדרשת ברבים מלמד שגת עשת מכח ש"א אמרו מה שמכרתי, וא"כ קשה מקמי כן מה היו אומרים, והשיב לו ממקום ב"ה, וז"ש בבל"ו לא רציתי לשאול מקמי כן מה היו אומרים דירעתי שהיו אומרים וכו' אבל עתה שדרשת וחדרשת ברבים וכו' קשה למה הוצרכת לדרוש ולחדש את זאת ברבים" וכו', מסבים מאוד למה שכתוב בס' לקט יוסף הנ"ל (סוגיא י"ג הובא בביכורים שם): אני מקשה קשיא למטה וא"ת למה לא מקשה אני למעלה, ואם תשאל אותי למה אני מקשה בתחילה למטה ואח"כ למעלה, ולמה לא בתחילה למעלה, וי"ל דוקא כשאני שואל למטה אז קשה למעלה ג"כ כי מהתחילה הייתי אומר למעלה תי', אבל כשאני מקשה למטה ע"כ תירוצים דלמעלה אינם תירוצים שאל"כ למטה נמי אינו קשה כלום", אף שאיננו דומה בכל צד, מ"מ מסגנן לשונם נראה כי מקור אחד לשניהם. אמנם אחשוב שלא מטעם זה בלבד כתב מהר"ת השנותיו עי' ספר, כי לא אחד היה אז מהר"א שהשפיק בלימוד זה, כאשר נראה הלאה; אך כפי השערתי גם בלעדו היה לו מקום מדיני להציבנו כמטירה לחצי חירופיו והשנותיו, ולא האון מהר"א אשם ברבר העקרי, לאשר נודע כי האון בעל חות יאיר היה לו משפט אחזת נחלה בכפא הרבנות בעיר ווירמייזא, כי אבי אביו הג"מ שמואל בכרך ואביו הג"מ שמשון בכרך בעל תשו' חוט השני, גם שניהם היו רבנים יושבים על כסא ההוראה שמה, ולזאת כנת הכותב ס' מגילת יוחסין הנספח לס' משה משה, את הג"מ חיים יאיר חוט המשולש וכתב: ובנו הג"מ יאיר חיים בעל תשו' חות יאיר ותשו' חוט השני היה דור שלישי חוט המשולש אשר ישבו על כסא ההוראת בק"ק ווירמייזא", ולכן אולי בצדק חרה לו עד הדבר הזה, שהיה רואה איש זר ממשפחתו יושב על כסא אבותיו, והוא אמנם חשב עצמו ליותר ראוי, מצד ירושת אבותיו, גם מרוב הכמתו ובקיאתו הרבה, בגלל

הדבר הזה , בראותו כי הוא בשתים ולא עלתה לו , ולדאבון נפשו הוכרח להיות כפוף ונתון תחת רשות זולתו (ואמנם יפלא בעינינו מאוד מדוע לא הושיבה עדת וירמייזא אותו על כסא אבותיו , הלא נדע בשת שכבר היה אז בעת נקרא הג"מ אהרן לאב"ד , והיא בשנת ת"ל ' בן שלשים ושתים שנה , כי נולד בשנת שצ"ח כאשר יבוא הלאה ; ועוד יותר יפלא עפ"י מה שנודע לנו , שאביו הניח אחרי מותו מכתב אחד אשר ערך טרם מותו אל ראשי העדה , ובו יבקש מהם להושיב את בנו על כסאו אחריו , והוא מת בשנת ת"ל ; בהיות בנו בן ל"ב שנה (לדעת הרב לעיוואהן בעל נפשות צדיקים היה אז בן מ"ב שנה ועוד נדבר על זה בהערה 63) , ובכל זאת לא שמרו את תפקידו ולא מלאו תקותו האחרונה , ויבחרו בהג"מ אהרן לרב לעדתם ; וכפי אשר יספר הרב בעל נ"צ (עמוד ע"ב) היתה הסיבה למראה מוזרה זאת , כי ראשי העדה שמו להם ליסוד מוסד לבל יקבלו רב אב"ד עליהם את אחד מבני עדתם . אמנם הלא ראינו שבכל זאת נתקבל הג"מ חיים אחרי נסיעת הגאון מהר"א , לאב"ד שמה , ועל מצבת קבורתו כתוב ג"כ התואר "אב"ד בוירמייזא" , וכן כתב עליו הג"מ יוסף שמואל מקראקא האב"ד בספר"מ בהסכמתו לס' חות יאיר , כאשר העיר הרב בעל נפשות צדיקים (שם) , אך באחת שגה בכתבו שנתקבל תיכף ומיד אחרי נסיעת מהר"א , וזה ללא אמת , כי לכל היותר אפשרי , לא נתקבל עד שנת תנ"א , כי בספרו יאיר נתיב כבר ידע מהריגת הג"מ אהרן , שהיתה בקצה שנת ת"ן , ולא זכר מאומה שנתקבל הוא על מקומו , ואדרבה כתב שמה : ואולי בעודני חי ב צ א ת י את ה ע י ר לנהוג רבנות או בכה"ג" , ולפי"ז עברו עכ"פ ארבע שנה בין נסיעת מהר"א לבחירתו , אם לא יותר , כי מהר"א נסע משם בשנת תמ"ז כאשר זכרנו . כל אלה יתצבו לשטן להנחת הרב בעל נ"צ וסיפורו). לכן נוכל להאמין , שבמצאו ענין וסיבה קלה להשיב לו כגמולו , ומקום להתנדר בו , בלי תפונה פתח מוסרית שפתיו , דבר ויהוח לו , ולא הכתיד תחת לשונו את אשר הומה לו לבו , ולא בסתר הראה לדעת והוכיח באמרי פיו למי ראוי יותר אותה אצטלא , וחלוקא דרבנן . פוטר מים ראשית מדון ומעט מעט נתרחב הפרץ ביניהם , עד אשר הוציא מהר"א כלי זעמו מאוצרו נגדו ויצודנו חרם , כאשר כתב מהר"ח מפורש : ולכן בגובה אפו יעבד דינא לנפשיה ילכדני בחרמו ויצידני בחרמו לא בצרק ולא במשפט , כי אפילו לו הייתי תלמידו הרשות נתינה לי לסתור דבריו ולחלוק עליו כמ"ש בפסקי מהרא"י וכו' , ואחשבה חרמו כחרמו של ים ונודרים לחרם כזה , לומר אדרבה כי תה"ל לא מיניה נקיטנא רשותא ולא למדתי מימי אפילו יום אחד בישיבתו מכ"ש שנה או שנתיים וכו' מ"מ אין בכחו לנדות לת"ח על כבודו אא"כ יבורר ש ה ע ב י ר

עליו הדרך, ומימי לא בחרתי באמרי נואש וכו' מ"מ באשר מנודה לרב מנודה לתלמידיו בני הקהלה יצ"ו והמה בודאי יחושו לו ומי יכול לדין עם שהתקיף ממנו ומה גם בדשכית היזקא, והשעה לו, משחקת וכתב הרמב"ם וכו'" (שם עמוד י"ט ד').

את הנסיבה העקרית הזאת נוכל לקרוא גם בדברי הגאון מהר"ח בעצמן, ומבין שורותיו יצהירו דעותיו אלה, לכן נבחנה נא את אשר שם בפי הקוראים, אשר יקראו חגר עליו וידע מראש שלא יניחו את דעתם בדבריו ונדופין, הלא כה דבריו: ואם בכל אלה אין די עולה על דעת הקורא חגר עלי שתתישב ותנוח, ועדיין חשקה נפשו להציל הנרדף כדת בנפשו של רודף ויהיה עם לבבו בליעל לאמר כי עבר עלי רוח קנאות בקנאי את קנאתי אשר בו בחר ה' להושיבו על גפי כסא כבוד אשר לפי דעת המשיג לו היתה ראויה זאת המנוחה וזאת הנחלה, ומה גם אחר שנתקבל הרב לאב"ד בחודש מבת מנולתא בק"ק ליסא בשנת תל"ז, ובעון ועות מקלקול הדור" וכו' (שם עמוד כ"ב), ונקוה למצוא בדבריו מענה נמרצה ונוכחת לרחוץ בנקיון כפיו ולגול מעליו קו החשד הנמתח והרבוץ עליו כארי, אך מה נשתומם בראותנו קצות דבריו: גם בזה לא ירך לבבי ולא אחוש כי כח אבנים כחי ובשרי נחוש, וגם זו לטובה ראיתי בשו"ת הרמב"ם וכו' וכ"ש במילתא זוטרתי ודבר קל כזה שאין בידינו להוכיח כחשו של בעל ריב נגד פניו כי אלהים יודע תעלומות לב וכו' משנאיך ה' אשנא ובמתקוממיך אתקוטט", ותחת שבועת ה' אשר לבדה תוכיח אמתת דברים כאלה, שדמינו לישמוע מפיו, עוד דברי נאצה אזנינו שומעת; אחת היא על כן אמרתי, שאף שכתב כן להוציא מלב הקורא, החפץ למצוא מחשבות נקמה בלב המשיג ויחפוץ להוכיח באמרי נואש, כי ידי קנאה ונקמה לא שפכו את הדם הזה, רק קנאת האמת אכלתהו ובמצותה הוא כותב מה שכותב, הנה מי לא יראה כי מוכרח הנהו לכתוב כן אף כי לבו בל עמו, וכי באמת זאת היתה נסיבה לא מעטה להרבה חירופים אשר המליטה קסתו השנונה כתרב גבור משכיל, ואשר לעינים חדות לא תתנכר, ומבין שורותיו תצהיר השנאה הנושנת הכבושה בלבו. כזה וכזה תאכל חרב הקנאה והאיבה הנטויה כצר על ראש איש מלחמתה. אמנם גם זאת לא נוכל להכחיד תחת דל שפתינו, שגם קנאת האמת בערה על מזבח לבבו, אשר היה נאמן ביתה, וגם לה חלק לא מעט במלחמתו זאת, כאשר נפגשהו בכל המקום שיביאנו הענין לנגוע בקצה דרך הפלפול והחילוקים, הוא פוער פיו לבלי חוק נגדם, ויצינם למשל ושנינה; וכבר העתקנו למעלה (בקורות הג"מ העשיל) אשר כתב בספרו יאיר נתיב ח"ב באנמי מים הדקים הצפרדעים מדלגים וצועקים משל על פלפול התלמוד", „שבח ספרי מוסר אפילו בלשון אשכנז (גדול) יותר מחיבורים הגדולים ופלפולין של שקר".

אמנם בכל זאת לא נקלהו ולא נמעט מכבודו הראוי לו, לא נוציא עליו משפט מעוקל, הלא לא אחד היה אהרן בדורו שדרך באורח זה, ולא היה בודד במועדו, גדולים וטובים גם בלעדו דרכו בו, כי גבר אז בין רוב הוגי תורה תופשי ישיבה וחיבשי ביהמ"ד בעת ההיא, והמספחת הזאת פשתה ברוב ארצות אשכנז ופולין, ובצדק נוכל לכנותו בשם "מכת מדינה"; והעדות היותר גדולה ונאמנת אשר נוכל להביא פה להסתכל בה כבאספקלריא המאירה, היא המון ספרים גדולים וקטנים גם בדרושי אגדה ממין הזה (ספרי מ"ט וצ"ט מהם), מלבד המון ספרים בפלפול והלכה אשר נקראם בכלל "דרושי העת התיכונה" זה שמם וזה זכרם לעולם; ואהרן מה הוא כי ילין עליו, והוא היה בלעדי זה רב עצום בקי בכל ספרות התלמוד והפוסקים כאחד הגדולים מימים ההם, לא נופל הוא מהם, גם בספרי הזוהר וכל ספרי המקובלים הראשונים ידו הדה, כפי אשר נכתב עליו באמ"ך: בנגלה ובנסתר לו עשר ידות", אך גם בלימוד החלוקים השפיק, ומי לנו גדול מהג"מ דוד אופנהיים אשר זכרו לברכה בפי כל המחברים, גם הוא בילדי חילוקים השפיק כאשר נראה מכתביו הסכמותיו לרוב. מהר"א תאומים בין גדולי תופשי תורה נמנה, תורה ויראת ה' טהורה פי שנים היו ברוחו למנה, הרביץ תורה בישראל העמיד תלמידים הרבה, לכן זכרו יהיה תמיד לברכה בפי כל דורשי שלום התלמוד ובאי שעריו ושמו ינון לעולם!

את מספר שנות חייו אשר התהלך בתבל ארצה לא נדע בבירור, ולפי השערתי לא היו מעטים מששים ויבוא בכלת אלי קבר, כי מדברי הגאון מהר"ח נוכל ללמוד זה, שהרי הוא נולד בשנת שצ"ח כפי אשר כתב שמה: ות"ל דרשתי ביריד פרנקפורט בשנת ת"ך בהיותי בן כ"ב שנה" (ביכורים עמוד כ"ג) 63), והוא כותב שמה: ולא למדתי מימי בישיבתו אפילו יום ויומים מכ"ש שנה ושנתיים" (שם עמוד י"ט); ולוא שנות הייהם היו שוות (שאז היה מספרם בשנת ת"ן נ"ב) אחשוב כי לא השתמש בלשון כזה, ובלי ספק היה מהר"א זקן ממנו על המעט בעשר שנה, שיצדק עליו לשון זה, גם ראינו למעלה שנכתב עליו בפנקס הח"ק נ"כ התואר זקן, וחי א"כ לכה"פ ששים שנה.

ואלה המה מעט הספרים אשר הגיח אחריו:

א) **מטה אהרן**, על הגדת פסח ביאור ארוך בפשטים נוראים, נדפס פעם ראשונה בחיי המחבר, ושנית ע"י בנו בשנת ת"ע (הסכמת רד"א על ספר בנ"א), והרב בעל שפתי ישינים הזכירו (אות מ' נומר 146) וכתב במעות שהוא עוד בכ"י.

ב) **בגדי אהרן** דרושים נפלאים על סדר התורה נדפס ע"י בנ בספר"מ בשנת ת"ע, וגם על ספר זה כתב בעל ש"י שנשאר בכ"י.

ג) **חושן אהרן** שו"ת על סדר ארבעה טורים נשאר בכ"י (ש"י אות ש' נומר 71).

ד) שתי תשובות מפוזרות ממנו נדפסו בשו"ת חות יאיר (סי' קכ"ה) ובשו"ת אבן השוהם (סי' ס"ה).

ד). ר' אריה יהודה ליב נכד הב"ח.

על מקום הג"מ אהרן תאומים הנהרג בשנת ת"ן נבחר הג"מ אר יהודה ליב בן הג"מ שמואל צבי הירץ לאב"ד ור"י. מתולדות חייו נודעיסה לנו דברים אלה:

הרב מהו' אריה יהודא ליב נולד לאביו הר ב מהו' שמואל צבי בקצה המאה השלישית לאלף הששי באדץ פולין אולי בעיר סינטשוב כי אביו היה אב"ד שמה עוד בימי נעוריו מת עליו אביו, ותהי אמו להג"מ דוד הלוי בעל טו"ז לאשה; אז למד אצל אביו חורגו, וברוב כתביו ותשובותיו יזכירנו בשם הכבוד מורי. וכפי הנראה מהגה אחת מאתו לשו"ת הגאונים בתראי למד גם אצל הג"מ העשיל, בעיר לובלין ואולי בקראקא, כי אלה דבריו שמה: וראיתי שאדמ"ו הג"מ העשיל ספק כמה פעמים לאסור אף דיש להוכיח מגמרא דהעמיד על חזקתו וכו' מ"מ כך קיבל מאביו הגאון ז"ל, וכמדומה לי שראיות הגאון הנ"ל היו מהא דאמרינן וכו' ואח"ז הצעתי דברים אלו לפני מ"ו הרב הגדול המופלג אבי חורני כמהו' דוד הלוי וקלסה", (שו"ת הגאונים בתראי סי' י"ז הגה ב'), מסגנון דבריו נראה שבהיותו לומד אצלו זמן לא מעט, ראה שפסק ככה.

עוד בימי נעוריו, לפני שנת תכ"נ, היה אב"ד ורב בעיר סווירז, ובשנה ההיא כתב תשובה אחת משם אודות ענונה, והיה זה עוד בחיי הגאון בעל הס"ז אביו חורגו, (שו"ת שואנת אריה וקול שחל סי' ואו) וכתב שם: אמנם חלילה לי להקל להרים ראשי ולהורות הלכה למעשה לפני א"א חורני הרב וכו' מהו' דוד סנ"ל", והנה לא כתב שמה מאומה שהוא עודנו צעיר לימים, כאשר כתב בתשובה אחרת נ"כ מעיר ההוא (שם סי' ה') ובלא פרט השנה, ובהתנצלותו כתב שהוא עוד צעיר לי[8]

וכתב רק לסדר תלמידו לפני אביו חורגו ולא לפסוק הלכה, ויתראה מזה שהתשובה המסומנת באות ה', כתב איזה שנים לפני שנת תכ"ג והיה אז כבר אב"ד בסווירז. בשנת תכ"ח היה בעיר קומרנה (הגה לסי' נ"ה בשו"ת הגאונים בתראי) ואולי היה אב"ד גם שמה. אחרי כן נתקבל לאב"ד בעיר הגדולה ברייסק בארץ ליטא (משם כתב התשובה הנדפסה בשו"ת הגאונים בתראי ס' נ"ט) כאשר זכר נכדו הרב בעל נטע שעשועים פעמים רבות (התנצלות לס' נטע שעשועים, הקדמה לס' שאגת אריה וקול שחל, ושם דף י"ח ע"ב), ומשם נתקבל אחרי שנת ת"ן לאב"ד בקראקא 64). אילם לא ארע השנה שבה נתקבל לאב"ד פה, רק זאת נודע שבשנת תנ"ו כבר היה אב"ד (שאגת אריה דף י"ו ע"ב), ובחותם אב תנ"ח כתב מקראקא תשובה אחת בענין מולבין, ובשנת ת"ם כותב אליו לשם הגאון אב"ד דק"ק צילץ (שם דף י"ד ע"א). ובשו"ת שבות יעקב (סי' ק"ז) נמצאה ג"כ תשובה אחת מאתו שכתבה בהיותו אב"ד פה.

בעת החוא לא היה אב"ד לערת קראקא לכהם"ח עשר שנה, משנת תמ"ג שנת מות הג"מ יצחק חריף, עד סביב לשנת תנ"ג, כי הג"מ אהרן תאומים לא ישב רק זמן לא כביר כארבעה ירחים בתוכה; במשך העת ההיא נבחר הרב מהו' שאול קאצנילבוגין שהיה אב"ד בפינטשוב, לשבת יחדיו את גדולי ארץ פולין בימי ועד ארבע הארצות, בכל עת נועדו יחדיו לפקח על צרכי היהודים ולדין ולשפוט בין איש לרעהו כדרכם זה יותר ממאה שנה (על תכונת אסיפת ארבע הארצות כבר דבר הח' גרעץ (קוה"י ח"ט נאטע 9) וזכר את רוב המקומות שנמצא זכרון הועד בספרי המחברים, רק עוד יש להוסיף מש"כ בעל צמח צדק (סי' ט"ו): רניל היה שושבו על הירידים רוב האשי ישיבות ומורי הוראה וגדולי חקני לב בעדי תורה"; שיכין נ"כ לאסיפת ארבע ארצות). ובחור "מבורר מק"ק קראקא" הסכים על ספרים רבים ושונים, בשנת תם"ח ע"ם תולדות יצחק עה"ת, והמחבר היה יליד קראקא, (בשנת ת"ן הסכים ע"ם שבתא דריגלא נ"כ ממחבר יליד קראקא, אבל לא היה זה בעת התאסף הועד, לכן תתם רק בתור אב"ד בפינטשוב ולא בתור מבורר מקראקא), בשנת תנ"א ע"ם בית הלל על יו"ד בחברת נאוני ארבע הארצות, בשנת תנ"ב על מדרש רבה הנדפס אז בסדר"א.

הנודע לנו ממשפחתו: כי היה בן הג"מ שמואל צבי הירש שהיה אב"ד בעיר פינטשוב כנזכר, וגכד הג"מ יואל יפה בעל ב"ח, אביו חורגו היה הג"מ דוד הלוי בעל טו"ז, (זה יסלא קצת בעיני כי בהיותו בן הג"מ

שמואל צבי בן הב"ח, איך היה גם בנו חורגו של הגאון המחו"ז שהיה חתן הב"ח, ולפי"ז היה אביו האמתי (רשצ"ה) ואמו (אשת הרב מהו"ז) את ואחות בני הגאון הב"ח ? ונוכרח להניח שהיו להגאון המח"ז שתי נשים האחת היתה בת הג"מ יואל, והשנית היתה אשת גיסו הרב מהו' שצ"ה, אשר נשא אותה אחרי מות אישה, והיא היתה אם הג"מ אריה יהודא ליב שלנו) · כפי הכתוב בשה"ג החדש (ח"א דף ע"א) היה לו בן, ושמו כשם אביו שמואל צבי הירש, והיה גם הוא אב"ד בבריסק, וגם לו היה בן יורש את כסאו אחריו ושמו נחמן שהיה גם הוא אב"ד שמה, והוא היה אבי הרב בעל ס' מים עמוקים (שם דף נ"מ) . והרב מהו' אברהם נתן נטע מיזלש בעל ס' נטע שעשועים הוא נכדו של הג"מ אריה יהודא ליב, והוא הדפיס את ס' שאגת אריה אשר ספת אליו איזה מתשובותיו וקראם בשם „קול שחל", ונפלאתי על הג"מ זלמן מרגליות שמדבריו בספרו מ"ב ניטין (שמות אנשים אות נון סק"ו) נראה שחשב מחבר ס' נטע שעשועים, והמוציא לאור ס' שאגת אריה לשני אנשים נפרדים, כי שם כתב: וכן ראיתי מחבר ס' אחד נטע שעשועים, וכן בעהמ"ח שו"ת שאגת אריה וקול שחל וכן מובא", ובאמת אב אחד הולידם . והגאון בעל שו"ת שבות יעקב כותב (ח"א סי' ק"ז וסי' ק"ח) על הג"מ אריה יהודא ליב „מחותני" .

את הג"מ יואל בעל ב"ח הוא מזכיר פעמים רבות בהוספת תואר „אא"ז" (ראה שו"ת שאגת אריה דף ח' ע"א י"ט ע"א, ד' ע"ב, כ"ח ע"ב) ואת הג"מ דוד בהוספת תואר „א"א חורגי" (ראה שם דף ח' ע"א וסי' ה' וסי' ז', ושו"ת הגאונים בתראי בהגה לסי' ז'), ולכן לא אוכל להלום את הדברים המנומנמים שכתוב בש"א (דף כ"ה ע"ב): ומו"ח נכנם לחלק בזה, וכתב שבתשובה הארוך על מעשה שנעשה בזה, ואני הייתי בק"ק קראקא בשעה שנעשה מעשה זו, שכתב הסופר עס"י מו"ח ז"ל דמחקרי על שם של לעז, עס"י דברי רמ"א אלו, וערערו עליו איזה רבנים, ובכלל מוה' נתן נטע ז"ל בעל מגלה עמוקות, וסיפר לי איך שמכשול יצא מח"י מו"ח בזה וכו', ולא נכנסו דברי באזניו גם שאר רבנים לא רצו להסכים בזה הפי' שלי, ואפילו מו"ח ז"ל לא היה ניחא לו בזה אלא נכנס לחלק בזה וכו' ורוב החכמים דשם לא הסכימו להכשיר הגט עד כי נכנסו בעובי הקורה והצריכו גט אחר" עכ"ל, וגם בהשקפה קלה יתראה שהנזכר פה בתואר מו"ח הכונה על בעל ב"ח, וא"כ איפוא התשובה הזאת לא תוכל להיות מאת המחבר, וכפי הנראה היא מהגאון בעל טו"ז, ולפי"ז יפלא מאוד שבתשובה זו נזכר הב"ח כמה פעמים בהוספת התואר „אא"ז", כדרך המחבר במקומות האחרים אשר רשמנו למעלה, א"כ היא מסגו, ומי יגיד פשר דבר ? גם מלבד זה שיכנה את הב"ח

„מו"ח" יש עוד ראיה אחרת שהתשובה הזאת לא מעטו יצאה, כי לפי הכתוב שם והנעתק למעלה, היה הכותב כבר גדול בשנים בחיי הגאון בעל מנלה עמוקות, כי כבר סלסל אתו, והגיד לו דעתו בענין הנדרש, ומעלם רך בשנים לא נוכל להאמין כזאת, נניח איפוא שמאורע זה היה בשנת ש"ץ, שלש שנה לפני מות הג"מ נתן שפירא והכותב אשר סלסל אתו היה אז לכה"פ בן עשרים ושלש שנה. ונולד א"כ בשנת שס"ז, אשר לא נוכל לחשוב כה על הג"מ אריה יהודא ליב, כי יהיו לפי"ז שני חייו קרוב למאה שנה, כי נסתר אחרי שנת ש"ס, ומזקנה מופלגת כזאת לא היה נכדו המוציא את ספריו לאור, מחריש; האמנם כפי הנראה לא בדמי ימיו ירד קבר, אך היה זקן בא בימים, כאשר יכננו נכדו (קול שחל דף י"ח ע"ב): ובודאי ראוי לסמוך עליו על אא"ז כי היה זקן ויושב בישיבה והיה אב"ד בכמה קהלות בפרט בק"ק בריסק ובק"ק קראקא", אך זקנה מופלגת ועצומה כזאת לא שמענו עליו, לכן דברי התשובה המדוברת עוד ערפל מתולתה 65).

בשנת תכ"ו נשלח בפקודת אביו חורנו הג"מ דוד, בעת ההתרגשות הנוראה שהיתה אז בארץ פולין לרגלי התנשאות שבתי צבי למשיח אלהי יעקב, נשלח בחברת אחיו חורנו הרב מהו' ישעיה בן הג"מ דוד ובמלאכות עדת היהודים מעיר לבוב, לארץ תורגמה, לראות ולהתבונן בדרכי המשיח השקר, ולהודיע אם אמת בפי השמועה כי יצא חוטר מגזע ישי וכי שנת גאולה באה, כאשר האמינו אז רבים וכן שלמים באריצות אשכנז פולין ואיטליה, ובכל ארצות המזרח (ראה המקורים בקוה"י להח' גרעץ ח"י נאטע 3 אות כ"א), ועל ידם שלח המשיח המתעה והנתעה בשוא אגרת אל הגאון בעל טו"ז המתחלת: במהרה אני אנקים נקמתכם", בליית אשכר ותשורה נכבדה אשר נשא משאת מאת פניו להגאון ז"ל לכבדהו נגדה נא לכל עמו (ראה שם), לנגוב ע"ז את לבבו, ולהרבות מאמינים גם בארצו; אמנם בזמן לא כביר אחרי כן הסיר את המסוה מעל פניו, ופשט את בגדיו ולבש בגדים אחרים ומצנפת (טירבאן) נתן בראשו, ויברך (כ"ד אלול תכ"ו) ברכת שעשני ישמעאל בלא שם ובלא מלכות, חקולל חלקתו בארץ ושם רשעים ידקב.

שנות חייו הגיעו כפי הנראה קרוב לשבעים, כי כבר ראינו שעוד בשנת תכ"ג היה אב"ד בסווירז וכבר החליף אז מכתבים ואגרות בסלסולים להלכה ולמעשה עם נדולי זמנו (התשובות שכתב משם שאנת אריה סי' ואו שו"ת הנאונים בתראי סי' נ"ז), ואיך לא היה אז בן שלשים שנה ונולד א"כ סביב לשנת ש"ץ, ושנת מותו אף אם לא נודעה לנו, כי השנה היותר מאוחרת הנמצאה בתשובותיו היא שנת ת"ס (אז כתב תשובה להרב אבד"ק צילץ (ש"א דף י"ד ע"א) ושנתים לסניה בשנת תנ"ח

הסכים ע"ס אוהל יעקב הנדפס בספד"מ תע"ט) ומאז והלאה לא נודע לנו ממנו מאומה, וגם בפנקס הח"ק זכרון שמו לא מצאנו, אולי נפטר חוצה לעיר קראקא מאיזה סיבה לא ידענו שחרה; עכ"פ לוא גם נאמר שמיד אחרי שנת ת"ס עז משכנות אנוש, היו ימי חייו שבעים שנה. (ראה מש"כ בהערה 64).

ספרים וחיבורים שלמים לא הניח אחריו ברכה, רק תשובות מעטות נמצאו בידנו, אזה מהן נדפסו בפ"ע ומעטות נדפסו בספרי מחברים ולתו, ואלו נודעו אלינו:

א) שאגת אריה וקול שחל, תשובות אחדות מאתו,

ובסיפו קונטרס על שמות גיטין הוציאן לאור נכדו הרב מהו' אברהם נתן נטע מייזלש בעל ס' נטע שעשועים, וספת עליהן איזה תשובות משיו שקראם בשם קול שחל, הדפים אותנה ביחד בשנת תצ"ו, ונדפס שנית בשנת תק"ו בעיר נאייוויט (שה"ג).

ב) שו"ת הגאונים בתראי, אסיפת תשובות הגאונים

בעל ב"ח, תוס' יו"ט, מגיני שלמה, טו"ז, אביו הרב מהו' שמואל צבי, דודו הרב מהו' אריה ליב בהגאון הב"ח, הג"מ העשיל, מחר"י אחי הגאון טו"ז, וזולתם ועל שוליהן הגהות רבות, ותשובות אחדות בפ"ע ממנו בקצהן, נדפס האשונה בעיר טורקא ע"י הרב בעל מענה אליהו, ושנית בפראג שנת תקע"ו, שלישית בלבוב. ומלבד התשובות האלו תמצא תשובה אחת מאתו בשו"ת שבות יעקב (סי' ק"ז) כנזכר למעלה.

כא). מהו' שאול בהג"מ העשיל.

עוד בחיי הג"מ אריה יהודא ליב נכד הג"מ שאול בהג"מ העשיל לאב"ד ור"י במקומו; מתולדתו וקורות חייו נודעו לנו אך דברים מעטים:

הרב מהו' שאול נולד לאביו הג"מ העשיל בהאשית המאה החמישית לאלף הששי בעיר לובלין, ונתגדל על ברכי אביו הגאון ז"ל, וממעין תורתו שתה לרויה, ועוד בימי נעוריו מת עליו אביו ולוקחה מעל ראשו עמרת תפארתו, ולא נתברר אלי אם נשאר בעיר קראקא, אשר בחומותיה מצא מחסה עוד בחיי אביו מעת בא בגבולה, כי היה אז עוד צעיר לימים, או העתיק מושבו ממנה, אך זאת נודע לנו כי אחרי כן ברבות הימים נבחר לאב"ד בעיר ואם בישראל בריסק בארץ ליטא, זיהי שמה שנות מספר

(הרב מהר"ם האניז בהסכמתו לשו"ת הרמ"א אשר הדפיסו בני הג"מ שאול", וראה קריה נאמנה עמוד ק"ט), ונמצאה תשובה אחת קטנה מאתו בהיותו אב"ד שמה, בשו"ת יד אליהו (סי' י"ח). ולפנים בימי נעורו היה אב"ד בעיר קטנה לאקטש, וכ"כ נכדו הג"מ שאול אב"ד באמשטרדם בהקדמת ספרו בנין אריאל: לכן אבחר דרכם ואשב ראש במקומות שנתנו עיניהם בי בתחילה על נפי מרומי ק"ק לאקטש יצ"ו ששם היה זקני הגאון המפורסם מ' שאול זצ"ל לאב"ד בתחילת ימיו", על דברי נכדו האלה העיר גם ידידי הרב מהו' שזח"ה בהערותיו בסוה"ס, אך עוד טרם הגיעו הערותיו לידי ראיתיב בעצמי. מעיר בריסק נבחר באמצע שנת תנ"ח לשבת על כסא אביו בעיר קראקא אשר רק מפני היותו בעת מותו צעיר לימים לא נתקבל אחריו מיד בשנת תכ"ד; ואמרתי באמצע שנת תנ"ח כי בראשית השנה ההיא הסכים ע"ס אוהל יעקב וחתם עצמו "חונה בגליל קראקא", והמדפיסים הוסיפו: ואחר כן נתקבל גם לאב"ד ור"מ בק"ק קראקא", ובקצה השנה הסכים ע"ס נחלת יעקב להרב מהו' יעקב אברהם מקראקא, וחתם עצמו: אב"ד בק"ק קראקא", מזה יתראה שבאמצע שנת תנ"ח נבחר לאב"ד בקראקא, והסכמתו ע"ס אוהל יעקב מתחילת שנת תנ"ח היתה בחברת הג"מ אריה יהודא ליב ההיה אז אב"ד בקראקא, ובחברת גאוני אדבעה הארצות.

והנה במשמרות הג"מ שאול טרם בואו לקראקא ראיתי שערורה, כי מהסכמות רבות שיצאו מת"י, ראינו שהיה גם אב"ד בעיר אפטא, ובשו"ת שבות יעקב (ח"א סי' ק"ז) נמצאה תשובה אחת מאתו שהריץ משם, והשואל אבר"ק צאנז בתשובתו לבעל שבות יעקב כתב: ושאלתי שאלה זאת למאורות הגדולים אבד"ק קראקא, אבר"ק אפטא, אבר"ק סינטשוב", ובכתבי אב"ד"ק קראקא יכון אל הג"מ אריה יהודא ליב שגם תשובתו נמצאה שמה, ובהבריו אבר"ק אפטא כיון אל הג"מ שאול, ובראש תשובתו כתוב: העתק תשובת אב"ד ור"מ דק"ק אפטא והגלילות קראקא", והוא חותם: החונה בגליל קראקא בק"ק אפטא"; ולפי"ז מה שחתם בהסכמתו ע"ס אוהל יעקב חונה בגליל קראקא, הכונה ג"כ לעיר אפטא, וכן גם בהסכמתו ע"ס כבוד חכמים (משנת ת"ס) שחתם ג"כ חונה בגליל קראקא"; ומצאנו הסכמה מאתו על הדפסת ספר מניני ארץ עם הסו"ז

והמ"א , שהדפים החכם הר"ר שבתי בס' בעל שפתי ישנים בבית דפוסו פעם שנית , והיא מאלוך ת"ס וכתוב בראשה : אב"ד דק"ק אפטא וגליל קראקא" , (שם נמצאה ג"כ הסכמת הנ"מ אריה יהודא ליב משנת ת"ס בהיותו עוד אב"ד בקראקא) . ולפי כך הנ"ל לא נתקבל לאב"ד בקראקא עד שנת תס"א , וזה סותר להנחתינו למעלה שנתקבל שמה באמצע שנת תנ"ח . מלבד זה יפלא ג"כ מאוד , מתי היה אב"ד בבריסק , היתכן איפוא שטרם היותו אב"ד בעיר אפטא , היה אב"ד בבריסק , ומעיר גדולה לאלהים כמוה הלך לנוע אל עיר קטנה כאפטא ? כי לפי דברי הרב מהר"ם חאניז היה אב"ד בבריסק עוד לפני היותו אב"ד בקראקא , וכן נראה גם מתשובתו הקטנה בשו"ת יר אליהו , כי המאורע שעליו כתב תשובתו זאת , היתה לפי דברי המחבר בשנת תנ"א , וכבר היה אז אב"ד בבריסק , ואם גם נניח שנסע מעיר הגדולה בריסק לאפטא , הנה עוד הסכמה אחרת מאתו נצבת כשטן לפנינו , ולא תתנו לנטות ימין ושמאול , והיא ע"ס ראש יוסף משנת ת"ס התם : הק' שאול החונה בק"ק קראקא ונבחר לע"ע לק"ק בריסק דליטא" , הכי נבחר שמה פעם שנית אחרי נסעו משם , ועל מקומו בא הנ"מ אריה יהודא ליב כאשר זכרנו בהערה 64 ? הלא נדע שהאחרון האריך ימים על ככאו בבריסק עד שנת תע"ג , והנ"מ שאול עור לפנינו בשנת תס"ז עזב את ארץ נשיה ? או אולי אין מנמתו בכתבו : ונבחר לע"ע לק"ק בריסק" , שנתקבל שמה לאב"ד , רק שנבחר ללכת שמה לצורך אחר , או שנבחר לשבת בסוד רבני ארצות למלא מקום מלאך בריסק ; סוף דבר אין לאל ידי לישר הדורים אלה , ואם אולי יעלה ביד אחד החוקרים הבאים אחרי למצוא הדרך הנכון ישא ברכה גם מאתי .

והקורא אשר לא נסה ללכת בדרישת קרמוניות , אולי יעלה על לבבו , בראותו שבשנות תנ"ח עד ת"ס מתוארים הגאונים מהו' אריה יהודא ליב ומהו' שמואל בתואר "אב"ד בקראקא" , כי עדת קראקא שבה הסעם אל מנהגה הקדמון , לבחור למו ראש ישיבה מיוחד , אשר לפעמים גם אליו תואר הכבוד אב"ד נפל למנה ; אולם דבר זה רחוק מאוד בעיני , יען שהזמן אשר כפי הנראה בהשקפה קלה שמשו שני

רבנים בכתר אחד , היה לכל היותר כשתי שנים , ואיך יתכן כי רק בזמן קצר הלזה התזיקה במנהגה הקדמון , ואחר כן רפתה ממנו : אמנם הסיבה האמתית למראה הזה הוא , כפי אשר כתבתי בהערה 64 , שעוד בשנת תנ"ח נתקבל הג"מ יהודא ליב ראב"ד בבריסק , והג"מ שאול לאב"ד בקראקא . רק מטרדות נסיעת שניהם נתעכב הדבר עד קצה שנת ת"ס , במשך שתי שנים אלו חתמו שניהם אב"ד בקראקא .

ומצאנו איזה הסכמות מאתו גם מעת היותו אב"ד בקראקא ; בשנת תס"ו הסכים ע"ם חמדת צבי ביאור לתיקוני הזוהר להרב מהו' צבי הירש חאשש מקראקא בעל שבתא דריגלא , ובשנת תס"ה הסכים על ספר נפתלי שבע רצון .

כפי שכתב עליו נכדו הג"מ שאול אב"ד בא"ד בס' בנין אריאל שזכרנו למעלה , נבחר בסוף ימיו לאב"ד באמשטרדם , וכה דבריו : לכן אבחר דרכם ואשב ראש וכו' , ובסוף ימיו נתקבל לאב"ד פה קהלתינו יצ"ו , ולזה רמז גם הג"מ שאול אבד"ק האג גיסו של בעל בנין אריאל בהסכמתו שמה שכתב : וזה בן אדוני והוא שאול זכה למלאות מקום אבותיו ו ש ל י ש י ב ק ו ד ש הוא ישב על כסא אביו בעיר הגדולה לאלהים ק"ק א"ד זה לו עשרים שנה" , ונראה מדברי הראשון שרק נתקבל שמה לאב"ד , אבל לא ישב על כסא הרבנות שמה מעולם , ומי יודע אולי בנסעו שמה מת על דרכו בעיר גלונא כאשר יבוא , ואולי כתב אז תשובתו הנדפסת בסוף שו"ת הרמ"א דפוס א"ד תע"א , אשר חתם אותה : הנדחה מפני השעה וישב בגולה . ומצפה לישועה הק' שאול הרובץ בק"ק קראקא והגליל חותם פה ברסלא" , כי עד כה דבריו אלה לא נתבררו לי ופרט השנה לא נמצא שמה בתשובתו .

הוא היה הראשון בארץ מולדתו אשר החל לדרוש בחמתו אפו את המאמינים בצבי שבור ש"צ ימ"ש , ולא נתן למו הניחה , כאשר נודעו לו תוך מעשיהם הנגעבים ואמונותיהם הנאלחות והנפסדות ע"י מחותנו הג"מ צבי אשכנזי בעל הכם צבי , המקנא הגדול אשר בקנאתו חפץ לשרש אותם מארץ חיים (ראה בספר תורת הקנאות לבנו מהר"י עמדן) , ובגלל

אשר נרדפו ממנו על צוארם, ולא נתן להם מנוח: נסעו בשנת ת"ס המונים המונים מארץ מולדתם, ובראשם המשוגע ואיש הרוח יהודא החסיד, ויבואו בראשונה לארצות אשכנז, ומשם היה בדעתם לנסוע לארץ הקדושה, בתקותם למצוא שמה מנוחה ומרגוע, כי בארצות המזרח מצאו כאז המאמינים בש"ץ קן למו (ראה תוה"ק שם וקוה"י להח' גרעץ ח"י עמוד ש"מ ונאטע 4 עמוד מ"ט) וכתב בתוה"ק שם: וכן עשה הגאון ר' שאול אב"ד דקראקא ורדפם ממצבם בארץ פולין ובאו לארץ אשכנז, גם באו עד הנה ק"ק אלטונא"! ואנכי מצאתי ראיתי שבכל זאת שנה להסכים ע"ס שמחברו בסתר לבבו נטה להם ולתעתועיהם, ויעש בספרו כונים לאמונתם, המשכיל ימצאם גם הוא, כאשר מצאתים אף כי התגנבו בנקיקי אמריו כנגב הנמצא במחתרת, וסתר פנים שם להם כאלה שומרי נשף אשר יחתרו בחושך בתים וד"ל, כי אין פה המקום לזה, ואולי לעת אחרת אוציאם לעין השמש להתודע ולהגלות כי מות בסיר . . . . . 66) .

כבר זכרנו למעלה בקורות חיי אביו הג"מ העשיל ז"ל, שבתשובתו אשר בשו"ת הרמ"א מתיהם עצמו אל מהר"ם פדובה, וכתב עליו „אמ"ז", וכן כתב בתשובתו אשר בשו"ת שבית יעקב (סי' ק"ן): אך שאני הולך בדרכי אבותי שבדיני ממונות לא לחות דעתי לדברי צד האחד כ"א בפני שני הצדדים כמו שמזהיר על זה אמ"ז מהר"ם פאדווי", ויתר יחושו ומשפחת אביו תמצא למעלה במקום הנזכר, ופה יש להוסיף רק הנודע ממשפחת צאצאיו, הלא המה בניו הגדולים המפוארים, הג"מ העשיל חתן הרב הנגיד המפורסם מהו' צבי הירש במהו' בנימין, אשר היה אב"ד ור"מ בעיר ווילנא, והח' פין (ק"נ עמוד ק"י) זכר שמה מיקרתו בעיני גדולי דורו, והביא שגם בעיני הקראים שמו היה יקר מאוד (עי' מש"כ ר"מ נאטאנזאהן במכתבו אשר בסו"ס הדביר; ובנו השני הג"מ אריה ליב חתן הגאון בעל חכם צבי אשר היה אב"ד ור"מ בעיר אמשטרדם, אביו של הג"מ שאול בעל ס' בנין אריאל, וחותן הג"מ שאול אבד"ק האג; וכמדומה לי שהיה הג"מ אריה ליב אב"ד ברישא טרם היותו לאב"ד בא"ד, והסכים שמה ע"ס תולדות יעקב עה"ת בשנת תפ"ד 67). אחיו הרב מהו' דוב

בעריש בנו בכורו של הג׳׳מ העש׳׳ל אשר כבי הכתוב באגרת יוחסין לאחת מנכבדי משפחות קראקא, היה חותן הג׳׳מ שלמה בהגאון בעל מגלה עמוקות, וכבר כתבתי למעלה שסדר הזמנים לא יסכימו לזה [68].

גם הוא כשנים ההולכים לפניו לא האריך ימים על כסא ממשלתו, וימת בשנת תם״ז על דרכו בעיר גלוגא ויקבר שמה, כאשר נזכר בפנקס הח״ק (דף רכ״ח ע״א): יזכור אלהים את נשמת מ״ו ר״נ ואב״ד דקהלתינו והגליל מהו׳ שאול ז״ל בהגאון המפורסם מהו׳ אברהם יהושיע העשיל ז״ל אב״ד ור״מ דקהלתינו יצ״ו, שמת בדרך ויקבר בעיר גלוגא יום ה׳ י״ז אייר תם״ז, ולכן יפלא בעיני מאוד על הכתוב בשער ס׳ שו״ת הרמ״א (א״ד תע״א) הנדפס ע״י בנו הג״מ א יה ליב, על הג״מ שאול ואביו הג״מ העשיל: ושניהם מנוחתם כבוד היה בק״ק קראקא, ולדברי מי נתן יותר אמון אניח אל הקורא לחרוץ משפטו.

אם הניח אחריו ברכה ספרים וחיבורים ונאבדו באורך הימים, או כי לא הניח אחריו מאומה, גם זאת לא נודע אלי, כי רק שרש התשובות אשר זכרתין למעלה באו למראה עיני, ויותר לא נודע לי ממנו מאומה, וגם בספרי מחברים זולתו לא מצאתי זכרו, מלבד מש״כ הג״מ משה חריף השני אב״ד בלבוב על גליון ספר סדר ניטין למהר״א שרענצלש: אח״כ בירידי יערסלב היה הרב הותיק מהו׳ שאול בן הרב המובהק בארץ מהו׳ יושיע העשיל והגיד שאביו הרב הגדול כתב וכו׳, ושמחתי שבונתי לדעת גדול כמותו ת״כ״ (טיב גיטין למהר״ז מרגליות).

כ״ב). מהו׳ ר׳ יהודא ליב במהו׳ יצחק אייזק.

שנים מספר אחרי מות הג״מ שאול נבחר על מקומו הג״מ יהודא ליב במהו׳ יצחק אייזק לאב״ד ור״י מתולדתו לא נודע לנו מאומה, זולתי מעט מזער ממשפחתו אשר נוכל להודיע לקוראינו.

טרם היותו אב״ד בקראקא היה אב״ד בעיר קטנה שידלאוו בארץ פולין, ובשנים מספר אשר לא היה אב״ד בקראקא, נבחר למבורר

לשבת במקום האב"ד בסוד רבני ועד ארבע הארצות, ובשנת תע"ג הסכים ע"ס ברית שלום בחברת הרב מהו' בנימין זאב הורוויץ הלוי, אשר גם הוא בין מבוררי העדה נמנה, והסכים לבדו בשנת תע"ב ע"ס מסגרת השולחן על חו"מ ג"כ בתור מבורר מקראקא 69). ובהסכמת שניהם ע"ס ברית שלום הנזכרת, הביאו זכרון הג"מ שאול בזה"ל: הגם הלום ראינו אחרי רואנו ארשת שפתי פי צדיק המנוח המאור הגדול מהו' שאול זצ"ל שהיה אב"ד ור"מ דק"ק קראקא והגליל יצ"ו אשר נתן רשות והרמנא להביא הס' הנחמד הלז לבית הדפוס", ולהסכמת הג"מ שאול לספר זה, הראה גם בנו הג"מ העשיל, שגם הסכמתו נמצאה שמה, וכתב: קריתי ושניתי וכו', כאשר היו כל הספרים שלו ערוכים על שולחן אדוני אבי הגאון זצ"ל והיה מסייר בשבתם בפה מלא".

שנת הבחרו לאב"ד בקראקא לא נוכל להגביל, אך נודע לנו שהיתה בין שנת תע"ד לשנת ת"פ, ובשנה האחרונה הסכים ע"ס ברכת יעקב על חו"מ, וחתם בה בתור אב"ד בקראקא; בשנת תפ"ד הסכים ע"ס תולדות יצחק עה"ת, ועוד הסכים בשנה ההיא ע"ס יפה מראה ביריד יערסלב בחברת רבני ארבע הארצות, בשנת חפ"ט ע"ס גור אריה, ובשנת ת"ץ ע"ס פני יצחק.

הנודע לנו ממשפחתו היא רק משני בנים שתילי חמד אשר נולדו לו, הבכור היה הג"מ דוד שמואל שמעלקא, אשר מלא מקום אביו אחרי מותו, וישב על כסאו, אחיו הצעיר הרב מהו' יצחק אייזק ע"ש אביו זקנו, שהיה אב"ד בעיר טרנאוו (נזכר ברגלא דאמוראי בכורים תרכ"ו עמוד י"ד), ושניהם נודעו בשמותם שחתמו גם המה על החרם אשר כתבו והפיצו רבני אשכנז פולין הולאנד ודעניסמארק נגד הרב המשורר מהו' משה חיים לוצאטו ז"ל (ראה בתולדות הרב הבא).

הג"מ יהודא ליב עזב ארץ נשיה והלך לאור באור החיים בין שנת ת"צ לתצ"ב, והג"מ עוזיאל מייזלש נתחמם בהספדו הנדפס בספרו עץ הדעת טוב, ובשנת תצ"ג ככר ישב בנו על כסאו.

גם ממנו כמההולך לפניו לא נודע אם הניח חיבור מה ברכה אחריו ונאבד באורך הימים, ובספרי שו"ת מימיו זכרו לא מצאתי, ובעל שה"ג החדש זכרו בטעות פעמים (אות למד סי' מ"ו ואות יוד סי' פ"ח).

כ"ג. ר' דוד שמואל שמעלקא בן הקודם.

על מקום הג"מ יהודא ליב נבחר בנו בכורו הג"מ דוד שמואל שמעלקא לשבת על כסאו, אשר גם ממולדתו גם מבניו ומשפחתו לא נודע רק מעט מזער.

מאורח כתיבתו בתשובה אחת מאתו הנדפסה ונמצאה אצלינו, יהראה כי לא צעיר היה לימים בעת נבחר לשבת על כסא אביו, ולכן אחשוב כי נולד בחצי הראשונה ממאה הרמישית לאלף הששי, בשנת תצ"ג כבר היה אב"ד בקראקא, והסכים אז ע"ס גאון צבי, ובשנת תצ"ה בא בתוך החתומים על כתב החרם הנורא אשר כתבו רוב רבני אירופא נגד הרב המשורר מהו' משה חיים ליוצאטו, ואתו אחיו הצעיר הרב מהו' יצחק אייזק אבד"ק מארנאוו (ראה כרם חמד ח"ג עמוד קנ"ז); ומתואר הכבוד הנכתב עליו שמה נראה כי היה איש מפואר במרחקים ולא נופל מכמה יתר הגדולים ההיו בימיו, אכן ממה שכתב הגאון בעל שו"ת פנים מאירות *) (ח"ג סי' כ"ב) ימצא הקורא בגדלו מגרעת, כי על תשובתו הקטנה הנדפסה שמה, ואשר קצות דבריה נעתיק הלאה, מלבד שהוא דוחה את דבריו מכל וכל, ואף בתוך המראה מקומות אשר ציין בתוכה מצא מגרעות וכל התשובה בכללה לא זכה בעיניו, וכתב: לא מצאתי בדברי הרב הנ"ל שום סעד וסמך להיתר, ומתוך כתבו ניכר שהיה טרוד כאשר כתב בעצמו, גלל כן לא פנע ולא נגע בשום ענין שצריך לנידון שלפנינו", ועל המראה מקומות כתב "שכולם אין ענינם לכאן"; מלבד כל זאת קצות דבריו בתשובתו שמה לאי־כבוד יחשבו אל הג"מ דוד שמואל, הלא כה המה: ועתה אדון בקראקא לפני חכמי קראקא", וסיים: אבל חלילה לסמוך על דעתי עד שיסכימו עמי גדולי הדור הרבנים, אוב"ד מומחא דייני גולה מקראקא", ועוד כתב שם: ואחר זה שמעתי שהב"ד דק"ק קראקא הסכימו עמי", ואת שם הג"מ דוד שמואל דאב"ד לא נשא על שפתיו עוד,

*) על דברי התשובה הזאת העירני הרה"ג מהו' חיים נתן העמבילער נר"ו.

כמו דעתו לא תכריע מאומה ; האמנם תשובתו שמה דלה היא מאוד , כאשר כתב בעצמו : ומאפס הפנאי והטרדות ורשות אחרים עלי אי אפשר לעיין בהם על שעה חדא , ולשייל בהם אריכות וקצרות לצדד לאיסור ולהיתר כמראה אופן לכל צד , ועצתי אמונה שישים הבעל למדבר פניו לילך אל ההורים ומורים על כסא ההוראה סמוך למדינה הנ"ל , והם יעיינו בשריותא דאתתא הנ"ל אם יהיה לה היתר לפי דעתי , ואין לסמוך על דעתי כלל כי לא ירדתי לעומקא דדינא לא לאיסור ולא להיתר , ואל יאשימו עלי אשמה חלילה שאני מושך עצמי מן הדין שנראה וכו' חלילה לי לעשות כן , מאחי היה ראוי לפתוח בדבר הלכה ולהציע דברי לפני גדולי הדור אם יסכימו עמי כדרכי תמיד , אך ההכרית לא ישובח ולא יגונה הטרדה הגדולה המוטלת עלי" וכו' , בכל זאת לא היה להגאון בעל פנים מאירות להקל בכבודו , לוא כבודו היה יקר בעיניו , ולאיש כערכו דמהו .

והנה השאלה ההיא נשאלה בעיר חמעלניק והג"מ דוד שמואל היה אז שמה , וגם תשובתו הקטנה כתב בעיר ההיא בשנת תצ"ג , וכבר היה אב"ד בקראקא כנזכר , ודבריו "ורשות אחרים עלי" כחידה הם קצת בעיני , אולי להיותו במקום אשר לא למשמעתו יסור , ומדבריו : להציע דברי לפני גדולי הדור אם יסכימו עמי כ ד ר כ י ת מ י ד" , יתראה שכבר היה דרכו מאז להחליף מכתבים שאלות ותשובות עם גדולי זמנו , ולכן הוכחתי בצרק , כי לא צעיר עוד לימים היה בעת כתבו תשובתו , וזה נלמוד כי גם אביו לא בדמי ימיו ירד קבר , כי רק שנה או שנתיים לפני השנה ההיא הלך לעולמו ; וגם בנו הג"מ דוד שמואל לא הארך ימים אחריו כי בשנת תק"א , עזב גם הוא ארצות נשיה ויסע למנוחתו, ככתוב על פנקס הח"ק , ולא ישב על כסא ממשלתו אף כעשר שנה .

כ"ד) , ר' יצחק יוסף בהג"מ חיים יונה תאומים .

אחרי האסף הג"מ דוד שמואל שמעלקא אל עמיו , נבחר הרב מהו' יצחק יוסף בהג"מ חיים יונה תאומים , אבד"ק ברעסלויא , לאב"ד ורב במקומו . מתולדתו וקורות חייו לא נודע לי מאומה , זולתי דברים מעטים מהנוגע לשנות ממשלתו בקראקא נציגה פה .

היא נבחר פה לאב"ד בין שנת תק"א לשנת תק"ד , בהיותו צעיר לימים , ועוד נמצאה אגרת הרבנות הנשלחה אליו מאת ראשי הקהלה ביום בואו לשבת על כסאו , בפנקס הקהל , ולא באה לנגד עיני ; ומהתואר אשר נכתבו עליו בספרי בני דורו , יש לשפוט שהיה ברבות הימים , לאחד מגדולי דורו , והיה מפואר במרחקים , ובספר תשובת שמואל (דפוס ווילנא דף ה' ע"ב) כתיב עליו : הרב הגאון המפורסם מהו' יוסף נר"ו בהגאון המפורסם מהו' חיים יונה תאימים ז"ל אבד"ק ברעסלויא , שהיה מקדם אבד"ק קראקא" , והתשובה ההיא נכתבה בשנת תקכ"א ; אמנם גם בהותי עוד אב"ד בקראקא , ועידני רך בשנים נכתב עליו בס' אמרי בינה עה"ת (פרשת שמיני) : ותירץ הגאון הגדול המפורסם מהו' יצחק יוסף נר"ו בהגאון המפורסם מהו' חיים יונה זצ"ל , אב"ד וה"מ דק"ק קראקא והגליל יע"א דאיתא" וכו' . והנ"מ יחזקאל לנדא אבד"ק פראג , אשר לפי הנורע לא הפריז על המדה בחלקו תוארים אל השואלים ממנו , כנראה מהתוארים הקטנים שכתב על הנ"מ ישעיה ברלין (נודע ביהודא מהדורא קמא) , כתב על הנ"מ יצחק יוסף (נודע ביהודא מהדורא תנינא ח"א סי' ק"ד) : הגאון המפורסם" , ובשנת תק"מ כתב עליו (שם ח"ב סי' מ"ד) : הגאון הגדול המפורסם" , והרב מהו' מתתיהו שטראשון (במכתבו אשר בס"ם קריה נאמנה עמוד רצ"ח) הביא בשם ספר רשפי קשת , אשר גדולי זמנו ספרו עליו : מימות רבי לא היה תורה וגדולה במקום אחד כמו שהיה לו ובמקום גדולתו שם חסידותו" . וכל זה לא הועילה לו להאריך ימים על כסא ממשלתו בקראקא , כי בשנת תק"ה , ימים לא כבירים אחרי בואו , נסע מתיכה לשבת על כסא אביו בעיר ברעסלויא ; ויספר לאמר שביבת נסיעתו משה היתה יען לא נשא חן בעיני העדה וראשיה , וביחוד מפני היותו אז עוד רך בשנים , ועדת קראקא למדה היתה לראות על כסא הרבנות , יושבים זקנים וישישים , זקנים בחכמה כבימים , ועשרת זקנם היה יורד על פי מדותם , עשרת תסארת שיבה . לא הביטו על איש בתוך הקנקן , כי אם על מראהו ; לכן בעוד לא עברו ארבעה שנה מיום שבתו על כסאו , כאשר עזב אביו הגאון ז"ל משכנות אנוש , בשנת תק"ה , ועדת ברעסלויא דרשה אחריו להורישו כסא אבותיו , ולהושיבהו על גבי מרומי הכבוד , ואת פני ראשי עדת קראקא ראה כי איננם אתו כתמול שלשום , לכן היה כחכם הרואה את הנולד , וישפוט כי דבר זה לא יתן תקוה טובה אליו , והימים האחרונים לא יהיו טובים מאלה ; ויבחר לשבת בתוך עדה קטנה אך במנוחות שאננות , מגור בארמנות מבטחים והיות ראש להעדה היותר גדולה ונכבדה , אשר דברי ריבות ומצה פרצו בשעריה , וימהר לקראת דורשיו כעל כנפי נשרים , ויסע מקראקא בחפץ לבו , ויבא שלם לשמחת

לב אוהביו ברעסלאה, וישב על כסא אבותיו, וישפוט בצדק עדתו ימים רבים עד סביב לשנת תק"ן. הג"מ שאול בעל כסא דהרסנא האב"ד בברלין היה חתנו לוקח בתו.

כ"ה). ר' יצחק לאנדא.

על מקום הרב מהו' יצחק יוסף תאומים, נבחר הגאון המפואר מהו' יצחק לאנדא, אמנם לא בשנת נס"ו רק ימים רבים אח"כ, והוא סביב לשנת תק"ד, ובתשע שנים האלה לא היה לעדת קראקא אב"ד 70), וגם מתולדות הג"מ יצחק לאנדא רק דברים מעטים נודעים אלינו ונציגם פה.

עיר מולדתו לא אדע, אך בטרם נקרא להיות אב"ד בקראקא, היה אב"ד בעיר זאלקווא, אשר בגליל לבוב, ובשנת תפ"ט הסכים שמה ע"ס גור אריה עה"ת, בחברת הגאונים מהו' יהודא ליב אב"ד בקראקא, ומהו' יעקב בהג"מ יצחק אבד"ק פוזנא, וגם אליו פנה הג"מ יונתן אייבשי"ץ לעמוד על ימינו בדבר מריבתו נגד הגאונים בעל פני יהושע והר"י עמדין, אשר מלא בקשתו ויכתוב אליו אגרתו המלאה לה חן ונועם, הלא היא נדפסה בתוך מכתבי יתר הגדולים אשר עמדו לימינו בקבוצות האגרות לוחות העדות; ואף כי בימים ההם כבר היתה כהיבת התואדים בעיר פרוצה אין חומה, ועל הרוב אין להצל מפיהם דבר אמה, בכל זאת מרוב הפלגת התוארים אשר האציל עליו הג"מ יונתן, נוכל לשפוט בצדק על רוב יקרתו, ועל שמו ההיה אז מפואר במרחקים, הלא כה דבריו: והא לך מה שכתב ראשון שבראשון לגאוני הזמן שאין למעלה ממנו ונשיא הלוים, יחיד בדור כלו מחמדים יחיד בדור, הגאון מהו' יצחק סג"ל, שהיה אב"ד ור"מ בגליל לבוב, וכעת אב"ד בק"ק קראקא והגליל, קבע מדור לעצמו ויצא יצחק לשוח בשדה שיחה נאה דורש להשקיט הריב ולשקע אש זרה" (נכתב כ"ט ניסן תק"ד). ובאמרו "שהיה אב"ד בגליל לבוב", אין רצונו שהיה אב"ד בעיר לבוב, אבל מחשבתו רק על עיר זאלקווא, כאשר כבר עוררנו על כיוצא בזה אזה פעמים במחברתנו, ולפי דבריו שמה נבחר רק זמן לא כביר לפני זה לאב"ד בקראקא, כי כזה כתב שם: וכהיום שאני סמוך אל הספר שנתקבלתי ת"ל לאב"ד ור"מ בק"ק קראקא והגליל". ולא הג"מ יונתן לבד הסכיג מאוד בשבחו, אך גם ברוב המכתבים מגדולי ארץ פולין (בס' לוחות העדות) תמצא זכרו לתהלה ותפארת ותוארים גדולים ונכבדים נכתב עליו במכתביהם.

לאות על דבריגו, כי עד קרוב לשנת תק"ד לא היה אב"ד ורב

אל עדת קראקא , יהיו דברי האלופים הדיינים וראשי הקהל במכתבם אל הג"מ יהונתן משנת תקי"א , וכה דבריהם : מ"מ בקשתינו ששוחה לנו רום פ"מ לעשות לנו תשיבה מול השובה , להיות אשר כל בני קהלתינו אחד מהם לא נעדר התאוו תאיה לאמר להשקותם מים מבארו בית לחם , לחמי תורתו , להיות נושא נד ראשינו ולהיות סוכך עלינו באברתו ואף כי זה זמן כביר ועדן עדנים הלבי חוק ועברו תורות למנות עליהם מלך ממלכי רבנים היודעים להבין ר"הורות , וימאסו במים חיים היוצאים ממפתן בית קדש הקדשים (אף שוב כי לא רחוק היא שרמזו האלופים הדיינים בדבריהם אלה , על הר"ב מהו' יצחק יוסף תאומים , אשר זה לא כביר שלחורו מעירם ויהי זאת כעיני הדיינים רע , ולהיותו ממשפחה רמה ומיוחסת כתבו עליו : מים הים היוצאים מבית קה"ק) , ושותים מי בורות , ואף כי הם נבערו מדעת וריקי מוח , ומוחם מלא מוגלא ושונרא , ארך עלינו עול הגליות נותנים עיניהם בתרקבי דדינרא , עם כל זה הסכימו כל בני הקהלה להיות לנו לישם ולתהלה , להחזיר העטרה ליושנה כבתחילה , והתנדבו עצמם ככור הקהל ויחידי סגולה , לבקש מאת אדונינו הגדול , הוואיואדע שר הצבא יר"ה בריצוי דברים וריצוי כספים , ולזיל הזהב מכיסם , ועלתה במחשבת כבוד הקהל יצ"ו , לכתוב תיקף ומיד שטר רבנות , רק מדאגה מדברים פן ואולי יאמר רום"מ אדוננו נואש לדבריהם , ונהיה בפני שאר הקהילות ללעג ולשמצה בקמיהם , גלל כן הוכפל בקשתינו לפני רום"מ אדוננו מורנו ורבנו למלאות בקשתינו , ולמלא מקום אבותיו הקדושים מקום אביו זקנו בעל מנ"ע זצ"ל , זכותו יעמוד לנו , ובטוחים אנחנו במרת טובו שיתן מקום לדברינו , ועל תשובתו הרמתה אנחנו מחכים , ומצפים , כ"ד תלמידיו המתאוים להיות מהלכים בין העומדים במעמדו ה"ה רבני ודייני דכת הקודמים פה קהלתינו" , עכ"ל .

הג"מ יצחק לאנדא היה, לעדות הג"מ יונתן, דודו של הג"מ יחזקאל לאנדא בעל המצלח ונידע ביהודא (ראה לוחות העדות בראש העתקת מכתב המצלח) , וחתנו לוקח בתו היה הרב מהו' חיים יוסף בהג"מ יהודא ליב סנ"ל מלכוב אבד"ק ראשין (ראה מכתבו הקטן בלה"ע) , גם שם אחד ממחותינו בלעדי הנזכר לפני זה , נודע לנו "הראש הנגיד המופלא מהו' אנשיל שמואל מקראקא" (מכתבו השני הקטן שם) . בספר אדני סז נדפסו דברי תורה משמו ; ואם נשארו אחריו ספרים ותיבורים מיוחדים לא נודע אלינו .

בשמחת תורה שנת תקכ"ח ערבה כל שמחה בעיר קראקא , כי נוטל הראש והורמה העטרה , ונפש הגאון האב"ד נסעה למנוחתה , ככתוב על סנקס הח"ק (דף רע"ו ע"ב) .

כ"ו. הרבנים האחרונים משנת תקכ"ח עד שנת תרמ"ז.

על מקום הג"מ יצחק לאנדא נבחר הג"מ אריה ליב במהו' שמואל מטארנאו לאב"ד ורב. מתולדתו לא נודע לי מאומה, גם זכרו לא מצאתי רק בהסכמה אחת ממנו על ספר מכלל יופי הקטן הנדפס בפפד"א בשנת תקל"ה, ולא האריך ימים על כסאו ובשנת תקל"ו (ח' ניסן) נאסף אל אבותיו כפי הכתוב בפנקס הח"ק (דף רפ"ז ע"א) ועל מצבת קבורתו אשר נעתיק הלאה.

על מקומו נבחר הג"מ יצחק הלוי מלבוב, בן הג"מ מרדכי הלוי אב"ד בלבוב, גם מתולדתו וקורות חייו נודעו לנו רק דברים מעטים, בטרם הבחרו לאב"ד בקראקא היה אב"ד בעיר קטנה העלמא בארץ פולין, ונמצאו הסכמות רבות ממנו על ספרים רבים ושונים, בשנת תקכ"ט הסכים ע"ס שו"ת גבעת שאול, ויהי אז אב"ד בחעלמא, בשנת תקל"ו הסכים ע"ס ברכת יעקב בעודנו אב"ד שמה, בשנת תקל"ח הסכים לספר קרבן ראשית להג"מ יהודא ליב מרגליות (ושם נדפס שמו בטעות ובמקום יעקב צ"ל יצחק) וכבר היה אז אב"ד בקראקא, בשנת תק"מ הסכי. ע"ס שו"ת הר הכרמל, בשנת תקנ"ו ע"ס מעשה חושב, ובשנת תקנ"ח ע"ס שאלות ותשובות פרי תבואה להגאון מהר"י מרגליות. גם ממשפחתו רק דברים מעטים נודעו לנו, הוא היה חתן הג"מ אריה ליב אב"ד באמשטרדם, ושני בנים היו לו, שם האחד מהו' צבי דוד אשר נתקבל אח"כ לאב"ד בקראקא (ראה הלאה) ושם השני מהו' מרדכי אשר היה אב"ד בזאלזיץ (ראה שו"ת גבעת שאול סי' כ"ט): בשם חתן דודי הרב המאה"ג החריף החכם השלם כ"ש מהו' מרדכי סג"ל אבד"ק זאלזיץ בן הרב הגאון מהו' יצחק אבד"ק העלמא" וראה עוד שם (סי' ס"ז צ"ד קי"ב ובק"א שם). והיה שאר בשרו של הגאון בעל כתר כהונה, ושם (סי' נ"ו) כתב עליו המחבר: אח"ז באה השובתי לכבוד שארי הגאון אבד"ק קראקא והסכים עמי", וכונתו אליו, אשר תשובה אחת מאתו נדפסה שמה (סי' נ"ט), ועוד נמצאו תשובות אחדות מאתו בשו"ת פרי תבואה (סי' נ"א נ"ב ונ"ג). בשנת תקנ"ט (י"א סיון) שנק חיים לכל ישראל כנזכר בפנקס הח"ק (דף שי"ג ע"א).

אחריו נבחר הרב המפורסם מ"ו' שלמה זלמן מוואַרשא לאב"ד ורב, אשר אמנם בא לקראקא, גם דרש דרשתו הראשונה (והאחרונה) בביהכ"נ הישן, אך כאשר נסע לעיר מגורו ווארשא לקחת בידו המכתבים הנחוצים לו, רוח אחרת היתה אתו וימאן לשוב עוד; או אולי לא חפץ

מושל העיר לחת הרשיום לבחירתו, ולכן נשארה העדה גלמודה באין אלוף לראשה עד יום מותו, והרב מהו' צבי דוד בהג"מ יצחק הלוי, בהיותו רב"ד מאז, מלא גם את מקום האב"ד, עד יום מות הרב מהר"ש, שנתקבל אחריו גם לאב"ד ורב. ויסופר עליו (על הרב מהו' שלמה) שנתן חמש מאות אדומים לאוצר העדה, למען חבחר בו לאב"ד, ולכן יקד היה תואר זה בעיניו, ואף כי לא שב לקראקא ולא נהג רבנותו מעולם, בכל זאת לא מחל על כבודו, ואת התואר "אב"ד מקראקא" לא הניח מידו, וחחת כל המכתבים התשובות והסכמות שיצאו מת"י חחם א"ע: אבד"ק קראקא ומוס"ק, ווארשא", ומזה יתראה שהנסיבה לבלתי שובו אל העיר, ועזיבתו את משרת הרבנית, לא מאתו יצאה, רק מאת אחרים נסבה כאשר זכרנו.

אחרי שנים לא כבירים נפטר הרב מהו' שלמה בעיר מגורו ווארשא, וגבחר הרב מהו' צבי דוד הלוי לאב"ד, גם מתולדתו לא נודע מאומה, וספרים לא הניח אחריו, וכפי ש"ס עליו מבני דורו, היה אהוב מאוד בעיני שרי בעלי פקודות העיר אשר נהיתה לעיר חפשית בימיו, כי ידע למצוא חן בעיניהם ע"י דרכיו הנעימים, ויקבל את כל אדם בסבר פנים יפות, וגם במרעים היה שלם, ולשונו מהרה לדבר צחות בשפת הארץ, גם בשפת קדשינו ידיו היו רב לו, ורוח נדיבה סמכתהו, כי היה מתכונתו בעל נפש טובה וימהר לעזרת דורשיו ויהי משגב לדל ומחם לרוח נשברה. וזכרו מצאתי רק בשו"ת ברית אברהם (תקנות ענינות סי' ס"ד) וכתב עליו: ידידי ה"ה הרב הגאון החכם השלם אוצר בלום המפורסם בכל אפסים כש"ת מה' צבי דוד הלוי [שהוא לע"ע אבד"ק קראקא] ובס' שה"ג החדש (ח"א א ת ה' סי' רי"ד) כתוב: הרב מהו' צבי דוד הלוי הוא הגאון הגדול המפורסם בדורו אבד"ק קראקא בן הגאון הצדיק המפורסם מהו' יהודא ליב אבד"ק הנ"ל", ואיזה הרוח עבר עליו לשנות את שם אביו, לא ידעתי, אחרי כי הוא עצמו (אות יוד סי' רי"ד) מזכיר את שמו האמתי: הג"מ יצחק הלוי מלבוב". וגם ממנו נמצאו הסכמות על הדפסת ספרים שונים, והרב מהו' משה קערנר המו"ל ראשינה ס' מגילת איבה, מזכיר אותו לשבח בקצה הערותיו. ויניע וימת זקן ושבע ימים בשנת תקצ"ב (י"ד טבת).

אחרי מותו נולדו דברי ריבות בשעריי העיר אודות משרת הרבנות אשר נמשכו ימיה שנים רבות והפכו משורש שלות היהודים ומניחתם, קנאה ומשטמה פרצו בנאון עוזם ויהפכו את העיר לשדה קטל. עד אשר עלתה ביד אוהבי הרב מהו' דוב בעריש מיוליש ז"ל, להושיב אותו על כסא הרבנות, ולשום המשרה על שכמו.

שם האיש המורם הלזה נודע למרי בכל קצות ארצות פולין ו"ס"א," וזכרו לא יסוף גם מזרעינו, ואף אם גם לספר תולדות וקורות חייו אין לאל ידי, יען כי פרטיהם נעלמו ממני, בכל זאת לא אמנע לתת פה הדברים המעטים הנודעים אלי. הוא היה בן הרב מהו' יצחק מיזדש שהיה אב"ד בעיר קאמיניץ פאראלסקי ואשר חיבר ספר חוסן ישועות על מסכת חולין, ממשפחה רמה ומיוחסת בישראל נין ונכד להגאון בעל הש"ך, והחן הגביר המפורסם מהו' זלמן בארנשטין מעיר קטנה וויעליטשקא הסמוכה לקראקא; ור' ברך גם אותו בעושר ואושר ובית מסחרו המפואר פרץ לדוב; וכדוב לעשרו, כן הרבה לעשות צדקה וחסד, פזר נתן לאביונים ברוח נדיבה ואיה סופר את המון הכסף אשר הוציא שנה שנה למעשה הצדקה ולתמיכת עניים אשר דרשו עזרתו בכל עת; וגם אחרי כי שבש הצלחתו פנתה לו עורף, הנקל היה בעיניו להעביר כפות כסף ולתת לעני די מחסורו. בכל עת היותו אב"ד פה, ארבעה ועשרים שנה, לא לקח שלומים מאוצר הקהל, אף כי אבר את כל רכושו בעניו רע, ובקצה הימים ידע מחסור, ולא פעם או פעמים לא העלימה אשתו הרבנית ממנו בע"ש, כי לא תדע מאין תקח כסף לצורכי שבת וי"ט כי אפס כספה, ולא בכספו ועצתו לבד עמד למעוזדלים, אך גם בניו ונפש חמיר היה נכון לכל מבקש; אם נאמן איש יהודי, כנקלה כנכבד, כבית הסוהר, או אם אסון קרה לאיש, יהיה מי שיהיה, אין קץ לכל העמל והתלאה אשר דרבה אז לנפשו להצילו מרעתו, גשם ושלג קולות ורעמים לא עצרוהו מלרוץ אורח אל בת' הפקודות ואל השרים היותר גבוהים ונכבדים, כי כבודו יקר היה בעיני כולמו, ולזאת מעולם לא שב ריקם כי אם עשה את אשר חפץ והצליח בכל מפעליו הנעלים כי רוחו היה כביר ואמיץ לבו כגבורים, לא ידע מורך ומוג־לב רחק ממנו, לדבר נגד מלכים ושרים ולא יבוש, הלך במו אש ולא ירא כי תכונה רגליו, אז רק היה הדבר נחוץ להושיע א י ש י ה ו ד י ד" מצרתו, כי לבו כלב הארי עשוי לבלי חת.

גדול היה כבודו גם בעיני השרים וכל נכבדי התושבים הנוצרים, עד כי נבחר בשנת תר"ו (1846) בעת מרידת הפולנאים והמהומות אשר היו אז בעיר קראקא שהיתה אז עיר חפשית לאחר משנים עשרה

הסענאטארים אשר משלו על העיר בממשלה בלתי מוגבלת. ועל ידו עם הנשיא (פרעזידענט) גראף וואדזיצקי נעשה אז השלום בין המתקוממים ובין שר הצבא קאללין המצביא על חיל עסטרייך אשר עמדו אז בעיר הסמיכה פאדגארזע, שנידם נסעו שמה ויסדרו את העיר בידו.

בשנת תר"ח (1848) אשר כבר חדלה העיר מהיות חצשית וחבא תחת ממשלת עסטרייך נבחר לשבת בבית המחוקקים (רייכסטאג) אשר נקהלו אז פעם ראשונה בעיר קיעמזור. שמה משך עליו את עיני הנכחרים ע"י מדברותיו הנעימים והמרדרים צחוק (הומאריסטישע). בשאיל אותו הפרעזידענט מדוע בחר מושבו בין הנבחרים ד המשמאילים (לינקע) ומהר אז להשיבו: יודען האבען קיינע רעכטע! מדברים וגיכים נאים כאלה הידעו אז בחבי העתים פה כהנה וכהנה ד"ד וישמיעו תהלה בקהל רב.

בשנת תרט"ז (1856) נקרא מראשי עדת היהודים בעיר וואַרשוא העיר הגדולה לאלהים, לבוא אליהם לכהן במשמרת הרכנית בתוכם ולעמוד בראש עדתם; והנה אף כי נקשרה נפשו בעבותות אהבה לעדת קראקא העיר אשר גר בתוכה מימי נעוריו, ויהי הקשר אמיץ עד אשר לא יכול להנתק כפתיל הנעורת, ויצר לו מאוד לעזוב אותה, בכל זאת לדאבון לבבו דברים רבים הועילו להוהו, וביחוד נלאה לשאת את דברי הריבות אשר לא חדלו איביו לעורר ד עליו בכל מסך ימי רבנותו, וימררו את חיו בכל אשר היה לאל ידם, ויסע מקראקא ויבוא ווארשא לשמחת לבב כל העדה, ונתקבל שמה בכבוד ובאר.

בשנת תרכ"ג (1863) אחרי מרידת פולין השלישית, בא עליו אסון נורא, כי בפקידת הממשלה הושם גם הוא בבית הסוהר וישב במבצר (צישידעללע), אמנם אחרי ימים לא רבים יצא לחפשי בהשתדלות אוהביו הרבים, ואף כי באה עליו הפקודה לעזוב את הארץ, הנה עד מהרה הושבה אחיר, והורשה לו לשבת על כסאו ולשוב לכבודו הראשון. אז בעת השמועה יצאה על פני תבל מנרישת הרב מארצות ממשלות רוסיא, הודיעו המכ"ע בענגלאנד ויבקשו מאתו לבוא לעיר לאנדאן, כי שמה יראנו עכורו, וגדולי העיר (סאלאמאן גאלדשמיד זאמאיסקי) הבטיחוהו כי ארוחתו ארוחת תמיד ינתן לו כל ימי

חיו על הוצאתם בכבוד גדול . אין קץ לכל הכבוד הרב אשר הראו לו אז כל יושבי איר׳׳פא , ותמונתו הפאטאגראפית נמכרה אז למאות ולאלפים , וגדולי שרי הנוצרים בארץ ד ד ־ פילין נשאוה כתותם על לבם .

כשוב הרב לעיר ווארשויא , גדלה שמחת העדה כפלים , וגם התושבים הנוצרים ששו אתו משוש , ובכל מקום הדבר מגיע שמחה וששון ליהודים , וכמעט כל כתבי העתים הודיעו שמחתם בקהל רב . וישפוט עדתו בהשכל ודעת בצדק משפט ומישרים . עד שנת תרלמ״ד (1870) ויגוע ויאסף אל עמיו זקן ושבע ימים . גם כתבים הרבה חידושי תורה ותשובות אשר השיב לשואלים להלכה ולמעשה , השאיר אחריו ברכה , ואחרי מותו הדפיסו יורשיו את ביאוריו לספר המצות של הרמב״ם , אשר יקרים המה בעיני כל תופשי תורה . ויעידו על עוז שכלו רוחב בינתו , ורוב בקיאותו בספרי התלמודים והפוסקים . יהי זכרו לברכה !

צִיּוּנִים

לנפשות גדולי ישראל אשר בא זכרם בספר הלזה.

א) מצבת הגאון רבינו משה איסרלש זצ"ל.

ה"ה נר המערבי הגאון הגדול בדורו מהו' משה רועה אבן ישראל, ביום ג"ל למספר בני ישראל גלה כבוד מישראל, משה היה רועה צאן ישראל, צדקות ד' עשה ומשפטיו עם ישראל, הרביץ תורה בישראל, העמיד תלמידים לרבבות אלפי ישראל, ממשה ועד משה לא קם כמשה בישראל, וזאת תורת החטאת האשם אשר שם משה לפני בני ישראל, שנת של"ב לפ"ק.

למרגלותיו: רבים ישתוממו גם יתפלאו איך לעת אשר גלי ים הזמן סבונו גם סבבונו, מרעה אל רעה יצאנו, גם לחפור את הארץ באנו, כמעט המים הזדונים שטפונו, ובמעט רגע רוח יצאה מלפני ד' ויאמר הסו גליו, אמנם אין להפליא מהביט אל מעונות אריות גדולים חקרי לב אשר כל איש ישבע מפרי פי תנובתם, היא שעמדה לנו זכות חכמתם ותורתם, הנה כי כן נתעוררו בעלי הברא קדישא הוברי חבר ודורשים אל המתים, ועל פי השתדלות המתנדבים בעם נתחדשו הציונים ההמה למען זכר הגאונים ההמה לא יסוף מזרעם. נתחדש בחודש תמוז שנת תקנ"ד.

ב) מצבת אביו הגאון החבר מהו' ישראל איסרל ז"ל.

פה נקבר הר"ר ישראל איסרל בנה בית הכנסת לאל נקרא איסרל לאזרש מקראקא, עשה עם ישראל משפט וצדקה, וגודל זכותו יעמוד למתפלל על קבורתו, נתבקש

למעלה שנת חשך י"ג אדר הראשון, עלינו יבקש רחמים לפני לא ינום ולא יישן. תנצב"ה. חמשת מצבות קבורת הגאונים האלה נ"ע נתחדשו והוסבו בצלעות ברזל מעשה שבכה ע"י הגבאים דח"ק שנת תקצ"ג לפ"ק.

ג) מצבת אחיו של הרמ"א

על טוב שבת האחים, גם האב והבנים שמה, יזכו המתים והקדושים האלו להחיות, יצחק ר' איסרלש היה נקוב בשמו והיה דורש טוב לעמו, צדקה עשה אין ערך, וזה לקח עמו צדה לדרך, מיחתו תהא כפרה, עלינו ועל עונותינו ומעשה ידינו, ונזכה לבנין ב"ה שיהא קיים, תהא נשמתו צרורה בצרור החיים. הלך לעולמו בראש השנה שנת משה למספר מי מנה.

ד) מצבת אחותם.

מרים אחות משה ואהרן. נסמכה מיתת מרים אחות משה ואהרן לפרשת פרה מפני שמיתתה מכפרת, קבורת מצבה תהיה לה עדה ולמזכרת, עד שתהיה עם שאר צדיקים ננע"ת, ועד יום התחיה תהא נפשה צרורה בצרור החיים והלבה למנוחתה בע"ב שבת סמוך להכנסת כלה ה' אלול לפרט ותמת שם מרים בילה לפ"ק. [71]).

ה) מצבת הגאון מהו' זלמן רונקיל.

שב"ב לפ"ק. גרסינן במסכת שקלים אין עושין נפשות לצדיקים שזכירתם המה דבריהם, ולפי שהמנהג להתפלל על קבריהם על כן מציבים מצבה, לכן להגאון מהו' זלמן רונקיל פה נחצבה, הזכרן הגדול מים עד ים הדרשן מסות העולם עד סופו היתה חכמתו, במקום הזה פטירתו לנו יעמוד זכותו ותורתו.

ו) מצבת הגאון מהו' משה לנדא .

י"ט אדר **ויקירא** לפ"ק . הדור אתם ראו כי נמצא קבר איש קדוש מימים קדמונים , מהו' משה סג"ל לנדא הנזכר בתשובת הגאונים , ה"ה הרמ"א ושארית יוסף שישב עמהם בשבת תחכמונים , כנזכר בתשובת רמ"א בזה הלשון ובא הדין לפני חכמי קראקא האחד הישיש מורה לצדקה הגאון מהו' משה סג"ל לנדא והשני אשר בצידו הגאון גיסי מהו' יוסף כ"ץ ונמנתי לשליש עמהם ואני הקטן שבהם עכ"ל , ואם היה נמנה ראשון שבחבורה זה האות שהיה שר וגדול בתורה , זכותו יעמוד להגן על העיר הזאת להנצל מכל צוקה וצרה , ע"כ נתחדש הציון הלז בהוצאות החברא ע"י המתעסקים בשנת תקם"ח לפ"ק [72] .

ז) מצבת הגאון מהו' מרדכי סבא .

פה נקבר איש נבר לפרט מהורר ר' **מרדכי סבא** . בחכמת הטבע היה שר צבא , גם היה נגיד בדקדוק בקבלה בדרשות כרב חביבא , בימי בחרותו נסתפק במועט כרב חנינא בקב חרובא, מרגלא בפומיה כל מה דעביד רחמנא עביד לטבא , לעת זקנותו כשהיה לאיש שיבה נהפכו כולם לטובה , הגאון מהו' מרדכי רועה אבן ישראל בר יעקב נעלה זצ"ל . במצבה הלז חקוקה , נשמתו יצאה במנשיקה , והריאה גם עד שצדקתו עומדת לעד ממרדכי ועד מרדכי לא קם כמרדכי , לטוב לעמו דורש , כל רז פורש , כיקיא בן אגור היה הכל בפיו שגור . י"נ ביום ה' י"ט טבת שנת של"ו לפ"ק תנצב"ה . אדמת קודש לארון הקודש נתחדש י"ט אייר תקם"ח על הוצאות הגבאים האלופים דחברא קדישא צדקה תחשב להם .

ח) מצבת מהו' דוד במהו' אפרים .

פ"נ . . . . הר"ר דוד . . . . בן הר"ר אפרים סבא מומחא לרפאות חולים . . . . דווים , שר בתורה ה.ך ישרה סבא בהדרה , וגוע ויומת יום ו' י"ח סיון של"ה עם צדיקי עולם [73] .

ט) מצבת הגאון בעל שארית יוסף .

בואת המערה נקבר האיש האלקי האלוף התורני מהו' יוסף ב"ה מרדכי גרשון כ"ץ זלה"ה, היה אב"ד ור"אש הישיבה פה ק"ק קראקא , יותר מחמשים שנה , ויוסף להיות עניו מכל אדם, הוא הרביץ תורה והאיר עינינו בתשובות שארית יוסף , וביאורים חושן משפט וביאורים על המרדכי , ונפטר ביום ב' ג' שבט שנת **נשא** את ראש בני גרשון . ועל החכם הסמוך הנזכר טמונה אשה חשובה והגונה זוגתו הרבנית מ' שפרינצא בת הקצין פרנס ומנהיג הנכבד כמר משה עבערליש זצ"ל , כל ימיה עסקה בגמילות חסדים ובביקור חולים, ולבעלה היתה עטרת , ונפטרה ביום א' ד' טבת של"ה לפ"ק , ועליה נקבר נינה הקטן גרשון בן הר"ר משה בנה ועליהם נקבר הגאון מהו' תנחום בהג"מ יוסף כ"ץ , היה כל ימיו דיין וגבאי, נפט" יום ד' ז"ך ונקי בחודש שבט שנת שע"ה לפ"ק .

י) מצבת מהו' יצחק במהו' שלום כ"ץ .

יצחק בן מהו' שלום כ"ץ ז"ל תנצב"ה . פ"נ איש טוב וישר , הלך בשלום ובמשור , נשא ונתן באמונה , ודעת שפתיו נבונה , נצר דת וחוק , אלה תולדות יצחק , ברא כרעא דאבא , מהרר שלום רבא , והיתה בריתו שלום ברית כהנת עולם , וכבבהו עיני יצחק , עלה ודר שחק , שנת שם"א , בשבת יצאה נשמתו בחבת , כ"ד ימים בטבת

נפשו נפש , ושב . . . . (הכהן ?) מלאכי שלום אמרו יבא ז״ שלום .

י״א) מצבת הג״מ יצחק שפירא .

בחודש אלול **בשם** ליצירה , כבה מישראל אורה , ופנה זיוה ויצאה הדרה , משיבי מלחמה שערה , היא מלחמת התורה , המשביר בר לכל ישראל בחכמתו המפוארה , במשנה בתלמוד בקבלה גם במקרא , גאון ונשיא כהנא רבא , אשר גוע בעון הדרא , מרנא ורבנא יצחק בר דוד שפירא , עוק״ הרים ומשבר סלעים בסברא , שפתי כהן ישמרו דעת מפיהו יבקשו תורה , ויצא יצחק לשוח בשדה 74) .

י״ב) מצבת הג״מ אליעזר אשכנזי .

פה נקבר הגאון מהרר אליעזר בהרר אליה הרופא אשכנזי ז״ל . **א**קונן על זמן סוער , הלא זה גלגל חוזר , **ל**בבי הן במסתרים גברת ה׳ בכי עוזר , **י**גוני רב וגם לי אך כזהב **זך** הלא נלקח שנת **ושם** אחד אליעזר . (יום מותו ובאיזה חודש לא נמצא במצבתו , ובפנקס הח״ק כתוב : יום ואו כ״ב בסליו) .

י״ג) מצבת הג״מ משה מרדכי מרגליות .

ו״ד בסליו שע״ז לפ״ק . זה קבר איש אלקים קדוש יאמר , מצות ה׳ שמר , שר גדול בתורה , בפלפול ובסברא , במקרא ובמשנה ובגמרא , הגאון ריש מתיבתא מהורר מרדכי בן מהו׳ שמואל מרגליות ז״ל תנצב״ה . נתחדש ע״י הוצאות הח״ק שנת תקס״ט צדקה תחשב להם .

י"ד) מצבת בנו הרב מהו' משה יוסף.

פה נטמן אבינו האיש משה עניו מכל האדם, כל ימיו היה עוסק במצות ובגמילות חסדים, והרביץ תורה בישראל חסיד ועניו כהלל, מרגניתא דלית בו טימא, כמהורר משה יוסף בהרר משה מרדכי מרגליות, ביום ג' ד' אייר לפרט ולסדר נשא את ראש. 75).

ט"ו) מצבת הג"מ נתן נטע שפירא.

איש אלוקי קדוש מן הקדמונים, מגלה עמוקות רזין ומטמונים, הוא שאומרים עליו שדיבר אתו אליהו פנים אל פנים, הגאון אב"ד ור"מ מהו' נתן נטע בן מהו' שלמה שפירא זצ"ל, נפטר ביום ד' י"ג אב שצ"ג לפ"ק. תנצב"ה. נתחדש הציון הלז על הוצאות של ה"ק בחודש אדר שני תקע"ח, זכותו יעמוד לנו 76).

ט"ז) מצבת אשה רווא, והיא בתוך המעקה של הקודם.

אקונן בבכי זעקה ומרה על אשה צנועה ויקרה, הרבנית מ' רווא בת מ' משה, אשה חשובה אבן הראשה, צדקתה מי יוכל לפרשה, אשת חיל מי ימצא, כמוה לא נמצא, והחכמה מאין תמצא, זמן שמחתינו בשמיני עצרת, הסר המצנפת הרם עטרת, גברת ממלכת ואדרת, **בת** ליצירה, אספר אורה, השם ינחם אותנו במהרה.

י"ז) מצבת האשה אסתר על אבן מצבה הקודמת

בואנה מקוננות שאינה קינה על מות אשה חשובה הגונה, חכמותיה בחוץ תרונה, ותעבור הרינה במחנה ה' ניסן . . . . למ"ק נתנה מקוננות עלינה ונהי קינים תשאנה מדי שנה בשנה, על הדסה היא אסתר בת גאון מ' ישראל

76) עי' מנשה עיי"ר כהן עטרת בס' דור ישרים ס' ע"ג.

ישכר, יש שכר לפעולתה ובצרור החיים תהי' צרורה נשמתה.

י"ח) מצבת האשה דאבריש בת הגאון בעל מגלה עמוקות ג"כ בתוך המעקה.

פה גנוזה וטמונה אשה הגונה שבחה מי מנה, ע"כ בנות ישראל בכינה ותשאינה קינה כי נתעוררה מכה ראשונה במיתת אחותה אחרונה, אשה דאבריש בת הגאון ר"מ ואב"ד דקהלתנו מ' נתן נטע שפירא, גאונה ביום א' בחודש תמוז בו ימים שמונה לפ"ק ארבע מאות ושני שנה . . . . 77).

י"ט) מצבת אחד הקדושים מהו' אליהו במהו' יהודא.

פ"נ איש קדוש הר"ר אליהו בן ר' יהודא זה קרבן וזה תעודה ונקבר עם כמה קדושים יום ה' ערב שבועות שצ"ז.

כ') מצבת איש פלאי בתוך המעקה של בעל מגלה עמוקות.

ציון לנפש היה פה מצאנו ודעת שמה לריק יגענו, יען נמצא קבור באשמנים, ותמחנה אותותיו מרוב שנים, אבן יניד עליה רעה גאון עוזנו מגלה עמוקות ומגיה חשבנו. כי רב כבודה בשם תפארת להשאר בדור דורים למזכרת, גבאי ח"ק זאת אל לבם השיבו, ומצבת חדשה על קברו הציבו תקב"ץ לפ"ק לבריאת ארץ ושמים. 78).

כ"א) מצבת הג"מ יואל בעל בית חדש.

כתר תורה. בעל המחבר ספר בית חדש, התחלת חכמתי בחוץ תרונה בק"ק פרוזנה, חזק ואמץ בישיבה בק"ק לוקבא, אור תורתו על כולה בק"ק לובמלא, הון לתת בזבו בק"ק מעזיבו, עדיף מחוזה מים חיים הזה בק"ק בעלזא,

מלא אחרי ה' כבלב בק"ק שידלוב, הודיע חקת התורה והמשפט בק"ק בריסק דליטא, נפוצו מעיונותיו כבן יקא בק"ק קראקא, צעקה עד לב השמים אי חסוד ועניו היה מאור עינים לנו ולבית ישראל שבק חיים, ומאיר לעולם כולו בכבודו זיוו הדרו והודו, תורה יקר מפז מכל אבני יקרה, אכסניא של תורה בעונותינו נעדרה לארץ ולדרה זרה . . . . . [79].

כ"ב) מצבת הג"מ יהושיע בעל מגיני שלמה.

פה נקבר אדומ"ר מופת דורנו גאון תפארתינו הגאון מהו' יהושיע בן מהו' יוסף זצ"ל, בשבת כ"ז מנחם ונקבר יום כ"ח מנחם ת"ח לפ"ק תנצב"ה. נתחדש בשנת תקנ"ו לפ"ק בהתפעלות והוצאות נכדו הגאון האמתי רשכבה"ה בעל מגיני שלמה ושו"ת פני יהושיע. [80].

כ"ג) מצבת הג"מ יום טוב ליפמן בעל תוספות יום טוב.

פה נגנז ונטמן הגאון הגדול מופלג בדורו כמהורר גרשון שאול יום טוב ליפמן העליר בן מהו' נתן הלוי זצ"ל, אשר צלל במים אדירים וחיבר כמה ספרים הלא המה נקובים בשמותם, ספר צורת הבית ותוספות יו"ט על שתא סדרי משנה, ומעדני מלך ולחם המודות על האשרי, ותורת האשם על תורת החטאת, והרביץ תורה בישראל בכמה קהילות קדושות הלא המה מפורסמים בק"ק ווין ובק"ק פראג, ובסוף ימיו היה תופש ישיבה במדינות פולין בכמה קהלות קדושות ופה ק"ק קראקא נתבקש בישיבה של מעלה יום כ"ו ימים לחודש אלול תי"ד לפ"ק. ציון הלז נתחדש מקופת הצדקה של הח"ק ומעקה ברזל מעשה רשת בשנת תקצ"ה לפ"ק.

כ"ד) מצבת הגביר מהו' אייזק ר' יעקלש .

פה נטמן הנגיד המנושא המיוחס נזר ותפארת הזמן רועה נאמן האלוף כמהורר אייזק ר"י אשר בנה בה"כ מעשה ידי אמן , לגן עדן ש"י הוא מזומן , ראש וזקן ומנהיג נשוא פנים , איש צדיק שומר אמונים , לושר מליץ למלכים וסגנים , יגע ללכת בחרבות וסכנים , והב רב הוציא ורב פנינים , קודש יה בנה פאר זמנים (ובביבליותיקא (1205) : פאר הבנינים) זכרון צדקתו לבני בנים , יצאה נשמתו בטהרה ביום השבת כ"ו סיון תי"ג לפ"ק (ובב"ל מוסיף בה"כ שלו קדש לפ"ק) נתחדש ע"י האלופים הגבאים דבה"כ ר"א ר' יעקלש שנת תקנ"ג לפ"ק .

כ"ה) מצבת הרב מהו' יצחק במהו' ישעיה כהן צדק .

יצאו אראלים וספדו תמרור וצעקו מרה , צדיק חסיד אהו בלבנון אדיר התורה , חמדת ישראל כלי הקדש נזר ועטרה , קל כנשר לעשות רצון קונו באהבה גמורה , הגאון מ"ו אב"ד מהרר יצחק במהורר ישעיה כהן צדק , על זאת נגרו עיני מים נגרה , יהללו שמים תט"ו , לפ"ק . יום זה נהי ומספד רב ארעימה ואהימה , צעקת הוי הוי איך נפלו גבור וכלי מלחמה , חשכו עינינו על אבידת הצדיק ונפשינו עגומה , קראו למקוננות לקונן ולבכות עש כסיל וכימה . 81) .

כ"ו) מצבת הג"מ העשיל ,

פה נטמן ונגנז ארון הקודש צדיק יסוד עולם הרב כמהור"ר העשיל ר"מ ואב"ד בק"ק קראקא בן הרב הגדול [רבי] של כל בני הגולה מהור"ר יעקב ז"ל ר"מ ואב"ד בק"ק לובלין , א' כ' תשרי תכ"ד .

כ"ז) מצבת הג"מ אריה ליב הנקרא הויכר רבי ליב .

פה נטמן וצפון חלקת מחוקק , איש טהור שבעתים מזוקק , לתורת ה' כסף ושקק (בכ"ל כתוב: כסף זקוק) , ה"ה הגאון הגדול המופלג בתורה (שם כתוב : בדורו) , כמהורר אריה ליב וצ"ל אב"ד דק"ק קראקא , והגליל יע"א , נפטר בשבת קודש ט' איר ונקבר יום א' ט"ז אייר תל"א לפ"ק .

כ"ח) מצבת הרב הדיין מהו' יונה קראכמאלש .

פה נטמן הרב הדיין מהו' יונה ראש"ח קראכמאלש , מת יום ד' י"ד שבט תכ"ט לפ"ק .

כ"ט) מצבת הג"מ אהרן שמואל קאידנובר .

פה נטמן צנצנת המן , איש אלקים משה נאמן , במשה ושקול כאהרן ושמואל , הגאון המופלא בדורו , אשר רבץ והרבה תורה בישראל והעמיד הרבה תלמידי חכמים , שריחו נודף כשמן אפרסמון , נר המערכה אב"ד ור"מ דק"ק קראקא והגליל מוהרר אהרן שמואל בהר"ר ישראל קאידנאובר , נפטר ונקבר ביום ואו י"ט תמוז תל"ו לפ"ק . כתר תורה כתר שם טוב גברה יד העליונים על התחתונים בהלקח ארון אלהים הנתונה לפני ולפנים , תורתו אמת בנתנה למשה פנים אל פנים , ונתבקש רבינו בישיבה של מעלה לשמוע דברים כנים , ביום חושך לנו והאיר לעליונים , יום ששי י"ט תמוז תל"ו שנים , אוי ואבוי כי נפלה עטרת ראשינו יקרה מזהב ומפנינים , ראש ואב לכל החכמים , חבורו ברכת הזבח שלמים , וספר ברכת שמואל על תורת משה צדיק חי העולמים , החוט המשולש לא במהרה ינתק ספר אמונת שמואל על פוסקים וגפ"ת בטוב טעמים , בת קול דומה במדרשו של שמואל שר הפרתמים , מי יוכל לספר שבחו

אלו היו כל בני אדם סופרים ודיינים, הגאון אב הרבנים, בג"ע יהה תמים.

ל) מצבת הג"מ יצחק במהו' זאב אבר"ק קראקא.

יחרד ויתר לבבינו בחלחלה, צפירת תפארת ועטרת הושפלה, חשוך חזון (בב"ל חזק) ומאורות הואפלה, קרן ישראל ועדים נוצלה, בשנת תמ"ג ביום חיבוט ערבה, רתת וחול אחזתנו על המדהבה (ועל המצבה נתקן בטעות: המרחבה), נר אלקים וישראל כבה, על זה לבנו דוה, על פטירת אדמו"ר הגאון מוהרר יצחק במהורר זאב זצ"ל אב"ד ור"מ דקהלתינו והגליל שנפטר והלך לעולמו ועמו נסתמו מעינות התורה, כחמשים שנה היה תופש בישיבה של מטה, ונחמד לישיבה של מעלה, ביום הששי הושענא רבא שנת תמ"ג.

ל"א) מצבת הרב מהו' יעקב ראטנר.

פה נטמן המוכיח הגדול מוהר"ר יעקב ראטנר בער"ח חשון שנת תמ"ד לפ"ק. ובב"ל אחרי העתקת המצבת הזאת כתוב:

ל"ב) מצבת הגאון המקובל מהו' העשיל צורף.

ועליו נקבר המפורסם מהו' העשיל צורף מוילנא י"ב (י"ג) ביום ה' כ"ד אייר בשנת ת"ס לפ"ק תנצב"ה. 82).

ל"ג) מצבת הג"מ קאפיל.

מפי כל בן ובת, הוגות קינות רבות, גחל ושר התורה שוות (אולי צ"ל שבת. הגהת שוח"ה) במוצאי שבת, בליל לח' שעות הלך הגאון מהורר קאפיל בן מהר"ר ר"נ לישן

לחדר משכבתו וקרא ק"ש על מטתו, בפתחו כפיו, ארב לו הרוצח וחרב מתחת למדו, ויתקעהו בבטנו בידו, ונפל מת ארצה במעמדו, רצחו נפש בלי פשע, לא שינה בו הרוצח הרשע.

ל"ד) מצבת הרב מהו' משה בהגאון מהו' יהושיע בעל מגיני שלמה.

פה נטמן האלוף מוהרר משה בהגאון מוהרר יושיע ז"ל שהלך לעולמו יום א' כ"ח איר תמ"ח לפ"ק.

ל"ה) מצבת הרב המנהיג מהו' ישכר בהג"מ העשיל.

על אלה אני בוכיה ודמוע תדמע עיני על פטירת אב ער"ר (?) האלוף המרומם הראש ומנהיג הקהילה והמדינה המפורסם הרב מוהרר ישעשכר בעריש בהג"מ העשיל ז"ל יום א' ער"ח חשון תנ"א לפ"ק.

ל"ו) מצבת הרב הדיין מהו' פייבש.

פה נטמן אבינו האלוף בתורה הרב המופלג מהור"ר אורי שרגא פייבש, ה"ה יכונה ר' פייבש דיין, יציאת נשמתו היתה בקדושה ובטהרה אור ליום ה' ז' אב תבנה"ה.

ל"ז) מצבת הרב מהו' זאב במהו' גד.

פה נטמן גאונגו מורנו ורבנו המאיר הגדול האלוף בתורה הצדיק והחסיד הגאון הגדול אב"ד ור"מ מוהרר זאב במהורר גד ז"ל היה אב"ד כ"ב שנים אצלנו. ג' תמוז תכ"ב.

מזור ישרים לרוח רחץ צדק בגדיו.

ל"ח) מצבת הג"מ יואל פייבש ברוק.

פה נטמן הגאון הגדול אב"ד מו"ה יואל פייבש במהו' יודא ברוק מת ביום ד' כ"ח שבט לפ"ק היה אב"ד בק"ק קלימטוב.

ל"ט) מצבת הג"מ חיים בעל מגן אברהם.

פה נטמן ר' חיים בעל המחבר מגן אברהם זצ"ל היום יום שהלך לעולמו ערב יום כפורים תנ"ט לפ"ק.

מ') מצבת הג"מ אהרן תאומים אבד"ק קראקא.

פה נטמן לו תבואה אוהב בהמון, תורק שמו כשמן הטוב יורד על זקן אהרן, להגיד שבחו כי יסופר לא יאומן, מופלג הדור על עם ד' היה חופה כבפה ואגמון, ה"ה הגאון אב"ד ור"מ דק"ק קראקא והליל יצ"ו הקדוש במהורר אהרן דרשן בהרב מהרר משה א"ץ תאומים, בעון הדור נשבה ארון אלקים בשבת ב' אב ת"ן לפ"ק. זכותו יעמוד לעולם אמן. 83).

מ"א) מצבת הראש מהו' שלום שכנא כ"ץ.

על אלה אני בכיה על זה דוה לבנו איך שנפלה עטרת ראשינו, משלום תזנח נפשינו ובטלו הבתרים תורה בהונה ומלכות באחד מאתנו, שנפטר אבינו הראש והנגיד בישראל מהורר שלום שכנא כ"ץ ביום ג' י"ז סיון תמ"ה.

מ"ב) מצבת הג"מ משה ראש בי"ד בקראקא.

פ"נ הגאון מ' משה ראש ב"ד דקהלתינו, בהחבר ר' נפתלי הנקרא ר' משה ר' ענזילש נפטר ה' אב תנ"ד, ועליו

נגנז המופלא מ' מרדכי דייכש ובנו המופ' מ' ירוחם, ונכדו מ' אברהם, ובתו הצנועה מ' קרינדל נפטרת כ"ח חשון תקל"ו.

מ"נ) מצבת הרבני מהו' מיכל אפטיקר.

פ"נ האלוף התורני מ' מיכל אפטיקר בהקדוש מ' מתתיהו קלהרי ז"ל נפטר ביום א' חוה"מ . . ומונחים עליו בתו מ' גיטל ונכדו מ' מיכל והקצין מ' אהרן דאקטר וכלתו הצנועה הגבירה שינדל בת המנוח מ' מרדכי . . . . .

מ"ס) מצבת אחד הקדושים מהו' יצחק ז"ל.

פ"נ איש קדוש מ' יצחק בהר"ר דוד ז"ל, נהרג כ"א שבט תצ"ד.

מ"ס) מצבת הרב מהו' יהושיע כ"ץ רב"ד בקראקא.

פ"נ התורני הרבני מ' יהושיע כ"ץ רב"ד דק' קראקא, בהמנוח מ' שבנא כ"ץ נפטר ונקבר ביום ב' י"א כסליו שנת תצ"ה.

מ"ף) מצבת הרב מהו' שמשון אב"ד בעיר זוואלין.

פ"נ איש צדיק ישר ונאמן, תורתו היתה אומנתו בכל זמן, טעמו היה משונה כטעם מן, ידידו . . בשמן אפרסמן, שמעו הטוב נשמע כפעמון, אשרי יולדתו והורתו, בנשיקה יצאה נשמתו, ה"ה הרב המאה"ג המופלא נ"י מהו' שמשון במהו' שלמה זצ"ל אב"ד דק"ק זוואלין שנפטר בקוב"ט ביום ואו ג' אלול תק"ז.

מ"ז) מצבת הרב מהו' זאב דיין בקראקא.

אראלים צעקו חוצה שנפלה עטרת ראשנו ארצה, דיין הגדול ראש ומנהיג הקהלה, במקום אחד תורה וגדולה, אין דוגמתו בכל־העולם כולה מ' וואלף ז"ל חתן הגה"ג מ' מנדיל ז"ל ר"מ ואב"ד דק' וואל . . . נאסף אל עמו ערב סוכות . . . .

מ"ח) מצבת הרב מהו' רפאל דיין.

פ"נ הרבני המופלג המפורסם בדורו לשבח הדיין המצוין כביד מ' רפאל בהרבני מ' שלום שבנא ז"ל נין ונכד הגאון מ' יהושיע זלה"ה שהיה אב"ד ור"מ דק"ק קראקא. נפטר בש"ט והלך לעולמו בעש"ק ובא לבית מנוחתו ביום א' כ"ג אב תקי"ח לפ"ק.

מ"ט) מצבת הרב מהו' אשר בהג"מ יצחק.

פ"נ האלוף התורני הרבני המופלא מ' אשר בן הרב הגאון הגדול מ' יצחק ז"ל שהלך לעולמו בין המצרים ורך בשנים ביום ה' כ"ב תמוז שנת תקכ"ה.

נ') מצבת הג"מ יצחק לנדא אב"ד בקראקא.

לתוגה נהפכה שמחתינו גלה כבוד מישראל נפלה עטרת ראשינו כבוד הרב הגאון המפורסם מופת דורנו מ' יצחק לנדא סג"ל אב"ד ור"מ דפה והגליל, לאמונה גבר בארץ, נהג את עמו באמת ובתמים, ויגוע יצחק ויאסף אל עמיו זקן ושבע ימים ויצא יצחק לשוח בשדה הקל תפוחין רוח אפינו גלכד בשחיתותינו נפטר אור ליום הששי שמחת תורה שנת תקכ"ח.

נ"א) מצבת הרב מהו' אנשיל שמואל.

פ"נ הרבני המופלא הנגיד המפורסם מ' אנשיל שמואל בהרב המפורסם מ' יעקב בהרב אבד"ק ליסא נפטר ביום א' ה' מרחשון תקל"ג.

נ"ב) מצבת הג"מ אריה ליב אב"ד בקראקא.

אריה דבי עלאה אל על מילין ימלל, במקרא במשנה ובתלמוד בלול, ה"ה כבוד אדמ"ו הרב המאה"ג המפורסם בקצוי ארץ וים רחוקים מושל ביראת אלהים הגיד אומר ומקים . . . . עין העדה חכם חרשים ומבין הודה נ"י פ"ה ע"ה מהו' אריה ליב זצ"ל אב"ד ור"מ דקהלתינו והגליל יע"א, שנפטר ונקבר בו ביום יום ה' ח' ניסן תקל"ו.

נ"ג) מצבת הרופא מהו' מנחם מענדל.

פ"נ איש תם וישר ועניו ה"ה הרבני הנגיד הראש המנהיג הקצין הנדיב כמהו' מנחם מענדיל רופא מומחא לרבים גומל חסד בגופו ובממונו ומוכתר בשם טוב היה והלך לעולמו י"ד אלול תקל"ט, ועל צדו השנית כתוב: פ"נ התורני הנגיד המפורסם מ' מענדל קלהרי דאקטר בהרבני מ' מיכל ז"ל נפטר ביום ש"ק ז' טבת תקל"ב.

נ"ד) מצבת אחד הקדושים מהו' פסח במהו' דוד.

פ"נ איש שר וכשר שכל מעשיו היו בכושר ה"ה האלוף המרומם הקדוש מ' פסח במהו' דוד ז"ל הי"ד וגדולים צדיקים במיתתם יותר מבחייהם שקידש השם בגוים רבים ונהרג על ק"ה ביום כ"ו סיון תקכ"ט.

נ"ה) מצבת הגאון בעל מעשה חושב ,

פ"נ הרב הגאון הגדול המפורסם מהו' יוסף אבד"ק פילץ בעה"מ מעשה חושב נפטר בש"ט בשנת תק"ם :

נ"ו) מצבת הג' מהו' מנחם נחום אבד"ק וואלבראם ,

פ"נ הרב והמאה"ג החריף המפורסם החסיד והעניו אב"ד דק"ק וואלבראם ה"ה מהו' מנחם נחום במהו' בנימין שנפטר בש"ט ביום ג' ט' אדר שנת תק"ן .

נ"ז) מצבת הרב מהו' משה ספרא דמתא פ"ה .

משה עלה למרום ונתבקש בישיבה של מעלה הרב הגדול בתורה בחכמה וביראה החכם הכולל מוכתר במעלות ובמדות יקרות מהו' משה ספרא רבא דישראל בן הגאון המקובל המה"ג מהו' אשר לעמיל זצלל"ה אב"ד ור"מ דק"ק אייבענשיץ . י"נ ח"י מנחם תקנ"א .

נ"ח) מצבת הרב מהו' שאול דרשן בקראקא

פ"נ איש צדיק זקן ושבע ימים אשר עבד ה' באמת ותמים לא פסיק פומא מגיד (מגירסא ?) לילות וימים , בקי באביי ורבא , ובחכמת הקבלה היה שר צבא , הרב אבד"ק ברודא דרשן ומגיד דקראקא מהו' שאול בהמנוח מ' אברהם זאב י"נ בש"ט יוד סיון תקנ"ג ועליו טמונה ה' בנות אשר גמלה חסד כל ימיה מ' פעסיל בת הרב מ' משה נ"י . . . בת מר' דוד אב"ד דק"ק אמשטרדם .

נ"ט) מצבת הרב מהו' אליקים געציל דיין בקראקא .

פ"נ הרב המאה"ג מהו' אליקים געציל שהיה אב"ד

דק"ק ראקוב נפטר בש"ט בליל ש"ק יום טבת תקי"ח ועליו נגנז חתנו הרבני המופלג מ' יהודא ליב בהרבני מהו' אליהו מראקוב נפטר ביום ב' יוד ניסן תקמ"ב, ועליו טמון בנו הירא וחרד לעשות רצון אביו שבשמים רק בשנים המופלא מהו' יהושיע בהמנוח מהו' יהודא ליב ג' אייר תקנ"ג.

ס) מצבת הרב מהו' שמואל במהו' רפאל.

הילל ברוש כי נפל ארז שר וגדול בישראל אבד חסיד מן הארץ סיני ועוקר הרים קדוש ישראל, כי נאמן שמואל לד' מיום הולדו לא מש מאוהל תורה מעודו הרה"ג חו"ב המפורסם מהו' שמואל בהרבני מהו' רפאל י"נ בקוב"ט ז' אייר תקנ"ט.

ס"א) מצבת הרב מהו' אברהם במהו' יהושיע.

על קבורת איש חי רב פעלים מקבצאל הרב החריף המפורסם גדול שמו בישראל מתק לימוד וגודל חריפתו נודעת על ידי תלמידיו המספרים עוזו תבונתו מהו' אברהם במהו' יהושיע סג"ל איש הורוויץ, י"נ כ"ו ניסן תקל"ב, ועליו נגנז בנו הרבני המופלא מהו' שרגא פייבש שו"ב ט"ז חשון תקפ"א.

ס"ב) מצבת הרב מהו' זלמן במהו' משה.

איש קן תבנית מלא חכמה ותבונה להבין ולהורות ברוח דעת ובינה מורה דעה חכמתו בחוץ תרונה מעם שפתיו נופת צוף תטופנה, הרב הגדול חריף ובקי מהו' זלמן בהרבני המפורסם מהו' משה זצ"ל. י"נ י"ג אייר תקס"ח.

ס"ג) מצבת הג"מ יצחק הלוי אב"ד דפה.

אם מבחר ברוש אומלל אשר בסעיפיו עולפו,

מי יחזיק במעזינו, אם אין מזח עוד מי ישביע בצחצחות נפשינו, הוי אדון והוי הודו, אבד חסיד גאון עולם משוש דור והארץ האירה מכבודו ה"ה כבוד אדומו"ר הגאון מאור הגולה החסיד האמתי מהו' יצחק הלוי אב"ד ור"מ דפה והגלילי בן הגאון החסיד מהו' מרדכי הלוי אב"ד מלבוב וחתן המלך הגאון מאה"ג מהו' אריה ליב אב"ד מא"ד, י"ג בקוב"ט עש"ק י"א סיון תקנ"ט.

ס"ד) מצבת הרב מהו' פנחס אליהו מווילנא בעל ספר הברית.

קינים והגה והי על לוח זה נחרות על מות איש חי הרב החסיד החכם הכולל מהו' פנחס אליהו, כל מבקש בספרו ספר הברית יודע כי תורת אמת היתה בפיהו, נשים ימים בלילות להרבות קינים על איש שם לילות כימים להגות בתורת ה' בנגלות ובנסתרות, עסק במצות בתפלה ובתחנונים ליחד יחודים ולהבר שאר ספרים בן מהו' מאיר זצ"ל מווילנא. היה לנו למחמה ברוב צדקתו הוי ואבוי איך גוע בעוגינו ולא בחטאתו, יום ש"ק ג' דחוה"מ פסח תקפ"א לפ"ק תנצב"ה.

ס"ה) מצבת הרב מהו' דוב בער בהגאון בעל כתר כהונה.

פ"נ ה"ה הרב הגאון מהו' דוב בער בהרב הגאון מהו' יצחק אברהם הכהן בעל המחבר ספר כתר כהונה נין ונכד להגאון האמתי בעהמ"ח ס' שפתי כהן נפטר ביום ג' אדר שני תקע"ה.

ס"ו) מצבת הרב מהו' צבי דוד אב"ד דפה,

ציון כל עובר עליו יועק בנפש מרה אהה, כי נפלה עטרת צבי צפירת תפארה, צבי תפארת דורו משוש לכל עמו בכל דרכיו דוד משכיל וד' עמו, ידיו רב בתורה בחכמה ובכל תבונה, וד' נתן חנו (בעיני) העמים והשרים, דרכי טובו לעד וזכרו לדור דורים, ה"ה כבוד אדומו"ר הרב הגאון השלם בכל מדע המפורסם בכל קצוי ארץ בעוצם חכמתו ורוח נדיבתו מהו' צבי הירש דוד האב"ד דקהלתנו בהגאון המפורסם מהו' יצחק הלוי מלבוב אב"ד דפה יצ"ו, נפטר בש"ט זקן ושבע ימים ביום א' י"ד לחודש טבת בשנת צמיחת קרן לדוד עבדך לפ"ק תנצב"ה.

ס"ז) מצבת הרב החכם מהו' זאב דוב שוף,

קבר איש חי ורב תבונה ופעלים נאסף על אבותיו הקדושים אשר בארץ המה כבוד הרב המופלג בתורה וביראה החכם המובהק בכל חכמה ומדע איש אמונים על נדיבות הוקם על במדות נכבדות ומעלות נשגבות נודע למשגב, מהו' זאב דוב שוף בהגביר המופלג קדוש יאמר לו מהו' צבי הירש היילפרין זצ"ל מילידי ק"ק זאמשטש. — לב חכמים בבית האבל, עלי זבד טוב זבדנו אל אלים, אבל גדל ליודעיו האמללים, באבדן פרי דורנו קודש הלולים, דור לדור ישבח מעשה חכמתו ויהי ידיו אמונה רק בתורתו בכתבי חידושיו צדיק חוסה במותו, אשר השאיר אחריו ברכה חידושים על מסכתות רבות ומהמה בכתובים תנצב"ה, יום י"ב שבט התר"ב.

הערות מאת ההה"ח ש' ז' ח' ה'

הערה 2). ר' משה בר' חסדאי מפולוטיה המובא מרמב"ן · לדעת החכם גרעץ (ח"ז מהד"ת ע' 169) היינו המובא בשור זרוע ולדעתו ל"ל מפלנסיה . ולדעת החכם כרמולי בספרו הערבים ובני יוסף ע' 28 היה פאליגניה בדרומית לרפת , למנס לדעת החכם לוין המובא מרמב"ן הוא המובא בשור זרוע , לך יכוין בשם פולניה על בעהמעז , ולוין נמיקו עמו , כי נקרא גם מקו , והיה עיר עתחויה אשר בבעהמעז , עי' ספרו קורות הליטעראטור של הפיוטים ע' 315 .

והנה בתשובות מהר"ם מרוטענבורג ד' פרנק סי' תתס"ד (גם בדפוס לבוב סי' שם"ב) מובא : „רבנו יעקב כהן מקרקוב" ושי' מ"ש החכם לוין בספרו ריטוס ע' 73 וידידי החכם מהר"ר ברלינער בהמזכיר לרמ"ם שו"ב ע' 40 — למנס לפענ"ד קרקוב הכ"ל היינו עיר קרלקא , רק עיר במעקלענבורג אשר בהשבת . עי' מ"ע יידיבע פרעסבע שנה זו גליון 35 לד 283 מובא שם בשם טיכסען „מסורת קדומה אשר בימים ההם היה בעיר קרלקוב אשר במעקלענבורג אבערלאנדען" וקרוב בעיני כי הוא זה ר' יעקב המובא במהר"ם . — ולפי"ז לא נמלא שום רב מפורסם בעיר קרלקא בזמן קדום *) וגם לין רמי' מר' יצחק מפולין ור' מרדכי מפולין ,

---

*) נכל דברי החכם המעיר שם היינו רומה שום שחיה להשמיי , כי הכי הפלמי להוכיח בדברי שבעיר קרלקא עלמה היו שם גדולי תורה בזמן קדום ? הלא זהה לא עלתה על לבי וכל קולא דברי לתומו יבין כוונתי להוכיח רק שאין פולין לא חלמן היתה גם לפני הרם"ל ובני דורו שתוספי תורה , והוכחה זו עודנה עומדת בתוקפה ובנצוחתה לא יזיזנה ממקומה , לדבריה עוד הביא בעצמו גלא רמוה רמיה על מחתה , בהעתקת תשובת מהר"י מברוכא (סי' רס"ה) : שם נרמה לגומדי פוזנא י"ו להוסיף או לגרוע הרבות בידם" , ומכאי מלתי בשו"ת מהר"י מברוכא (סי' רכ"ג) רמיה יומר גדולה על הבתי שכתב שם : וכ"כ עתה מקרוב לפוזנא למה"ר משה מרינמל י"ו וז"ל : נחמד עליך מה"ר משה י"ו קשה רומי אשר כמה זמנין בזמן ממונך הרבה להרבין תורה ושמעתא בבתי תורה נחנם , ולף בחסרון כיסך , ועתה תנוח לחנוע לך

כי חלק נסעו לחסכנו ומס לעדו . עי' מ"ס החכם צוקן בסי"ע להרב רז"פ ח"ג ע' 383 . וגם בזמן מלוחר כתב מהר"י מברונא בתשובותיו סי' כ"ס : „תשובה זו שלחתי לקרקוב ועע"פ שים בידי לגלד לדרין להתיר לה מלחמי לבי להקל וכו' לפי שיכס בני תורה" (מובא גם מלוקן וברלינער סס ומס) . לחמס על עיר פוזנא כתב מהר"י מברונא סי' רס"ס : „מס נראה לעומדי פוזנא יע"ו להוסיף לו לגרוש הרשות בידם" . ועי' בח לפוזנא גם מהר"ס מינץ , עי' כרמולי סס , ועי' מ"ס הח' פערלעס בסי"ח לרז"פ סי"ג ע' 370 . — כתשר הודעתי דעתי ע"ד קרקוב חשר במעקלענבורג לידידי החר"ח ברלינער , הדפיסה בשמי בסי"ע יידישע פרעססע גליון 41. צד V) . . יש להוסיף עוד כי מחבר ס' המגור היה שמו ר' יעקב גם ר' משה .

הערה 4) . ס' חתן דמיס לר"ז רונקעל גם נדפס בשנת שפ"ו רק בשנת ו'ק'ר'כ'י שהוה שם"ו . עי' לור געשיכטע להחכם צוקן ע' 105 וע' 283 . ועי' מ"ס החכם הכ"ל כי מחבר ס' חתן דמיס והוא ר"ז רונקעל הקדמון היה רב בעיר מייכן ותח"כ בעיר ווארמס ומשתר לפני שנת קפ"ו . עוד יש להוסיף מה שמביא החכם רמ'ס ברשימת מקספרד שלו ע' 2389 כי נמלא בכ"י ר"ד לפענסיס : מילות בריב בעד עניי עמנו לר' שלמה רונקעל ועי' וולף ביבליותיקא ח"ח סי' 2020 .

צד 4 .) „הגאון וכו' מהר"ם מינץ" ל"ל : „מ' שמואל יהודה קאלינילענבויגען" —

הערה 9 .) החכם הפק לה כתב בשם החכם צוקן כי ר"ח בר' בצלאל למד ביחד עם הרמ"ך בקרקוב , רק כתב כי ר"ח בר' בצלאל חשר למד ביחד עם הרמ"ך , היה בשנת ס"ח בקרקוב , וכ"כ החכם צוקן בסי"ע להרב רז"פ ח"ג ע' 385 . עוד כתב שם כי חשתו של ר' משה יפה היתה דודתו של ר"י כ"ץ בעל שלרית יוסף וכי ר' משה בר יעקב ענגערלעס חבר פי' עה"ת כי"י בשנת שפ"ח בקרקוב .

קק ודין ושוטן חשה השנת גדול (ל"ל גבול) בשכרות דעתה ומדיניתה חשר לינגו דין ומשפט לפי דעתנו כחשר חשלה בקלקים וכו' , ובסיום דבריו כתב : ועתה מכל שלין נעמיס נרשה שלא היה כח בידך מה"ר משה לדחות ולעכב בידו משו' דוד ובידו מה"ר כשריה י"ו שבהגו שרבה לו לבנות בעתה לו בחותו גדול שלך" עכ"ל . ועי"ש היטב . ובמקום המיוחד לזה בספרי מקוות היהודים בקרקוק עכדר יותר מזה , גם מתשובת מהר"ם ב"ל בדוך שהזיל החכם העשיל .

המחבר

הערות הוספות ותיקונים

1) סופרי הרבנים בימי הבינים, כאשר הביאם העניז להזכיר את עיר קראקא, „כמה כרכא דכולא ביה". והר"י תלמיד מהו' נסי מקראקא בעל ההנהות על דיני שחיטות ובדיקות ממהר"י ווייל כתב בתשובתו (המדפסת בסוף שו"ת הרא"ם דפוס ווינילאה) : וזאל יעלה על דעתכם שהקלבים והבודקים מקראקא המה הדיוטים ועמי הארץ, ומאין בידיהם רק מלות אלמים מלומדה, ולא יותר, זה לימו מהרבה גלוי הוא ומפורסם לכל מי שהיה בקראקא, שכל הקלבים ומקרי הבשר המה רבנים חכמים יודעים ספר מלומדים במלחמתה של תורה". והרש"ל בתשובותיו (סי' כ"ח) כתב : בהלופים גדולי ישראל מק"ק קראקא מושבים ידיהם ממנו וכו' עד שמוכרח לשהול לים כמוני רחוק מהם במלה השבעה עשר למספרם, כתב בספרו . (Descriptio regni Poloniae ap. Mizler de Kolof p. 370) בשפת רומית, כפי מה שהעתיק הח' זעליג קאסטעל את דבריו בשפת אשכנז (עליקלאפעדיע לערש חוד גרובער סעקליאן 2 חלק כ"ז עמוד קל"ה) : היער אין קראקויא האבען דיא יודען דיא בעריהמטעטע מקאדעמיע פאן גאנץ פירפאפ וואהין מיינע גראסבע לאהל חוים ליטליען דייטשלאנד מעהרען חוד שלעזיען זו שטרעמען פפלעגע, ניכט נור חוס דען וויסענשאפטען אבוליעגען, זאדערן חויך האהערע גראדע דער שהרע, וויא זיא בייא ד לימבען חים גשבראיכע זיבד זו ד שרייבען".

הוספה לעמוד II. בדבר גירוש היהודים מעיר קראקא אל העיר קאזימירז (כי בי"ג הקדמונים היה החלק (פלרטשטאדט) המכונה קאזימירז על שם קאזימירז הגדול הבונה חומה, עיר ד מיוחדת, לא כאשר היא בימינו רק מגרש ושייך בכללו אל העיר קראקא, כאשר ישידו כתבי העיר המוכחים בארכיוים, ובניני בתים הבכתבים בתוכה יכתבו עוד היום מתח קאזימירז, לא קראקא, ועי' יס של שלמה גיטין פ"ד סי' ל"ב) בניך לי לפני זמן רב ידידי המסכיל ס . . שהיה גרוש זה בימי ממשלת המלך ווולאדיסלאוו יאגיעלא, ושמתו בעדוויג, וזה שמועת שוא, כי היה זה ימים רבים אחרי מות ד המלך הנ"ל, בימי ממשלת המלך אלכסנדר בשנת רנ"ד (1494), בשנה הבית בנ"ע לחודש יוני, פרלה תבערה גורלה במקום מושב היהודים בתוך העיר ומשם יצאה אש ותלחם גם בבתי שכניהם

הטוֹרים , וחלק גדול מהעיר היה לשלל לה , ומשנאת העם את היהודים גללו את המשמה עליהם , ויתנפלו על בתיהם לשלול שלל ולבוז כי כאשר היה בימים אתם , וכאשר עשו למו פעמים מין מספר . כרזות המלך לאנערש , כי שכונת היהודים בקרבת תוכבי העיר , היא תמיד מקור מחלת ומסיבה לתועבות גדולות אשר יעשה ההמון בהכזריות תורתה היהודים שנואי נפשם , כתן פקודה שמן הוא ולגלה אין רשות ליהודים לגור בתוך העיר ' ויסן להם את המנרש קאזימירז לגור בתוכו .*)

כן הודיעו רוב כותבי דברי הימים (Miechowita Chron. L. IV p. 349. Staroż. pols. I. 500, Kromer kron. p. 755,

---

*) למעט יש סימנים המורים כי גם לפנים דרו יהודים במנרש קאזימירז , וכנראה מדברי הספור לאלקי (רשב"ל בספרו O Litew. i Polskich Prawach ח"ל עמוד 106) ופן שלא הודיע שמה המקור לדבריו בכל זאת ידעו שרוב הדברים שכתב הספר זה על אודי לעת הטבעו ולא בדה מוח דבר מלבו , גם לא האמין לכל מפטפט בלי דעת . והנה רק ע"י זה נמלא פשר דבר הבטב"ל היתן אשר לפי הפרט הנמלא מעל קופת הלדקה נבנה לו עמר בשנת קס"ז (1407) (החשבון המלות יכון בסא החרותים שמה , ומדבר מכל זה במקום אחר , ואכ"מ להאריך בזה .

ונמלא בידי מכתב (פערגאמענ) בשפת רומית מונח בארכיון , ונעתיקנו בשלימותו במ"ח , אשר עשו היהודים עם הספור הנודע יוהאן דלונגאש , כהן גדול (קראקויא) ומזכיר למלך פולין , בשנת רכ"ע (1469) , ועל פיו מכרה עדת היהודים שתי בתי כנסיות , היתן והחדש , עם חלרות קברותיהם , אשר חלל הבטב"ל , אשר עמדו ברחוב ס"ע חנגע בתוך העיר , ובמחירם נתן להם הספור המזכר בסף וגם מקום ברחוב שפיגלמרסקא (היא הנודע אח"כ וגם עתה בשם רחוב היהודים יודענגאססע) לבנות עליו בית הכנסת במקום הרחובות שמכרו להם . ולהסיבה אשר הספה להם לעשות זאת , בשפוט שהיתה , יען ברחוב ס"ע חנגע , היו בתי הספר להעם , והתלמידים שהיו עי"ז שכניהם , נהו תמיד בעלילות עליהם , ומלה ומריבות היו תמיד ביניהם , לכן בחרו היהודים לשבון ברחוב אחר למען יוכלו לחיות בשלום ומרגוע .

מתוך מכתב זה , גם מתוך מכתבים (אקטענשטיקע) זולתו עוד מהמלה הנרעה אשר אשר בארכיוויס פה , יתרלה כי בתי קברות היהודים , היו חלל בתי הכנסיות , לכל בית הכנסת היה בית הקברות סיוחד , כדרך שהיה בימים הסם חלל בתי התפלה (קירכען) אשר להנוצרים, והוא דבר מפליא מאוד , אבל בכל זאת נעלה הוא על כל ספק .

Bielski kron. p. 433. Czacki o Żydach p. 44, Wagner Geschichte Polens p. 371 ורמה גם מה שכתב הח' זעליג קאפעל בעניקלאפעדיע לערש חוד גרובער (שם עמוד קל"ג) והח' קרויזהאר בספרו קורות היהודים בארץ פולין (ח"ב עמוד ק"ד). הסופר ביעלסקי יספר שמה כי לחרי גורמו היהודים מתוך העיר מלחו בחומת בית הנקרח Lectorium Socratis מורה דברים יקרים שהעריכו מז את זויו לעזרת חלפים לחומים אשר העמיקו היהודים שמה, ומי לא ירחה שכל הסיפור הזה מבטן חיחה לורר יסרון ילח אשר בדה הדברים מלבו, אף שהסופר הנזכר העיד שמה שמוד בימיו חנגו תלמידי בית הספר הנבוה את יום ס"ט וולחדיסלאוו לזכרון, כי ביום ההוח נמלח לפניה החורר המדובר אשר לח היה ולח נברח מעולם (רחה גם Panow. Jag. להחכם Gołębiowski ח"ב עמוד שפ"ג).

2) על המרחה המוזר מעט הנשקף לכל מרחה עיני החוקר בקורות וקדמוניות היהודים בארץ פולין בכלל, אשר עד ימי הנסוים הרמ"ח והרס"ל לא הרים חיש את ידו ואת רגלו לחבר ספר מחיזה מין חיהים, כמו היו ידי הגדולים אסורות לחחוחים טובנו, על זה נדבר במחברתנו מקורות היהודים בקראקא, ושם נביח הסיבה החמתית לדעתנו למרחה הזה, אבן לל ישנה הקורח לתת חמון לדברי החכם מהריב"ל (תשובה בישראל בהערה לעמוד ל"ה) באמרו: שהעם הזה (פולין) היה בתכלית הנסות והבורות, והעד שער הנחון ר' שלמה לוריא (שחי זה מאתים שנה ויותר מעט) לא מלינו מחבר אחד יהודי פלניח שחיבר חיזה ספר", וכוונתו מלין מבין חרכי אמריו, שלפני זמן הרש"ל, לא נמלחו חכמים בחכמת התלמוד, בכל ארץ פולין ורובה בכולם היו עוד בתכלית הנסות, אבל כל זה היה לנו לאמת, כי מלבד שנמלח מזמן כביר לפני הרש"ל זכרון חכמים גם מחברי ספרים, מארץ פולין, אשר קלחם מזכיר בזה; הרב מהו' יעקב הלוי מעיר ווילנא חיבר עוד בשנת קפ"ז (1427) ספר עברי (תוכן עניני לא נודע לי) (רחה את אשר כביח הח' קרויזהאר בספרו קורות היהודים בארץ פולין ח"ב עמוד מ"ו בשם החכמים בוקסדארף ושלנקי), והחכם לוזן בספרו (ריטום עמוד ע"ג) הביח זכרון חכם אחד בשם ר' חיים (חיעסש) מלעריניוב, ברוסיה, המוכח בספר לחן השומם כ"י לר' משם בר יחק מארץ בריטאניחה הני בחחה השלש עשרה למספרם (רחה בספר היהודים ושפת הסלחונים עמוד י"ד וט"ז), הסופר הרוסי קארמזין (ח"ו עמוד קע"ח) יספר מרב אחד חכם בשם ר' זכריה מעיר לחוזגרחד אשר בא לעיר קיעוו בשנת ר"ל (1470) והמוכח שמה פעמים רבות עם כהני דת הנוצרים ונלחם עימ"ם; ובחולרות הספריים נמלח עוד ספר אחד חודות למחבר ר' משה מארץ רוסיה אשר כחב ספרו בשנת

הגיב (רמה מ"ע המגיד שמה סימן עמוד ק"ד) , ור' משה הגולה מעיר שמדוב ולידע , משמר מי בתמלא המתה המלוים חבר ספר לומר נחמד פי' על פי' הרמב"ע כמעלת עוד בלומר ספרי החכם הקראי פירקוויץ בעיר פיטרסבורג (רמה שם היהודים וסמך המלוים עמוד ס"ה) . ומתמלא מתה המלוים מודעים לנו ג"כ הרב מהו' מיכאל ליחסחוין הרב בבריסק (רמה הלכה בהוספה לעמוד 2) . ועוד בשנות מאות הבויים (י"ב וי"ג למספרם) מלאנו זכרון חכמים מארץ פולין , ומשם היו גדולים בשם בזמנם , עד כי החכמים הנקובים מחברי ספריס בתרגום משכנו , מביאים בספריהם דברי ופירושי חכמי פולין משם בכבוד לפ מעט , רמה בכרס חמד (ח"ו עמוד ס"ט) מכ"י שהיה ביד המגות הה' רשד"ל ומובאים בחוכו רק מפרשי התורה הקדמונים כמשר נרמה שמה , ובפי' ל' משר הוא לשחר מתלמידי רבי יהודה החסיד , הביא המחבר את משר הגיד לו ר' יצחק מרוסיא שמעם מפיו של המחבר , ופעם מצאר שמע ר"י הלוה מר' אליעזר מגרמייזא , ופעם אחרת הביא המחבר את משר הגיד לו ר' יצחק מפולין וכפי הנרמה הוא ר"י הקודם , ועוד פעם אחרת מזכיר מה שמעם מפי ר' מרדכי מפולין עיי"ש . (רמה קורות היהודים לה' גרעץ ח"ו עמוד ר"פ) .

ממנם ידידי הרב מהו' שזה"ש דחה הרחים מלה המחרונים בתמהו כי הלה נסעו לארץ משכנז ושם לשמו , והרמה מקום לדברי הח' לוקן במ"ש להרז"ף (רמה בהערותיו בקלה המוברת) , והנה לף גם ליש יהיה כדברין שנסעו למשכנז , עכ"פ נוכל ללמוד מהם מלב היהודים בארץ פולין מז בעת בהיה שידעו להוקיר את חכמת התלמוד וליסודו ושלחו את בניהם לארץ משכנז ללמוד שמה , ומתנים בוערים לא נוכל להתמין כזאת , ועוד שאיך לא קרה פעם כי תלמיד יניד ארץ פולין כזה שב אח"כ אל ארץ מולדתו , ומה עשה הת"ח הלזה בביתו אם לא שהרבין תורה ולמד לתלמידים את משר קיבל מרבותיו גדולי משכנז . וגדולה מזה מלאתי בשו"ת הרמ"ע (כלל כ"ח אות כ' ובעתק בעור מהן העזר סי' קי"ח , ובשו"ת מהרי"ק שורש קפ"ד , והרב בעל לחם נדק (סי' ק"ו) הביא דברי הרמ"ע הלזה מתוך שו"ת מהרי"ק אך לא ידע שהמה דברי הרמ"ע ולכן הביאם בשם המהרי"ק עיי"ש) והלה דבריו : עדות מתלמיד אחד שמת ושמיר ז"ל את משתו

---

1) גם בספרו O Litew. i Polskich Prawach ח"ח עמוד קי"ח הערה 517 וס"ב עמוד רי"ג הערה 1621 . —

זה נוסחתו , כשיהיו במירוקא רציתי תלמיד והרלה לי לגרת תמונה בחתימת מ"ו הרש"ם והיה כתוב שמו של התלמיד ר' אשר , וסיפר לי שהוא בא מטולטילה ובלמד לפני מורנו הרש"ם , והרלה לי מקנת תוספות שהיבר מורנו המזכר , ולפי הדבר שהגיד ומלתתי למת נתברר לי שבא מטולטילה וילא ממנה ללכת לארצו , אח"כ בא בחור אחד ושמו ר' שמואל וכמסיק לפי תומו אמר : תלמיד חשובני חשוב שפירש מכאן ושמו ר' אשר ולמד לפני הרש"ם בא בטולטילה וכו' ולאחר זמן מועט נפטר לשולמו ומת ועשיתי לו כבוד במותו וקברתיהו . ירלה לי שחשתו של ר' אשר מוהרת להכתב בעדות כהנהו דשלחי יבמות וכו' וכן בירושלמי זה שהגיד להם שמו ושלמד הנה מלגיגו , והרלה תוספות שידוע לנו שהוליכה עמו מכאן הרי נתברר לו שאומרו ר' אשר שילא מכאן מת , ואנו מעידין וידוע לכל בני חבורתינו שמיום בואו לכאן לא בא שום אדם ללמוד כאן שמעו ר' אשר ז"ל סיני אלא זה , והוא היה מארץ רוסיא (כוונתו נ"כ לארץ פולין , ומהרי"ק שם כותב על עיר לעמבערג , אשר יכנה שמה לעמברטו שהיא מארץ רוסיא, וכבר העיר על זה הלחרון גם הגאון הרב מהר"ץ חיות ז"ל בספרו מנחת קנאות (דף ג' בהערה) , והרב בעל לחם לדק (סי' ק"ח) כתב : שובדא בלחד שהיה דר בלחת הקהלות מגליל לבוב בארץ רוסיא^ , ובלחת נקראו המחוזות : פאדאליען , וולליניען , וגאליציען , שהיו גם המה נחשבים לארץ פולין , בשם : רוסלאנד , עיין בספרי הקורות , ובספר קורות שם וארץ פולין להחכם נעהרינג (חלק שני עמוד רכ"ט).*) ובא לכאן עם בחור לחד שמו ר' יהונתן , וגם היה בכאן בחור לחד ושמו ר' רלובן , והמה מארץ בי סם (ביהם ?) והיה מכיר לר' אשר שנפטר שהיה מארץ רוסיא, לפיכך כיון שידוע לנו שר' אשר בר סיני בא מארלו ולמד פה אלינו , והועד עליו שמת אחתו מוהרת" עכ"ל הרש"ם . עכ"פ רלינו מזה שהיה הרבה עוד

---

*) והחכם ר"מ שטרלשון (במכתבו אשר בסוף ספר קריה נלמנה עמוד ש"ג) כתב כי שם מדינת רוסיא היה כולל גם מדינת פולין וגאליציען , וכן כתבו החכמים לוקץ (במסעות ר' בנימין מטודילה דפוס לונדון ח"ת עמוד קי"ח) ובספרו (ריטוס עמוד ע"ב) ובמכתב השנתי להח' פרלנקל פיר רעגיג . . ליטע . . לשנת 1846 (עמוד שפ"ג) והרב החכם פרלנקל במכתבו (שם עמוד שפ"ו) , והח' הר"ר זעליג קלפסעל (מעניקלפעדיע לערש מוהר גרוסער חלק כ"ז עמוד קל"ו וקמ"ה) כפי אשר הביא משמ החכם הרבני שם היהודים ושפת המלחים עמוד ל"ה) . והוא רחם לת דעתם וכתב שמה כי נהפוך הוא , ופעמים רבות תחת שם פולינלנו ת רוסיא דרומית עיי"ש , והלמת כאשר כתבתי.

בימי הרמ"ם , לנסוע חבורות יחדיו מארץ מולדתם , ללמוד לפני הגדולים שבשם בארצות לחרות ולחזרי כן שבו לארץ מולדתם . *)

---

*) לוח ידע החכם הרכבי לפני גם הוא דבר בספרו (עמוד כ"ג) מן התקצרות התמידית שסיפה בין יהודי מזרח(רוסיה ופולין) והמערב (לרפת לפני הכתוב ספ"י המסחר , וכן ע"י בני הנעורים לפני בפשם חפקה בתורה ויעזבו לת ארץ מולדתם (רוסיה ופולין) וילכו לצרפת וספרד , לוח ידע מתשובת הרמ"ם שזכרנו , היה מביא לותה בספרו לרפיה נפחת על זה האחרון , כלפני הביה (בהערות ותיקונים עמוד קל"ה) לת דברי הרחב"ן בספרו לפן העזר לרפיה על התקצרותם ע"י המסחר עי"ש . והנה גם הוא הבטיח (עמוד י"ח) לדבר על לוחות מיעוט הספרים ברוסיה ופולין , ומעוד כלתה נפשי לרפות חקירותיו בזה , כי ספרו היהודים וכו' הנהו יקר מפוסם ולא בא עוד לבופם הזה בספרות החדשה ועל דברתי כי ברכתי עליו ברכת הנהנין, ולפות שקרתני כל דבריו בשום לב , ד"ה לפיכה גם בזה לימה הערות עליהם . א) בדברו (עמוד ד') מספת הכלפוים לפני כוה הסופרים העברים שפת כנען , לא כתב הסיבה לפס זה , ולדעתי לא רחוק הוא שלכן קרלו הסופרים הנזכרים לת ארץ הכלפוים ושפתם „כנען", כי בשפות הכלפויות יכונו עמי הכלפוים בשם Chnez או Kniaź , ועל פי הערת הח' הר"ר זעליג קפסעל (לייפצריפ פיר געזיכטע לה' שמיר שנה שמית עמוד תקע"ג) כתב היוסיפון מעשה זה שם כנען עליהם (רלה מה שהביא בשמו הח' קרויזהר בספרו קורות היהודים בארץ פולין ח"ב עמוד כ"ו , לת לפני כתב בעלילקפעדיע לערש חוד גרובער חכ"ז עמוד קכ"ז) , ולכן בחרו הסופרים בשם כנען הנודע בספרי התנ"ך ולא חשו לזה שהחליפו הזיין בנון, לפני בכתב דומות הנה . לת ההשערה הזלת לפרתי לת' שמיר שם וספר זה לא כמלא לתי , רק הולפתי לת דברי מספר קרויזהר . ב) בהביאו (עמוד ל"ד) משו"ת רש"ל , שבעיר ווילנא כבר דברו היהודים ביתיו השכנות (על דברי הרש"ל בשתי התשו' הללה (סי' ד' וסי' ך') כבר העיר הח' נוסך בספרו גשטטעכדיעטסטליכע פרטרתגע עמוד תל"ח בהערה a) יש להוסיף מה שכתב הרש"ל (יש של שלמה גיטין פ"ד שמות גיטין לות ויו) : מ"מ הברת לשון השכנה בארץ פולין ורוסיה היא גסה ומיסה כהה כלל בולו" . ג) בתוך מלות הכלפוית (לות י"ז עמוד כ"ד) העתיק מלת פליט מספר תור זרוע , שבל בפי הערלה כל המלמר ההוא ובתוכו המלה הכלפוית פליטי תיינו מלשונו ,

ותכון ח"כ שלמתיו החזקה והקיימת כי מה עשה הת"ח הזה בשומו לביתו ? ותפוסה מאוד לם ימלא עוד חוקר מעכיל לשער כל יודה גם הוא

כי על המלה בהבדלה לשר במשנה העתיק שמה לת פרש"י , ובשופו כתב המלות עכ"ל , וכל המתמר ההוא נמלא בלתת ברש"י (ברכות כ"ח ע"ב) רק בהשמטת שלש מלות : ובלשון כעגן פליט" , ולי לין כל שפק שהשמטו מתוכן ע"י מעתיק לשר לא הבין לותם , לף כי הח' לוען גם הוא לא מלא לותם ברש"י בהעתיקו (במתמרו מולדות רש"י) לת המלה הלשכנזית ולום הבלה גם היא במתמר ההוא . והח' בעל זכור לאבותם (עמוד שם"ח) הביא בשם הגהות הב"ח שגם כשם' שבת (כ' סוף ע"ב) נשמטו המלות : דוסיט בלשון כעגן" מפרש"י . ד) לא שדע למה העתיק בתוך המלות השלוויות (עמוד ס"ח) לת המלות : ולם שקלניק" המובלות בשו"ת גבורת לנשים לחרי שלא מפי יהודי , רק מפי נכרי המעיד בשפיו לפי תומו על הריגת יהודי לחד , יגלו , גם יפלא מדוע לא כיתר רק שתי מלות הלזה , הלא שמה מובא מתמר שלם ומכיל עשרים ושלשה מלות מלשון רוסית , ומזה לשפוט כי הרבני לא רלה הדברים בספר ג"ח , רק הוליאם מתכתב הח' שטרשון, ותחת זה לוסיף ה) מה שהביא הרש"ל (יש"ם חולין פ"ג סי"ח) בשם המוי"ז : הלכך הלידנא נמי כגון בעיר ווינא שמוכרין הבשר קווארטא וחלי קווארטא היינו נמי כמו שתקל" , והוא בתוי"ז הלכות טרפות סי' ח"ו (דף כ"ה ע"ד) . ואו בדברו (עמוד ס"ח ובהוספה ד' עמוד קי"ח) לוודות השם שלך , והביא בשם הח' רייפמן לת דברי ר"י לבן יהיה עה"פ כי נרתי שלך הוא רוסית , היה לו להעיר על הכתוב ביוסיפון שלך הוא שלסקוויא , והרד"ק בשרשים (שורש שלך) הביא בשמו (בשם היוסיפון) שלך היא עוסקנה , וכן הביא הרלב"ע בפירושו לשהלים . ובהערות ותיקונים הביא שם"כ בשלמוד יומא (יוד ע"ח) שלך זו מוסיא , וכבר העיר על זה שהריב"ל בם' בית השולר (ח"ב עמוד רכ"ח). ז) בעמוד ע"ג העיר על שגיאת ה' שטערנבערג בספרו (קורות היהודים בארץ פולין ח"ח ע"ח ול"ב) שהביא שמה שתי פעמים ספר כסף הפיאסטים לה' לעלטוועל Pieniądze Piastów ולא נמלא שלעלטוועל זום ספר כזה . ולמו לין כל שפק שה' שטערנבערג כיון על ספר Pieniądze Piastów הנדפס בווארשוי 1847 , והיה שהח' שטרלנטשינסקי , לף יען כי הספר נדפס בלי שם השחבר , לכן חשב ה' שטערנבערג שהוא שהח' לעלטוועל , יען כי הח' הלזה היה עודע לחכם גדול בחכמת הנומיזשלטיק שמעשות ארץ פולין ע"י שלשריו הרבים בכתבי העתים וגם בלזה שספריו . ח) שה שכתב בליקוטיו (ליקוט ג' עמוד קי"ח) על פקוק וגלות ירושלים לשר בספרד בעובדיה , שספרד לינה

למספטי לאבר מרלתי , כי חכמת התלמוד כבר מלאה קנ"ה לה בארץ פולין זמן רב לפני הרש"ל .

וכבר נודע למבקרים מה שכתב הרמב"ן (פ"ק מחידושי גיטין) : והחכם ר' משה ב"ר חסדאי מפולניא שיחיה ויאריך ימים כתב" , והוא ר' משה תקו המובא גם בתו"ז הקטן (סי' מ"ג וקכ"ה) ובמרדכי (הלכות מקוואות סי' תשמ"ו) ובתשובות התרוכות למהר"ם ב"ב (סי' תר"ח) ובמגדול עוז (פ"ג מהלכות שקלים) ובשו"ת מהר"י מברונא (סי' קס"ח) ; והוא מחבר ספר כתב תמים , שאבר הג"מ שמואל יהודה קלינלבוגן מכתבו ספר יסן נוסן (רלה שו"ת הרמ"ח סי' קכ"ג) ושפט קלטו נדפס בימינו בשולי נחמד (ח"ג ועיי"ש דברי המוציאו לאור עמוד כ"ד) ור"מ הלוה נקבר בעיר נייסטאט הסמוכה לווינא ככפי דברי מהר"י מברונא (סי' כ"ד) . ורלה מה שכתב תודותיו הח' לונץ (סיונאגאגלע פאעזיע עמוד רכ"ח) ועמודי העבודה (עמוד רכ"ג) . הלמנם כתב הח' לונץ במקום אחר (ריטום עמוד ע"ג) שכונת הסם פולניא היא סם רק על ארץ בעהמן , אבל דבר זה עוד צריך בירור . מלבד כל אלה הלה נודעים על פני שבל גדולים לה מעטים מארץ פולין שאבר היו לפני הרש"ל והרבינו תורה שמה למכביר , ושמותיהם גם מבל דורבי קורות היהודים ב ב ל לה נכחדו, הנה ר' יעקב פולנק אף שה' ר"י בספרנ , מביטוי שמו נראה שהיה יליד ארץ פולין , גם לפי המודע עתה נקבר בעיר לובלין , ואולי לה רחוק הוה שגם נולד שמה, כאבר כבר העיר יהידי הרב החכם שזח"א (יסרון לנפת תרב"ו עמוד קס"ה) וגם כתבים נמצאו ממנו אף כי רק מעטים (רלה הערה 46) , ותלמידו הג"מ שבנת הנפטר בשנת שי"ע , על כתובת מלבתו (הנדפסה ביסרון שם) כתוב שתפס ימים מרבעים שנה , וגם מקלה הכתובת : שאבר הרבין תורה בישראל יותר מבל שאבר היה לפניו בדרי בתרה" , יתראה ג"כ שהרבין תורה יותר משאבר היה לפניו , אבן גם לפניו היו גדולים שאבר הרבינו תורה בארץ , כשאבר יבין בל מבין ; וביחוד הלה היו גדולים וחבמים רבים שהרבינו תורה ותפסו ישיבה בעירות קרלקא לבוב לובלין ובריסק כשאבר זכר שמותם הרב בעל לחם דוד . ועוד בימי בחרותו של הג"מ שבנת , היה הג"מ מנחם מענדל פרלנק שב"ל בפוזנא (רלה חלקת מחוקק סי' מ"ם ס"ק י"ח ובהערה 40 לתולדות ר' משה מרדכי מרגליות) , לחכם ממנו גולי אין רואים , כי גולי

ארץ שפלניען כשאבר יחשבו רוב הסופרים , רק בשספארים עפ"י הסופר הקדמון לוגריס הירלחימום , כבר קדמו בזה החכם ז ז נעזעניום בשרשיו (שורש ספרד) והביא גם הוא דברי הירלחימום והסכים לדעתו עיי"ש . ועוד דבריס הרבה בליקוטיו שלב מספר זה שאבר ימלא המעיין בספרו .

היה מארץ לרפת כפי הגראה מעמו. והנמון מהר"ם מינץ היה גם הוא מביי בפוזנא והרביץ תורה שמה (ראה הלאה בהערתי על דברי ימידי הרב שזחי"ם על הערה הטוכחית*). ויפלא למעם על מיחור עצות ספריס שהתחיל רק מימי הרמ"ל (במחברתי מקורות היהודים בקראקא נוכיח במיטור שלעיני היודע בטוב מלב עם פ' לין וספרותה בימי הרמ"א והרמ"ל, זמן לא כביר לחרי גברו דעות הרעפורמאטאר הגדול לוטער גם בארץ הסיה, גם זאת לא יפלא למכביר), אך לא שלמן היתה הארץ גם לפניו מנחומים וגדולים אשר לא יבצו כי ידברו את גדולי המבנו בשער, וגם בהם ישראל יתפאר. ובאמת לא חוכל לגייר בנפשי בחיזה חופן מלאה דעה דחויה וחלושה כזאת קן לה בקדקד המנוח ריב"ל, אשר לפי הגראה מכל ספריו, היתה לו ידיעה עלומה בקורות הימים, והחבתו אליה היתה עזה ובלי מגריס, ולאיש אשר אלה לו, לא חוכל הבין איכה תכיל נפשו אחה כזאת ממלא התפעטות התורה בין יהודי פולין בימי הרמ"ל אשר היה בכפר התחום, ומולדה רק מסיבת דעתו דעת קדומה (דורך זייגע פֿאַרחויפֿזעטצונג) אשר לפני הרמ"ל לא היה נמלא חכם תורני בכל הארץ, ורק בימיו פתחום טולד גוי מסביל פעם אחת, והעם הגם והטעי בדעת, בין ליצא נהיה לדור דעם, להוליך מחלציו חכמים רבים גדולים ועצומים במספרם כאשר היה אז בארץ פולין בימי הרמ"ל, אשר נמלאו אז בתוכה חכמי לב למכביר, כאשר נראה כברכי מולא מתוך ספרי הצוי"ת מעת ההוא. לחרי כתבי רוב דברי הערה זאת על ספר הגיע לידי ספר היהודים ופעת בכללו ס להחכם הרבבי, אשר הביא גם הוא את דברי הריב"ל (עמוד 10), ודחה חותם מאשר נמלא בווחטיקאן ס' חידושים על התורה שנתחבר בארץ רוסיא בשנת תתנ"ד (1094) (עיי"ש הערה כ"ז וכ"ב) ואלף עליו פיו להביא ממרחק רב לחמו, אף כי אין מי יערב לנו לחמת דבר זה, ומכל אשר זכרנו עד פה אין צורך לזה.

---

*) חולם בכל זאת לא ידעתי המקור לדברי הח' קרויזהאר בספרו קורות היהודים בארץ פולין (ח"ב עמוד רכ"ח) שהביא בשם הסופר עשתלקי, כי רוב הרבנים הגדולים והמפורסמים אשר היו רבנים ואב"ד בעיר ממשרדם במלה החמשה עשר למספרם, היו כולמו יצידי ארץ פולין. ועוד שגם שמה בהזכירו מספרי המחברים בפולין במלה השמה עשר, הביא את ספר עץ שתול להרב מהו' נחליה ליפשין פי' על ספר העקרים, וכתב בשם ס' ווילף שהספר הזה נתחבר ויצא לאור בשנת ש"ז (1547), והוא טעות, כי ספר זה נתחבר ונדפס ע"י המחבר עלמו בשנת שצ"ח (1628), ויותר יפלא על אשר זכרנו רלשונה, כי הלא נדע רלשית התיעבות היהודים בא"ד היתה ע"י המהרלשען בקלה המלה השמה עשר למספרם (ראה קוס"י להח' גרעץ ח"י נלעט 10).

עוד יתרה לחכמו, וכודע לנו כי לה בידיעת התלמוד וחכמה עברית בלבד היתה ידי יהודי פולין עוד לפני ימי הרמ"ל מופלה להם, לך גם בחכמות חלוניות היה להם יד ושם, ומהודעת הסר ליאלעק ליר מלך פולין בעיר רומא אל המלך אלכסנדר נלמוד כי עוד בקלה המלה החמשה עשר נפשו בני הנעורים לארץ חיעליה ללמוד שמה בבתי ספר הגבוהים (אוניווערזיטעטן) חכמה ודעת (רלה Rozprawa o Żydach להח' לחלקי עמוד ק"ט); ובשנת רס"ג (1503) נתנו חלילי הארץ כולם פה אחד רשיון וזכיות מיוחדות לכל יהודי ה' יהזקאל חכם בחכמת הרפואה, בהתאספם להמתיק סוד יחדיו בעיר לובלין (Metryki koron. לוח 128 f XX), ולח"כ בשנת רס"ו נתן המלך אלכסנדר מכתב תהלה לכל יהודי רופא אחד בשם ר' יצחק ע"י השתדלות הכהן הגדול (ערצביסקאף) מקראקא, גם נתן לו שיטומים על פעולותיו היקרות והנעלות אשר עשה לטובת ולתועלת ארץ מולדתו, והעיד עליו חסדו בתת לו את כל המסים אשר ישלמו היהודים תושבי קראקא שנה שנה לאוצר המלך, ויפח נפשו לחוק לכל ימי חיי הרופא היהודי (פס לוח XXI f 380). וזה לה כעיר הוסיף לאור החכם מהו' מתתיהו בערזאהן מעיר וואַרשוי, ספר מיוחד בשפת פולנית על הרופאים היהודים בארץ פולין, לך נלמדנו נפשנו לה עלה בידו לרשומו. *)

---

*) בימים ההלה הגיע ספר זה לידי, וכאה תיכף לאשר הוגד לי ע"י של הרופאים היהודים בארץ פולין, כי רק תולדות הרב מהו' טוביה הכהן הרופא בעל מעשה טוביה כתב המחבר ולא יותר, לך בסופו העתיק המחבר הנכבד העתקות מכתבי תהלה ורשיונות (פריוויליעגיען) מיוחדים מאת מלכי פולין אשר נתנו לעת מלוא לכל הרופאים היהודים מארץ ההיא, המצאים בס"י בס' Metryki Koroną. אשר זכרנו לאיזה פעמים במחברתנו זאת; וע"י מלאתו זכרון רופאים חכמים רבים גם בלעדי הלה אשר זכרנו; ומודות הר"ר יצחק הרופא במלאו שמה שלמה מכתבי תהלה מהמלך אלכסנדר, פ' מבשת רס"ב (1502) ג' מבשת רס"ד (1504) והנ' מבשת רס"ו (1506), ובלעדם עוד לחד מאת המלך זיגמונד הראשון מבשת רס"ז (1507), ומחוכו יתראה אשר בקראקא והיה רופא בחצר המלך הנ"ל. לחרי מותו סביב לשנת ר"ע (1510) נתן המלך הרשיון לנשתו ולכל בני משפחתו לחריו. ומהלה אשר לה זכרנו, יש לחשוב את הרב החכם הרופא מהו' משה פישל (רלה את אשר כתבנו תודותיו הלאה בהוספה לתולדות הגאונים מהו' אשר ומהו' משה שטראך) אשר בהשתדלות הכהן הגדול (ערצביסקאף) מפורסם נתן לו המלך רשיון מיוחד לפטרו מכל תשלומי המסים וכיולא, וזה היה בשנת רפ"ג (1523) (Metryki Kor. T 36 f. 248).

3) ידידי הרב מהו' שמח"ה העירני להחזיק את דברי, כי הנה בפנקס של ק"ק פוזנא מובא החב"ד ר' כתריאל בן רבני פוזנא, עי' מס"כ מהר"י פערלעס במאמרו על קורות היהודים בפוזנא במכתב הירחי לסרב ר"פ חלק י"ג עמוד ת"ט הערה ל', ע"כ.

4) מר"ז רונקיל הלזה ממלא שני ספרים בדפוס לפניו הל' ליקוטי ר"ז רונקיל פי' על פי' הרקאנטי עה"ת (שפתי ישנים לות ליד טומר 53) ום' חתן דמיס פסטים פרפרות ור"ת בסדר התורה לחתונות ולמילות דפוס פרנג שפ"ו (שם לות ח' ט' 79) ועל ליזה סדרות שהיו חסרות הסלים לותנה הג"מ ילחק הכהן חתן הגאון מהר"ל מפרנג (סדר הדורות בשמות הספרים).

5) לא לוכל למנוע מלהעיר את הקורא, כי ר"מ שטערן הלזה סורה את חכמת הקבלה לאחד מגדולי שרי הטוגרים (רלה ביבליותיקא לס' ווולף ח"ג עמוד תרע"ח, וקורות היהודים להחכם גרעץ ח"י עמוד רל"ה).

הוספה לעמוד VIII בסופו. על שער ספר פני יצחק להג"מ יצחק חיות, דפוס קרלקא שנת שכ"ח, לשער בא לידי לחי"כ לא נמלא שום רושם מזה שהיה המחבר הב"ד בקרלקא, ולשער כי ספר זה יקר במילות, והח' פין

והחכם הר"ר שלמה הרופא לשר דר בעיר לבוב, נתן לו המלך זיגמונד לויגוסטע מכתב כזה בשנת של"א (1571). והחכם הרופא מהו' שלמה קאלוכרץ לשר דר בקרלקא לליו נתן המלך שטעפאן בלטארי מכתב ורשיון כזה בשנת של"ח (1578) (רלה את לשר כתבתי לודותיו הלאה בהערתי לדברי ידידי הרב מהו' שמח"ה), והלחרון הוא החכם הרופא הר"ר חייס ווימאלי לשר דר בלובלין, גם לליו נתן המלך מיכאל בשנת תל"א (1671) מכתב תהלה ורשיון כזה.

ים להוסיף עוד על דבריו בפנים, כי מדברי פלטער גלמרלט פרימלם מפולין בשנת ש"ב (1542) רליתו כי כבר לז למדו בני העשירים העבריים בבתי ספר לשר להעם, חכמה ודעת יהדיו לת העבריים הטוגרים, ועל זה מעורר הפרימלם נהי וקינים על חילול דת הטוגרים לשר נהיה עי"ז בימיו (רלה b הערה 180 עמוד Czacki o Żydach). ודברי הקרדינל קאשהדלני לשר נסב בחלי השנית ממלה השמה עשר למספרם ברוב תרלות פולין נודעים למדי, ומסס גלמוד לדעת לת מלב היהודים לז במדינת הוקריינא, ורוב בקיאתם והשתמשם בחכמת הרפואה ובחכמת השיזור (מטעמטיק) (רלה שלקי שם וקוס"י להח' גרעץ ח"י עמוד ס"ז בהערה).

אחר יספר דברים אחדים מתולדתו ומתולדות בנו הג"מ מצנים חיות אחר היה אב"ד בווילנא (ק"ג עמוד ס"ג) לא רצתו, ולכן נעלמו ממנו פרטיים אחדים מקורות חייהם, לכן נלענה נא בזה דברים אחדים מתוכו. אלה המה רשם דבריו אל הקונה אחד קנן בנו מהו' מצנים על סריפת פוזנא ועל מות אחיו: אמר מנחם מנחם בן הג"מ יצחק חיות נרו עלי רשמי, ילדי הזמן בדרכי תשתוחחי נפשי ותכמי עלי, התעוררי נא לקונן קינה על קריס נאמנה היא ק"ק פוזנא בחכמה ובתבונה, היתה רשם סינה ובנזרת שוכן מעונה היא נתונה לפני בת דינה, ומברכה יום שני מימים מצונה, שמות על היום יוד ושמונה, ובעת היתה בתקפה ובאיתנה, זיוה הדרם פנה, רחוי וכזון לחברנה לשריפת עיר ליונה, איך היתה למשל ולשכיה יפה נוף משוש כל האדץ ומדינה, שופך ד"ם הס"ם לפרע ושכ"ם וק"ק פוזנא למציצה, עוד לשם קינה לנרף אבלה חדשה עם ישנה בדמעות שלים מלוינה, על העדר אחי נורצא מרבנן, אילן בחור נקלף תוך זמנה רכב בחור במרכבת מצנה, חובר חבר שמואל בקורלי שמו שיננא, חתן התחתן עם אלוף גניד מהו' אליעזר מארפשטיק מכונה, היה רשם בק"ק קרוטנא ומנהיג בפולניא המדינה, התקשרו בחיים ואף המות לא הפריד קשרי לחמנה, תוך שבועיים נלקרו יחד בלרור לפונה, שנת הת"ש מלא ילדק מדינה, חותן בק"ק קרוטנא בחנוכה ימי שמונה, וחתן אחי י"ב טבת בק"ק פרוסניץ שמונה, עת אבי מורי על דגל יציבתו שם חנה, מודם הוקבע לחופה ולחמונה, בו היו לו כימוי גולל ודופק חופה ומפריונה, על זאת יבכו כל ישראל ביגונה כעל בני אהרן סנני פרחי כהונה, כי היה כלי מלא חכמה בתבונה חריף בקי בכל ידו על עליונה, בחכמים ער ועונה, בן עשר ושמונה בחדוד הפלפול נשא ליתה ולהתפיס ישיבה היה זמונה, להרביץ תורה לפרחי קומה, וברוך היודע עת ועונה כעובדא דבעל תמיהא, קונם הפלים נפשו במיעוט זימנא, אם מעט אם הרבה יהבל רב טוב לפונה כעובדא דדני בין שהפלים בעשרים ושמונה, ואחי תפלה לאל בלבה עונה יחזיר העטרה ליושנה והתורה לאכסניה ולבית מלונה, ע"ד ובא השמש וזרח השמש ברשמונה, ובנות חרבות ק"ק פוזנא וקריית דוד חנה כי עת לחננה להציץ בין חות כפל אחרונה ופרויי ה' יסובון ובאו לציון ברינה", ע"כ; אחי"כ מהחלת הקינה בחרוזים ע"ד יתידות ותנועות ומכילה ה' עמודים ואלי קוואדרט, ומסיימת: כוסדה זאת ירח מנחם הכפל הקרב לים מנחם, שם המיסר הוא מנחם נקרא מנחם בן רב נעלה, הגאון רב יצחק חיות כולל זיו הוד מרבע חיות, בהאר מפיו למו חיות כי הוא אב"ד רשם גולה. היבר בחב נפרע קרן אל למשיחו ירוס קרן למשוך היובל בקרן אל יצחק נקרב עולם". אחריה כתוב: תרוס קול ונבי ליתן שבח לאלהי נשמה נתשה בי אחר נתן כח בקרבי להשלים הקינה כאחר היה בלבבי, וברשם כל תרות

וחרוז הסמוכי בלבי שמי ושם אבי , ממחם מלכם בן מוריגו הרב רבי יצחק חיות יגדל בתורה חזק ואמץ" ע"כ . — ולתולדות הג"מ מלכם חיות יש להוסיף עוד מה שהביא מהר"ז מרגליות (ע"ג שמות כסיס לות ג') בשמו : בתשובה שכתב לי הג"מ פייבש וכו' בהיותי רעיא מסיעתא בק"ק צילוף" (רשם בתולדות מהר"פ עמוד 50) . גם מש"כ הגאון בעל חות יאיר בס' יאיר נתיב (בהוריס ס"ח עמוד ואלו) : ובסוף הספר עשה בן הרב הג"ל מהו' מלכים חיות יאיר נפלא בשבח הדרוש , ומהרמ"ח זה עשה חרוזות נפלאות שקולות על תרי"ג מלות רשבי החרוזים שכבי ה' , וכו' והרין מגרמיו עם ס"ת זקני הגאון ז"ל כמבואר חוץ השבי חשו' ל"ח וכו' , וזקיני הג' מהרל"פ היתה לו לאשה לאות מהר' יצחק חיות הלז , ובשבו הכ"ל החזיק זקני הכ"ל טובה של שתרלה לבוא על שמחתו , והוא שמחת נשואין בניוג שני של ס"ת זקני עם זקנתי הרבנית החסודה המלומדת מר' חוה (שנת ס"ס) שהיתה נכדו של הגאון מוהרל"פ ונשאו דודתו של מהו' מלכים , ולכן כתב עם בתשו' המיוחד להיות מחותני ודו"ק" ע"כ , והיה ס"ל הג"מ יצחק חיות גיסו של הגאון מהר"ל מפראג .

והנה הר' פין בתחיל ספרו בסיפור תולדות הג"מ מלכים חיות הנפטר בקלה המלה הרביעית , רק זכר שמלא פקק לאחד מדייני ווילנא מהתלת המלה הזאת בשו"ת רש"ל , ואנכי מלאתי עוד זכרון נדולי ווילנא מתחלת המלה הרביעית חתומים תחת נביית עדות בעין עגונה , שנשתקע בתוך תשובת הג"מ נתן במהו' שמשון שפירא בעל לאמרי שפר , שהדפסת בשו"ת ב"ח שחדשות (סי' ע"ה) מצות שב"ג , והחתומים שמה : יוסף בר שמואל , גליעזר בר יואל שליט"א , מנחם בר שמואל מרגליות ז"ל ; והאחרון הוא לפי השערתי לחיו של הג"מ משה מרדכי מרגליות ר"מ בקרקא , שהיה בן הג"מ שמואל מרגליות הנפ"ד בפוזנא (רשם הלאה בהערה 41) . השמש נמלא עוד נאון אחד בשם מנחם מענדל מרגליות אשר היה תחן הג"מ משה מרדכי מרגליות (רשם בתולדתו עמוד 43 ובהערה הנ"ל) אבל זמנו מלותר בחמשים שנה.

הוספה לעמוד 2 לתולדות הגאונים מהו' אשר ומהו' משה שעתרך . בעת הדפסה מלאתי לודותם , וביחוד לודות הרחשון , חדשות ולורות , ועל ידם נרויח עוד בחמשים שנה לאחור , משנת ר"ס והלאה , בקורות הרבנים מקרקא , ובקורות העדה בכלל , דברים אשר הפילו לנו אור נדול על הרבה עניני אשר חוקר ועדפל חתולתם , ולכן לף כי מקומם הרחוי להם , מלבד הדברים הנוגעים בקורות חיי הנדולים המזכרים , הוא בחברתנו על קורות היהודים בקרקא , בכל זאת הולנו לתת לזה מקום נם בזה , ולקוח אשר נפש הקורא תברכני בנלנל .

מתוך מכתב אחד (אקטענשטיק) המונח בתחד התרכיווים פה נרלה

כי כבר בשנת רס"ז (1507) היה הג"מ לאדר, המכונה שמה וגם במכתבים אולמו, כאדר יבוא עוד, ר' לאדר רלכלע, לב"ד בקרלקא; תוכן המכתב הלזה לאדר נעתיק לותו בשלימותו במחברתנו מקורות היהודים בקרלקא, הוא כזה: כאדר עדע להדר מוהל קרלקא בשנה ההיא, כי בדעת יהודים רבים תושבי קאזימירז לנסוע מעירם ומארצם לארץ אחרת (לדעתי לארץ תורמה, כי בעת ההיא, גם שנים מספר לחרי כן, נסעו יהודים רבים מארץ פולין, לרגלי שגלת הרת לאדר שתעורר אז שמה, מעת גברה הרעפארמאציען גם בארץ ההיא, ויבוא המונים המונים לארץ תורמה לגור שמה רלה Gwagnin kronika עמוד 298 וקורות היהודים בארץ פולין להמ' קרויזהאר ח"ב ע' קל"ע) קרא את רבני העדה ואת הרב מהו' לאדר לעמוד לפניו, ויתנו ערובתם לבל ירים איש מסם את ידו לנסוע מן הארץ בלי דעת הפאלאטין מקרלקא, גם אלף כסף הפקידו בידו לבטחון, ובעת יעבור לאדר מסם את מלותו, יפולו האלף כסף האלה לאוצר המלך, ולא יציב אותם אליהם לעולם" על המכתב הזה בלו חתומים רבים, וברהאם הכ"מ לאדר, ועוד חתום בתוכם רב לאדר בשם אליהו מעטרנאו (Elias de Tarnów Doctor) הכלתי מודע לנו. (Liber inscript. castren. Cracov. Tom 26. pag. 1666).

בעת ההיא, ברהבית ממלכת המלך זיגמונד הראשון, נסעו יהודים רבים מארץ בעהמן ויתיבשו בארץ פולין (רלה Czacki o Żydach. עמוד 44), ורבים בלו גם לעיר קרלקא ויסדו לשו עדה מיוחדת, וכפי הנראה היה להם רב לב"ד מיוחד, ובשנת רע"ט (1519) פרלו דברי ריבות בין בני עדת פולין הקדמונה לבני עדת בעהמן, על דבר בית הכנסת, לאדר כל אחת החליטה כי לה משפט הלחוזק בבית הזה, ויבוא דבר הריב לפני המלך, ולחרי החקירה והדריהה יצא דבר המשפט מלפניו לאמר: לאדר מודע לנו עפ"י עדים נאמנים כי בני עדת פולין, לאדר הרב מהו' לאדר רלכלע עומד ברהאש, מכספם בנו את הבית הזה, וגם תקנו לותו בכל פעם עוד טרם בוא יהודי בעהמן על אדמת קרלקא, לכן אין לכל לדקה הלזה להחרוצים לאדר הרב מהו' פרץ עומד ברהאש עדתם, לדרוך על מפתן הבית לו לבוא להתפלל בתוכו, בלעדי רשיון הרב מהו' לאדר רלכלע, וכל לאדר ימרה את פיו יענש כפי חוקי הארץ" (Metr. koron. Tom 34. f. 170) הרב מהו' פרץ הלזה בלתי מודע לנו מלומה, וגם שרידי זכרונות עדת בעהמן נלבדו מתוכנו, כלאדר נדבר מזה ברחבה במחברתנו הנזכרת. אח"כ העירני אחד מידידי על דברי הרמ"א בהוספותיו לס' יוחסין: ורבי פרץ ור' משה יפה לאדר כתב תשובה לחכמי לובלין", ולולי כוונתו לר"פ הכ"ל כי מר"מ יפה ידענו שהיה בקרלקא.

והנה יען כי החכם קרויזהאר בספרו (ח"ב עמוד קס"ב הערה ב')

זכר גם הוא את דבר הריב הזה, ואף אם גם הוא יודיע שמה כי מקור הודעתו הוא ממעמריקי קהילתא מאחר זכרנו, בכל זאת שימה את פני הריב ויתן לו תמונה לחרת מאחר שיא לפניו, כי הוא יספר שהרב מהו' פרץ השתדל בכל עוז, ויתאמץ למשוך גם את בני עדת פולין תחת ממשלתו, ובהשתדלות הג"מ מאחר יגלה בפקודה מאת המלך לחתו עליון על הרב מהו' פרץ, ורק ברשיונו יוכלו בני עדת בעטמן להליך קן רגלם בבית הכנסת מאחר להרחבויים. בגלל הדבר הזה חשבתי למשפט להעתיק פה כל דבר הריב ככתבו וכלשונו:

„1519 Sabbato proximo post f. O. O. S. S. Cracoviae-Sigismundus Rex. Pol. Quia dum ortae sunt discordiae inter Judaeus ouacione eorum Synagogaeita videlicet, quod pars Bohemorum doctoris Perecz voluit reicere antiquam communitatem de eadem Synagoga, quae communitas antiqua Judaeorum allegabat et asserebat, quod praedictam Synagogam aedificiis suis erexit et restauravit, prout et usque ad adventum Bohemorum restaurabat: ideo volentes hujusmodi controversiis eorum finem imponere, decrevimus et per praesentes deceruimus, quod pars et antiqua communitas, quae est ex parte doctoris Ossar, debet permanere circa antiquam Synagogam temporibus perpetuis.“ Relat. Christoph. de Szydlowice palatini et capit. R. Pol. Cancel.“

ומלבד זכרון הג"מ מאחר עוד בתוך מכתב (פקעטמטיק) מאחר משנת רפ"ב (1522) המונח בארכיון הג"ל. אז תבע הר"ר שמואל רופא פלעיש (קירורגוס) מאחר להמלכה, את הרב מהו' יעקב, אים בלתי נודע לנו, לפני בית משפט הסטארחסטא, בהמרו כי הוא יהרב מהו' יעקב הזה לעז עליו, מאחר טמא את הכסא קהילתא מאחר הר"ר משה, ואוסר על הקהלות לבלתי ידע את מאחו מן הוא והכסא כי מסורס עליו עפ"י דת ישראל; גם בעל הכסא עם מאחו הביאו אותו בפליליס לפני בית משפט הג"ל, להעליס אותו קשה על כי הוא יהיה עם רע על מאחו ככבוד וכן לא יעשה. הר"ר שמואל הרופא תבע ממנו כסף עונשים על דבתו משה מארק כסף נבחר. הרב מהו' יעקב כחש, ויאמר שמעולם לא הגיד כזאת עליהם, וכי כל ידע על הרופא שמן דבר רע, ויביאו מחובעים שבעה עדים נאמנים, ובראשם הג"מ מאחר,

לפניך כפניו כחזו , ולקיים לת דבר תביעתם . המוסמים הוליחו לת דבר מסמם (חורטהייל) שביום המחרת יסבע הרב מהו' יעקב בביסב"ב לשר ליהודים קחזימירז , עפ"י דת היהודים , לפני ספר תורת משה לשר יהים פתוח לפניו , נגד רלשי העדה והרב ולעיני לחד המוסמים מבית מסמם הנ"ל שיהוח גם הוח שמם , שכדבריו כן הוח , ומשולם לו הוליח שם רע על המבשים בהלה , וכקה . וכל לשר יזיד מהיום ההוח והלחה , להוליח דבה ולרגל בהבשים בהלה , ד' לחת דמו לשלם לחוכר הוחיוחדע שבעיב מלרך — כסף מטוסים . הרב מהו' יעקב לו בח ביום המחרת לקיים לת דבר המסמם , וכבן נחרן עליו מסמם קשה , רק טרם יקויס בו , יסבעו המובעים שבועת בהלה למוער (טערמין) הבח למען יוסיפו חומן לל תביעתם .

(Liber inscriptionum Castri Cracovensis ab anno 1522 Tom 33 pag. 443, 498, 503).

סביב לשת רל"ב נפטר סג"מ לשר , ובבחר תחתיו הרב מהו' משה פישל לרב ומב"ד של מקומו , והוח ג"כ בלתי נודע לנו , לך מלחמו חודותיו במעטריקל קחרינע כתב הדת מלת המלך זיגמונד משה היה , לשר בו נתן לו הרשות לדין ולמשוט בין לים לרשו , גם כתן לו המסמם להעניש קשה לת כל העובר על דת משה ויסרלל , וכל לשר ימרה לת פיו עונש יעבש ככל השובר על חוקי המדינה . לת כתב הדת הלזה לרוב יקרתו בעיניו נעתיק פה ככתבו וכלשונו בשפת רומית :

„1532 d. 30 Julii Cracoviae-Sigismundus Rex Pol. Quia nos cognitam habentes dexteritatem et legis et ritus Mosaici peritam Moisi Fischel doctoris Judaei, nostri Cracoviensis, ipsum post mortem olim Doctoris Ossar Judaei nuper vita functi in Seniorem seu Superiorem Doctorem Judaeorum nostrorum Cracoviensium ad Synagogum, quae Polona dicitur spectantium, praeficiendum et constiharum serie litterarum, dentes et concedentes ei endum ducimus ' praeficimusque et constituimusu plenamet omnimodam potestatem, eam ipsam Synagogem Polona nuncupatam administrandi et dirigendi"... (Metr. koron. T. 47 fol. 445),

במכתב הזה כתוב פעמיים כי הרב מהו' משה פישל נבחר על מקום הרב מהו' לשר הנפטר בימים ההם לשר היה רב ומב"ד לבני עדת פולין ,

ומזה נוכל לספוג, כי גם לז בשנת רל"ב היתה עוד עדת יהודי בעטמען בקיומה, והרב מוה' משה פיסל היה רב לאב"ד רק לבני עדת פולין; במה נפרדו בני בעטמען מבני פולין, אם רק בהולחות והכנסות העדה (אדמיניסטרציון), או גם במנהגי תפלתם (ריטום) ושפתם המדוברת ביניהם, לא עלתה עד כה בידינו לספיק אור על השאלה הנכבדה הזאת; לכן ברור הוא לפנינו כי בספרי הרמ"ע וגדולי זמנו ילידי ותושבי קרלקא לא נמצא לא רושם קל מזה, ועל זאת בתומתם לא מעט ולא נדע לבחר לנו דרך אשר יוליח לותנו מתוך המבוכה, לך ללמדים המוליח לורות מחיפל נקוה להאיר עינינו בזה.

למען דבר גדול מלאנו מתכונת הרב מוה' משה פיסל בשים דקטעלר בחכמת הרפואה, ובשנת רפ"ג (1523) השתדל עבורו שכהן הגדול (ערלניסקי) מפוזנא, ויתן לו המלך זיגמונד מכתב תהלה ורשיון (פריווי־לעגיום) מיוחד לפטרו מכל תשלומי המסים אשר על כל היהודים תחת ממשלתו למלם שנה בשנה, (Metr. Kor,T. 36 f 238) ורשה מס"כ למעלה בהערה 2). *) וים לנו עפי"ז מזמן הסוח שלשה חכמים שוים בשמותם בעיר קרלקא, הרב הרופא מוה' משה פיסל, הג"מ משה שתרך, והג"מ משה יפה אביו זקנו של הגאון בעל הב"ח והודו של הג"מ יוסף כ"ץ (רשה מס"כ לורותינו

---

*) עוד דבר אחד נפלא מלאנו להודיע מהנוגע לתולדת וקורות חייו והיא, כי שמו חוה גם שמתו מסתר שהיסס היו שרות עדיות בסיכל המלך זיגמונד הרשטון ויהי למו משמרת ופקודה שלל הנכסים בשנת שמתו השנית, פריעלעסטין ממדינת מחילהב, אשר הרס לו המלך בשנת רע"ח (1518). ויען כי יקר דבר זה מאוד לקורות היהודים בפולין, נעתיק פה את כתב הדת אשר ממנו נלמוד לדעת למתת דבר זה, שם כי כבר נדפס ע"י ס' בערזשטין בספרו על תולדות ר' טוביה הרופא (עמוד מ"ו). והנה דברי כתב הדת בשפת פולנית:

„R. 1537 Król Zygmunt I. potwierdza dekret z r. 1529, mocą którego, dwóch lub trzech mężów poważnych z każdej Synagogi Krakowskiej, mają odbierać przysięgę od swych wyznawców, ile każdy z majątku swego ma opłacać podatku. Król wyłącza jednak dwoje sług swej żony królowej, a mianowicie Chwałkę i Esterę jej synowę z mężem tej ostatniej Doktorem Mojżeszem Fischelem." (Metr. koron. T. 54. k. 240).

למעלה בתולדות הג"ח עמוד 72), כי מדרך כתיבת הלחרון עליו (עו"ת שלרית יוסף סי' מ"ז): ומעת שבילדותי קרה מעשה כזה בבית הג"מ מעשה יפה ז"ל בעל לחות למי ז"ל ולסר לבל לימי יודע ליכות המעשה ומסותו", נראה שדר בקרלסק, ופה נולד גם דר בילדותו הג"מ יוסף כ"ץ ורלה מה שקרה בבית דודו. ומלומה לל יודע לנו מכולם מלבד זכרון שמותם ועת חייתם.

6) וכן יפלא על הה כס קלעמפרער שסר במאמרו על תולדות הגאון מהרש"ל (בלוח השנה לפלשטלעט משנת תרכ"ג עמוד ס"ט) כתב כדברים הללה: ליסרל"ס טלדעסיאסר ליסע נלך מיט פלאלסטער געווייססרייט ערמיטטלעט, דל דיל קוועלנען הירל יבער זיך ווידערשפרטצען", כי לם הול נתעה בשוא ע"י מקור לכזב, הלל לזולתו מקורים נלמנים נמללים שסר לל יסתירו שום שפק מחריהם. והרב בעל נחל שבעה בספרו מהדורל בתרל (דף י"ו ע"ל) כתב שהרמ"ל נפטר בשנת של"ו, והיה דעה הדשה לל מלתי כמוהו בשום ספר. ומה שהעיר הח' הכותב על הנדפס בהגה בלה"ע (סי' קכ"ד) בנוסח הגט: שנת ש"מ ול"ל: ש"ך, שכן מפורש בד"מ (סי' קכ"ו), שגם כבר קדמו בזה הג"מ זלמן מרגליות בספרו טיב ניטין (שמות עירות והברות חות כ"ו).

7) שגם בפנקס הח"ק (משנת ש"ה והלאה) שסר לפני, לל נמלל דבר מזה, לף שנמלל בתוכו זכרון הרמ"ל ופנקס עוד יש מזה לל נמלל פה שתוכו, ולף לו היה פנקס כזה נמלל בתוך עדתינו בזמן מן הזמנים מה להרמ"ל בתוכו, הלל הוה מת בזמן מלומר עד שנמלל זכרונו בפנקס המלומר שסר לפניהו. וכבר שללני פעם בשכבר הימים ידידי המנוח הר"ר נפתלי קעלצער להודיעהו לם בלמת נמלל כזלת בפנקס הח"ק הנמלל פה, וגם הגיד שללני זה כביר בלחד ממכתבי לידידי כותב שמלמר הזה, והשיב לי כי כפי העולה על רוח זכרונו לל נמלל בו הלשון כי לם "שהרבין תורה ברבים" (ובלמת לל נמלל בפנקס יות' משום מלות הלה), והיה זקן שקנה חכמה, זו הוספה משלו; לף כי כן לל יעשה. ולשם הקורל תדע ובחנת הלה לעשות בדבר זה עוד.

8) דבר זה לפי דעתי הוה הלה לחת, כי בכל המקומות הרבות שהרמ"ל מזכיר לת שם הג' מהר"ם פדובה לל זכר יותר רק שהיה שהרו והלך מורו, ולגה היה ממש בדבריו בלי תפוסה לל היה מחרים מלהתימר בכבודו; גם לל ידע לת שסר רמז לשו"ת הרמ"ל סי' ט"ז מ"ש וכו', ובכל המקומות הללו לל נזכר מלומה לף רמז דק מזה רק שהיה שהרו כמזכר; והדבר נותן הלה למד הללו, כי לפי העודע לל היה הרמ"ל בחרץ ליטלים מעולם, וגם מהר"ם פדובה לף שהיה מחרץ לשכנז כשהר נרלה משמו קאלנילבויגן, וכשהר יעיד עליו הרב מהו' מליהו קפשהלי בתשובתו שהר

בספר זו"ת לבקת רוכל להב"י (סי' ס"ד) שכתב: לעתיק לאעב"ת תשובת הרב הגדול משוז ומגדול מהו' מאיר אשכנזי רשם ישיבה בפדובה" (הרב החכם מהר"ס שטרלסון במכתבו אשר בסו"ס קריה נלמנה (עמוד שכ"ב) העיר לוודות מקום ולרן מולדת מהר"ס, אבל לא זכר תשו' לבקת רוכל שזכרנו) בכל זאת מתי למד הרמ"ל אללו, שהרי לרבעים שנה היה לב"ד בפדובה (רמ"ם גירונדי בתולדות גאוני לישלים כ"ח ח"ג עמוד ל"ל), ולפי"ז בא שמה בשנת רפ"ה, כי בשנת שכ"ה נפטר לעולמו, ולפי דעת הח' הכותב בעלמו לא היה הרמ"ל זקן במותו, רק לערך בן חמשים ונולד ל"כ סביב לשנת רפ"ב, ולזה ובלזה זמן למד אללו? ולוא היה הרמ"ל פעם בלרך לישלים לא היה מהרים מלזכור זאת בלזה מקום. וכן הרב רמצ"ג (שם) לא זכר מלומה מזה בכתבו את תולדות מהר"ס פדובה וזכר מספר ושם תלמידיו, לף כי דבר שמה גם מהרמ"ל עיי"ש.

9) יש להעיר על אשר הביא החכם הלק (גל עד עמוד ז) בשם החכם לונץ במ"ע החדשי להרב ר"ז פרלנקל (לקטלבר העטפע לשנת 1847) שהרב מהר"ח בן בללאל למד ביחד את הרמ"ל אצל הג"מ שכנה בעיר קרלקא בשנת ש"ה (1545), ולכבי לא ידעתי המקור לדבר זה לאחרון, ולא עלה בידי לרלות בעלמי את דברי לונץ שם, וגם ספר גלעד לא נמלא כעת בידי, ורק מזכרוני כתבתי זאת.

10) גם בתשובותיו (סי' קי"ל) מזכירו שתם בשמו עיי"ש.

11) ולכבי מלאתי בפנקס החק עוד לזה שעיפים ופלורות ממשפחת הרמ"ל, ושם (דף ט"ז ע"ל) כתב: ונשמת מ' ניטלי בת ר' משה שם החבר ליסרל לאזרם", ורלה כי ע"ם ר' משה הלזה אביו זקנו של אביו הרב מה"ו ישרלל ליסרל, נקרא הרמ"ל בשם משה.

12) בפנקס הנזכר מלאתי שהיה לו עוד בת אחת, וז"ל: ונשמת מ' דרעזיל בת הגאון מהו' משה ר' ליסרלים יום ב' למד כסליו שהוא ר"ח עבת שם"ב לאחת בוקס ר' אברהם רייזלם", ורלה הערה 15.

13) נביא בזה דברים מעטים מתולדות הרב מהו' פנחס הורוויץ, כתוב בהקדמת המו"ל יקוקו שמעוני עה"ת (דפוס פפד"א ת ס"ח): ס"ה רביעו הגדול הרמ"א ז"ל, הללו מהאי גיסא זקני הגאון המופלג מהר"פ ז"ל הלוי הורוויץ לאב כבר העיד עליו מהר"י סרוק ז"ל לאחד מגדולי תלמידי לים שלטים הלר"י ז"ל שבשנת זקני הג' מהר"פ ז"ל היה בשנת התנה הלללי ר' פנחס בן יאיר, לאב בנו שהיתה את בית ישרלל בבתי לויה ס"ה בשיל הלוי", והיה בן הגביר מהו' זלמן יפעיה הורוויץ מפרלג (גל עד עמוד ס"ז) והיה רשם לרבני ד' ארלות, שני בניו לאב היו לו לתלוף מהו' יצחק ולחיו מהו' יודל מתו ונקברו בעיר ווינא, הרלשון בשנת ש"ל, והשני בשנת ש"ל (זיהע פרלנקלס גרלבשריפטען נומר 71), גם בתו מ'

זרה לחת הגעלה מהו' מאיר מעגלין לוירבאך מתה אמה בשנת תי"ז (רלה אמה ו' 226) . והיה אחרו של הגאון בעל השל"ה , ורלה מה שכתב לביו בספרו עמק ברכה (דף ק"ד) : החלוף המרומם כפי כל מהר"ם סג"ל יל"ו מק"ק קרלקא העיד על גיסו מהר"ם ליסרלס ז"ל שהיה נוהג" , והגאון גם בספר של"ה , מזכירו פעמים רבות בהוספת מלת „אחרי" רלה לדוגמא (ח"א דף פ"ז ד"ו) , ודוק היטיב בהיותו בפרלג על פסק הגאון מהר"ל מפרלג , ובדפסה השכמתו ברחם בפסק ההוא , ורלה מש"כ הרב בעל נחלת שבעה (סי' כ"ז) : וכ"כ כל גאוני פרלג על הסכימות הפסק של מהר"ל פסק הג"ל , והם הגדולים מהו' יעשיה סג"ל ומהו' לפריש ובעל תוספות יו"ט , ומהו' פנחס הורוויץ ועוד אחר גדולים" , ובס' יש מנחילין כ"י נמלאו ג"כ דברים לחדים מקורותיו (רלה בס' מגילת יוחסין) . ונמלא בלעדיו עוד רבים בשם הזה , לכן הדורש לחרי קורות חייו לריך להיות מתון בחקירותיו . ולא כאשר חשבו רבים כי הוא בנה את ביהכ"נ בפרלג הנקרא פנחס־סינהגוגע , רק לחיו הגביר מהו' אהרן משולם הורוויץ בנה לותה , כאשר כתוב מבוחר בלוח הביהכ"נ : ויהי היום מבית לו ושמו אהרן משולם , במעלות רוח הנדיבה עלה בשולם , הלך בשעקבי לבותיו הנסיכים והסגנים , ובנה בית הכנסת הזה המפוארת בבניניו , ובחשתו בת ר' מנחם ז"ל מר' נחמה לעזור כגדו ובעבור זכרון הנשמה , שנת רל"ה החל המלאכה ונגמרה לכבוד השם יתעלה ולכבוד התורה , פה קהלת הקדושה פרלג המעטירה , עיני ה' עליה זכירה עם שמירה , אהרן משולם ב"ה יעשיה הלוי ז"ל המכונה זלמן הורוויץ :

פה מקום אחתו לשורר על שגיאה גדולה אשר נפל בה החכם פ'אדיעברלה בספרו אלטערטימער דער פרלענער יאזעפא שעדט (עמוד 100) בדברו מביהכ"נ הזה , והודיע דעתו שבנה הבית הזה במלה השלשה עשרה למספרים ע"י הרב מהו' פנחס הורוויץ מקרלקא , כתב בהערה : דיעזר לעבעט גענען עכדע דעם 13 חוך לנפלנג דעם 14 יאהר הונדערטעם (זיהע למח חוך שנת מ"ו לאלף הששי)" , והשתוממתי למראה עיני מאיזה מקום בא לו להקדים זמן ר"פ הורוויץ בשלש מאות שנה , וחפשתי בשמח דוד במקום הנרשם ממנו ורלה זה מלאתי : ר' מאיר מרוטענבערג וכו' נפטר בבית הסוהר ונרלה אזה! היה בשנת מ"ו כך מלאתי וכו' גם שמעתי מפי הג"מ חייט כהן יצ"ו שרלה בספר ישן מספרי מהרר פנחס הורוויץ יצ"ו מקרלקא סיבת וגלגולי כו' עכ"ל , ואיני לריך לבאר יותר , רק להעיר עוד על דבריו אשר כתב לחי"ז כי בשנת 1435 נתקן הבית הזה ע"י מהו' אהרן משולם הורוויץ אחד מנכדי הבונה לותו , ואחרי שנת 1435 לא נתקן הבית עד השנה שנכתב מאמר זה, ובהערה כתב העתק הכתובת הנמלאה בחומת הבית , והוסיף שהמלות בשנת רל"ה החל המלאכה ונגמרה" מוסבות רק על

גבולת הבנין ש"י מהו' אהרן משולם הכ"ל , ומלבד כי כל מבין יראה שדבריו המה ללא למת , והכתובת תודיע בפר היטב שאז נבנה הבית מיסודותיו ולא נתחדש , עוד שגם בהעתקת הספרא רל"ה על 1435 תמורת 1535 , ולחנם הקדימו גם זמן בנינו גם זמן סבובה לותו , עפ"י הממוצע ולא בונהו הראשוני , בשלם מלות שגם .

14) ומכח לחשוב פה את ניסו המלוף מהו' אליהו (שו"ת רמ"ל סי' ס"ז) , ורואה הלואה הערה 19 .

15) סי' ל"ח ש"ם ופ"ל סי' מס , והרש"ל מזכירנו (שו"ת סי' י"ל) אבל משם אין רואים שהיה חכם כדברי החכם הכותב שלא הביא שם ממנו שום דבר תורה לו חכמה , רק השלום והמו"מ שמה היה בענין הנוגע אליו עויי"ש , אלא הרב בעל נחל דוד יצחקנו מאוד וכתב עליו שהיה למדן . והרמ"ל מזכירנו ג"כ בתשו' ל"ל , וכתב עליו שם : המשובח (ר"ל עם בתו של ר"ש גינצבורג) עיניו יפקח וכו' ויתן עיניו בעושר וכבוד ומשפחה" , ומדבריו שמה יתראה שאז היה דר בעיר פוזנא . הסופר לאלקי (O Żydach 51) יספר בשם הקארדינאל קאמענדאני מיהודי אחד מארץ בעהמען (פלאפע) ושמו שמעון גינצבורג , אשר היה בעת ההיא רופא ליהודי פוזן והיה חכם גדול בקי בחכמות המתעמתיק והפסטרונאמיע , ויהי לו מהלכים בחצר המלך זיגמונד הסלישי (פריינן טייטריש ד ד היה הפלפע) ורע מחוב לרבי המדינה והסריס הלילי פולין היותר גדולים וככבדים ד — בכל הממלכה , וכמדומה לי שהוא זה מחותנו של הרמ"ל המזכר פה . — והיה לו להכותב להזכיר אף ואמה היה מחותנו והוא , כי בן הגביר רש"ג מהו' ליזר גינצבורג היה חתן הרמ"ל (ראה קריס נאמאה עמוד רפ"ג) , ולפי"ז היה לו להרמ"ל , מלבד שתי בנותיו המזכרות למעלה , עוד בת שלישית אשת הנעלה ה' ליזר גינצבורג .

16) והיה לו להזכיר את אליעזר הלוה אחיו של הרמ"ל היה חתן הגאון רש"ל , וכן מלאתי בפנקס הח"ק : ובשמת מ' מריס בת הגאון ר' שלמה לוריא יום ג' חית תמוז שע"ה לפק אשת הלוף מהו' אליעזר ז"ן" , ור"ת ז"ן היה זיהיה נלח , כאשר העיר הכותב הלואה , כי בעת ההיא היה ר' אליעזר עוד בחיים חייתו , כי מת בשנת שפ"ג . ולו היה בן בשם ר' משה שהוליך לאור שו"ת הרמ"ל . ויתכן שמפני כן כתב הרש"ל על הרמ"ל "שהרי" . וברשימת המלבות נהחכם פרלנקל (נומר תקע"ו) מלאתי : פ"ע הלוף מהו' אליעזר חתן הגאון מהר"ם לוריא" ופרע השמה לא נמלא שמה , ולא תוכל לברר אם ר' אליעזר אחיו של הרמ"ל מת בעיר וויכ , וכפי הנראה מן העתקת הכתובת הזאת , היא מלבת קבורתו :

17) כשם שמלוה לומר דבר הנשמע כן מלוה לומר דבר שלא נשמע , וכשם שמזכיר את דברי הרב מהו' י"ר , שמראה לספר בשבח ספר תורת

הטוֹב, היה לו להזכיר גם את דברי הרב בעל מאור עינים (פי"ח מאמרי ביכה) אשר תינוו מרבה בשבחו כ"כ, והרוֹאה לדעת משפטו יוכל לראות שמה, ועל הדורם קדמוניות לאמתתן, אין להכחיד גם דבר קל כזה תחת דל שפתיו, אף כי חולי לא יהיה לפי יקרת הגאון המחבר; וחולה זה יאמר עליו כי נפשו דבקה מאוד בגופם אים חיל אשר בחר לעצות בתולדתו מלשפוט בלי נסיונות פנים. —

לעומת זה רואה נא מה שכתב בעל מאור עינים במהדורותיו שמה, איך הגבו מפאר ומרומם את הגאון בעל מעשה ה' אשר דבר ואתו פה אל פה. חולם בכל זאת נוכל למצוא פשר דבר למשפט בעל מ"ע על ספר תוה"ע, כי על הרוב כל יאמתו ביחורי חכמי ארץ משכנו ופולין לחיך חכמי ליטליה כמודע לכל מבין, ובפרט כי דרכי הרמ"ל ובעל מאור עינים שוים שמה זה מזה כרחוק מזרח ממערב. ועל החכם נוכן יש להפליא שבאמרו על תולדות המחומי (כרם חמד ח"ה עמוד קנ"ד) בהזכירו את חכמי דורו אשר קבל המחבר בספרו השמיע את הרמ"ל מתוכם, וכל יזכירנו, חולי מפני שלא זכרו המחומי לשבח, לבן שמע לעצת החכם מכל אדם (משלי י"ב י"ו) ושומע לעלה חכם. והחכם השמוח ר"ש בלאך נאוה תשלה שטרח להגדיק דברי הרמ"ל בנוספות לס' יוחסין בדבר מחבר סדר עולם נגד תפיסת החכם נוכן תולדות רש"י הערה נ"ך *).

18) מן הדברים השוים הרשוים לעורר את לב המעיין עליהם בקראו תשובות הרמ"ל, נלינה פה רק דברים אחדים. ראשונה מש"כ בתשובתו לתלמידו הרב מהו' לבי שור (סי' ל"ה): שמחתי בשמעי שלותך וביותך לביתך בשלום, אף כי אמרתי שתשאר בארץ משכנו להיות לשם לרב ומורה בשחר המקומות, חולי עדיף עפי פת חריבה ושלוה בה במדינות אלו, וכאשרה ז"ל אל בעולך אל בעולה דבר עשו, אשר במדינת אלו אשר אין שכאתם גברה עליהו כמו במדינת משכנו, מי יתן והיה עד ביאת משיחנו ודי מזה", ומוסף גם הוא על מאמרי היהודים תחת ממשלת מלכי פולין נגד מלשב הרע ומר בתרעות משכנו, וכבר העיר על זה גם החכם גרעון (קוה"י

---

*) בהערה הניל כיון ר"ש בלאך לדעת הג"מ זי"ר (בהערתו לדברי החכם וויסע כ"ח ח"ה עמוד רנ"ג) בדבר כ"י ריט"ע, ומכיסם כתבו זאת בעת אחת (עיי"ש ושם). ועוד יש להעיר בדברי רש"ב שם, כי נוסף על מהרי"ק ובעל קורא הדורות שזכר שמה, אשר חשבו כי ריט"ע הוא מחבר סדר תניאים ומתורגים, יש לחשוב גם את הרב בעל מ"ע שכ"כ בספרו מלרף לכסף (עמוד ח' ע"ב) ורואה הקדמת זי"ר לתשובות גאונים קדמוניים, ובבית האוצר לרשד"ל (דף כ"ב).

ח"ע) ומחכם פערלעם כתב קורות היהודים בפוזין, וה' בערזלהן במחברתו על תולדות ר' עוביה הכהן הרופא, ועוד לפניהם הרב החכם מהר"ם שערלאזן במכתב אחר בסו"ם קריה נאמנה (עמוד רל"ו). ובתשובה לחרת (סי' ע"ח) כתב: וכן עשינו גם כאשר ראינו לרות לחיטו בני פיהם שהיו עומדים כל יום ויום לברוח על נפשם בעניו הגרוש אשר היה גז לחום ח"ו", ובתשובה (סי' ס"ב) והחכמים היום רואים לרחות את העולה שעבר במדינת פיהם", ויכוון על גירוש היהודים ממדינת שבהמן שביה בשנת שי"ט-שכ"ט, שעליו כתב בעל הלבושים (הקדמה לח"ת): גזירת גירוש בארץ מולדתי מדינת פיהם וכו' בשנת שכ"ט" (ורחה קוה"י להחכם גרעץ עמוד שפ"ה ואמת דוד ח"ת).

ועפ"י יגיעתו בסדר תגלות ואמורים הסיב (בתשובותיו סי' פ"ג ובד"מ יו"ד סי"כ) על הב"י שכתב (שם) שביום תורבן הוסט מבלעתא עפ"י דברי התלמוד (חולין מ"ב): יונה אמר זירא מבלעתא, ובאמת הפי' בגמרא שם לא על יונה ממש, רק יונה הוא שם חכם עיי"ש; לבל חידוש גדול היה בעיני על הרמ"ח שברלומו להביא ראיה לדבריו כתב: ובפ"ו דשקלים מוזכר שם אמורא זה", ולא היה לריך להביא ממרחק לאחמו כי פעמים רבות מלאנו שם ר' יונה בש"ם (רחה להוגמת ברכות י"ד ע"ח, שבת יוד ע"ב, מגילה י"ו ע"ח, גיטין כ"ע ע"ח, עבודה זרה י"ד ע"ח), בכל מקומות הלה כתוב: אמר ר' יונה אמר ר' זירא, כי הרשון היה תלמיד השני, כמודע לכותבי הקורות, ועפ"י שנם הלה נדע אחרה, נשמע מתוכר: רב" מצאנו שני החכמים הללה בתלמוד חולין שם, והביא את שנדולים הסמ"ק והב"י לפירוש זר ודחוק כזה.

ועד האחרון שני בא, וגם עליו יתפלא כל משכיל, על מחשבת רבינו הרמ"ח ודעתו (בקלה תשובותיו) שרש"י ז"ל לא כתב את פירושו עה"ת בשפת קדשנו, לך בשפה אחרת אשר לא נדע את מקורה, רק אחד מהנאים אחריו שעתיקה לשון הקודש, הלה דבריו (שם סי' קכ"ח): כי מ"מ גם לשון רש"י שהוא לשון הקודש לא ומלוחלת כדברי מעלתו ניתן נם בי? הלא שהאמת שברור כי פירש"י היו דוקא בלה"ק, כי חולי רש"י תיקנו בלשון אחר רק שאחיישב בישראל בלה"ק כדי להבינו בכל מקום" עכ"ל, כזאת לא עלתה עוד על לב משכיל על דבר אמת, אשר לו חיך להבין סגנון הלשון, ולכן כתב הליו הנ"מ שמואל יודל קלנלינבוגין (סי' קכ"ט) ומם כי לא להזכיר שפירש"י לא נעשה בלה"ק כאשר כתב אחרוי". — על זו"ת הרמ"ח נמלאו הנשות בב"י הנ"מ יעקב עמדן (רחה חולרות חיים נומר 4162).

19) הנה בזו"ת הרמ"ח סי' ל"ח לא נמלא כלל מזה שהזכיר פה,

רק בדברו שמה מס' המרדכי כתב: וכן מצאתי במרדכי שלי שכתבתי בפי' מגל העמוד וכו' ועיין בס' המרדכי של הר"ר מרדכי מפוזנא ותמצאנו שם כי ידעתי שכתבו שם במרדכי שלו", ע"כ, ולא נזכר מלומה ממרדכי של גיסו המלוף מהו' מלייטו, והנה הכותב ליין לרשות בהערה כ' ושם לא נמצא לא זכר גיסו ר' מלייטו זה. לאמתו לפי הנראה זכרונו התעתו, כי בחמת המלוף מהו' מלייטו היה גיסו של הרמ"ל ועל ספר המרדכי שלו היו כתובים הגהותיו של הרמ"ל, אבל לא בכתב ידו (של הרמ"ל) וגם הרמ"ל לא הזכיר זאת בשום מקום, רק הרש"ל, רואה בשו"ת הרמ"ל (סי' ס"ז) והוא תשובת רש"ל כתוב: וכדי שלא לפרוש ממר מתוך הקנטור, אמילך לדעת כי בהיותי מגיה המרדכי שלאחתי אחר המרדכי של גיסך המלוף ה"ה הר"ר מלייטו שהוגה מתוך כתיבת יד" ע"כ, וידידי כותב המאמר שכח מזה המקום, רק נזכרו שבשי ל"ח מדבר הרמ"ל מהגהותיו למרדכי, אבל בחפזו כי שמה זכר גם את גיסו המזכר, ורואה בהערה 14.

20) עוד יש להוסיף על ספריו: י"ן) הגהות על ספר יוחסין בדפוס קרקא: י"ד) הגהות על ספר מורה נבוכים ועל פי' רס"ע ופפודי, אשם קליהן מדפסו ע"י ידידי הרב החכם מהו' יוסף כהן לדק בספרו לוגר חכמה (חוברת שנית) בשם: תועפות ראם".

21) לפי דבריו ודעתו שהרמ"ל היה אב"ד בקרקא, נלחז פה בסדך הפלילה, כי הלא הרמ"ל בעלמו מזכיר את האב"ד שהיה בימיו, אבל לפי האמת לא נמלא פה שום פלילה, כי הרמ"ל לא היה מעולם אב"ד בקרקא, כאשר נראה מכל פסקיו וכתביו ספריו ומכתביו, אלא פעם אחת לא אתא בחומר אב"ד, וכן בפנקס הח"ק לא נזכר מלומה שהיה אב"ד, כאשר נזכר על האחרים שהיו באמת אב"ד בעיר הזאת, כי כלשון הזה כתוב עליו שם: יזכור אלהים נשמת הגאון והאלוף מהו' רבינו הקדוש משה בן החבר ר' ישראל זצ"ל שהלך לעולמו בעשור שברביע תורס ביערלא וגם לדקות הרבים עשה שלום לספר, ובעשור שבדר לדקה בעד וכו'", ומה שכתב בד"מ (יו"ד סי' של"ח): מעשה היה על ידי בהיותי אבב על אמי ז"ל וברכתי ברכת הירוסין כדרך שרב העיר מברך", אין כוונתו שהיה באמת רב העיר, רק בהיותו אדם חשוב גדול הדור תורה וגדולה במקום אחד, נחלק לו כבוד לברך כדרך שרב העיר מברך: ואפשר מאד שם היתה לו איזה התמנות מלד רשמי העיר, או שם נתנה לו מקופת הקהל שכר בעד תופסו ישיבה ולמד עם תלמידים מקמיבי' ד לקולו, ואולי רק ד"ד מסיבתו בהיה הממנה אחרי מותו לקבל גם רשם ישיבה מיוחד ולקלוב לו שכר עבודתו מלוגר העיר, אחרי אשר כבר למדו רבים לבוא להעיר הזאת לשמע חכמתו.

אחרי רואי שנית בהשובה ע"ח אשר בתוכה זכר הרמ"ל את האב"ד

שהיה בימיו , ומחתי לדעת כי ידידי החכם הכותב נפל פה בשגיאה גדולה בלא רצות , וכל נסון זה לימנו של הרמ"ץ , ומני נבדר זה פה בגלל שאנשי בשקפה קלה יטנה כל מעיין בתוך תשובות הרמ"ץ בסימנים שלה ; שתי תשובות מסומנות שמה בלות ע"ח , הרחשונה מתחלת : ושמע לחרי קול רעש כעך לנסון אחר ירעש , ואמרו על דברי נוחם , כלילו היה בנד שכלו עם , בעניו המעשה אחר נעשה מזמן לחרוך בדבר הפטרה בק"ק קעלין וכו' וכו' ובתוכה העתיק הרמ"ץ תשובת גדול לחד אחר התנגד לדעתו וחלק על פסק הלכה שלו , ותשובה החולקת מתחלת : כשלתי רחובן ושמעון וכו' תשובה הנס כי תניא וכו' וסיים וירלחי מתורתו כפלחות" ; ופה מתחלת התשובה השנית מחותן המסומנות בלות ע"ח : נם הלום רלינו פסק הלכה שפסק האב"ד שלנו י"ן. בתשובת שלשה כנ"ל וכו' , ונם תשובה זאת הוא תשובת נד"ל לחר אחר נם הוא התנגד לפסק הרמ"ץ ומסכים עם החולק אחר היה אב"ד בעירו , כאחר נברר , וסיום תשובה זאת היא בלשון שימן ע"ח בלי שום הפסק ניכר בזה"ל : ובזה לידיעתנו נאמר די ושלום" , אח"כ מתחלת תשובת הרמ"ץ על דבריהם : הנה לא לזכיר שם החכמים המתנגדים ובל אשא את שמותם על שפתי , כי לדעתי המתנגדים לשם לא יהיה לשם לכבוד ע"כ אפסיק בדבריהם להשיב לשם , מה שכתב החכם ברחשונה נם וכו' וכו' , סובב הולך על התשובה מהמתנגד הרחשון בכתבה ובלשונה הנעתקה מסי' ע"ח ג' , וסיים הרמ"ץ תשובתו עליו : יפה שתיקת זה המדמה בחכם מדיבורו , ונם מאחר שנסתלקו מעליונו דברי החכם הרחשון כ"ש החחרונים שילמו בעקביו , ובתר ריעא גופא גריר , ואין לורך להשיב על דבריהם , כי לא דברו על לד נמרא , רק בספרות כרסיות" וכו' וכו' , וכוונתו בדבריו הקלרים שלה נגד התשובה השנית המתחלת נם שלום הנעתקת בסי' ע"ח ב' , רשה שמה היטב ובחנת דברי , ובאמת החכם הכותבה לא הביא שום נמרא או פוסק רחשון או אחרון , רק הוא מסכים לדברי האב"ד שבעירו . ואנכי לתומי כמעט נמסכתי אחריו בשנגה זאת פה ונם שלשה בתולדות הנ"מ ילחק שפירא וכרוך החוגן לשלם דעת שנתעוררתי בעלמי בזה , והעירותי שמה על מסירתי בלבתי אחרי החכם הכותב בזה .

22) זכרון זה אחר שמע הח' הכותב על שם הרמ"ץ , מלאתי בספר זכרונות (כ"י עתיק מתחיל מסנת שע"ו) מעיר קרלקא אחר היה בידי , אבל לא ע"ש הרמ"ץ , ולפי הנראה לא מעטו ילשה .

23) לפי ידיעתי אין קורלים בו רק ביום הכיפורים לבד , וכבר נתקבלו ירושות רבות ממנו , ונכתבו תדשות במקומן , ואולן מכתב יד הרמ"ץ לא רבות הנה עוד .

24) ויותר מכל שלה רלוי להעתיק את אחר כתב בהקדמתו לס' מחיר יין , ושלה דבריו הנחמדים אחר בכתם לופיר לא יסולאו : ואל יחמדני

המעיין שכך לפי בעיני שמוכל לחבר ספרים או לדבר דבריס נגד מלכים ולא לחנם , כי ידעתי שמין בהרי בהר מיס חייס , רק מקור יבש , רק שמתי נגד עיני דברי חכמי המחקר" וכו' . לוא היו דברי הרמ"ק פלה נגד מחברי ספרים בימינו אשר לא לכבוד הס בתוכנו , כי עתה לא העזירו לותנו עוזר רב בפרי תבונתם .

25) ויש להזכיר פה שפסק (אבה"ע סי' קכ"ה סכ"ב) שבת ממלת בזמן הזה כדעת רבו זקנו מהר' יעקב פולק , ולא הסגיח על "המחלוקת שהיתה לו בימיו עם הגאונים מהר"י מינץ ומהר"י מרגליות על לודות זה , עד שברכוהו על כפה , כאשר העיר בלדק הרב ר"מ שטראסון במכתבו לאשר בסו"ס קריה נעמה (עמוד סי"ב) .

26) בתשובות הרמ"ע (סי' י"ז) כתב : וכ"ם שלעת עתה ספרי לוגס בידי כולס בשלרו בק"ק קרקא , ואכי יושב ממולס מעט חכמתי וידיעתי מחוץ תרוגס כחולס חלוס" (מלילה נלוה עפ"י הכתוב חכמות בחוץ תרוגס) , ולא לדע מתי כתב לת תשובתו זאת , ולולי בנסעו פעם לזמן מה למקום אחר , כתב לותה , לו היה בימי המחלה ר"ל .

27) בספר סם הגדולים ההדש (ח"ל לות יוד סי' רל"ז) טעה וכתב שהרב ר"י ספירא היה חתן מהר"ס מלובלין עיי"ש ; והעירני ידידי הח' מהו' מו"ח שהעתות הזאת בלה לו מאחר רלה בלוה הגאונים לאחר על כותל ביהכ"נ של הרמ"ל כתוב ג"כ בעתות חתן תמורת חותן . אבל נודע שהלוה הלזה מלא שגיאות הגהו , כאשר יבוא עוד הלאה . ורלוי להעיר פה שהמחבר ספר זה (שם"ג החדש) עשה במק"מות לין מספר , ופה נביא רק לת הנוגע לעניני מחברתי , כי לין רלוי לכתוב בקורת עליו ; רלה שמם (לות ג' סי' קכ"ו) כתב : מהו' אליהו זורף בק"ק קרקא , ובחמת היה שמו העשיל זורף כידוע , וכן (לות פ' סי' למד) כתב שבעל ספר הברית נפטר בשנת תקס"ב (ונמצא בזה לחרי המוסף לעמוד דור) , ובחמת נפטר בשנת תקפ"ב . והיה נסס לדעת שבשנת תקכ"ב לא נדפס עוד ספרו מהדורת שניה , שהדפיס המחבר בעלמו . בלות ת' כתב שהגאון מהו' תלמוס נפטר בשנת שכ"ל , ונתחלף לו שם בשנו , כי אביו הגאון בעל שחרית יוסף מת בשנה הניל , אבל לא בשנו הנ"מ תלמוס , והעירני ידידי הכ"ל שגם הטעות הזאת נלמחה לו מלות הגאונים הנזכר שבו נרשמו שתי בתב ובנו בשנת שכ"ל בח"ל (לות ג' סי' קי"ד) כתב שלא ידע מי הוא הנ"מ אשרן תלומים עיי"ש , והלאה במחברתי תמלא עוד שגיאותיו בהגס ובהגה . מדי דברי בו התפלק בל אוכל להעיר כי החכם המבקר ספר זה (במ"ע סברמן) ורשאה לעין כל את הספרים הטובים שמסס הולילי המחבר בל דבריו , מבלי העיר עליהם מלומה , שבח להוסיף לת קונטרס מגילת יוחסין (שוח תולדות הגאון מהר"ל מפראג) הנדפס רשאונה בסוף ספר מעשי מצשה להגאון מהו' מצשה

כ"ץ מפרמיסלא, אחר כמעט חלי ספרו חלק ג' הוציא ממנו כאחר ירחם כל מבין, מבלי הזכיר לפ פעם אחת את שמו כדרכו.

28) אחרי כתבי כל אלה, כאחר עיינתי שנית בתשובת הגאון מהו' נתן ספירא ז"ל נתברר לי שטעיתי, כי כונת מהר"ן לא היתה על מהו' יצחק הכהן, רק על הג"מ יצחק אב"ד בעיר לאדמיר, אחר גם הוא כתב דעתו בתשובה אחות אשר השניה היא ונמצאת תשובתו שמה (סו"ת ב"ח החדשות סי' ע') וחותם ככולם יצחק בן בצלאל הגר בלאדמיר", ובזה נתיצב לי היטב הלשון שכתב הגאון מהר"ן: שהגאון החכם השלם מהו' יצחק נ"י הגיר נ"כ לעלמא עפ"י עדות אחרת כאשר הזכרתי במדת דבריו למעלה", וברחשית תשובתו לאחרי השתקת הגב"ע מעיין זה, כתב: אלה הם תוקף העדיות שהגישו לידי, ועוד ראיתי בכתב ידי החכם השלם מופת הדור והדרו מהו' יצחק ב"ר בצלאל נר"ו שכתב שקבלת עדות אחת בא לידו שנוי אחד" וכו' עכ"ל. ונקל לעשות שמה בסכסוך הזה, שעל היתר הענוגה הסיח נמצאו שמה תשובות רבות, ה' מהגאון מהר"י ב"ר בצלאל, ב' מהגאון מהרש"ל (סי' ע"ח) ג' מהג"מ מרדכי ריישר (סי' ע"ב) ד' מהג"מ יצחק הכהן ספירא (סי' ע"ג) ה' מהג"מ לבי הירש (סי' ע"ד) ו' מהג"מ נתן ספירא בעל הערוך (סי' ע"ה) ז' מהג"מ יעקב פיסק (סי' ע"ו), ח' מהג"מ אליהו מחעלא (סי' ע"ז). וזה היה נסיבה לשגיאתי להחליף את שני הגדולים שנמצא שמה, זה בזה, וה' הטוב יכפר גם על שגגה שנית אחר נמהרתי להמשך אחרי ידידי כותב תולדות הרמ"ע, שב' ועיין על הרמ"ע, שזכר בתשובתו את הא"ר אחר היה בימיו בעדתו, ולפי מחשבתי וסברתי כתבתי שכוונתו על הגאון מהרי"ב הכהן, ובאמת אחרי בינותי שנית בתשובה ע"ח אחר בשו"ת הרמ"ע, ראיתי שאין כאן לא דוחק ולא יאר, וכי אין זה כלל לשון הרמ"ע רק על חכם אחר, כאשר כבר גליתי את לוזן הקורא למעלה (הערה 21) ראה שמה ויתברר לך האמת, ושגיאות מי יבין, וגם אחך הקורא הסליחה.

29) ידידי הרב החכם מהו' יעקב רייפמן נ' בא אחד מאנשיו אלי (ל' שופטים תרכ"ו) כתב ז"ל: וכתובת מלבת קבורת ר' מרדכי שבא, מלבד אחר לא ידעתים, גם אין נפשי להביא ראיה ממנה כל עוד לא אדע תכונת כותבה, ומה חסר לחכמת הטבע, או מי חסב למהיר בה, אך נפשי יודעת מאוד בעלי מסופות רבים (ובתוכם בעל שבע מוסר) אחר חשבו את עלמם ליודעים את החכמה ההיא ובאמת לא ידע גם הורחת שמה כאחר ירחם במ"ח". עכ"ל. והנה אף כי כל חוזה מבדים יודה על קלות דבריו, בכל זאת לא נשגה גם לנחשו מה נביא ממנה ראיה כי בני דורו חשבוהו ליודע חכמת הטבע! הן לא נחפוץ בזה למוד בחבל רוב חכמתו ובקיאתו בה, ולא נאבה להוסיפו היום בראש הומיות בקתידור להורות חכמת הטבע בחחת בתי ספר הגבוהים, די לנו לדעת כי אבני דורו לפני שלש מאות

שגה דמו בנפשם שהיה חכם גדול בחכמת הטבע, ולוא לם גם שגו ברוחה ברב לו במעט, גם על זאת לא יחלב לבבו, כי לם גם ידעהו ברור שעל דבר למת וקו לדק נוסדה מציאות לחת היא לנו, הלא זיעת (סיסטעם) חכמת הטבע בימים ההם עליה לבד כלה, והחוקר הטבעי דתרווין התגלי המרעים יסודות ומרגיז ארץ, בסתר ההלו יחקה היום על לוחת החוקרים הטבעיים אשר היו לפניו, ואשר דברו הזיות והבלים — בעיניו — מלופני ודרכי הבריאה, ומחשבות (ידיעתן) החוקרים בחכמת הלהיות (מעטת פהיזיק) לפניה, לשחוק וקלם המה כעת בעיני הפרלפעסאר שפילבער מבערלין! :ד"ר כי הפילוסופיא מלא, תחליף שטותים כמו לבוש, את אשר יכשר היום בעיני פילוסוף זה יהפך מחר לבוז וגועל נפש לו לחזון זוע לרעהו, ולכן מה לנו ולחקירות "ד"ר כלשה, די לנו לם נדע מתכונת השמים אשר נדרוש לדעת, כי ידע להתרומם, מעל מחשבות השמון בימיו, ויחפון לרות למחוזו לדרוש ולתור בחכמה, ולם חפלו הליח בידו ועד כמה? כל זה לחת היה לנו.

הוספה לתולדות הג"מ מרדכי זינגער עמוד 20. לא לפוגם כי ההגדה אשר בפי ההמון מנסיעת היא לחד לרומי בשם ר' מרדכי, על אדני אמת הטבעה, לך נתחלפו למו ר' מרדכי למת בר' גרשון שהיה ממשפחת שוליין מפרשא, בר' מרדכי שבא, והרשתון נסע בלחת לרומי בשנת שכ"ח, להשתדל שמה למען יתיר הלפיפ"ור את שבועת הקיסר פרדיגאנד, אשר הגיד לו שנשבע לבלתי ידורו יהודים בעיר פרשא לעולם, ולו קרלו לזרתי בעשתן את היהודים לשוב לארץ מולדתם לחרי גורשו משם בעת ההיא (רשה למעלה הערה 18). ולפני נסיעתו הלליח לו בידו: ולהנסיעה הזאת כיון הכותב הפלאי בליון ח"ב (רשה קוה"י להח' גרעץ ח"ע עמוד שפ"ב, והנהת נכד מהר"מ בר למת הלזה בלמת דוד ח"ל).

30) תורני משכיל אחד שהלני לפרש לו כוונת הרב מהו' יש"ר בהמרו: רלתי ליון על הכלי שנשתמש בו וכו', כי לא ידע ביאורו, ולהגיד פה את תשובתי, לולי כמקרה התורני גם את אחד הקוראים יקרנו; במלת "הכלי" יכנה את גיו החוקר, וליון ר"ל מלבת קבורתו בין לחיים יפריח, היא מליצה שלולה מהובא (י"ג ט"ו), ולחיים היא מלשון ותרעינה בלחו. ורשה שבוליא הח' יש"ר, בהשתמשו פה במליצת הכתוב, את מלת יפריח ממשמעה, שפירושה הוא משורש פרח לחש כפי' המפרשים, והוא כיון גם משורש פרה (בליטען) בתיתת דבריו: כשושנה בין הקברים*).

---

*) החכם קרויזהלחר לאשר לינו מבין שפת עברית שגה פעמים הרבה בדברים שכל תלמיד יבין שגיאתו! עד"ז כתב בספרו (ח"ב עמוד רל"ב) שהג"מ

31) ספר עמודי העבודה לא נמלא כעת בידי, ולכן לא ידעתי מורם לדברי פה שבספר הזה נמלאה העתקת הכתובת משונה ממה שכתוב בנובלות, כי ידידי הרב מהו' שלמה זלמן הלברשטאם העתיק לי בטוחו את כל הכתובות מהביבליותיקא, ובתוכם גם כתובת מלבת בעל מעשה ה', וכמה כתו בנובלות, ובעל עה"ע העתיק גם הוא מהב"ת הנזכרת.

32) לא אכחד מאתך קורת רוחי ככבד שספר הגאונים לשר בידי חסר ממנו השער, ולא היה ביכלתי לראות אם גם שם כתוב שנדפס בשנת ש"ה, רק בסוף הספר בהסיר שהעתקתי נקוד על אות ת' ועל אות ה' לשר במלת בשלם, ולפי סדר הקביעות חל בשנת ש"ה יום ג' על סוכות ביום ה', ובדברי המגיה שם בסוף הסיר, כמלא ג"כ הפרט: יום ד' ערב סוכות ולפי"ז יהיה הנקודות נכונות, אך אם נאמר שהנקודות משובשות הנה ופרט השנה היא על"ז, כחשבון כל מלת בשלם, שבשנה ההיא נדפסו בביה"ד הזה עוד ספרים רבים בלעדו, בקרקא, (ספר תורת חטאת, עבודת הקודש לאר"מ בן גבאי ספר חסידים וכהנה *) וגם המגיה שבביה"ד הזה היה אז ר' שמואל בהקדום מהו' יצחק פיסס, לשר הגיה בעלמו את ספר האגודה, אז לא יבוש על נכון סדר הקביעות, שאז חל יום ג' על סוכות בשבת ולא ביום ה', למנם בשנת ש"ל, ובשנות של"ב ושל"ה חל ג"כ יום ג' על סוכות ביום ה', ואולי נדפס בחתם מגיה הלזו, ולא"כ

לגיעזר לשכנזי חיבר ספר נובלות חכמה, וכה דבריו שמה:

Decyz je jego rabiniczne w tem urzędowania wydane, przechowały nam się w dziele Mojżesza Isserlesa וכו' wraz z medycznemi rozprawami w dziele jego Nobloth Chakhma zawartemi."

יען רמה בלשה ספר בשפת לועז שבם' נובלות חכמה מדובר לודות ר"ל לשכנזי.

*) בית הדפוס הזה, והוא של הר"ר יצחק פרוסטיץ, נמצאו ימיו יותר מרבעים שנה, וספרים רבים גם נכבדים יצאו ממכבש שלו, רבינו בחיי על התורה שב"ב, ר"ל מזרחי עה"ת שה"ה, יקוט שמעוני, שמ"ק שב"ו, לשרי נועם שב"ח, ירושלמי עם פי' קצר על הגליון שם"ע וכו', וכפי הנראה נקרא בית הדפוס הלזה לחרי כן על שם שני בניו, בעת לשר מביסס כבר היה זקן בא בימים, ונדפס שלש (בלי פרט השנה אבל הוא בין שע"ב ושע"ד) ספר תיקוני שבת בדפוס הרשטון עם פי' ר' יהודה בן דוד כהן לשכנזי (רמה לוקר נחמד ח"ב עמוד קנ"ד), וכמדומה נדפס שלש גם שו"ת מהר"ם מינץ (רמה בתולדות הג"מ פייגם).

עוד הדבר נכפף עד אבר יבוא לידינו ספר הגבורה בצלומות מדפוס קראקא, ואז יבורר הדבר. ואתה בקורא אל נא תשחק אל תולתי בחשבי פה המולדות וסדר קביעות שנים הרבה ובהתריכי לשון בדברים "ב: אל מה זכך, רק כדי להודיע מתי נדפס הגבורה, אל יפלא זה בעיניך ברואתך שגם החכם יצ"ר מגורליצה (תגרות יצ"ר ח"ת עמוד נ"ה) חשב כמה וכמה מולדות כדי להוכיח בפיזה שגם נדפסו ספרי העוריס ולהודיע שלא היו המה, הרשעוים למעשה והמלצת חכמת הדפוס.

עוד מאחרי כן כאשר קרא ידידי הרב החכם שזח"ה את דברי אלה, העירני שיבנו בידו ספר הגבורה בצלומות, ועל הסער כתוב בפירוש כי נתחילו בהדפסתו בשנת של"ת, ובהקדמה להגאון מהר"י כתב מבואר: ותתחלתי להדפיסו בעזר כל יכול בר"ח ניסן של"ת, ובשלם בשנת של"ב, ומהרלוי לשום עין בסוף הספר על אות ה' אשר נפרדה ממלת "בשל" כי למעט אות ה' מורה על התלפים, והגבורה אשר בתמלא מלת בשל רומז כי הספרא הוא בחשבון כל המלה, והוא של"ב, כי אז בשלמה הדפסת הספר, ולפי"ז השערתי דחויה מעקרא, אבל המשפט נשאר קיים, שבראשית המאה הרביעית כבר היה הגאון מהר"י כ"ץ גאון מפורסם, מן העתמים התחריס שזכרנו שמה.

ויש להעיר עוד על תיבת "מקראקוב" הכתוב בסוף הספר, ולא מקראקא כדרך רוב המחברים מעת ההיא וגם אחריה, ובאמת נכתב כן שם העיר בשפת פולנית Kraków כמודע, ומצאנו עוד ג'יזה חכמים ומחברים שזכרוה בדרך הזה, הרב ר' יפתלי טרויש בספרו דקדוק תפלה כתב: שנת רל"ח בא לפי מכתב מגני יקירי הר"ר אליעזר טרויש אשר בעתיק כתבי קודש הוגלו מקראפו לקהלת בודקו ומשם קראקוב אשר בני דר שם", וכי כותב הכותב לעיר קראקא רשה קורות היהודים להחכם גרעץ (ח"ע נתטע 4 עמוד 38 בתוספות רומית סי' IV), וכשו"ת מהר"ם מינץ (סי' ס"ג) כתב הר"ר מייסטרלין, כי תשובתו הוא זאת,: כמו עתה אשר פגע הכומר גם ביושבי תחת המלך מפולין מלכות קראקוב וסביבותיהן" ע"כ, הכומר הנזכר בדבריו, הוא ההגמון קפיסטרנא, אשר הרגיז בימים ההם, את כל מוסבות היהודים בתלות לשכנו ופולין במועלותיו ודרשותיו המלאים חמת פתנים (רשה קורות היהודים להח' הנזכר חלק ח' נתטע 5 עמוד 440, 444 ועמוד 210), וכשו"ת מהר"י מברונא (סי' כ"ה) כתב: תשובה זו שלחתי לקרקוב", (רשה בהערות ידידי החכם שזח"ה בסוף הספר), והגאון מהו' קלמן ווירמייזא כתב (שו"ת הרמ"ל סי' ט"ו): המבוררים בקרקוסה", והגאון מהו' מרדכי יפה (בהקדמתו ללבוש) כתב: תלומ"ר מהו' משה הילסלן בקק קרקוב", ועוד היום יכתבו בספרי עברית על עיר לעמבערג לבוב, כשמה בשפת פולנית Lwów.

ומובן שם עיר קראקא בראשונה, עוד בטרם נהיו שבטי פולין לעם מיוחד, ולפני מלוך עליהם מלך, שניהם מספר לחרי לדת הטוראי, היה קראדאנום Carodonum כלומר יצירתם בשם הזה הסופר הקדמון — ד"ד קוויריום פטולמעאום, לאמר חי כמאה שנה למספר הרגיל, ולאמר ילין לותה בתר היטב בלוחותיו (קאדטע 60 מאפע 4) · לכן לא יעלה על לב הקורא שעיר קראקא היתה כבר אז בימים ההם עיר כמובן המלה, לא כן רק לוכלי רועים וסוכות טוראים מלאו את מקום הארמנות מלכים, בתים מפוארים ומגדלי מבצרים (ראה קורות עם ואדן פולין לחה' גאטרינג (ח"א עמוד 6) וספר Kraków i jego Okolice להחכם גרבאווסקי (עמוד 12) וקורות פולין להה' וואגנער (ח"א עמוד 6). 33) בהזכירי את ספרו שהרית יוסף לא לאמע מלהעיר פה על דבר לאבר לף שם למנם כי לימנו נוגע לל פרטי תולדות הנמון מהר"י, בכל זאת נמלא זכרו בתשובותיו. והוא כי החכם גרעץ (ח"ע עמוד ש"ן) בחשבו למעלה בהערה לחד לאחד את הלה המזכירים את שריפת התלמוד לאבר היתה בארץ ליטליה בימיהם בשנת ש"ג, ברומא, ובערי פירדא מנטוא, ווינילימה, פדובה, קנדיא; והנהו חושב שמה בפרטות כל המזכירים דבר זה, לאבר רלוהו בעיניהם מלאבי הערים הלה, ומעיר פדובה לא מלא לחד המחברים זכר זה בספרו; לאבל רלה בשו"ת שהרית יוסף (סו"ס ל') מבוא שם בזה"ל: והשיב לי הנמון הכ"ל (הוא מהר"ם פדובה) שלא"כ שאין לסמוך על דעתו לעת עתה כי מעיין התלמוד לוינו בידו בעו"ה, ר"ל שהיה בעת שנשרפו הספרים ע"י שנזרו במדינת לוען בשנת גוף שלא ילמדו התלמוד, וספר שמלאו שרפו בעו"ה, עכ"ל; ולפי"ז נכתבה התשובה הזאת לחרי שנת שי"ג, שלא נגזר מלת התפיסיור יוליום הסליסי (בחמת לא מלאו יכלה הגזירה רק מלת הקרדינאל קראדאפא הנהיה לחרי כן לתפיסיור בשם פויל הרביעי והתפיסיור בע"כ עשה לאמן), שריפת ספרי התלמוד בכל הערים הנזכרים, ובשנת שי"ע לא נשרפו רק בעיר קרעמענץ, ורלה כרס חמד (ח"ה עמוד קל"ג ול"ד) מה שזכר החכם לוקן בדבר זה.

34) כבר זכרתי למעלה (תולדות הנ"מ יצחק שפירא) את שגיאת הרב בעל שה"ג (ח"א לות ל' סי' י"ז) בכתבו על הנמון מהרי"ן שהיה חתן הנ' מהר"ל מפראג, ולחכ"ל רליתי שהלך לחריו בזה בעל קריה נלמנה (עמוד כ"ע), וכבר העיר על שגנת בעל שה"ג הח' המולית לאור, ויש להעיר כי הנ"מ יצחק חתן מהר"ל מפראג הניה לחי"כ חב"ד בפוזנא, הלריך ימים עד שנת תכ"ח ולח שלל ממנו הנ' בעל מגן לאברהם (סי' ב'). והנה המולית לאור ספר מלבות קודם (ח"ב עמוד קפ"ג) העיר שמה על שגיאת בעל קריה נלמנה זאת בהרחבת פה ונמון, ולא ידע כי הלך בזה לחרי הרב בעל שה"ג, וכי כבר העיר המו"ל שה"ג על כל זה; וגם החכם

בעל קריס נלמנה בעצמו סעיר בהוספותיו על מהירתו ללכת לחרי בעל סה"ג (רלה הוספות ותיקונים עמוד רס"ע).

ובעל מלכות קודם שגה (עמוד פ"ב) בדבריו רבים בדבריו תודות הג' מהר"ם מלובלין, רלשונה כי הוה כתב שבשנת שמ"ב היה לב"ד בלובוב, עד שנת ס"פ, ובשנה ההיא נסע משם לעיר לובלין וימת שמה בשנת ס"ן, ובעיר קרלקא היה לב"ד עוד לפני שנת שמ"ב ממלא מקום חותנו הגאון מהרי"ן; וכל זאת הוה שוא והבל, כי לית היה בשנת שמ"ב לב"ד בלובוב והוה היה לז בן מרבע ועשרים שנה, גם לית היה בקרלקא לב"ד עוד לפני שנה ההיא ממלא מקום חותנו, הלא חותנו נשאר חי בשנת שנ"ב? ולית נסע מלובוב בשנת ס"פ והוה כבר נסע למרומי הערן בשנת שע"ו בלובלין? והוה כתב לדעתו ומסברתו שנפטר בשנת ס"ן והוה ללא לאמת; והכהן שבשנת שמ"ז נתקבל בפעם רלשונה לב"ד, ולא בעיר לובוב רק בקרלקא על מקום חותנו, ונסע משם לעיר לובוב בשנת שכ"ס לערך, ומלובוב נסע ללובלין בשנת שע"ב, לאחר נפטר שמה בשנת שע"ו, כלאחר הוכחתי כל זאת בחולדתו גם במבוא (לות ג') : ושגיאות אלה לא יחידות הנה בספר הלזה, וימלאם המבין למאות, ובתולדות הגאון בעל השמ"ע ז"ל לא ידע להזכיר שהיה לב"ד בעיר לאדמיר, שכן זכר בתקנותיו שעשה ביריד גרמנין בשנת שם"ז (רלה בספר נחלת שבעה) והוה הדפיסם בעצמו בספרו מלכות קודם; ושוד נעיר במחברתו זאת על שגיאותיו כלאחר יבואו העניין לענות בו; ופה נעיר עוד על שגיאה בלתי נלאותה בעמוד ההיא (קס"ג) שנם נעיר על שגיאת החכם בעל קריס נלמנה, לאחר גם ממנה ירלה לא קורא מהירת הכותב לאחר על הרוב ירבה לטריס ומרדף רקיס, דברי שוא נוסדים על קו תוהו ובלבי בוהו, ובכלל לימנו יודע בחכמת הבקורת בנוגע לענינים שהוא כתב בספרו, בין ימינו לשמלו, וכמה פעמים לימו יודע מה שוא שה. שמה בהעתיקו את מלבת הרב מהו' ישראל מיסר בהרב מהו' שמחה בונם לאחר נפטר (מהרי"ל) בשנת ת"ס, נתן שמחה בלבו למוא פעם אחת שגיאה בספר קריס נלמנה נוסף על השגיאה בדבר מהרי"ן, כי החכם פין (עמוד ק"ב) כתב: הרב מהו' שמחה הקרלק בונם מווילנא היה לגור בקרלקא והיה לחד מגדולי הכבדים מלחמי חתום על כתב הרבנות שנשלח מק"ק קרלקא אל הגאון מהו' משה בעל תפארת למשה משנת ת"ס ואותם ל"ע: בלל"ל החכיר מהו' לברהם זלה"ה, ובשו"ת למח לדק נמלאה תשובה מן המחבר לכבוד הללוף התורני המופלג וכו' פ"ה ע"ה כמהו' שמחה בונם, ואולי הוה זה", עכ"ל בעל ק"ב, ועל זה כתב בעל הספר: ובאמת שמע ועשה נזה כי לא ידע כי מותחת הגאון הנ"ל הוה פה כי היה ריש מתיבתא דפה, ולמען הרחות כי הנדק לחי לעתיק נוסח מלבתו שם נם, מ"ק ח"ל סי' ק"ל ז"ל: נוסחת מלבת הגאון וכו' מ' שמחה בונם מקרלקא

ר"מ דפה נפלה עטרת יזרעל לדיק יסוד עולם שלמלת היוחסין הרב הג' הדיין המלוין ור"מ חסיד וקדוש, ומיפלג בחסידות מ' שמחה בונם במהו' גליעזר מק"ק קרקוא וכו', וע"ז הוסיף בעל הספר: מכאן נראה שפס מבניו היה גליעזר והח' הכ"ל רלה בחזיתתו שם מבניו מברסא, ואולי היה נקבניו שני שמות ובמלבתו לא נזכר רק שם גליעזר לבד, ופיים רלינו כי הגאון מהו' שמחה בונם מקרקוא ממוחתו כבוד פה וזה לא ידע הח' השלם הכ"ל, עכ"ל הזהב; ולמען בפר כוונתו נכתוב בקולר מליס את תוכן דבריו שפר רבו מאוד, והיא כי העיר על שגגת החכם בעל קריה נאמנה שלא ידע כי הרב מהו' שמחה בונם הנמלא חתום על כתב הרבנות השלח מקרקוא, ושפר לכן חשבהו בעל ק"ב לאחד מנכבדי תושבי קרקוא, והוא לאמת היה רלה מתיבתא בעיר לבוב, כאשר מלא שמה בעל הס' את מלבת קבורתו, ושם מבניו היה מברסא גליעזר, אף כי על מלבתו לא נמלא רק שם גליעזר לבד ובכתב הרבנות חתם במהו' מברסא; ומה לתולה לבתו לחשוב כזה, ולא רלה כי ר' שמחה בונם במהו' גליעזר ר"מ מלבוב יד ור' שמחה בונם בן מהו' מברסא מקרקוא שני אנשים נפרדים המה אשר חיו בזמנים נפרדים ולא קרב זה אל זה, כי הרחבון חי יותר משנים שנה, ואולי עוד טרם לדת השני, ממה שרלינו שגם בנו הרב מהו' יזרעל היסר נפטר כבר בשנת ת"ס (ס' מלבות קודש ח"ח) לא נמלא בתת בידי לרחות בחיזה שנה את מבניו הרב ר' שמחה בונם המדובר, אך גם בלעדה נוכל להוכיח לחתת הפרט ת"ס, כי את זכרון הרב מהו' יזרעל היסר הלזה מלאנו גם במקום אחר ושתי תשובות מלאנו מאתו, ושתיהם אל הגאון בעל הב"ח. הראשונה בשו"ת ב"ח החדשות (סי' כ"ה) והשניה בשו"ת הגאונים בתרתי (סי' ל"ט), מסכים ממם אל הזמן שכתוב במלבתו ומעידות על לחתתו). והוא עלמו מלא את מלבות שניהם; ור' שמחה בונם שהי אשר חתם על כתב הרבנות, ובכתב ההיא נכתב בשנת ת"ס כאשר כתב מבורר בעל ק"כ. ובעל מ"ק קא דרים בשמא ר' שמחה בונם ור' שמחה בונם בגזירה שוה. ואף אם נאמר שמחבת החכם בעל קריה נאמנה היתה גם היא על ר"ש בונם הנה ר"מ בלבוב, אשר לא נאמין כזאת, עליו אין להתפלא כי הוא לא ידע מתי נפטר הוא לו או בנו, אבל על בעל הספר אשר רלה ומלא אבני זכרון השב ובנו, עליו לעיריס יאקחו, בעל שתי ההערות הללו (מודות ר"ש בונם ורי"ץ חתן מהר"ל מפרלג) סיים בלעגי שפה: ודי הערות בלדק על הספר קריה נאמנה בעין הקורא"! *).

---

*) אחרי כן מודע לי מי הוא זה מהו' שמחה בונם במהו' אברהם אשר חתם עלמו בתוך נכבדי קרקוא על כתב הרבנות שנשלח בשנת ת"ס

35) מאד שמח לבי בהודע לי מה ומה היה הרב מהו' יוסף הלוה אשר שלח בו הנאון מהר"ם ז"ל יד לשונו, ועלי לשלם תודות חלף חל ידידי הרב החכם המלין המפורסם מהו' יוסף כהן נרק נ"י, אשר בשובו ממשעו והתארח פה בעירינו, הראה לי בעוכו את אשר העתיק בבית אוצר הספרים אשר בקושטנדינה מכ"י אשר נמצאו שמה, והראה זה מצאתי בקובץ שו"ת מהר"ם מלובלין ובעל משאות בנימין (הופנהיים פאליא נומר (659) 635 והראה בתולדות הג"מ העשיל מה שהזכרתי מקובץ הזה) נמצאה תשובה אחת שהשיב הרב מהו' יוסף אשכנזי הלוה אל מה שכתב המהר"ם נסי' פ"ח, וכתב שמה בזה"ל: ההעתק הזה בא לידי מבני בניו המחחיל: בהיותי בק"ק פ"פ בארץ העבריים, ראיתי כתב בא מגיד העבריים, בו דברים היום יקרים, כאלי גבור שמוטים יוריס, מראה עשה עצמו מורה המוריס, כאלו הניו גלויות כל הנסתרים, ואנחנו מיפכה מסתבריס כאשר נוכיח בע"ה מפי סופרים וספריס, הוא הרב הגדול בעיניו מכל אדם, חכם ברעיוניו מכל בני קדם, נקרא בפי כל ר' מאיר לובלין, כתב כתב אל ארץ אשכנז מלא עציות וחניוחות, ואף אם היה הדין אתו לא היה לו להוציא כל רוחו בלי משקל, כ"ם וק"ו שמפטנו ודיוו מעוקל, וכל דבריו ועניניו נבנו על קו תוהו ובוהו, ובנין רשעה, והנני נשבע בחי רחמי, אלו היה הדבר נוגע אלי לבד הייתי כמחרים כאשר ת"ל כל ימי נדלתי בחוק החכמים והעניוים, הנעלבים ואינם עולבים, שומעים חרפתם ומותקים, בלירוף אשר אני מכיר קט ערכי ושפל מצבי, אך כאשר רציתי את היוים הזה, לא על עצמי יצא הלוק על הכלל יצא, אשר מעורב בדברי חלומותיו ושטיותיו נגד דת ודין תוס"ק שעשה בו החכם בעיניו עשות משפטים, כאשר נוכיח בעס"י בדבריס מבוארים, נמי שיחלוץ עלמו מתחות הקנטור והקנאה והנלוה, ויש לחוש ח"ו פן יבואו התלמידים הבאים אחריו ויאמרו מיס הרעים, ויקבע הלכה לדורות עפ"י הטעיות ההמה, ע"כ לא יכולתי להתאפק מלהשיב על מכתבו, ולא יקיס שלחן עלמו למלחמה לו שאבוא עמו למחלוקת ח"ו, כי לא אשיב אליו עוד לא יכתוב עלי כאשר וכהנה, לא עשה ולא יעשה כי רוחם, אך לא יסוב... ויעקב כנגד דת ודין תוס"ק שיקראני מוף וכיולא הנני עומד ולוח בכרוכית מדרבה ומדרבה יותר מהאי גברא דר"ל, רחמנא

להרב בעל תפארת למשה; ומודע לי כי היה נקרא מיוחס, והוא היה אבי המדפיס מהו' יהודה ליב אשר היה לו בית הדפוס בקרקא ועל שער הסמ"ע דפוס קרקא (הוצאה שלישית) וכן בהקדמת המדפיס שם חתם: הק' יהודה ליב בן החסיד כמהו' שמחה בונם בן הג"מ אברהם זצ"ל מייוחס מקרקא, תחן המנוח מ' מנחם נחום מייוחס מדפים מקרקא".

כתב עלי שהיטני מבעלי ההוראה, הן אמת ידעתי קט שכלי ושפל מלבי, אבל מה אעשה למאמר ר"י ז"ל יודע אני בעצמי שהיטי כהן וכו', כ"ש שחייב אני לשמוע דברי רבותי כ"ע אשר הקימוני על, אבל ת"ל מה טובה יתירה יש לי על הרב המגיד שכל דבר המסופק לו, אני שואל ואומר ליני יודע, ובמקום אשר אני מרגיש טעותי חזרני בי וכו', ואפשר כי לא פלפלתי תורה כמותו, שמעתי ת"ח יותר ממנו, ת"ל לא נתחתי רבי גדול ומופלג בכל ארץ מצרים, ראשונה נתגדלתי בחיק אלמ"ו הגדיק ז"ל, ואח"כ מו"ר קרובי, כמהורר אליעזר טרווים ז"ל, והגאון המופלא מ"ו אלופי כמשורר חיים בגלגל ז"ל, ואלופי הגאון הגדול יחיד בדורו כמהו' יעקב ווירמייזא, ז"ל, ועמו אלופי מו"ר הגאון המופלג בדורו כמהו' משה לוריא ז"ל, והגה"ג גדול הדור כמהו' דוד ז"ל, כל אלה וזולתם היו לי לאב והייתי להם לבן ונתגדלתי בחיקם תה"ל הם יעמדו לי וילדקוני ליום דינא רבא וכו' וכרב בעל ספר דברי זכרון (על אחיעות ובדיקות נדפס אצל תש"ס רלה סס"ד שמות הספרים) והוא הרב מהו' יוסף בהרב מהו' שמעון כתב שמה (דף ס"ט ע"ב): ומדי דברי בעין ושט ותורבץ וכו', ואבץ זקני הגאון מהו' יוסף אלשכנזי ז"ל שהי' אב"ד בק"ק מינ יותר משלושים שנה, הורה לאסור החזות כאלו אשר השליכו רשעיהם בלי בדיקה, והגאון מהר"ש מלובלין חלק עליו, והדבר היי מתרחב והולך ע"י בעל של"ה לא זו שהסכים עם אבי זקני הג' הכ"ל, אלא אף זו שהחריש בכ"י על כל הקונים ספר זו"ת מהר"ש מלובלין שיסירו ממנו הדפים או העמודים אשר בהן אלא המחבר את ידו לדבר עתק על כבוד אבא מורי זקני הכ"ל והנה רבו שנים והלכו דורות כי אבא מורי זקני ז"ל נפטר בשנת שפ"ח (בק"ק פפד"מ) ואין מי שיודע מכתביו איה ליפות הס, רק שהגיע לידי העתק מכתבו האחרון אשר השיב על לותו הכתב אשר בו נכתבו עליו הגיזומים והבזוין, תמהם אין מן הצורך להעתיקו לרבים על כי שהשיב גם הבזיונים בו בהדרכה, אבל לא מצאתי מילתן העתקה ממנו על איזה גלויים ורבני ארצות מדינות וקהלות על בקשתם, ושמעתי מהרב הגדול מ' יוסף כ"ץ ז"ל שהיה אב"ד בהעובר בהיותנו יחד בהעובר בחודש אייר תכ"ט בשעמד כמה לומדים, איך שהוא רלה בק"ק מינ הכ"י של הג"מ יעשיה ז"ל ושהיה כתוב בו איך שמסכים בדבר הורלה זו עם אבא מורי זקני, ואיך שגוזר הרם על הקונים הספר זו"ת כנזכר, וגם אמר הרב הנזה שכמדומה לו שהיו גם איזה מכתבי יציבתו של הג"מ יעשיה ז"ל חתומים על הכתב הנזה, ובכן בתי להזכיר הדבר כדי שלא יבואו לידי שכחה, ברבות עתים וימים", (גם ההעתקה מספר הזה נמ לידי מקונטרס ההעתקות לידידי הכ"ל). פוטר מים רחצת מדון, וכזה וכזה תלכל הרב המחלוקת בכל דור, ואין להקורא להתפלא לותי על העתיקי פה את התשובה

הגיה, כי אין שכחה ואין משוח פניה על התולדה, גם עלי למלות אחריה בהיותי עוד עבודתה בזה. ומלאתי בס"ע לאנגלען משנת 1840 (ט' 7 עמוד 62) קלח מתולדות הג"מ יוסף לזכרוני שכתב הח' כרמולי ומלבד שלא ידע מכל הריב הלזה שהיה לו עם הגאון מהר"ם מלובלין, עוד שגיאה גדולה מלאתי בדבריו שכתב: ער ווינט לויטער דעם נאמען ר' יוסף מיך בעקלעט, בעזונדערם ווען זייער רעכטשעפעדיזונגען, פלן דעמען מעהרערע לין דען רעספעקטען דעם ר"מ לובלין לוכד לין ר"מ בורגהיל"ם וויבע יבודה געדרוקט זינד", ולא כמלא זכר ר"י לזכרוני בכל שו"ת מהר"ם מלובלין מלבד החרפות בסי' הג"ל שכתב" עליו, ומכ"ש שלא נדפסו תשובותיו בתוכו. ואגב יש להעיר עוד על שגיאה אחרת ביולא מה מחח' הג"ל במ"ע הכרמל (שנה ושו גליון 12) כתב קלות תולדות ר' אליעזר לזכרוני, ובחבו לת ספריו ותשובותיו כתב שנמלאה תשובה ממנו בשו"ת רמ"ל (סימן י"ז), ולא כמלא שום מזכר מזה, ובאתי על מקור שגיאתו, כי בספר הדורות כתוב כזה: ר' יוסף ב"ר מרדכי גרשון כ"ץ וכו' ובימיו היה הג"מ אליעזר בעל מעשה ה', כי כתבו זה לזה כשזכר בתשובותיו סי' י"ט, והיה לו הג"מ אליעזר לב"ר בפוזנא שבא ממלריס וכתב למהרם"ל בשו"ת סימן י"ז ושחזיק פסק של הג"מ יכתוב בללמלם לשר מהרם"ל חלק על מהר"י ע"ל, ושבב כרמולי שמלות: וכתב למהרם"ל בשו"ת סי' י"ז מושבות על הג"מ אליעזר, לשר מדבר ממנו לפני זה, ולכן כתב שנמלאה תשובה מהר"ם בשו"ת רמ"ל סי' י"ז, ובמת המלות המלאה מושבות על הגאון בעל שארית יוסף, שממנו הוא עיקר הדיבור שם בשה"ד, ובשו"ת שארית יוסף (סי' י"ז) נמלאה בחמת תשובת המחבר לל הרמ"ל, לשר שחזיק בה פסק הג"מ יכתב בללמלם כדברי בעל שה"ד.

36) כבר נודעו גם דברי הרמ"ל שקשים נגד שרשב"ע וגם קלת נגד הרמב"ם, כי תשובתו בכלל היתה לירכה ונוח לכעום (חיין זעהר שטארעגער כחרחקטער) ולף שהיה לחוק בחכמת שקבלה בכל זאת דבר קשות נגד — לומדיה ומחבריה (שו"ת רמ"ל סי' ל"ח), וכבר שהיב לו הרב רמ"ע מפאנו בתשובותיו (סי' ק"ח) ודבר נגדו קשות ולולא דבריו שמה: גם הר"ם די לוניאה עשיר היה בדעת שכן יפולו מציוותיו, לבל בתשובותיו סי' ל"ח שפחותיו דובבות עתק בדרושים כללו בגחוה ובוז ודלי עני היה בלותה שעה, וכל דבריו שם מבבל המת יחד כי עברו תורת העיון הפרו חוק המוסר לץ יאות לחכם ומבין להשיב עליהם או לפיהו לשות עליהם לב". עכ"ל.

37) ורלוי להעתיק פה קלות דברי הגאון מהו' יוסף שמואל מקרלקא (שנקרא פה ר' שמואל ר' חיים יעזיס'ס) לשר היה חח"ס לב"ד בפפד"מ, ומפורסם בהגהותיו שעשה על הס"ם, ולולא דבריו בהסכמתו

לספר לחל לברכם והוא פירוש על מאמרי הזוהר : שפת אמת תכון לעד , לבי שבשמים יודע ועד , שתמיד מעי ירחימו כסיר , תקל תקלתי במאזנים ומשכחית חסיר , חסרון מוכח מתוך הדפסת ספרים לאין קץ , הטוח ידברו כחלום בהקיץ , רע עלי המעשה הנעשה תחת השמש , שמים במחשך מעשיהם ובאמת , מרבים כוחל ובכשיל וכילפות יהלומין , משתמשין בתגת לעשות קרדומין , לוקטים לקוטי בתר לקוטי , ומחכמתם ימלא בחוך הספר משוטי דמשוטי , לא בכללי ולא בפרטי , וחדשים מקרוב בחו רוחי בחרובות ספרי קבלה , וחוברים חיבוריס גורמים נזק וחבלה , מערבים כוחא חול בקודש , ומדמין מלחת למלחת ולורה ליולרה , ומה להם לחל קבלות , ועדיין לא בניטו לחל נגעים ואהלות , ולא בהלכות חיסור והיתר עומאה וטהרה ושאר מעלות , ולא כל הרואה לעול הסם יעול , יען בדד וידום כי עליו נטל , ושמים רעות עושים כי לא ידעו ולא יביטו לחל פעולות השם , גם גורמים להסניח בעיני המון את חכמי התורה שבגלה , כשבורים העם דמאן דלא ידע מאי לאו גברא רבא הוא , ומשליכים אחרי גיוס חכמי חרשים , ושומעים לקול מלחשים , אשר בעליות שחין שלהם מלבשים , כאשר בקושטא קא חמינא , בידידי הוא עובדא מהימנא , זה חמשים שנה שבידי ספר נחמד כתוב על חכמת הקבלה , נקרא התחלת חכמה , והנה קס מאן דהוא תלמיד חדש שיחן עין בו והדפיסו על שמו , והנה גנוב הוא אתו , וזה וזה גרם שכמעט החלטתי לא אתי ידי עמהם במלאכתן ליתן שום הסכמה , וביותר לספרי קבלה כי לא כל מוחא סביל דין לעמוד בסוד התגת החלקי רשב"י ז"ל ותלמידיו כי אם כל קבל די רוח חלקים בו כמו המקובל החלקי מוהר"ם קורדוואדרי והאר"י ז"ל אשר הופיע ממרום עליו רוח חליהו הנביא זלה"ה ומסרו לתלמידו מוהר"ח ויטאל ואחריהם יתרי לב אשר היום קומצים על עוסק חכמתם כ"ח מה שקבלו היום מפי היש , ודברי קבלה מדברי תורה לא יפיקון לדמות ח"ו מלחת למלחת , ואף שהחכם הגדול בעל מחבר זה המקובל החלקי מוהר"ר אברהם רוזינו מפורסם הוא , אחד היה אברהם בדורותיו שמסר מחודו ונפשו על חכמה זו ומכל מלמדיו הסכיל ובזבז חולרותיו לקנות חכמה זו מעודו עד היום הזה עודו מחזיק בתומתו בבחרותו וזקנותו , ומילא בגלה כרסו עד שזכה להיות זקן יושב בישיבה , ומסר עלה לחכמה הזאת והפליא לעשות פיזור , ויש מפזר וגוסף עוד שלא חיסר מעיונו ומחשבתו ניכרת מתוך מעשיו הטובים שהין כותבו כ"ח לשם שמים , ואעפ"כ לא נמלתי את ידי עד אשר רחיתי דרכיו אשר דרך בספרו ברוחב ועומק בספירות קדושות , וקריתי קונטרסיו כסדרן בהעמדת הספירות ורחיתי שכל דבריו דברי קבלה הם ממרתי היחו לזקן זה שרחוי להסתמם בכבוד חלקים הסתר דבר" ; וכו' וכו' , והנה הנחון כותב דבריס חלה היה גם הוא מילידי תלמידי ותוסבי

קרלנקא, ועוד לפני לעבות לו בזה במחברתי זכרון עם רבותיו חביריו ותלמידיו; ומסכמתו זאת יתרלה שמלבד גדולתו ועלמת חריפתו בתלמוד ופוסקים, תאר קלתא נרלה מהנהותיו על הש"ס, עוד היה לו יד ושם בחכמת הקבלה כאחד הגדולים בחכמה זאת, כנהוג אז בין רוב גדולי דורו, ומחשבותיו היקרים ויסודים יתנוללו כאבני חפץ מחרכי תאריו הנעימים והנמרלים, ולהשלמת דברי פה נעתק ההתלמות ספרי קבלה בדפוס אחרי הפר"י ז"ל, תרמוז על הקורא נרלות מה שכתב החכם המנוח רש"ב בהערותיו לתולדות רש"י (הערה כ"ו התרוכה) ומה שהעתיק שמה מספר שה"ג רלה שמה ותשתומם.

38) בדבר מריבת הגע כריתות סהוא יש עוד להעיר על דברים אחדים; מסדריו היו הגלון בעל הסמ"ע בחברת הגלון מהו' חנוך העגיל בעל מנוח הלבבות, שהיה אז אב"ד בעיר ווינא, ותשובת הג' בעל הסמ"ע בענין זה תמלא בשו"ת הגלונים בתרתי (סי' כ"ב). ברלה גדולי הזמן תאר עמדו אז לימין הגלון מהר"ס ופסלו את הגע, היה הג"מ מרדכי יפה בעל הלבושים, ומעבר מזה שעמדו לימין הגלון בעל הסמ"ע היה הג"מ יואל בעל בית חדש, ומעלתו אתי תשובות ממנו בענין זה בספרו שו"ת ב"ח החדשות (סי' ל' ול"ח), ויפלא מעט בעיני על התחרון, תאר בתשובותיו ההנה לא תאר מלבושת בגחלת מהר"ס, שהיו גחלי לא בוערות, ומלומה לא חסה על כבודו,[1] וכפי הנרלה שקיל בזה הגלון מהר"ס למטרפסיה בהאי עלמא, על רדפו בחרב נוקמת את הרב מהו' יוסף תשכנזי ועל כתבו בדרך אי כבוד על הגדולים שהיו בזמנו; ולא למותר יהיה להעתיק פה קלות דברי הג' בעל ב"ח בזה. ברלתית תשובתו הרלשונה כתב: הנם לענין מעשה כבר גליתי דעתי העניה והסכמתי עם רבותי זחברי ביריד יערסלב שלין בדברי המערערין על הגע הנזכר שום ממשות, ושם בכלל מוליתי לעז, כתאר מפורש בכתביהו, תבל לתאר כל מה שכתבהו אז לא היה מפי ספרים כי אם מבחון מפי סופרים תמרהו בנזרותיהו לא יוסיפו עוד לעשות סרה בתרי רוב התזהרה, ולכך לא התרכהו בשום רתיה מן התלמוד ופסקי הגלונים, תבל עתה שתמעו שהחכם בעל דודתו של המגרש מסתבא בעיר לכתוב מגילת סתרים לערער על הגע, וכתאר הבנתי ושמעתי מפי לנשים חשובים בתרי לברר הדברים כשלה לבנה", והלאה: "תבל את אלה בלבד רתיתי להעלות על הספר כי בלה הקרוות בתו לנגח ולהזיק את הגע ברשות המזיק", ועוד הלאה: ומעתה תיך יכבד לבבם למרע ולערער שוב שגרשה על תגלי, ותם בעל תורה הוא בודאי דברו הנביא בלי נבושת לאמת מה לתבן בלי בר ומלאה לא תגורו לתגור דבריכם מפיו לוהב בהמון לא תבושה, זה בכל ורעיון רוח לתסור המותר בעיני הכל ופשיט טפי מביעתא בכותחא תין זה כי אם תעלוזת ותחוכא",

וברחם תשובתו הסניה כתב: לחדי כתבי וכו' הניע לידי תשובה מהחכם הרב מהו' מאיר נ"י בעל דודתו של הבעל המגרש כתב בחיסורת דהתי ליתתא ולפי שרוב דבריו לא נראו לפי הדין למרתי להעלותם על ספר ובדבר שאין בדבריו ממש לאסיר התי ליתתא ולא לתריך על פרעי דבריו כי אם במה שדבריו נסבירים ונסתרים דרך כלל", והלאה: זה טעות גדול מן הרחמן מספך הקערה על פיה, דיליבא בתרעא וגיורא בשמי שמיא וכו' גם מ"ם בשם שלטי גבורים ודמה דבריו בהבל פיו, הנה נעלם ממנו דסוף ז"ל העתיקם מדברי התוספות והרא"ש, והלאה: הדור לתם רחו כמה דחק עלמו זה החכם לענן התשה בדברי רוח", ועוד להלאה: על דא ודאי יש לומר שיאמר אין בדבריו אלו לא ריח ולא טעם אלא הבל שאין בו ממש, ודבריו הפורחים באויר ורוח סולך ולא יבוא", וחותם כל זה כתבנו עפ"י דרכו של החכם אבל לפי האמת עיקרן של דבריו אלו אינם אלא לעז שיוציאו על המסדר שחליפה ותם ישטה את הבעל בהתקשרותו להוליא תשה מתחתיו במרמה והטעתה, דבריו כאלו לא יתמינו על שום בר מוריין, ק"ו על ת"ח גדול בדורו (ר"ל הגאון בעל הסמ"ע), ועל זה זכיונא כזה החרים ר"ת וכל הגדולים בדורו", עכ"ל, וכן תשובותו הרחשונה קרוב לסופה כתב: והמוליא מפיו בזזון לבו להעריך גט אחר הוא בכלל מוליא לעז ועוברים חרם ר"ת וכל הגדולים שהיו בדורו ועתידים ליתן את הדין"; ודי בזה, ובתולדות הג"מ יואל בעל ב"ח דברנו עוד משם.

39) קלות דבריו בתשובתו (סי' ס"ח) יש לה לחתה שיווי לקורות היהודים בכלל, ולכן רצוי להעתיקן פה והלאה דבריו: מעשה בחיטליה שהוגם אחד שהיה שם חוץ ממחנה ישראל נתפס ע"י החקירה של כומרים ובדקו לותו ומלאוהו שהוא מהול, ועשה כמעשה היהודים, וגמר דינו וזה משפט הכומרים שהתים כזה אם יתחרט ותהא על הרחשונות ויחלל מחילה, הכומרים מוסרים לותו לכומר אחד כדי שיתודה לפניו כל עוונותיו נגד דתם ובתוכח מתודה ומגיד לו מי מולו, ואחר הוידוי הזה יורד לפני החקירה של כומרים ומגיד שים פלוני מלני, וזו החקירה מכח עדות זו רודפים אחר המוהל בכל עוז ודנים לותו אם יחלל, אם לא יחלל; וכן היה כי זה הלוגם חזר ונתחרט וירד לפני החקירה ואמר פלוני מלני ורדפו הכומרים אחר המוהל כמנהגם ודנים, ויודע הדבר למוהל ויברח ויצא לו אל נפשו אל ארץ מרחקים כי אין פנים לשבת, והוכרח לשנות להביא את אשתו ובניו אליו".

40) מדי דברי בספר הנכבד הלז, מלאתי להעיר עליו, כי בחשבו את כל הרבנים אשר היו אב"ד בעיר פוזן, ואשר בחתת לא נפקד ממנו מלומה, לא ידע מן האב"ד היותר קדמון הכודע לנו משם, בלעדי הגאון מהר"ם מינץ ז"ל, והוא הגאון מהו' מנחם מענדל פרענק, שהיה אב"ד

גם עוד בימי בחרותו של הג"מ שכנה מלובלין , ואחר מזכירו פעם בחשובתו (רלח נס' חלקת מחוקק סימן מ"ה ס"ק י"ח) אחר גם בעל השלמת מזכירו (רלח למעלה הערה 2) .

41) הרב החכם המפורסם מהו' חיים יוסף פאללאק ז"ל שנה במס"כ בכוכבי יצחק (חוברת כ"ו עמוד י"ח) ובהמבשר שנה רלחנומה (גליון י"ח) ברלחים כי בשנת של"ד כבר נמלטו יהודים בארץ מעהרין , כדברים אלה : הג' כי נזכרים פה גם שני אחים קדושים וטהורים שמסרו נפשם על קדוש השם ה"ה ר' משה ור' יהודה בני ר' יקותיאל , וכמדומה לי היה זה בשנת של"ד , אחר ממשה כתב הל"ד שהיתה עת לרה ליהודים במעהרין , וכמה נפשות נמסרו על קה"ש, מבלי הזכיר בפירוש הסיבה לזאת" עכ"ל ; ולפי דעתו נהרגו שני אלה במעהרין ובשנת של"ד , וכל זה לולא למת כי נהרגו בארץ פולין בשנת שנ"ו , ומה שמזכרו בפנקס העיר טריביטש הוא רק כדי להתפלל בעד הזכרת נשמתם כנהוג אז , ובלמת אף אם לא נהרגו במעהרין יש ג"כ רלחים שבעת היתה כבר נמלטו יהודים שמה , אחרי שהעתיקו בפנקסם מאורע שהיה בימיהם ; למעט דבר זה שכבר במשה הרביעים נמלטו יהודים במעהרין לא לריך עוד לרלחים , וכבר דבר מזה הח' גרעץ בקורות היהודים (ח"ט) . לתולדות הג"מ משה מרדכי מרגליות יש להוסיף מש"כ הח' ליוץ בספרו (סיגעגנגלע פאטזיק עמוד תכ"ח) שהיה מתלמידי הרש"ל . ולפי דבריו אם הרמה גם הוא לדבר נגד הקדושים ספרי חכמת הקבלה וכוונות התפלות ... ברבים עיי"ש . ולמשפחתו יש להוסיף את הג"מ משה מרגליות דיין בווילנא , הנזכר בשו"ת ב"ח החדשות (סי' ע"ה) , אחר לפי השערתי היה אחיו בני אב אחד (רלח מה שכתבתי לודותיו למעלה בהוספה לעמוד VIII) . ואחינו הג"מ מעגדל מרגליות נזכר בשו"ת למח לדק (סי' מ"ב) בזה"ל : ושלחי מהו' מנחם מעגדל מרגליות הרב דק"ק פרמיסלא וכו' .

הוספה לתולדות ר"מ ר' אביגדרם עמוד 48 . מהרב ר' מעגדל אביגדרם הנני במלאה שוד תשובה אחת , מלבד הנדפסה בשו"ת חוט השני (סי' כ"ב) בשו"ת נחלת שבעה (סי' כ"ג) כתובה בשנת תכ"ג . ואולי היה נכד לר"מ ר' אביגדרם הרמתון . גם הסכמה תמלא ממנו על ספר עמק המלך כתובה בשנת ת"ז .

הוספה לתולדות הג"מ פייבש עמוד 50 . והנזון בעל תוספות יו"ט בחשובתו להג"מ מעגדל (שו"ת למח לדק סי' ס"ח) כתב : ומעלת במכתביש שבידי עובדא להג"מ פייבש ז"ל שהיה ר"מ פה קרלסקא , כתב כתובה לזאת חתם בכיולא בשושם זה" עכ"ל .

42) הג"מ שבתי כהן בעל הש"ך נתגדל בבית הגאון בעל מגלה עמוקות , וכמו הג"מ שלמה בהסכמתו לש"ך (קרלסקא ת"ז) כתב : והירנא

כך הויגח עליח בבי דיגח רבח ובפמליח של מעלח מדוגנו גחוגנו מרבח ורבנח הבחון המפורסם היח חלבי מהו' נחן שפירא ז"ל היח משתעשע עם החלוף המרומם מהו' שבתי, והיח לו כבן וירד על ברכיו וגם במעלליו התנכר נער". ורחה בהערה 48.

43) בספר נחלת שבעה כתוב על הג"מ לבי הלזה שהיה מבני משכנו, ושהוח מהו' הירש עלזוסר המוזכר בשו"ת הרמ"ח (רחה שו"ת רמ"ח סי' ל"ח ל"ט מ"ם ל"ם ק"ם קל"ח) וכבר זכרתי (בהערותי לתולדות הרמ"ח הערה 18) חת קלות דברי רמ"ח חליו בעת היותו בחרץ חשכנז *) והסכמתו לס' מתנת כהונה נדפסה בראש המדרש רבה, חלל הסכמת הגחונים בעל שחרית יוסף ובעל הלבושים, ועוד גדולים רבים מפורסמים.

44) הרב הג"מ יוסף שחול הלוי ג"ז נ' חב"ד בלבוב, שגה במחב"ת בהגהותיו לספר טיב גיטין (לקוטי שמות עירות ונהרות בסופו) כחשבו כי לובמלח הוח לובלין כי כתב שמה: לובמלח וכו' ל"ע, כמדומה שזה נקרח היום לובלין, וזכורני שבהרבה ספרים ישנים כתוב על שם עיר לובלין לובמלח כמו בשו"ת רמ"ל, ולמעלה העתיק לובלין מתח דיתבח" וכו'. והחכם גרעך חף שלח רחה דברי הגחון ר"ם חלה מזלו רחה סיבות לים פעם ויפול בראש השגיחה הזחת, ולכן כתב (קורות היהודים ח"י עמוד שמך) על הגחון בעל הב"ח שלח היה משוטט חב"ד בעיר לובלין, רק בלובמילח היח Lubmila, ולח רחיתי מי שכתב על גחוגנו שהיה חב"ד בלובלין.

45) כפי הנרחה מעשה זחת היתה בעיר קרחקח, יען כי בתשובה המרוכה הזחת, הנהו מזכיר לזה פעמים חת הרב מהו' חבח חסר התפלל גם הוח בביהכ"נ שהתפלל בתוכה הב"ח, ועמד בכל פעם למעוזו נגד הש"ץ, וכמדומה לי שמהו' חבח הלזה היה בקרחקח, ונפטר ג"כ שמה, ובה מנוחתו כבוד, כפי הנזכר בפנקס הח"ק הרשום בזכרוני, ונזכר גם בלוח הגחונים הנדפק על חומת בית"כ של הרמ"ח, והשמר לבל תחליפנו

---

*) רחה מש"כ ע"ז הרב ר"מ שטרחסטין (ק"ע עמוד רל"ז), ובדרך חגב יש להעיר על מש"כ הח' הכ"ל (שם עמוד רל"ג) עפ"י זכרונו שמעולח חשלוש קנים של שבי לטרות פלפלין נדחי יון ורומי הקדמונים ע"י"ש; ומעוררני זה על מה ח"ת שחיבר הקיסר משחלקי (O Litæwskich i Pols. Prawach 95 הערה 453) בשם הסופר פילח נחפרו קורות הכנסים החקויטחלים, שנמשך הכנסים עשרים והשלש עשרים ד' שלמו היהודים חל חולר הכנסים הנולדים שחי פעמים בשנה בכל פעם שבי לטרות פלפלין עד בחות שם ממשכל וקנין (שחנדעלם נחלק), ורחה מש"כ הסופר הנ"ל בנפרנו ע"ד היהודים (עמוד 112).

עם הגהות מהו' מהרן מבעל הלוי , מאחר שהובא לאחת קטנה ממנו ערוכה
על הש"ס מהרשם בהגהות בעל משאות בנימין נמצאה בשו"ת ב"ח החדשות
(סי' ס"ז) , וזכרה הש"מ מהרשם בתשובתו (שם סי' ס"ו) ; ובשו"ת מהר"ם
מלובלין נזכר פעמים רבות (רשה שם סי' י"ע , ד' , קע"ז , קל"ד וק"מ)
והגהות מהר"ם כותב עליו : מחותני" , ושם (סי' קכ"ג) בעניו הגע
הנודע , הביא גם הסכמתו שהסכים לדעתו , ותשובתו שהיא נדפסה שמה
לאחר חתם תחתיה : מהרן מבעל הלוי" . והוא היה בעיר לבוב לפ בקרוקא .
מחרי שכתבתי זאת , בא פנקס הח"ק לנגד עיני , ומצאתי בו (ק"מ ע"ג)
כדבריו הללו : ושמעתי הלוף המרומם היושב הנאמן מהו' מהרן הלוי בן
החסיד מהו' לייזק זצ"ל" , ואתעורר השפק בלבי , שם לפ השמות הללו לפיש
אחד הוא , כי התוארים שנכתבו עליו בפנקס הח"ק , דומים לשלש לאחר
כתב הגהות מהר"ם : הגהות היושים" , גם היה משבע הלויש כאחר נכתב על
הש"מ מהרן מבעל הלוי מלובוב ; גם נתעורר ע"י זה בלבי עוד שפק חדש ,
לאחר בשכבר הימים הסבתי לודותיו , והוא שם לפ כתבו גם זכרון נדוליש
ממקומות לאחרים , בתוך הפנקס הח"ק מקרוקא , וים לי בזה דברים רבים
ויבואו במקום המיועד ; ולכן עוד לפ נתברר לי דבר זה שם לפ מחשבת
כולם על פיש אחד היתה , וגם מקום המעשה של התעשקות הב"ח עוד
לפ נתברר לפי"ז , וזכורני שבאחת החוברות מס' מלבות קודם נמלאו דברים
על לודות הש"מ מהרן מבעל הלוי , ולפ נמלא כעת בידי .

וספה לתולדות הב"ח . הרב בעל למח לדק היה מגדולי תלמידיו של
הב"ח (ל"ל סי' ט' , למד , ל"ב , ל"ט , מ"ח , ס"ה , ס"ז , ע"ב , פ"ד ,
פ"ו , פ"ט , צ"ג , צ"ח , ק"ה , ק"ז , קי"ב , קכ"ז , קי"ז) ושם כתב :
כי היינו הלפ נעיר שבתלמידי תלמידיו והמעט תבונה לאחר כי היו הלפ
ממנו . בללו יבאתי ומימיו שתיתי" ; והיה דר גם הוא ימים רבים בקרוקא
(שם סי' ט"ו , ס"ז , ע"ז) . וכפי הנראה ממש"כ בסי' ע"ו היה זז לאחר
מדייני קרוקא . — הח' פלדיעבראד (אלטערטהימער דער פרלנער
יאזשפטהט עמוד צ"ו) כתב כי הר"ת מזיא מוריות על נלר ממשפחת
החוסים שהללו פעם להמיר דתם . לפי"ז היה חתנו הר"י זעלקלה ג"כ
ממשפחת תוסים . — לספר משיב נפש נמלאו הנהות הש"מ יעקב עמדן
בב"י (רשה תולדות חיים נומר 2848) . לשלה שקרלו תנר להמורים מתוך
הש"ע , יש להוסיף לת הסמ"ע בהקדמתו .

46) מדי דברי במאמר הנכבד הזה , מלאתי עוד להעיר , כי בחשבו
שמה לת חיבורי מהרש"ל נעלם ממנו שכתב הנהות והערות על ספרי
התרבע עוריש , כאשר ימלא כל קורא בספרי הב"ח , לאחר יזכירם בכל
הד' חלקים פעמים אין מספר . ורשה נם במכתב הרב ר"מ שערלמן בסו"ם
קריה נאמנה (עמוד שכ"ח) זכר שנם הרב בעל בחר שבע העתיק לשון

סגנתת רמ"ל לעזר זו"ח . וידידי החכם הלברשטאם ביערון (עמוד קכ"ז) הזכיר כי הסגנות של רמ"ל לעזו"ח הם בידו . ולפי הנראה כי הוא לא ידעו רק מהגהותיו לעזר זו"ח , ולא ראו שכתב הגהותיו על כל הד' טורים . *) ואנכי ים להעיר כי על מס"כ בזו"ח הרמ"ח שבמ"ע יעקב פולק לא חיבר זוס ספר ולא כתב זוס תשובה , העיר החכם שטרשבון שם כי המהרש"ל מביא הגהותיו על בממ"ג , ועליו הוסיף ידידי ס' הלברשטאם (שם) מה שהביא הב"ח (סי' קכ"ז) הגהות מהרש"ל , מה שהעתיק מכ"י מהר"י פולק בשמ"ג שלו , ואנכי מלאתי להוסיף עוד ממקומות שמזכרו בתבי הר"י פולק ; רשם ב"ח (זו"ח סי' קל"ב) כתב : כ ת ב מהו' יעקב פולק ע"ם הרב מהו' מנחם מלונדרש וכו' וסיים , ורשם עוד שם (סי' רי"ד) כתב : העתקה מ כ " י הרב הגדול מהו' יעקב פולק ז"ל" עיי"ש . ובזו"ח רמ"ל (סי' מ"ח) כתוב : וכן נמלא במרדכי כ"י שהגיה גדול בדורו מהר"י פולק ז"ל" .

הוספה לתולדות בעל מגיני שלמה עמוד 84) . בנוגע לדבר המנהגים רצוי להעתיק את דברי הרב מהו' חנוך מפראג בתשובתו (זו"ח נחלת שבעה סי' ע"ז) : כי אנכי היודע ומכיר את טיב זקני מנהגי מדינת מסכת היושבים בערי פרנזס שבמעט המה מוסרים את נפשותם שלא לעבור על מנהג אף שאין לו שחר ויסוד כל עיקר, יותר מעל נופי תורה. עד שבמעט בזו"ח התורה כרוכה ומוכתת בקרן זוית , ואדם אין בארץ אשר יתן אל לבו ללמוד את בזו תורה להרבות ישיבה להגדיל תורה ולהאדיר , ולקיים המנהג הוא עוקר הרים כדי שלא לבטל כל עיקר" עכ"ל .

47) בעל מלבות קודש (ח"ד עמוד ח' בהערה) כתב כי הגאון בעל מגיני שלמה לא היה מעולם בעיר לבוב , והוא עלמו כתב הלאה (עמוד פ"ג) שהיה ג ב " ד בלבוב , וגם מזה נראה מסירת הכותב שמגמתו רק למלאות הגליונות אם גם בלא הרבה . ובאמת היה אב"ד בלבוב בחצר כתבנו בפנים .

48) בתולדות הג"מ העתיל כתבתי שהג"מ שבתי כהן בעל הש"ך , היה תלמיד הגאון רבי העתיל ולא של הגאון בעל מגיני שלמה , נגד טוכחת החכם פין , ועתה כאשר בא לפני הש"ך דפוס קרקא ת"ז , בהשמטת

---

*) בדברי מתולדות הרש"ל . מעתי להעיר על דברי החכם פין (קריס כאמת עמוד כ"ו) שכתב על דברי הרש"ל בלאת מתשובותיו כי רוב תלמידיו עוזבים בית מדרשו , ובוטשים וקומכים על גבורת חזקן ובנו הגאון ובזה היו מוליכים לומו קול לאמילמו", שכוכתו בזה על הגאון מהר"ש פרוסב ובנו הג"מ שמואל יהודה ; ולא כיון יפה כי בלי ספק כוונתו בדבריו על הג"מ שבכת ובנו הג"מ יפרחל , וכן הבין גם הח' נרעץ (ח"ט) .

הג"מ יהושע בעל מג"ס, ראיתי שבאמת היה תלמידו בהוכחת הח' המזכר שכן כתב מהר"י מבוהר בהסכמתו על המחבר שלמד ביסיבתו והיה תלמידו עיי"ש; אף שבתשו' (פ"י חו"מ סי"ז) כאשר הזכירו ברמז לא כתב שהיה תלמידו. וגראה כי היה תלמיד שכיסה, אך בעל מג"ס היה רבו יותר מובהק, ומלבד למד זמן יותר גדול, כי ראינו למעלה (הערה 42) כי נתגדל בקראקא בבית הג"מ נתן שפירא, וידעינו שהג"מ יהושע בא לקראקא, בחרי פטירת בעל מג"ע, ולא לפחות שנה למד הס"ך ביסיבתו, ומלבד הנמון מהו' העשיל לא למד בקביעות כ"כ, בחרי כן, בעיר לובלין, כאשר שמע חריפתו הגיע לאזניו, ויסע אמה, חולי בא עליו כפעם בפעם, לפלפל עמדו כדרך הגדולים מני אז, ועל שהיה לו היכרות עם הנמון בעל הס"ך, יעיד הדבר שהעתקנו בתולדות הג"מ העשיל, ומהו"ת פיסי מלירות (ח"ב סי' קכ"ה) ולכן נוכל לתת לממון בדבר שסיפר הרב מהו' יוסף ווייסע מהס שאר העתקנו שמה.

הוספה לתולדות הג' בעל תוס' יו"ט עמוד 102. הנמון הדרשן מהו' משה במהו' אברהם ווילירשטיין הנזכר בס' גל עד, אשר רק עפ"י השערתי כתבתי שלא היה נכדו בן בנו מהו' אברהם, נודע לי עתה שהיה נכד של הנמון מהר"ל מפראג, עפ"י מה שכתב במגילת יוחסין (דף יוד): עוד בת אחת היו להנמון מהר"ל מפראג מ' רייכל אשת מהו' אברהם ווילירשטיין הלוי, והולידו את הג"מ משה דרשן סנ"ל ז"ל אשר היה אב"ד בכמה קהילות ודרשן פה פראג, ומקום קבורתו פה פראג".

49) לא אמנע מלתת לפניך את אשר אמרתי להעיר על תדות שנגע בהגמון שטעפען בחדעקער, ביאלף מברדיטשוב, אשר כתב השגות בשפת רומית על ספר הנלחון של ר' יוסף טוב ליפמן מילהוזין בפראג, הנדפס ראשונה בהלברשטדט (1644 למספרם), ראה ביבליאתיקא של הח', ובלף (ח"א עמוד שמ"ז) וקורות היהודים להח' גרעץ (חלק ח' עמוד ע"ו בהערה ועמוד ע"ח), הזכירו שהוא שנה בספרו בחשבו שהמחבר ספר הנלחון היה דר בעיר קראקא (ראה גרעץ שם) כי לא העיר מלומה על מקור שגיאתו; ולדעתי אין כל שפק שסיבת תעותו היא, מפני כי בעת כתבו את ההשגות ההנה, היה רק זמן לא כביר, כשאר שנה, לאחרי מות הג"מ יו"ט בעל תום' יו"ט, והוא דר ג"כ זמן רב בפראג, להיותו שמש ר"י בראשונה ואח"כ גם אב"ד, ולכן חשב בהדעקר שגם ספר הנלחון ממנו הוא, כי היה לו מפורסם לחכם גם בחכמות חלוניות, וכתב לפי דעתו שמחבר ספר הנלחון היה דר בקראקא; אך לפי הנראה לא קרא את ההקדמה לס' שהשיג עליו, או שלא דקדק במספר השנים אם יבואו לו נכון, כי לוא עשה כזאת וכתן לבו לזמן חיי המחבר, לא היה יודע לו כי המחבר ספר הנלחון חי במשך כחמשים שנה, ובעל תום' יו"ט חי במשך השבע שנים למספרם, והבדל

שתי מלות וארבעים שנה ים סוף. לאחר זמן רב נתן לידי ספר המפתח להחכם נלאו מלענעדין, ורציתי שנם הוא כתב (עמוד רס"ה) שהר"ר ליפמן בעל הנלמון דר בקרלקא, לכן לאחשוב כי היה למו לויזה מקור אחר ממנו שהביו דבר זה, אבל לא לוכל לאחוז מספק שם הוא מקור נאמן.

50) ויש להעיר שכפי הכתוב בהקדמתו לספר מעדני יו"ט, חיבר נ"כ קיצור דברי חמודות ונלה כה דבריו: לאחזה לאחת לאכי כמו כן קיצור לס' דברי חמודות נם בלופן זה ממש"; ובמקום אחר (מעדני יו"ט ברכות פ"ז אות כ"ד) כתב: וע"ע בדברי חמודות, נם בקיצור ס מ ע ד כ י י ו " ט", ולאת כוונתו נ"כ במש"כ (ד"ח חולין פ"נ אות ט"ד): ועיין מש"כ בקיצור מ"מ", ר"ל מעדני מלך, והוא מעדני יו"ט בעצמו אחר נקרא כן בהולאה הרחשונה. ועכ"פ מפתי מקומות ולה יתרלה כי חיבר נם קיצור מעדני יו"ט, ואולי הוא זה בעצמו הקיצור דברי חמודות אחר זכר בהקדמתו, ודוחק הוא בעיני, ואם נאמר כי שניס המה, יפלא מאוד מדוע לא זכר נם את זה, כאחר זכר את רעהו הקיצור ד"ח, והלופה נסתרות יודע!

51) הנה אנכי הלבתי את כל ספריו אחרי בעל ספתי ישנים והערות הח' החק לס', נל עד, אמנם כאחר בא לנגד עיני ספרו פלפלא חריפתא, ומוכחתי לדעת כי אנו שניהם, ונם אני שניתי אחריהם כי משם יתרלה אחר ספרו על האחרי בכלל יכונה, מעדני מלך", אך נחלק לארבעה חלקים (ונדפסו משם שניס, ושניס נשמרו בכ"י עד היום הזה) ולכל חלק קרא שם בפני עלמו, שם הרחשון אחר על מסכת ברכות ויתר המסכתות הנפרדות נקרא "פרי מנדים", שם השני על סדר מועד "נופת לופים", והחלק השלישי על סדר נשים נקרא "אשישות", ושם הרביעי אחר על סדר נזיקין נקרא "פלפלא חריפתא" כאשר כתוב כל זה מבואר בהקדמת האחרון פלפלא חריפתא; ולפי"ז בשנגה אחב בעל ספתי ישנים (או הח' החק בהערותיו הנזכרות) בין מספר ספריו את פלפלא חריפתא לנפשו, ובלעדו נם מעדני יו"ט על נזיקין כ"י, כי שני אלה רק ספר אחד המה.

52) בפנים זכרתי הנסיבה להלבתו, ונם תוכן ההלבה עלמה כפי אשר כתב בעלמו בס' מנילת סיבה, אך השערה אחרת הקרובה לאמת מרחפת לנגד עיני, לאחר ראיתי את המפתח הקשה והמרתך אחר נחרץ עליו בעיר ווינא, ונם אחרי ההשתדלות מלופיהו הרבים נשאר הספק דין הנחרץ עליו לעזוב כל תרלות ממנלת קיסר לוסטריאה בתוקפו ועוזו, וכל זה הוא זר מאוד, לוא לא הלטיוו לומו לויניו רק בזאת שכתב דבריס נגד דת המולרית בספרו, ואחר בחתרונה היה נלל יד בית המפתח להוכיח שקרת דבה זאת; נם השם מ ע ד נ י מ ל ך שקרא לספרו, אחר נם על זה יסדו מלשניו בספר את דבתם, כפי אשר זכר במנילת סיבה, סר טעם הדבר, ורק לפני עתיקי מצדים לולי ימלא חן ויעשה למו. לכן אחשוב כי דבר

מדיני (פּאליטיק) יוכל בו, וכבר הערנו שאז נתחזק הקיסר בסבך המלחמה הנוראה מלחמת השלשים שנה, וכפי הנודע מספרי הקורות יללה להבת המרידה ברחבותה מקרית פרנג, אשר את רחשיה השליכו הפרוטיסטנטים בעד חלוקותיהם · ולפי כי בשנת שפ"ט (1629) נתם שקטה הארץ, וחרבות שתיהם שבו על ימים מספר לתעשר, הנה הדת הנודעת בשם רעפּטיטוליניגם־ עדיקט יללה בשנה ההיא לפעולת הדם, אשר על ידה לבות הפרוטיסטנטים נסערה מאוד, וכלי תפוסה כבר חשבו לו מחשבות וחחלו לבוא בברית את גוסטאף אדולף מלך שוועדן, (רשה קורות המלחמה ההיא לשילגער ח"ג עמוד קל"ט). ומי יודע את אשר העלילו מעשיו עליו לפני הקיסר; מבטן זה יללה הגזירה הנוראה על לוחותיו, והגזען בעל תוס' יו"ט הכחיד הסיבה האמתית תחת לשונו, לולי רשה מזה מיזה שכנה רובצת לפתחו ויירא לנפשו לגלותה.

53) מקור החכם ר"י ווייסע לא נודע לי מאין הוליח דבריו אלה, וביחוד אשר כתב כי נסיעת הג"מ העשיל לעיר ווינא היתה לבקש עזר נגד לוחרי יהודה בארץ פולין לא נתברר לי עוד, וכבל זאת רושם אמת ושורש דבר נמלא בה, כי היה באמת זמן מה בעיר ההיא, כאשר נודע לי ע"י ידידי הרב הח' המפורסם מהו' יוסף כהן לדק נר"ו, אשר בהיותו בבית עקד הספרים בלוקספורד העתיק שמה מתוך הכ"י דברים שונים, ובטוחו הרשה לי את העתקותיו, לולי אמלא במו דבר חצץ לעבודתי אשר לבבי עובד בה, והנה רשה זה מלאתי לופנהיים פלילה טומר (695) 635 קוכץ שו"ת מהר"ם מלובלין, ובעל מאמות בנימין, ובתוכן נמלאו ג"כ תשובות אחדות מהג"מ העשיל רשאומה על ענין נט ושיים: כ"ד הערוד והגולה ומלפה ליהודה ה' יהושיע העשיל בלה"ק הג"מ יעקב ז"ל פה ווינא". אח"כ עוד תשובה מאתו אל הג"מ גרשון: טינא תקיפא פלפלא חריפא חרבא שליפא הי ניהו אהובי הרב הכולל בכל מיני חכמה כלול כ"י פ"ה ע"ה ר"מ ואב"ד כאמו' גרשון הנני נותן לו את בריתי שלום, הנה אם מלאת בי כי לקחת אחרי, נפרע בעת הזאת שאמי יוסד בגולה, אך לרוב עוונותיו דמר וכו', ועוד היה לי להאריך בזה רק שאין מדרכי להאריך", ושיים: ובזה יוות מעלתו שקט ושאנן כזית רענן כ"ד הערוד והגולה יהושיע העשיל בלה"ק הגאון מהר"י ז"ל פה ווינא. והנני נותן לו בזה תודתי קבל עם על החסד אשר עשה עמדי; ולוא היה מקום למלא ע"י גם פרט השנה אשר בה כתב תשובות אלו, לולי היה מקום למלוא ע"י גם הסיבה אשר הניעתהו לנסיעה הזאת.

למעם לם נניח כי מקור החכם ווייסע מקור נאמן הנהו, וכי באמת נסע הג"מ העשיל בהיזה זמן לאסר הקיסר לתכלית המבר, אשר עד עתה רחוק הוא בעיני מאוד, היה זה לפי הנראה בשנת תע"ז (1656) כי

מדברי הג"מ מנחם בעל למת לדק (סי' ק"ח) רמינו שהיה הג"מ העתיל מלנו בניקלספורג בשנה ההיא עיי"ש, (ונראה כי הדבר המסופר ממנו (שם סי' ק"ז) מהשלה שקרה במחנו הממלאה בכבד בשנת , אשר פלפל לוחותיה עם הג"מ העתיל אשר היה אז בביתו היתה ג"כ בעת ההיא. עכ"פ נלמוד מכל זה שדעת הח' פין, כי הגאון בעל הש"ך ברח מווילנא בשנת תע"ו לא בשנת ת"ח, למתית היא, כי אז בעת ההיא נתקבל לאב"ד בהעליטוב). ולא נשנה לימוח לא נגיח שהיה זה בנסיעתו לעיר וויטן; בשנה ההיא, היו כל הדברים יגיעים בארץ פולין, וכמעט כל הארץ היתה אז ביד השוועדים, וגם שתי ערי הממלכה (קראקא גם ווארשא) נפלו בידם, ויהלהן קאזימירז מלך פולין ברח מארלו, כנודע ליודע קורות פולניה. אז עת לרה אשר לא נשמעה כמוה היתה ליעקב, לויבים רבים ושונים חדשים גם ישנים, אשר התחברו לעשות אתם כלה, עמדו עליהם והלרו למו מאוד. בתדיות ליעל התעללו בהם המוסקוויטים, אשר לחמו אז גם המה בפולין, וחבל גדול בארץ הזאת נפל בידם. הקאזאקים לגבי בריתם עמו מעשיהם זר מעשיהם בהוקרייגא, אשר לפני שנים מעטות החריבו והשמו רוב קהלות ישראל בשנות ת"ח־ת"י, חיל השוועדים גם חיל הנסיך מיזעבירגען אשר קרע מלך שוועדען לעזרתו, אשר גברו בכל ארלות פולין גדול וקטן, לא היו טובים מהם, ויאכלו את פה פזורה ישראל בכל פה. ועוד גלוה עליהם הקאטאלאן שטאפאן טאראנעלקי אשר עמד אז בראש חיל פולין נגד השוועדים בהמשימו לותם כי בסתר יגנו לחרי השוועדים לויבי ארץ מולדתם, ויסרוג ביהודי פולין גדול ובתושבי קראקא רב; כי לורר היהודים הלזה ברוב לבבו חפץ לגולל את חטא רוב לנילי הארץ על קדקד ישרון, כי כמעט כל הנלילים נגדו אז במלכה ובארץ מולדתם, והלכו אחר עלת האר רצדזיעאווסקי אשר מחפלו לקחת נקם מאת המלך הסית לויתה לבגוד בו; ויפלימו את השוועדים בכל מקום בוחס, לא התילבו להגדם, ותת מבחרי מבלרי הארץ עם לבני חילם מברו לידם, ורק לזרחים מעטים בשארו נלמנים למלכם ולארץ מולדתם, ועוד היום יגבה לב תושבי קראקא על כי רצחי הלוויוועדזיעצקא היגעלניים מאנו לשבוע שבועת הלגה להיות נלמנים לממשלת השוועדען אשר נוסדה מחדש בארץ. וכפי הנודע חלה אז המלך יהלהן קאזימירז הנודד אשר יצב אז בלב דוי וכאב נעבר בעיר לפענן (רלה קורות עם וארץ פולניא לחכם נעהריגע ח"ב עמוד רל"ב) את פני לעפאלד קיסר עסטרייך לתמוך בידו ולגרש את השוועדים ממרץ ממשלתו (רלה קורות היהודים להחכם גרעץ ח"י עמוד ע"ז), והקיסר נעתר לשלחו בכסף חפלה, בחפלו לקחת נקם נקמת הדם מיד השוועדים הפרלטיזאנים שנוגי נפשו, אשר עשו שפטים בהקאטאליקים בחרב נוקמת זמן לא כביר לפנים במלחמת השלשים שנה, ויעלה אז חמת עשרים אלף איש

חיל לעזרתו , אשר בא בשנת תי"ז (1657) לפני שערי עיר קרקא (רחה גערסינג שם עמוד רמ"ח ורוב הקראניקים) בימי המבוכה הטוב הולי נסע הג"מ העשיל לעיר המלוכה וויען , להשתדל בעזרת גדולי היהודים אשר היה להם מהלכים בין היושבים בחצר המלוכה , לעמוד לימין יהודי פולין , ולבקש מאת המלך יאהאן קאזימירז לתת עליהם עין חמלתו . אפס כל דבר זה עוד ערפל חתולתו , וכל עוד לא נדע המקור אשר שאב ממנו החכם ווייסע לא נוכל להקוע בזה יתד במקום נאמן . ומי יודע אם לא כל דבריו אלה השערות התלויים בשערה המה , כי הולי נסיעתו לוויען , אשר היתה לדעתנו מעיר לובלין (רחה שו"ת נתיב לדק סי' ק"ג : וגם כ ש ת ה ל ה ר ב הגאון מהו' העשיל יהיה הוא מכיר חתימת אתתיה שמה , ויתן לך הוא כתב אחר" , מזה נראה כי היה אז עוד אב"ד בלובלין עיי"ש) , היתה רק לסיבת ברחו משם מפני חרב המוסקוויטים אשר עשו הרג רב ביהודים תושביה ברחמון לחג הסוכות בשנה ההיא , אשר מפניה ברחו אז גם הגאון מהרש"ק ופליטי חרב רביה (רחה הלחה הערה 57) והולי גם הגאון בעל הש"ך ברח אז מ ל ו ב ל י ן , כי לא נודע ברור שם ברח מוויען . ולא היה חיפוש שום סיבה מיוחדת בנסיעתו לוויען . ובמחברתי מקורות היהודים בקראקא עוד נדבר מזה .

54) מדי דברי בהגאון בעל חלקת מחוקק, אמרתי להעיר על דבר חידוש כי בח"מ (סי' י"ח) הביא את ספר עבודת הקודש למהר"ש בן גבאי תודות מספר יסירה , וכתב על ס' ע"ה שהוא ממהר"ש קורדווארו , ולא ידע שהוא מהר"מ גבאי , ועוד יותר יפלא בעיני על בנו אשר הגיה את ספר ח"מ , ושמה במקום אשר אביו המחבר ירמוז רק לעיין בספר זה , הנהו מעתיק את כל דבריו בעין ההוא , ובכל זאת לא נדע שם' זה מהגבאי ולא מהקורדווארי הנהו , אלין זה לקלת רחיה שלא הסתיקו ביותר בחכמת הקבלה ? וכוכל לרחות מזה את הסבדל בין חכמי ליטא לחכמי פולין .

55) כן הביא בשמו החכם פין (קריה נאמנה עמוד פ"ח) , אולם דבר זה יפלא בעיני מאוד , כי הלא דברי הר"י עמדן שם : ונתחיל מאבי זקני אשר שמי בקרבו ה"ה הג"מ יעקב בשמו' בימין ז"ק וכו' , ואבי זקני הג"ל הוא תלמיד הג"מ יעקב אב"ד בלובלין , הלנו למד ביסיבה ונתן לו את בתו" , והנה כל קורא בעין יסרם יבין מדבריו כי אביו זקנו הג"מ יעקב היה תלמיד וגם חתן הג"מ יעקב מלובלין , כי הוא נותא המתמר שמה ועליו תסוב תיבת "הנ"ל" . לך תיכף לאחר זה יספר כי אביו זקנו מהו' יעקב היה חתן הגאון בעל שער אפרים , ויספר שמה את המאורע הנפלא אשר הבחו בפיס ממנו : ושני דברים הללו סותרים זה את זה , ובחמת גם סדר הזמנים לא יסכים לזה , שהרב מהו' יעקב אבי הג' החכם לבי היה תלמיד להג"מ יעקב מלובלין , כי לפי הנזכר שמה , היה בעל חכם לבי בנו

בכורו הגדול לו עוד בימי בחרותו, והוא גולד, כפי הנזכר שמה, לחרי שנת תע"ז (עיי"ש היטב), והג"מ יעקב נפטר כפי הנראה ברחבות המלחמות לערך שנת ת"ו, כי בשנת ת"ח כבר היה בנו הג"מ העמיל אב"ד על מקומו בלובלין (רמה בשו"ת הגאונים בתרמי) ואיך ומתי למד הלזו? ולכן הסכיל הח' פין וכתב כן על יבין סר"ר בימין זאב, אבל גם זה לא יתכן, לפי לשון כתב מסר"י כהסר זכרנו, וכפי הנודע ממנו לא היה עלג לשון לכתוב הסיפך מהסר ירלה; ומחכם גרעץ (קורות היהודים ח"י עמוד פ"ח) הביא גם הוא המאורע הנזכר, ובתוך דבריו כתב שהג"מ יעקב היה חתן הגאון בעל שער אפרים, ולא העיר גם הוא מאומה מכל זה *).

56) את רוב הדברים ממשפחתו הודיע הרב מהו' אברהם בניימן קלוגר הסר זכרנו. ובעל שה"ג החדש טעה גם פה לודות הג"מ מריה ליב, וחשב לותו בטעות שתי פעמים, בלות ח' (סי' רכ"ח) כתב: הרב מהו' מרון ליב הגאון הגדול המפורסם בדורו בזמן הגאון רשכבה"ה מהו' העמיל ז"ל, והיתה מנוחתו בק"ק קרלסקא שנת תל"ח, ועל כותל ביהכ"נ של סרמ"ח ז"ל נאמר עליו מרי שבאורה חלוף בתורה רשכבה"ג ע"כ, ובלות למד (סי' ס"ב) מביא ג"כ את הג"מ ליב מבד"ק קרלסקא, ובשמת שתי שמות הללו (מרון ליב וליב) שם אחד לזקים אחד הוא, כי לים אחר בשם ר' מרון ליב הנפטר בשנת תל"ח, לח נמלא פה רק את הג"מ מריה ליב המב"ד בקרלסקא. ואולי תיבת מרון ע"ש הוא בשם הגדולים, כי תחת הקו

*) אח"כ בא לידי ספר תולדות יעבץ ולאיתי שהרגיש בזה כי כתב (בעמוד 12): היה (מ' נחמן בת הג"מ מפריס) היתה משתו השניה כי לפניה היתה לו בת רבו מהו' יעקב לאשה כנראה מדברי מלתף" לך לפי"ז שלא בדקדוק כתב שם (בעמוד ח') בספור תולדות הג"מ יעקב אבי הג"מ לבי, כי בזמנו של לרץ הקדושה מתה עליו בילודלים משתו הראשונה מ' נחמן הנ"ל ומיד נשתם היתה לפי דעתו לשתו השניה. לך כבר כתבתי במעלה שבדיל הזמנים לא יכיונו לזה, וביותר לאחרי כתבו שהג"מ נבי נולד בשנת תל"ך. עוד שגיאה אחת גדולה מלאתי בדבריו שכתב: הרב מהו' יעקב זה תלמידו של הרב מוה' יעקב הל"ר בעיר לובלין בן מהו' העמיל הב"ר בקרלסקא", הנה עשה את הג"מ יעקב, שהיה אביו של הג"מ העמיל, לבנו, וידעתו ג"כ שהג"מ העמיל לא היה לו בן בשם יעקב, ושני בניו, אחד היה שמו ר' דוד בעריש, והשני ר' שמואל; ובהכרח כונת הרב מהר"י עמדן בזמנילת ספר היתה על הג"מ יעקב אבי של הג"מ העמיל.

מעל היוד הליבו המדפיסים לות טן. לולס בכל זאת טעה המחבר בחשבו את הג"מ ליב פעמים.

57) [illegible] לחרי כן חזרתי מדעתי זאת, כי גם את המוסקוויטים כמו הסופרים העבריים בשמות של גנאי, „יוים ערורים", ובעל הס"ך גם מחבריש זולתו כתבו עליהם „הריקים". ואף אם נאמר הקוזאקים לא עברו בשנת תע"ז בעיר לובלין, אך המוסקוויטים ידעו כי עברו לא בתוכה, ועשו שמות נורלות בקרבה, וביום הרחמן לחג הסוכות עשו הרג רב בתושבים היהודים, כאשר זכר הגאון בעל נתה לדק (סי' ק"ג), לכן לחשוב שזה נמלטו הגאון מהרש"ק ובני משפחתו מלובלין. ובפי"ז לדקו דברי החכם פין, בנוגע לזמן בריחתו, אך לא בנוגע אל המקום, כי לא מוילנא רק מלובלין נמלט על נפשו.

58) החכם המנוח רשד"ל (כרם חמד ח"ב עמוד ל'), כי כמדומה לי שהמכתב הלזה, אשר שם פלוני תחתיו, מעשו יצא, ורואים לזה, כי במכתב אחר שם (עמוד קכ"ד) אשר גם תחתיו חתום פלוני, אך החכם שד"ל בעצמו מזכירו (בספרו ויכוח על חכמת הקבלה) למעשה ידיו, במכתב ההוא מזכיר הכותב את אשר כתב במכתבו הקודם, והוא זה המזכר פה) בתתו הלקח אל הדברים אשר דבר הגאון מהרש"ק על ספרי האחרונים, שגם בחפזו ליחשם אל המחבר אחת שבעה, ולא לכותבם החמתי מהרש"ק שכתב כן לבעל כ"ש, ומתוך חביבותם הדפיסם בתוך ספרו, ורשד"ל לא השגיח על השם החתום תחתיו. —

אחרי הגיעו לידי הערות ידידי הרב החכם שזח"ס לזאת המחברת, ורציתי מש"כ כי יש בידו רשיות שהכותב הפלוני בכ"ח שם לוינו רשד"ל רק החכם הלל דילמטורא, עיינתי שנית במכתב ההוא, ומוכחתי כי אתו הלקח, והמכתב ההוא לא מעשה ידי שד"ל הנהו, כי בשער ספרו ויכוח על חכמת הקבלה כתוב: וכבר הובאו דברי הויכוח הזה בכרם חמד ח"ב מכתב כ"ה" וכותב המכתב כתב שם (עמוד קכ"ד): נעתיק לפניך דברי ויכוח אחד וכו' לחכם נכבד ותמים דרך ממכירי וחוג פלוני: ספר הזוהר" וכו'. וכותבו אל ויכוח של החכם שד"ל. ויתכן דעת ידידי הכ"ל שב' המכתבים הסם (ע' וכ"ה) מידי החכם דילמטורא יצאו (ראה בהערות שזח"ס בסוה"ס). סוב ראיתי במ"ע מגנאלען להח' יאסף משנת 1840 (גליון 5 עמוד 45) הביא כותב אחד את המכתבים הללו על שם דילמטורא.

59) הרב מהר"י עמדן כתב שמה אח"כ: מהרש"ק נעשה אב"ד בפיורדא (אחרי הלכו בנולה שנת ת"ח) ומשם נתעלה לשבת על כסא הרבנות בספר"מ". ויש להעיר על טעות הדפוס המצלה במלתו קרית ספר אשר תוליך את הקורא הבלתי בקי כ"כ בקורות המחברים וספריהם, שולל; והיא

מס"כ סם: מסם היה החכם הגאון בעל שער אפריים שהיה רבני"ד בווילנא, והוא הרב בעל ברכת הזבח ושאר חיבורים", ומקרוב כי במקום ה"והוא" כ"ל "ומהם". שוב ראיתי שכבר העיר ע"ז בס' תולדות יעבץ (הערה 18) והוא כנ"ל: והרב".

60) היא המלחמה המודעת בספרי קורות הימים לשר פרלה בשנת תמ"ח בין מלך נרפת לוהוויג הראשון עבר ובין לעטפלה קיסר לשכנז ויתר נסיכי לשכנז, ולשר ימים כמשכו עד שנת תכ"ז (1697–1685), ובמשך שעת שהיה השמו הנרפתים בהכזריות נורלה לת מבחרי ארלות הרחיין, לת מוסביט" חמשו ושדדו גם שפכו בקרבה דמי נקיים, עם כני השריס הרכות והטעונות זמם נעשתה, ויעשו שמם תועבות נורלות לשר לן כמעט כמוהן מימות הסונען. וזכרם המלחמה ההיא גם בספרי שלות ותשובות הגדולים מזמן ההוא, הגאון בעל חות יאיר כתב: בלוס הטרוד הכותב בחפזון בלומן בלא כלים בימי עניי ומרודי לשר מחולי התעורת (?) קלני מרלשי קלני מזרועי, לף כי לבי בל עמי, שמפני חורבן קהלתינו עיר ומס בישראל ק"ק ווירמייזא שבעתי נדודים, ובהיום יום ב'ר"ח שבט שנת תכ"ז לני בבית מחותני הקלין פו"מ כהר"ר משה אים לופנהיים בהיידלבורג, ולשתי הרבנית שרה בת חמי הגאון כמהורר אליעזר זומען זצללה"ה, עדיין בק"ק מץ, לשר לסם ברחתי עם כל לשר לי בעת המפכה כאות מולל מלשם שריפת הלרפתים לת מקום הכ"ל ביום ד' י"ב סיון תמ"ט, ולין פם בילי לף ס"ם ולף פוסקים, כי גם הב"ד הבריחו לת לשר להם מפני חמת המליק, מ"מ כתבתי מה שעלה בזכרוני כניס ולף יים" (שו"ת חות יאיר סי' קל"ד), והג"מ דוד לופנהיים כותב ביום ג' כ"ז סיון תמ"ט בהיותו בעיר הנזכר: מפני רוב הטירדא וימים שלֹ נער לשר עברו, ל"ל היה להשיבו דבר כלשר בודאי שמע מחורבן הקהלות שבמדינות לשכנז, וביחוד פשר כל קהלות ה"ה ווירמייזא תוב"ב לשר לפניס היתה עיר ומס בישראל, וכל בית ישראל יבכיון הבריסה ותרד כל עין דמעה, ועל כולם לני לומר ה' נתן וה' לקח יהי שם ה' מבורך שעפך חמתו על עליס ולשביס, וה' יפר עלת לויבו ויכנס עמו ישראל ב"ב לכי"ר" (שו"ת לבן הצוהס סי' ס"ו), וגלונו מהר"ר לתומיס בעברו על דרכו מווירמייזא לקרלקא בהיותו בעיר המבורג כתב תשובה לאחד הגדולים ואתס: כ"ל הטרוד מאוד ברוי בצער בבצורות מווירמייזא, שהס בסכנה גדולה בעו"ה קהלת קדישת כזאת לאחת ולקונן, וה' ברחמיו ילילם בלוס הקטן הדם"ת וטובתו להרן תלומיס לשר מלוחו פרוסה בק"ק קרלקא יום ב' י"ז סיון שנת תמ"ט" (שם סי' ס"ה). גם הרב בעל סדר הדורות (בהשמטות) זכר המלחמה הזאת, ועל שריפת ווירמייזא ומורבה רלה קורות העיר הנ"ל מהר' לחנגע (עמוד מ"ט). על הכזריות הנרפתים במלחמה הזאת הוסילה ההשגחה להשיב הכזריות

גורלה של חיקה, ימים לה כבודים אחרי כן, במלחמת ירושת ממשלת ספרד (שפאניען ערבפאלגע קריעג), כאשר נלחו זו בשנת תס"ד (1704) הפרינץ Eugen ושר הצבא המנגלי Marlborough את נבחות הלרפתים ונבחות בעלי בריתם שלל כפר בלינדהיים, וכבו אותם מכה רבה, כאומר מספרי קורות הימים. ושל המלחמה הזאת כיון לדעתי הג"מ יעקב ריסר בעל חק יעקב בספרו שו"ת שבות יעקב (ח"ח סי' פ"ט) שכתב: ברעש מלחמה שהי' במדינתינו מקרוב ואפץ ה' בידינו הצליח, שהצליח עם הקיר"ה והכה מכה רבה בשונאים, ממש עד בלתי השאיר להם שריד, ואח"כ כאשר שקטה הארץ, קלת מעמי הארצות בפשיטו העורות מהשונאים ועיבדו אותן כאשר יעבדו עורות בבתי, אם מותר ליתן ולישן עם אותן העורות", ולפי ידיעתי המצטה בקורות העולם, לא נמלאה אכזריות כמוה בכל קורות ימי הבריות, ובקראי את הדברים האלה התעוררה רוחי מאוד, וכמעט לא האמנתי למראה עיני, ובכל זאת לא אפשה כי לדקו דבריו, הלא הוא היה בעת ובארץ ההיא ולא לשמע אוזן כתב דבריו, גם לא היה כספי מאמין לכל דבר, ובלי שפק דבריו אלה על אדני האמת מיוסדים, ורחוי לשום לב עליהם.

61) לא רחוק הוא מאוד הדבר אשר אחשבנו לנפשנו לדבר עליות ורציתי הג"מ אהרן, ולדעתי אשר הנ' (הוגיהוועדא או אסר אל משמעתו) היה מן הגליליים הנוטים אחרי ממשלת לרפת, אשר רבו אז בארץ פולין, ואשר הסירו את רוח המלך יאהאן סאביעסקי בתפוכותיהם (לימטריגונן), וביותר מעת אשר נא בבריח את קיסר אשכנז בשנת תמ"ג (1683) ויגרש את הטירקים אשר עמדו אז לפני שערי עיר וויען, הדבר אשר היה למורת רוח לודוויג הארבעה עשר מלך לרפת, כאומר להיודע קורות עם וארץ פולין, כי מעת הפיל עוזו גלילי הארץ את מלכם אשר גם הוא היה ברחשוב מחוסבי לרפת ומבני בבריתה, כי אשתו הגבירה מאריה קאזימירא, היתה לרפתית, ויעמדו לשטן לו ויתחמלו לשכל כל מועלותיו. לכן אחשוב כי לא נעתר מושל עיר קראקא (סטארחסטא) לבקשת היהודים להרשות למו קרוח רב אשכנזי (כאר"ג תחומים) לעמוד ברחש עדתם, כי אז נחזק לרפת בשכנ מלחמה עם אשכנז, כאשר כבר העירותי בהערה הקודמת, ומזה נשכחה גדילת הרב בארצות אשכנז כבתיים ימים; ועל נחילת הרחשת הוגיהוועדא לקבלת היזה רב נגיד פה למופת את דברי רחני העדה במכתבם אל הגאון מהר"י היבשיץ, אשר היה כשמש שמח מח"כ: עם כל זה השכימו כל בני הקהילה, להיות להו לשם ולתהלה להחזיר העטרה ליושנה בכתחילה, והתגדבו עלשם כבוד הקהלה ויחודי סגולה, לבקש מאת אדוניהו הגדול הוגיהוועדא אשר הלבה יר"ם ברילוי דברים וריצוי בספים ולהזיל מכיסם, ועלתה במחשבת כבוד הקהל וי"ו לכתוב תיקף ומיד אשר רצונו

דק מדגה מדבר״ וכו׳ (לוחות העדות). ובזיזה דרך עלתה בידם להפיק חפלס ולהביאו פה, נעלמה מאתנו, לך נראה כי היתה בלי ספק, לכן כהודע הלין לוה לתפצו ולתת לותו במשמר או שהיה במחשבתו לגרשו מתוך העיר, ובאכזריות השוערים נהרג על דרכו. ואיך שתה הממשלה בכלל את לבה או לא כל הנעשה עם היהודים היושבים בארצה, תראה במחברתי מקורות היהודים בקראקא אשר בעזר היושבי בשמים תוליח לאור בעוד לא כביר, ופה אין המקום לדבר מהתועבות אשר עשו תלמידי בתי ספר הנבוהים על היהודים כפעם בפעם הנודעים עוד בשם ״שילער נעלויפע״, וגם מחבולות המלך אלבערט אשר לסיבה הזאת היזיק את היהודים לבדם במגרש קאזימיר (ראה למעלה בהוספה לעמוד 2 *) לא הועילו מאומה; אך על אחד ממין הזה נעיר פה, יען קרה בימי ממשלת המלך יהחאן סאביעסקי, כאשר שם לפני רעיחת מהר״ל בשנת תמ״ח, ונעתיק בזה את אשר מצאתי בספר (פאלען חוב קעניג יהחאן סאביעסקי, בשפת נרפת מהחכם סאלפאנדי נעתק לשפת אשכנז דפוס שטוטגארט 1829 ח״ב עמוד של״ח): חוץ דאם קאס פאר דאם קראקויש ליינען חויצאכליק לאנג ליינע בייעג דעם פייערם חוב דער פלינדערוגג וואורדע, דיא שילער דער Sarbonne נעמאלע האטטען דיא פרייהייט דיא יודען אם טאגע דעם הייליגען נעאטרגם (1681) נאך בעליעבען זו מיסהאנדלען, וען זיך דיעזע ניכט מיט קלינגענדער מינצ חוב חוס גוטען פרייז לאזן קויפטען. דיא יודען וואגעטען עם כון גענען דיעזעם פריווילעגיום זו פרחטעסטירען חוב חיסר לעזענעלד זו פערוויגערן, דעסוועגען וואורדען חיסרע הייזער נעסטירמע פערטיכטע חוב דען פלאממען פריים נעגעבען. „עם וואר חיין סויספיעל נוס לאכען" זאגטע דער ד ייטסע קאממערהערר

---

*) שמה כתבנו שם קיצים מעולים שגם לפנים היו יהודים במגדם קאזימיר, ועתה מלאתי זאת מפולאר בספר דברי הימים (קראקיק) להסופר ביעלסקי (עמוד 243) הספר הלז אשר מי נעלם הסם עשר למספרם בספרו שמה ממעמי קאזימיר הגדול אשר סכין בית הספר הגדיש (ל ניוערזיטעט) בשנת 1364 בספר בלוחל המעוך לקראקא, ואשר בנה על מקומה את המגדם קאזימיר רז, כתב מגולה כי בספר הלזה היו מאז ממעות קדם יהודים עושי מסחר וקנין שמה היה למו בתים וחנויות אשר מכרו בשם את מחזותיהם, וחיו בשקט ובשלוה ה עד שהמלך קאזימיר אשר יהודים התושבים החלה מלחו קן בעיניו, בלי כל פל הלזה לבנות שמה בית הספר הגדול, ומעת מעט כתרקבו הבנינים על שכחיה הספר לעיל מיוחדת בנוה ומופלא שם קאזימיר ע״ש הבונה לומה, וגם לז היו היהודים בתוכה.

דעם פירסטען טאַרטאַריסקי „וואָן מען דיך רופֿעדט פֿאַרוואָס פֿאַרפֿלוכטעט מען זיך , וואָן מען מיכ וועלדט שרייען מוכ דיך היעבע האַרצע , מיט וועלכען דיך כריסטען דיעזעלבען בעדעקטען מוס זיך מוס שוויגען לו בריגען" ; מוננליקערוויזע פֿאַרבריטטעט זיך דאַס פייער פֿאַן דען בייזערן דער יודען מוין מויף דיך דער כריסטען , יא לין דער ז היפֿלע דעם בעפֿעלטעם קאַס עס זאָגאַר זא וויט דאַס ז דיך סט דעטטען דיך גאַנלע סטאַדט מיט ז מיכרער וואָוטע בעלאַסטיגטען . ד ז יא גאַלע פֿאַן מדעל וואַרען , זא ז גלויבט מאַן , ווירדען זיך ניכט ז מיט סטרענגע בעסטראַפֿט ווערדען קעגנען , זיך וואָורדען עס מבער דעגאַך לוס גרויסען ז עריומף דער גענוגלע" .

62) כבוח הסמוכה הנורמה מרניחתו לקרקע , עסאַס עדתו מבל כבד ויקברו עליו מספד גדול בביה"כ היאַס גם בכל תיקוני הבתי כנסיות דפס נמלא ת"ר מיוחד לכבודו וזה תלרו : ת"ר רבים הסוכן בין חיות מופים וכרובים , המלוי מנוחה נכוחה לבני ישרון וכל בית ישרלל יבכו כי גוע מהרן ; במעלות טהורים וקדושי עליון במחילת עפרם הרוגי מלכות ורב גדיולל נער ולטעלותו ממעלה למעלה בנחת ולא בלער , ולבגחילו ת" עולמות ולטוסיבו בנוה מפריון , וכל בית ישרלל וכו' ; טוי ואבוי וקול נהי מרימה מיכה היתה לזעוה ולשמה , גדע בחדי לף קרן ישרלל והרבה להשיב חרון לף ואהון , וכל בית וכו' ; דאַס ה' כי לר לנו מעטו חמרמרו ותרגז בטעטו ויליך לין ויגמול עקדיש , שקד עליו הרעה בחפזון ובמהרון וכל וכו' ; בחודם החמתי לאר נכפלו בו לרות ליטרלל ביוס שבת קודש בתני להודם נפלה עטרת רלסינו גולת מריולל בשבת וירב בבת יהודה תאניה ותניס והבעיר המבעיר לת הבערה בחבללת הסרון וכל וכו' ; הדור לתם רלו לף עליכם כל עוברי דרך לסדר ויסע מהר ספר ויחן בחרדה , פתחוס בתו הסודדים לגבול המאור הגדול ביטרלל וביהודה , חיל ורעדה מחזתהו מכף רגל עד רלס והגרון, וכל וכו' ; גוי עז פניס לאר לף ישא פני נער ונקן זה שקנה חכמה עטוה וירלת שמים , נתן לחייו למורטים ולת גיוו למבלומות מכת מות ולף לחייס וכל בני הקהלה יעברו לפניו כבני מרון וירלו כי גוע לאהרן , וכל וכו' ; דוב מורב הוא לו לרי במסתרים ויגרם בחלך שניו והסביעוהו תמרורים , מכף רגל ועד רלס אין בו מתום פלע וחבורה ומכה טרוים נכל הבריס לסירי התקוס ישיבו לבלרון, וכל וכו' . וילף מן בת ליון עיר המלוינת בהלכה כל הדרס נפלה עטרת רלסינו ארז בלבנון לדיר בתורה וסיס למסמרת לחות לבני מרי כי כשבר מטה לאהרן וכל וכו' ; לף מליכם כל עוברי דרך רלס ה' והביטה אס יש מכחוב כמכחובנו כי גוע הגוף הקדוש והטהור בחבלת ובחבטת חסבו עיטים בתמהון

לבב ובעורן וכל וכו' ; מהור הסר תחתו לבוש חמת קלף לף וחמס גלולה היתה החבית בין המשומר בעפציו ונעבר בעון הדור מדם להבל דמה מעות לף יובל לתקון וכל וכו' ; מ"ו הרב הגדול מהו' מהרן גבר בכולף בתורה ובחסידות, הדרתן הגדול המופלג בגלה ובנסתר לו עשר ידות שומו שמים הנהיתה כזאת לרשעונים וגם לחסדונים אין זכרון וכל וכו' ; תשומים נרחה חלוק ומתרוקנה הבירה ומחשבה המורה יוסי בוקה ומבולקה ומבוכה רוח תפיונו מסיח ה' נלכד ועלה הממימה בסערה הלכו ונעו בדרך להוליכו ממקום סריגתו למקום קבורתו ומחלי הארון וכל וכו' ; סיד ה' תקלר לנקום נקמתו לל נקמות ה' לל נקמות הופיע תשבר ותמגר זדים והשורבים תבניע, רחה גויש והתירון וכל בית וכו' לכן וכו' . . . וכתובת מלבתו בעיר פיטשטוב נעתקה בביבליותיקע להח' וולף ותבוא העתקה ממנה בסוף החוברת .

63) את מקור הרב בעל נפשות לדיקים (עמוד ע"ב) שכתב כי מולד בשנת שפ"ח (1628) וכי דרש ביריד פ"פ בשנת תי"ב לף חוכל לדעת, כי מאסר העתקנו ירחה הקורא, שמולד בשנת של"ח ; וחותיות יוד וכף לו כף ולמד הינן דומות כלל במכתב משיטה, שבו נכתב ספר יציר נתיב, שמוכל לחמר כי טעות הדפוס היה, בביכורים ותחת שנת ת"ך ל"ל ת"י, לו תמורת כ"ב שנה ל"ל ל"ב . גם בלעדי זה, מלחנו ידיס מוכיחות שכן הוה החמת כמו שכתוב ביציר נתיב, רחשונה שלפי דעת הרב בעל ל"ל התריך ימים וסיס בן ע"ך שנה בחותו בשנת תס"ב, ולוח מולד בחמת בשנת שפ"ח כדברין, בלי תפוסה היו כותבים תומר זקן לו ימים על מלבתו, חשר לף נמלח רושם כלל מזה לף על הבן מלבתו הנמלחה שלימה בעיר ווירמייזא ומשר העתיקה שמה, גם לף בפנקס הח"ק ; ועוד כי בהסיר שחיבר הבין לכבודו בשנת תי"ו (המדפס בל"ל עמוד ס"ו) וכתוב ברחשו : חרוזות הלו יסדתי לכבוד בני ר"ח בשנפרד משלחני לשלום", כל סנמנו מוכיח עליו שהיה לז עוד רך בשנים טרם מלוחות לו שנת העשרים, כחשר יעשם כל חיך מבין בקרחו דברי הבין בהעיפי את מוסרו מוסר חב לבנו יחידו ושר : למוסר חביך העה חזיש תורת חכם מקור חיים" ; וכפי הנרחה היה זה רק זמן לף כביר מנת חתונתו, בחמרו : כבית פרץ יהיה ביתך קיים רחה עם שחה חיים". ועוד בשנה וכהנה ימלח הקורא את שירו רק בהשקפה קלה, ויחמת גם הוח את משפטיו, חשר עוד שמובן ימלח חליו, משנרחה שחז נפרד מהר"ח מעל שלחן חביו, ועד העת הזחת המליח חביו טרף גם לביתו, כחשר העתקנו את הכתוב ברחה השיר : כשנפרד משלחני", גם בתוך שירו יביע : בורח יזמן פרישתך כפיש הוח חלקך בחיים ; וכל זה מתחיש מלך לדעתנו שהיה לז בן שמונה עשרה ולף בן עשרים ושמונה שנה, כדעת הרב לעוויזהן, כי לף עשיר גדול

וגביר לחיו היה אביו אשר מצוריו למד ללחום עם כל מחסור , *) לתת למשפחת בנו זמן כביר בחמש עשרה שנה—כי בעת ההיא המציאו העבריים את ביתם בעודם לעזריים בני י"ב וי"ג שנה— את כל מחסוריו . קללי למילין בדעתי לחזיק ולא לרפה כל עוד לא לדע מקור הרב ל"ז , ולחשוב בלדק שכל יבר דעת יסכים עמדי בכל זה .

64) לדעת הזלת , שערם היותו אב"ד בקרקא , היה אב"ד בעיר בריסק , הניעוני דברי הרב בעל נחלת יעקב (תמ"ד תפ"ז) שכתב (פרשת ברכה) : לכתוב בשם מומרו מה שמעתי על זה המאמר מהגאון מהו' ליב ז"ל, שהיה אב"ד ור"מ דק"ק בריסק , ואוף ימיו נתקבל לק"ק קרקא" , שמשם לחרי התימי מאמרי לודות הג"מ לריה ליב מוכחתי כי לא כן הוא , ומהפוך הדבר , כי היה ברשעזה אב"ד בקרקא , ומשם נתקבל לאב"ד בבריסק , וכל זה נודע לי מספרתו ע"ס ברית שלום שכתב בהיותו בבריסק בשנת תע"ג וחתם : חוגה בק"ק בריסק" , ואחריה נמלאה הסכמה וכתוב ברשה : הסכמת נכדו הגאון אבד"ק זאמשטא וכהיום נתקבל לאב"ד ור"מ בק"ק בריסק" , ותחתיה חתום : נחמן בסרב הגאון המפ:רסם בדורו מהו' שמואל נבי היתן נר"ו החוגה בק"ק זאמשטא" , וכתבה בשנת תע"ד ; והג"מ נחמן הלזה היה אבי הרב בעל מים עמוקים ככתוב בשם"ג לחדש וכמזכר בפיים . ולפי"ז לא היה הרב מהו' שמואל נבי בנו (אל מהו' לריה ליב) רק ימים לא כבריסק אב"ד בבריסק , אם נאמין אל דברי בעל שם"ג החדש , שהיה אב"ד שמה , כי בשנת תע"ג היה אביו עוד בחייו חייתו והיה אב"ד שמה ובשנת תע"ח כבר היה הרב מהו' נחמן נכדו אב"ד בבריסק , כי אז בשנה ההיא נדפס ס' ברית שלום ואז הוסיפו המדפיסים עליו : והכהוב נתקבל לאב"ד ור"מ בק"ק בריסק" ; ונראה כי כאשר נתקבל הרב מהו' שמואל נבי מק"ק זאמשטא , אשר היה אב"ד בתוכה , לאב"ד בבריסק לחרי שנת תע"ג , יצב על כסאו לחריו בעיר זאמשטא בנו הרב מהו' נחמן , עד שנת תע"ח , שנתקבל לאב"ד בבריסק . אבל יותר נראה שהרב מהו' שמואל נבי לא היה אב"ד בזאמשטא , ומלות : החוגה בק"ק זאמשטא" , בחתימת הרב מהו' נחמן , מוסבות אל עצמו , לא אל אביו שהזכיר בסמוך . — ומכל אשר כתבנו נראה שלא בדקדוק כתבתי בפיים שמשנת ת"ס והלאה לא נודע ממנו מקומה , כי אז נתקבל לאב"ד בבריסק , וחי עד שנת תע"ג-תע"ד , ובס' רחם יוסף נמלאה הסכמה מחתו משנת תס"ו וחתם : חוגה בק"ק בריסק" , וכן ע"ס אור ישראל נמלאה ג"כ

---

*) ראה בהקדמתו לספרו שו"ת חוט השני , אשר שמה מספר מעט מחלוקתו שעבדו עליו .

הסכמה מאתו מצטה להיות בהיותו אב"ד שמה ; ויכוון ש"כ גם דברי נכדו על שער ספר שלטת הריטב ובהקדמתו שכתב עליו : אב"ד בקרלקא ובבריסק", ויסב את קרלקא לפני בריסק, רק דבריו בקול שחל (דף י"ח ע"ב) : ובודאי רצוי לסמוך עליו וכו' והיה אב"ד בכמה קהלות בפרט בק"ק בריסק ובק"ק קרלקא", שלא בדקדוק הטה *). וכפי הנראה החליפו אז הג"מ הריט יהודע ליב עם הג"מ שמואל את מקומות ממצלתם, כי הג"מ שמואל נבחר מעיר בריסק לאב"ד בקרלקא בחמלא שנת תכ"ח, ובבריסק היה אב"ד כבר בשנת תמ"ג, כי מהשנה שעליה כתב תשובתו הקצנה הנדפסה בשו"ת יד אליהו (סי' י"ח), היתה כפי הנראה מדברי המחבר בתשו' שמה, בשנה הסיום, וכבר היה אז הג"מ שמואל אב"ד בבריסק (רשם בקורות חייו ומלחמה בהערה 68), והג"מ הריט ליב נתקבל מקרלקא לאב"ד בבריסק כפי הנראה ג"כ בעת הסוגה, אך מערדות נסיעת שניהם נתעכב הדבר עד שנת ת"ס, ושם כל אחד על מקומו בא בשלום, ואולי היה הג"מ שמואל משתוקק לשבת על כסא אביו, ולכן בחר למחול על כבודו ונסע מבריסק לקרלקא, ומזה יתרצה כי ימי חיי הג"מ הריט ליב ארכו מלידה, כי גם כפי מחשבתי לפנים שנכתב למעיתו ימים מעטים לאחרי שנת ת"ס, הוכחתי שהיה בן שבעים שנה במותו, ועתה לאחרי נתיספו לו עוד כשלש עשרה שנה, היו ימי שני חייו לפי"ז יותר מפמעים. ומעלתה כדמות רואים להנחתי שמואל בקלה המתה הרביעית, כי הלא נודע שנגמון בעל הב"ח נפטר בשנת תל"ג, ועוד נולד הג"מ יהודע ליב לאחרי מיתו, בשנה שהיה לו מה"כ, אז לא לפנוקם כי היה אביו הג"מ שמואל בני הירך קורא לאותו בשם אביו "יונל", המתלוין בלי ספק, לאחר שנתנו יגדל בשם אביו הנודע בכל הפסי ארץ.

65) בחשבי בספריה אב"ד נודע לי פתרון חידה זאת, כי כל התשובה הזאת בשו"ת ס"ג התשובות בשות ד' ותחלת : לאחר עגונה" ומסיימת ועי' בסוף י"ח מה שכתבתי", ס"ל מהגאון בעל עו"ז, ובדפסה בשו"ז תבן העזר (סי' קכ"ע סק"ס), ולפנים כתב שע"ז : לעתיק כאן תשובה אחת שנלחתי להגאון מהו' יוסיע ר"מ דק"ק קרלקא", וכבל מקום שנדפס בס"ל על הב"ח "שע"ז" כתוב בשו"ז "ומו"ח" ; ועוד יותר רחיתי, שמלבד התשובה עצמה, בשו אב"ד בשלשת ספרים שונים, ומשומנים כל עין בשות בפ"ע, ושם בפירוש על דברי מחבר זולתו, וכל

*) ובשער ספר כרם שלמה כתוב מפורש : בן הגאון הגדול המקובל מהו' מרדכי יהודע ליב אב"ד ור"מ דקרלקא ולבסוף נתקבל ג"כ לאב"ד בק"ק בריסק דליטע" ע"כ.

מלא מטו"ז שם נעתקים כסדרן חות חות, וכולם אחר סק"ה אחר בו נעתקה התשובה לבעל מג"מ, רק חות ה' המתחלת בס"ת: וכל מקוס", הוא מטו"ז סק"ד עוד לפני העתקת התשובה, ומותיות זיין וחיים בשלמת לריס המתחילות: ושם יש לו כיוצ", רק החלי הרחמן הוא מטו"ז, ומקוס החלי הסני בטו"ז, נמלא בס"ת עניו אחר, וכל הכתוב אח"כ המתחיל: ושם לא כתב כאן" הכל היא העתקה נאמנה מטו"ז בהשמטת לויזה דבריס, וכן כל שמות גיטין, שמות מנשים ונשים, הכל חות בחות הוא העתקה מטו"ז שם, רק בטו"ז הלשון יותר מוגה ובס"ת הוא מלא שיבושים, ומקוס אחר בטו"ז (ס"ק כ"ח) כתבו המעתיקים: נרקבו לויזה תיבות" והכא נמלאים בס"ת כזה: וסברת זו אינה בתורת גיטין במקום אחר", וכ"ל. והפלא שבכל מקום שכתב בטו"ז, בכל התשובה ובכל הסעיפים אח"כ (בכל סי' קכ"ט הגדול בכמותו) על סב"ח "ומו"ח", כדרך שכותב הטו"ז בכל המקום שמזכיר דעת חותנו הגאון בעל ב"ח, כתוב בס"ת "זצוק"ל", רק במקום אחד (ס"ת דף כ"ה ע"ב) אחר שכתבו בפיוס שכח המעתיק להלוך ולכתוב "זצוק"ל" תמורת "ומו"ח" ואחר רק לסיבת דבר זה נתעוררתי על החילוף הזה ובאתי על התמת. ומתוך ידוע לבני ע"ז כי הסירותי כמעט חלי הספר הקטן מתוך בכמותו מן המחבר, ועתה נשארו רק לויזה לחות שלא יכון שם ספר עליהן. ועוד כחידה מתומה היא לפני מי הוא זה ולויזו שבעתיק דברי הטו"ז ושמש בכלי בע"מ לריס יהודה ליב בעל שלמת לריס, וגם מי החליף תיבות ומו"ח בתיבות זצוק"ל, כי את המחבר לין לחשוד בזה, וגם נכון הרב מהו' אברהם נתן נטע בעל ב"ם שהפיים ס' ת"ל ג"כ לין לחשוד בזה, כי מה בלע היה לו בכל זה ?. והרב בעל חיי עולם אחר הדפיס זה כלרבעים שנה את ספרו דרך חיים על הלכות פסח בפרעסבורג, והוא היה מרבני הונגריה, והעתיק כמעט רוב דברי הספר מגן האלף (ג"כ על ס"פ) ושמש בכליו, ומשם עשה כל הפי' האיוב, ברק הוא העיקר הספר בחריפות גם בפלפול, והפירוש הקלר רק קילורי דיוים היטו אחר הוליא המחבר מן האחרונים, ולא בדברים קטני ערך כאלה יתפאר מחבר מעדת המפלפלים כמוהו, ולכן בחר לו אחד הספרים מהמפלפלים העמוקים (הרב מפלאגקי) ויקח חלילתו, כי מדמות ותואר הספר מג"א אחר מצחת מהאחו (בדיו לבן על נייר שחור) שפט כי הוא ספר יפן ונוסן שלא נמלא רק אחד בעיר, ומי זה יעלה על לבבו לחפש אחריו; עליו לין להתפלא כ"כ כי דמה בלבו כי לו יהיה הזרע, ולין אדם נתפש על כבודו; אך על הרב בעל נטע שעשועים לין להאמין שאחזהו בולמוס הכבוד אל לביו זקנו, והעתיק דבריס מספר טו"ז להדפיסם על שמו. ובאמת יש להשתומם על המחבר ספר חיי עולם, ועד כה לא נודע לי דוגמתו, להעתיק ספר

שלם לות בחות ולהדפיסו על שמו כאשר עשה המחבר הלזה, דרך כסל כזה נשגב מאוד מביתי, לא לוכל להביעו :

לח"ב מלאתי כי כבר בא על השעות התשובה מעו"ז בש"ח, הגאון מהר"ז מרגליות בספרו טיב גיטין (שמות לאנשים לות ב' שק"ט) וז"ל שם : ויגעתי ומלאתי שעדותו (של הב"ש) נאמנה מאוד, כי הנה בספר שו"ת שאגת אריה וקול אחל פי' ד' שם נדפס קלת ביאור להש"ע סי' קכ"ט, ושדר השעות ע"פ הש"ב והוא מהט"ז לע"פ שנקבעו בדפוס בשם הג"מ ליב ז"ל, לא כן הוא כאשר נראה בעליל שהוא העתיק לות בחות מהט"ז, ומה שכתלא שם היזה פעמים על הב"ח לא"ז במקום שכתב הט"ז מו"ח ז"ל הוא מטעות המעתיק וכדו של הגאון מהר"ל, שמלא קוטרסים הלו בלמתחת זקנו הגאון מהר"ל, וקבעו בדפוס בשמו גם שיהה לשון מו"ח ז"ל והעתיק לא"ז, לפי שמהר"ל נכד הב"ח בן בנו הגאון מהו' שמואל לבי הירץ, ובלמת ליתא כי לשת מהר"ם הירץ ז"ל בשלת לחר מותו לגיסו הג' בעל ט"ז, והיה מהר"ל בן חורגו של הט"ז והעתיק לעלמו מכתבי חורגו הט"ז, וכך מהר"ל היה סובר שהם דברי הגאון מהר"ל וקבעו בשמו. והנה לחר שסייס הב"ב מתחיל לחזור הלילה ביתא פעם שית וכתב שם בשם גדליה וכו' והמגיה שהדפיס ספר הט"ז לא היה בידו בעת הדפוס רק מהדורא קמא של הט"ז שנגנב ממנו מהדורא בתרא של הט"ז שי"ם בעלמו בהקדמת חידושי ר' יואל, והב"ש היה בידו מהדורא בתרא, ולכן אין לתמוה תמיהת המגיה על הב"ש שכתב כמה פעמים בשם הט"ז מה שלא נמלא בט"ז לפי שהב"ש העתיק ממהדורא תניינא דהט"ז עכ"ל ; והעתקתי כל הדברים הללה, למען ראות שהוא חודיא בפמיטות שלשת מהר"ם הירץ נשלת לחר מותו לגיסו הג' בעל ט"ז, כאשר כתבנו גם לעיל למעלה ע"ר השערה.

66) כאשר נתבונן בעין חודרת בספרי המחברים מהרשות לשכנו, ועל המעט גם מהרשות פולין מרחשית המלה החמישית, עד התשעות שבתי לבי למצוא הלקי יעקב, שמה תחזקו ברשותיו לדקדק לבנו מספר רב מסס תופסי תורס, מרחים ד' עטייתם בשתר ובגלוי לל לבי מודח המשוגע ואיש הרוח, ומותחים על נפשם קו החשך לומר כי ברשתו גם המה נלכדו. והנה אין פה המקום לבוא במשפט לת הלה על כל נעלם, לך על מחבר לחד ממין הזה נעיר פה, לאשר נתפשט ספרו בכל תפוצות ישראל, והוא ספר נחלת שבעה ח"ח שהוא על דיני גיטין וקידושין המדפס רלשונה בחמשטרדם תכ"ז ; ומי הוא זה לשר בשם ישראל יכונה ולא תתקפהו רעש וחלחלת מתניים מיד בהביטו לל שער הספר וירלה שמה פרט השנה : בשנת משוש בן דוד בא"י (!) לשר כותבו ברורה ובהירה על שבתי לבי, לשר הרעים לת מחנה ישראל בלרות שמזרח, בימים ההם, ועל דברתי שברותי זשת דמיתי לקרוא בספר מחברת המסיתים בלונדון לשר פרו ורבלו בימינו לרוב.

ולפי כי כבר בקשה שנת תכ"ו שמיר דתו כאשר זכרנו בפניה, הנה בתרלות מיורופא עוד לא נודעה זאת, ועוד ביום"כ שנה שלאחריה, תכ"ז, ברכו מותו בברכת מי שברך בבבכ"ב אשר בהמבורג. ומולי"ם להלין בעד המחבר שהוא לא כתב זאת רק המדפיס שהיה מנ"ד, לפנים גם הוא חותם הקדמתו: קרב קץ מסיחיו"ו לפ"ק", גם בסוף הסיר שעשה כתב: מסיח בן דוד לפ"ק", הלין זאת בבוקר על המסיח הנתעב? גם לאחד הרבנים המסכימים על הדפסת הספר הרב מהו' יצחק אב"ד דשטבנזים בפ"ד חתם הסכמתו: שנת יבא מסיח במהרה בימינו לפ"ק", הכי כל הלשה רק במקרה בהו על תוך הספר? לא לפחות אשר לזה הרב המקנא מהו' יעקב שפפורט כל זאת, כי עתה לא הסכים גם הוא על הספר הזה.

והנה הרב בעל נחלת שבעה שניה מספר לחדי עשותו זאת, כלימה כסתה פניו, ויחפוץ להטיב (פערשטערן) דרכו זה הזר, ובהוליכו את ספרו ח"ב לאור כמו חפץ להתנגל ע"ז וכתב (סי' פ"ג): שנת תכ"ו שהיו עיני כל ישראל (!) מלפים ליפוצה כל שעה עד שרוב העולם ורובם ככולם חשבו שלא יחשך הגלות עוד, שנה ושנתיים לכל היותר עפ"י כמה לותות ומופתים וכתבים שוניס כידוע ומפורסם בכל העולם ובו' גם הלשה כתב: וא"כ מכ"ם כאן שבשנת תכ"ו תכ"ז היו כל העולם שבורים ביותר הגאולה בזמן מועט, וא"כ אין זה דבריס שבלבו בלבד רק דבריס שבלב כל העולם"; ומה נאמר עוד ברלותיהו שגם על ליוני הקבריס תקקי הבוערים את חרפתם לגלה, ומכתבים עמל כתבו ישלחו את שמם לדורון עולם עד דור אחרון. כי אבן ישפוך מקיר תזעק, אבן מלבת הגיון בעל הס"ך (הנפטר בהעליטוויא תכ"ט) חרתו עליה: שנת היום בא מסיח לגאול! (רלה כוכבי יעקב ח"ל עמוד ע"ז), ועוד רבות אתי בזה, אך עוד חזון למועד.

67) אחרי כתבי זאת נודע לי שהיה בלשת אב"ד בריסק, כי הנה גם הוא מלא הרבנים אשר הביעו אחרי יאוזתו, ויחבדוהו לגלגל ברשת לבו, והרעיעו בימיהם תבל ומלואה, כגיסו הג"מ יעקב עמדין, ובס' לוחות העדות נמלא מכתב שכתבו הדיינים מעיר פרלג אשר עמדו לימין מהר"י מיבשץ, אל הג"מ אהרון לוב, ובתוך דבריהם כתבו: מניד שהיה בזמן המוקדם רעש גדול בפולין בד"ת שבקשו לגדותו, והוא מגן בעדו וכו'. במח"כ לוך יתפאר בזה בלילו מלא עיני כל נשותות הלין ושומרים סקודתו וכו'. וכמה גלוי אהרן פולין היו מריעים תגרותיהם להגזון מהר"י וכו', והחמת מגן בעדו ולא כחו של מ"כ וכו', הלא לא היה אז רק רב בריסק".

68) אחד מנכבדי המשפחה אשר בידו רשיתי לגרת יוחסין המזכרת בהגידו לו שאדר הזמנים לא יתלימו עם אחד מסעיפי המכתב אשר בידו למשמרת, מלן להמתין לדברי, ויחפוץ להתערב עמדי אם יש. לגלל ידי

להוכיח ממתת דברי הלח, לכן לא ירע בעיני הקורא הנכבדים, אם אפריע מנוחתם מעט להליע לפני כם משפטי, דבר משפט אשר חולי לא יסכנו עליו, אף כי הוכחתי פשוטה ואין תריעת משפט המסכימים דרוש לה מלומה. והנה אף אם גם כל ההנחות שנניח יהיו מקלה ההחרון כדי להתקרב יותר אל מטרת מכתב היוחסין, בכל זאת לפני רוח בקורת לא יעמוד. הג"מ שלמה בהנחון בעל מג"ע נולד לעדות אביו בשנת שע"ו (ראה בתולדות מג"ע עמוד 58), ויהת בשנת ת"ח בעודנו לעיר לימים, ואף שלדעת הח' לוקן מת בשנת תי"ח, לעניעוו לא תושיל ולא תליל הדעת הזאת מלומה. הרב מהו' דוב בערים היה למכם כביר לימים מספר מחיו הג"מ שאול שנולד במשך החמישים, כי מזה שנפטר בשנת תס"ז. ולא נכתב עליו בפנקס הח"ק התואר "זקן", יש לנו שלא נולד לפני שנת העשרים למשך החמישים, גם הרב מהו' דוב לא היה זקן במותו לעדות הח' וולף אשר בימיו נמלא עוד אבן מלבתו (עתה מקרוב נמלאה מלבתו וכתוב עליה כי נפטר בשנת תנ"ה). ניתה ליפות שמהו' דוב נולד בשנת ש"ן, שלפי"ז היה בן ס"ה שנה במותו, והוא קרוב לימי הזקנה, ויהי רק בן שלש עשרה שנה בתת לו אביו לחנה, והוא בשנת ת"נ, והוליד בתו הבכירה בשנת ת"ה, אשר נתנה לנים בהיותה בת שתים עשרה שנה בשנת תי"ז; ל"ב ליפות מתי נשאה הג"מ שלמה הנפטר בשנת ת"ח לו לכל היותר בשנת תי"ח? היפופר בקבר מתונתו וחפתו בחבדון?.

69) הרב מהו' בנימין זאב הורוויץ שלזה, הנקרא ג"כ ר' וולף סופרים היה לאחד מהדיינים הגבוהים בקרלקא ומלאתו חמוס פעמים רבות תחת פסקי דיניס משנת תנ"ב בפנקסי הדיינים פה, ולפעמים חתם: בנימין זאב הורוויץ מפרמיסלא (פנקס הדיינים משנת תיו עד ת"ק דף רנ"ט ור"ם), ותה"כ היה לאב"ד בעיר וולדסלאו אשר בארץ פולין, כאשר חתם עלמו תחת הסכמתו ע"ס מסגרת השולחן, ובשנת תע"ה הסכים ע"ס פני יצחק, והיה אז ג"כ לאב"ד בעיר וולדסלאו, בשנת תפ"ד הסכים ע"ס תולדות יעקב עה"ת למחבר מקרלקא.

70) ידידי החכם הנכבד מהו' מו"ח העירני על הכתוב בלוח הגלוונים המדבק על כותל ביהכ"נ של הרמ"א (לוח כ"ו): הרב מוה' מליקים נעלה לאב"ד דקהלתינו ורלקוב נפטר בשנת תקי"ח, ומחריו (לוח כ"ז): הג"מ יצחק לאנדא", ולתמוהתו הנני מעיר, שהלוח הלזה מלא הנחו שבושים ושגיונות, אין להביט על תוכו, כי לא לגל מפיו דבר אמת; ומלה דברי פנקס הח"ק (דף רמ"ח ע"ל): ומשמת הרבני המופלא הדיין המצוין מהו' מליקים נעלה הרב דק"ק רלקוב י"ל בשנת ו"ע טבת תקי"ח; והנך רואה מזה שלא לאב"ד רק דיין היה בקרלקא.

71) לולי היתה היא משת הרב מהו' פנחס הלוי הורוויץ (ראה

בהערות לתולדות הרמ"ק הערה 13).

72) מעבר הסני של הלכן הלז נוכל לקרוא ליזם מלות עוד מן המלבה היסמה והקדמונים, וסם כתוב עלי : מהו' משה מלבדץ", כלשר זכרנו במבוא .

73) המוהר : מומחה לרפואת חולים" , מוסב על ר' דוד, לא על ר' לפריס שבין כלשר כתבתי שלא בדקדוק בתולדות ר"מ סבא (עמוד 17) .

74) בנוסח הזה נעתקה מכת' ווילנא (ח"א עמוד 6–1205) ולפניו מצוה הנה , וכפי הכרלה נוסחת ווילנא קדמונית , וזה הנוסח שלפניו : ויצא יצ"ד יצחק לנוה בשדה בשם טוב ליצירה הוא הגאון ר"מ כ"י ע"ה המעוטר בשלשה כתריס בכתר של תורה , ובירלת ה' שהורה ובכתר של כהונה ידו ולבו למוכה , בכתר של מלכות ממשלתו לחיות ולזכות (?) הלא שלשה הן בכולן זכה , מ' יצחק הכהן בהמוהר מ' דוד שפירא זצ"ל ומתו הטוב עולה על גביהן , כי נפרם בשם ברוך הבא בשם , ונשמתו עלתה לשמים יום ה' י"ו לחול ב"ז , פנה זיוה והדרה , משיבי מלחמת של תורה , משיב לכל בחכמתו המפוארים בתשבה ובתלמוד בקבלה ובמקרא , גאון וסגיא בהגה רבה גוע בעון הדרה , עוקר הריס ומשבר סלעים בספרה , שפתי כהן ישמרו דעת ומפיהו יבקשו תורה , וישב יצחק עם בחר לחי רמי לפ"ק תנצב"ה .

75) מלבה הזאת לא נמלאה עוד בהיוס , אבל נעתקה בביבליותיקא של וולף (שם עמוד 1206) .

76) הכתובת הזאת מלוחרת היא , והמעתיק בעד וולף לא יכול לקרוא כתובת בעל מג"ע , וכתב (שם ע' 1207) : על קבר הג"מ נעצ אב"ד ור"מ בעל מג"ע מטוסטש ר"ק לפרט ויקרא ה' לבלות ביום ההוא לבבי ולמספד ולקרחה , וחלו וקבר הג"מ יצחק בנו" , ורלה הערה 78 ,

77) זאת היא בת שלישית להגאון בעל מג"ע , ובתולדתו (ע' 58) לא הזכרתי רק שתים .

78) על לאבר בפי ההמון כי המלבה הזאת היא של הג"מ העשיל צורף , על תשים לבך , כי לותה מלא המעתיק בעד וולף במקום לחר (רלה הכתובת הל"ב) , ולפי הכתוב בוולף שהעתקתי בהערה 76 נרלה שהיא מלבת בנו מהו' יצחק , וגם זה לא לחמת , ורלה בתולדות מג"ע שם .

79) בביבליותיקא (ע' 1210) כתוב : הגאון והחסיד ומ"ו וצב"ד היצרחלי מהו' יואל סירקס ז"ל תנצב"ה , בעל בית חדש" ; וכבר כתבתי בהשופה להמגיד (שם שביעית) שכפי הכרלה , נלבדה המלבה הרלשית , ולת הלחרת עתה על לבן הרלשה , מלאתי חרות על הלבן הלדית .

80) גם הכתובת הזאת נעתקה בהופן לחר בביבליותיקא (שם) כזה : על אלה אני בוכיה ושיני נגרה , על אבי הגאון הגדול בר התורה , לא היה כלוס מתורת משה לשמרה , גם חבר ספרים ספר מגיני שלמה גס

שלמות ותשובות טוליה למורה, מורנו הרב יהושע בן מהור"ר יוסף ז"ל אב"ד ור"מ מקרלקא בשנת קודם ז"ך מנחם תח"ל"; וגם הכתובת הזאת היגנה הרשמוה והקדמונים, כי ספריו (מג"ם ופ"י) נדפסו ימים רבים אחר מותו בשנות תע"ד ותע"ס, ע"י נכדו, והכותב כבר ידע לותם בדפוס. ובעטות נחרת על המלבה שמר לפניו נכדו הגאון וכו', שם לא שנאמר כי עד נכדו היה בפ"ע, והכתוב אחר"כ היה ג"כ בפ"ע להודיע לכל עובר שזאת מלבת הגז"ל; או שלי: ע"י נכדי הגאון וכו'.

81) הכתובת הזאת נעתקה בביבליותיקא בין כתובות המלבות מקרלקא, ולדעתי מעיר אחרת היה, כי לא נודע פה מעם כזה; ולשם נוכיח כי נמלאו עוד בין מלבות קרלקא שמר נעתקו בב"ל, מלבות גדולים שמר לא היו מעולם בקרלקא בחייהם גם לא מתו שמה, רק בעיר אחרת; ומלבת ר' יעשיה כ"ץ היא השלישית בב"ל, ובשנת גם השתים שמר לפניה (של ר' שמרן תלומים ושל רש"ם קשידעוכר) לא מפה היה, כי גם השה לא מתו בקרלקא, כשמר כתבתי בשולדות חייהם וכשמר יבוא שלשה (הערה 83).

82) ובפנקס הח"ק כתוב: יום ה' כ"ד לייר ת"פ", וגם שניהם שלשה בדקדוק השה כי לפי סדר הקביעות של ר"ח לייר בשנת ת"ם ביום ד"ה, והיה ש"ב כ"ד בו ביום השבת, ובשנת ת"פ של ר"ח לייר ביום ש"ב, והיה כ"ד בו ביום ד', לכן נוסחת הפנקס שנת ת"פ, נראה עיקר, רק צריך להגיה במקום יום ה' ל"ל יום ד', או תחת כ"ד כ"ה, ותותיות ד' וה' דומות השה וקל להתחלף זו בזו. ופה המקום לתקן דבריו בתולדות הג"מ השעתל (עמוד 106), שמה כתבתי על דברי השה"ג ובעל עמודי העבודה שהג"מ השעתל לורף נתקבל לנב"ד על מקום בעל מג"ע, שלף שדבריהם לא נמת, בכל זאת הזמן מסכים עמהם, וזה שבוש, כי הלא הבדל תשעים שנה ים פה (בין הגאון בעל מג"ע ובין הג"מ השעתל,) ולפי"ז מי התחרון לפחות מאה ועשרים שנה! ואף שם נאמר שנפטר בשנת ת"ם יהיה ההבדל נ"כ כשבעים שנה וזה ג"ל; ודברי בעל עה"ע התעוני בהשקפה קלה, שכתב על הג"מ השעתל לורף שהיה תלמידו של בעל מג"ע, וזה שקר; ואח"כ בתתי על מקור שגיאתו והיא כי ידידי החכם מו"ח כתב בהמגיד (שנה שנית גליון 11) בשם פנקס הח"ק על ר"ה לורף: כי כל ימיו לא שם מבית מדרשו של המקובל בעל מגלה עמוקות ז"ל וכתב שם יומם ולילה רזין עילאין", וחשב בעל עה"ע שהיה זה בחיי בעל מג"ע ושלמד תלמוד, ויהיו לו דברי הח' מו"ח למאור מתעה, כי הדבר הזה שהעתיק בשם הפנקס בדוי הוא, כי הלא דברי הפנקס מודות מוהר"ם: יזכור מלהים לת כשמת מ"ו השלוף במורה שר הבירה כ"י ע"ה מאור עיניו, המקובל החסד הגדול, בודאי מימות יהושע עד יהושע לא נמלא כמוהו ממש עליו נאמר וימת משה עבד ה' בשרשל, כי היה כותב חמשה ספרים, נשלשה

הרמב"ם היה קורא בשם שבשה עדרי צאן, ולספר רביעי קרא בשם בחר ולחמישי היה קורא בשם חילת השחר חילת לתביס, וספל יחודים גדולים, ולספר חמישי בעלמו ים לערך חלף וכמה מאות דפין, וכל ימיו לא זז מפתח ביתו רק לב"ה ומב"ה לביתו וכתב יוסף ולילה ממש לא נתן שינה לעיניו וכתב רזין עילאין יחודים גדולים, ה"ה מ"ו מהרר יהושע העשיל במהורר יוסף מווילנא זורף שידע לערך חותות התורה, ילחה נשמתו הקדושה והטהורה ממש במיתת נשיקה יום ה' כ"ד לחיר ת"ף לפ"ק חולי יעמוד לנו זכותו ויקרב לנו הגאולה אמן" (רכ"ב ע"ח). וכפי הנראה כתב הח' מו"ח רוב העתקותיו רק מזכרונו, וברוב המקומות שינה פניהם, עד כי אין להניל מפיהם דבר אמת, וכבר דברנו למעלה (הערה 3) מהעתקתו דברי הפנקס על רבינו הרמ"ל, אשר הוסיף משלו המלות "הניה זקן שקנה חכמה"; ומה כה נעשה, והזכרונות של הקבלות ודברים העתיקים יהיה בעיר פרוסה אין חומה בידינו להוסיף ולגרוע ככל העולה על רוחנו מבלי הודיע לל הקורא מתיקונינו רק לת הכל נושיב לו תחת מסוה "העתקה נאמנה" ואין מפני חדש נולית, אז לא ידע לם נפש הקורא תברכנו בגלגל, וחכמת הבקורת מה תהיה עליה? הלא אז יקראו מבדיה מלא לחריה, וכל קורא יתן לפעלה לדק, באמרם כי המוכן הפתחי של החכמה הזאת הוא בביאור הרמב"ן לל המקרא בקורת תהיה. ומה נשיב לנחנו לדבתה, הלא נחרוש ונזיש יד על פה.

83) שלש עשרה הכתובות אשר מסי' כ"ח עד סי' מ"ג, נעתקו בביבליותיקא של הח' ווילף, ולא נמלאו כעת פה, מלבד מלבת הג"מ יאסף במהו' זאב (סי' למד) ומלבת התלוף מהו' יאסר בערים (סי' ל"ה) אשר נמלאו עתה מקרוב. והנה לף כי בב"ל נעתקו כלהן כפי סדרן זה לחר זה, בין מלבות קרלקא, בכל זאת ידעתי ברור על רבים מהן כי לא נתנו פה; כי הנה הגאונים רמ"ש קלידובר ור"ח תאומים לא נתנו בקרלקא כאשר זכרנו בתולדתם, ועל מלבת הרב מוה' זאב במהו' גד (סי' ל"ז) כתב הח' ווילף בעלמו שם בשפת רומית שנקבר בעיר ווהדיסלאו; ואנני אין ספק שפק כי הג"מ קלפיל (סי' ל"ג) והג"מ יואל פייבש (סי' ל"ח) והרב מהו' חיים (סי' ל"ט) גם המה לא נתנו ולא נקברו פה; וגם על מלבת הג"מ יפעיה כ"ץ (סי' כ"ה) כבר העירונו למעלה (הערה 81) שמעיר לחרת הנה. ונראה כי ווילף לא דקדק היטב בהעתקות שנמסרו לו מיד מכיריו, ולכן יצא הערבוב הזה. ופה המקום להעיר, כי הביבליותיקא לא היתה למראה עיני, רק כפי אשר העתיק למעני בעובו ידידי הרב מהו' שלמה זלמן חייס הלברשטאם נ"י, עם הגהותיו, ועל חסדו חלף תודות אשלם לו בזה קבל עס, ומהעתקתו העתקתי כלן:

הערה. 20 היוחסין נדפס רחבות בקונטרסיה בשנת שכ"ו ע"י ר' שמואל שולם, ושנית בקרקא בשנת ש"מ, ובהוספה זאת השני' נוסף פי"ח ממ"ד של ס' יסוד עולם, „עם הגהות שעשה וסיף הגאון מר יצחאל ור"מ מסר"ר משה מיסרלים ז"ל" — ויש להעיר ע"ד תשובות הרמ"ה כי תשובה קכ"ד בדבר שתיית שתה יינם השמיטו בדפוס ממשטרדם בשנת תע"ח, ולהשלים מין התשובות הדפיסו בסוף הספר תצ ובה אחת מהג"מ שאול ז"ל.

עוד יש להעיר כי בדקא ס' חכמת שלמה למהרש"ל (קרקא שמ"ז) נמצא הסכמת הג"מ קלמן ז"ל מווירזמיש"ק בשנת שי"ב, ואח"כ הסכמת הרמ"ה, ואותם את עצמו: „משה בלה"ה יצחאל שלי"ט הנקרא משה מיסרלים מקרקא".

על ספריו יש להוסיף: ה. הגהות ע"ס מיסור ויתיר נמצר כתב עה"ג ומי' נמצא אלל הג"מ ח"ז מרגליות ונדפס בלבוב בשנת תרכ"ו בשם יד רמ"ה — . ב. הערות הרמ"ה ע"ס מורה נבוכים נעתקו מגליון מו"כ ע"י ר"י סירקין והתחיל להדפיסן במ"ע אוצר חכמה לר"י כהן נדק ח"ב ע' 15 ובע' 16 העיר לנכון על הערה אחת כי היכתה לרמ"ה כי מובא בה העתרה מאחרות. — ויש להעיר כי גם בין ההגהות על המזרחי אשר נדפסו במגד ירחים נמצא הגהה אחת אשר היכתה לרמ"ה והוא לפי' משפטים ע' 63, כי מובא בתוכה היפה תואר. —

ג. ס' טיפורקא הנקרא מהלך הכוכבים (לפרובנלא) עד פי' הרמ"ה נמצא כ"י בהוצרות חיים סי' 189 גם אלל הר"י פיבל סי' 43 עי' המזכיר ס"ו עמוד 124 ובכ"י האחרון נמצא שהשלימו ביום ו' ז' ניסן ס"ע"ל בקרקא. והוא בשנת ש"ע"ל — ד'. חדושי הרמ"ה על מדה, היה נמצא בכ"י ר"ד אפשטיין כמובא בביבליוטיקא של וואלף ח"ד ע' 905.

והנה בזמן הרמ"ה היה שוחט ובודק בקרקא ה"ר יצחק יעקב (עי' תולדות גדולי ישראל לרמ"ס גירונדי ע' 172) וכמו ה"ר לבי היה ג"כ שו"ב, וחבר הגהות על שחיטות ובדיקות מהרי"ו (עיי"ש ע' 298) *) והנה ספרו הנ"ל הוא בידי, ורציתי שמביא בו את הרמ"ה לפעמים בשם: מהר"ר

*) הדא ע' לבי הזה נפטר בקרקא ומצאתיו מוזכר בפנקס הס"ק (ע"ח ע"ג): ונשמת הצלוף ה"ר לבי בר יעקב בחכמיטם זצ"ל, היה חזן מוהל מוקע ומומע ובודק ועשה מבור על השמיטות ובדיקות דיבי ניקור ונמנקם בימיהם של מעלה ביום ג' כ"ח מרחשון גם"ן לפ"ק. — והיה ה"כ מלבד מומע ומוהל מזכר בספרו גם חזן ומוקע.

הא המחבר

מצה כן כתבר ר' ישראל, מהר"ר מצה לישראלים, ולפעמים בצם הגאון מ' מצה לישראלים, ומביא הרבה דברים ופסקים מרמ"ץ. והרבה פעמים נמלא שם: מעשה בא לידי והעריך מהר"ר מצה לישראלים וראיתי כי היה לדם גדול, כי מלאתי שם: הקשה לי הגאון מוהר"ר יוסף כ"ץ ר"מ מקרלקא וכו', והשיבותי לו וכו' ומהרר"ם לישראלים כתב וכו' — עוד שם: מעשה בא לידי וכו' והודה לי הגאון מהר"ר מצה לישראלים זצ"ל עם כל הבודקים.

עוד מביא שם חכם אחד אשר לא מלאתי זכרו במקום אחר בזה"ל: "עוד מעשה בא לידי וכו' והראיתיהו לרבי שלמה קליפהרט הרופא מומחה מקרלקא ואמר לי שבדין הטריפוהו" *) — ר' לבי הנזכר היה ג"כ מוהל כמ"ש בסוף הספר והביא שם ג"כ סמים לרפואת בלעון לשעיין. —

---

*) ואכני זכרו מלאתי בחיבה מקומות בשאר יבות. לשמואל בשו"ת רם"ל (סי' כ"ח) בזה"ל: בשאול בשלאתי מהרופא החכם השלם ושאר בשמותו יחיה בש"ס מולי ישראל לים שאר שמי בקדנו בנוד ר' שלמה הרופא י"ץ עכ"ל; ומצואר שמה שהשלים הניח בידיתה בקרלקא כי לחות בשמו של ר"ם הרופא היתה מסודכת לבאור לאד הנקרא לבדרש בדויבשוויינ. ואמר המשודך שקדשה בקבלות, וזו השלה עלמה במלאה גם בשו"ת הרמ"ל (סי' למד) המתלה: מעשה היה פה ק"ק קרלקא בשאר שמו לבדרש היה משודך וכו', ושם"כ כתב: כשאר בשקו מוסח וכתוב ביד הערב מלר הכלה והוא המומחה הרופא ר' שלמה לוטז". וגדולי קרלקא מקום השלה בשקו כפי הנראה לרעת לר הכלה ור"ם הרופא, דמייסין לבקבלות. לבל הרם"ל חלק עליהם בשמותו וכתב שם: השלופים גדולי ישראל מוכיחים ידיהם ממנו וכו' עד שמוכרח לבאול לים כמוני רמוז משם בשעלה ובזמן" (מוסחק למעלה הערה 1) וכבל עלשמותו הרבה הוא כותב שאם ובמקום לאר דברים מריס עליהם כאשר יבוא עוד. ד—ד ואל כל זה רמז הרם"ל בים של שלמה קידושין (פ"ב סי' י"ט) וכתב: וזו השמועה כתבתי בימי חוליו וכו', בכל הכתוב בם"ות הרמ"ל והרם"ל בשקומות המוסחים, ושם"כ כתב: ומה שמקלת מן המכתבים בקרוב החתימו בעין הקבלות שרי להו מריהן כי רבפו לאר חוסחם לבאר הנאתן לבם ולבופריהן, כאשר כתבתיו בזה לא מגל לל גל עד לאר בחלתו לשחתם בל"ר לוי"ר בקפס, לף החלוסם שלמרו לין זה נגד הדם מה שלאו מחתיכים, שקר והבל וכעות הוא דלמה לבם למפבל בעות יבראל לזבח של לסבן וכו' (כל הדברים השלה בכתבם ובלשונם כתב גם בשמותו, וזוב דבריו פה שמה משמותה ההיא) ומן הדין לל היה לי להאריך בלל בדבר זה, לכן בשאר בשוב בשאר שם לירע השעה בשקום פלוני המכמי/

צר 15 .) החכם נוסף כתב במ"ע לרז"פ שם : ר' יצחק כהן ספירא

הסכמים מוסכים יריסם מן פסק הסבלונות ומיכם רוצים להתיר היכא שעוסקן שהם לשם קידושין עד לחוא עם הספר כחוב וחתום , ואחתיל ואומר לרים מעשה שהי קלא דמפיק הלי מסורך וכו' וכו' . מכל הדברים האלה , מזמן חייתו ומקום דירתו , גם מהחותרים שכחבו הרמ"ל והרא מהר' יצחק יעקב , ואחרו אם הרופא ר"ם , מבואר שהלחתם כוונו לחיים לחד , הוא ר' שלמה הכוהן הקליפורט (הלאה נוכיח שהות הפא ס"ם היא וכ"ל בהקיפה הוא הא) אבר כתייצב שם בזמן הרמ"ל כהלאה מהעונתו שם , וכהגדותה כי שהיה מארץ ליטליט , מאבר יכבהו הרמ"ל "לוגנז" ובשו"ת שלחיה יוסף (סו"ס ס') בעניו שריפת התלמוד בארץ ליטליט , מבואר שהיה לוגנז (ראה מסכ"ת בהערת 33) וגם שם כיכוי שלו קליהורט :ר"ת ליטלקי הוא והם' קרויזהאר בספרו קורות היהודים בארץ פולין (ח"ג עמוד לכ"ב) מזכיר שם רופא יהודי אחד שהיה מעיר טרלקי , ויגר בארץ פולין , Sal. Kalwar , ואלאה כי הוא זה , וכהגדותה לי עוד שהרב מהר' יחזקאל שהוחל ג"מ שלמה רופא שהיגר ס' , יחמא יחזקאל הנרפם בשנת שפ"ח הנזכר בשם"ד (שהות הספרים) היה בנו של מהר"ם הלוח , ושם זכר מס"כ בהקדמתו שהיגר עוד ספרים רבים עיי"ם , והם' קרויזהאר שם כחב ג"כ שהחבר ס' יחמא יחזקאל היה בן לוח המוזכר מלחו .

לחרי כן נודע לי שספר יחמא יחזקאל נדפס מחדש בהוספות ע"י הרב מהר' מרדכי בני פרידלאנדער בווינא שנת תרכ"ם , ואלה דברי המחבר בדפם הקדמתו : לחר המחבר ר' יחזקאל שהוחל בן כבוד הוס מהר"ר שלמה רופא אלה"ם בספרד קליפהרט מגזע ומבית יהודא" ע"כ ; ומזה נחברר לי שהחבר שהבחי מלפניס בן הוא , וכי מחבר ספר הלוח היה בן לוח שלפניהו .

מכל לחר כחבהו עד כה יצא לנו שלה כיון לחתת החכם נרעץ (קורות היהודים חלק ט' עמוד ת"ל ואילך 7) ומליחתו לחר שחת עליה , הוא רק עד לרגיעה , כלחר נגרר . הנה חת' נרעץ בספרו מולדות הרופא החכם מהר' שלמה מסכנזי מעיר לודינע , לחר עמד בשוד ר הסולטן , ועל ידו נעשה השלום בין מדינת ווינילילה וממלכת הונגרית לחרי מלחמת ליפערן כתב שם כי בהחבי מלהכות ממלכת לרפא לחר בחכר הסולטן מעת שהיו המדברים מהרופא ר' שלמה מסכנזי , כחוב מבואר שר"ם הרופא מסכנזי בעטם בזמן לחכר תוגרמה , היה רופא למלך פולין בחכר מלכותו , לכן שפט הת' הנ' נ"ל שדך שד מז בקרקוא , ואלה כונו גלי תפונה הרמ"ל והרמ"א בחשובותיהם לחר זכרנו , ואלה למדנו מדבריהם ליזה פרטים מחולדתו וקורות חייו . גם הת' כרמולי בספרו Hist. de med. Juifs (עמוד קנ"ח) כחב כי על ר' שלמה מסכנזי

בן דוד מקרעמניץ ותח"כ בקראקא חותנו של מהר"ם מלובלין נפטר בשנת ש'מ'ב . טופח מלבתו כמלח בביבליותיקא של וואלף ח"ד ע' 1205 .

משכנזי כיון הרמ"ה בתשובתו . אך כל זה ללא ראיה , כי כפי המצוי בדברי הח' נרעץ שם , כבר משנת ש"ך (1564) והלאה היה בקונסטנטינאפעל וידוע מלחות עצומה בדברים מדיניים , ויהי שנה ימים רבים עד שנת ש"ם (1595) , ומנקנו נדע נאמנה ש"ם קאליסוטע דר פה עד לפחות שנת ש"ם (1585) , ומלא נהתרכיון פה עכשו תהלה ותשבוח (פרייוילעגיום) לאל נתן לו המלך זיגמונד תרינסקי בשנת 1570 בקודם יוכי , על פרי שקידתו בחכמת הרפואה (Liber Rela tionum castri Craco.anni 1578 T. V.) ומעטריקי קראקא כולא נ"ל מכתב תהלה ושבחון כזה לאל נתן לו המלך שטעפאן בתורי בשנת 1578 , לבקשת המלך זיגמונד ושרי המדינה כדפס בשלימותו ע"י ה' שרשתן בספרו על תולדות י"ט הרופא (ע' ע"ח) ובשניהם כתוב מגולח שהוא דר בעת ההיא בקראקא , ומשתרון יתהלה שעשק נ"ל נמו"מ . ובכתבי לרכיון הנזכרים מלאנו עוד כי בשנת 1585 הוזיל י"ם קלהורא לקחת לו לת בית ה' יעקב נאסטניג בקראקא לאחוזה על ליזה מניעה שהיה לו עליו , לך בית מספט המלך , (קעניגל . גלאד שעליכט) עמך להרפות לו זה (Liber Relat. cast. Cra. anni 1585 T. XI. Doctor Salomon Calahora בכל המקומות תהלה כתוב שמו בלר היטב.

ומשפחת קאלוהלא , היה משפחה נודעה בקראקא , והקדום הר"ר מתתיהו קלהלא הרוקא (לפאטהעקער) הנשלח על קה"ם בשנת תכ"ד בעיר פיעטרקוב ע"י ויכוח דתי שהיה לו פה בקראקא מקום מגורתו עם לאל הנזירים מכת הדומיניקאנער (תודותיו נדבר בח"ל כי כמלא בידי בכ"י כל דבר המשפט והסלסלה , גם לופן סריפתו בלרוכה , הנעתק מתוך כ"י לאל המוגה בהתרכיון לאל בנית מקלט (קלאסטער) הדומיניקאנר) , כי מתתיהו הלזה היה מבני בניו של הרופא ר"ם הנ"ל . כי ע"ז יעיד שמו קאלהלא ; והמשפחה הזאת היתה קיימת פה עד לפני חמשים שנה , כי לז מת בלר בלחדון מבני בניו הזכרים ; ניכו ונכדיו מבנות בניו מוכנים פה , עוד קיים וקיימים עמנו פה היום , והם כולם לבנים נכבדים מפרסמים ומפורסמים בודעים בשמותם , פשם יתיך יתיהם . — עכ"פ מן הדברים לפר זכרנו , ועל לתתהם יוכל כל לים הרולה לדעת החמת לחוכח ממלאת טיבו , מוכל לפפוט בלדת ר"ם הרופא לתכזי נספרים , לפר ד' זכרנו , מיכנו ר"ם הרופא לתכזי כתפר תפך להוכים הח' נרעץ .

המחבר

ועי' רשימת לקספרד לרמ"ס ע' 1256 כי גנז סיה ר' יעקב ספירא מחבר ס' בתר מים חיים על רש"י עה"ת ומפס בקרקא בשנת שע"ו —

צד 18 .) סחכס לונץ כתב ג"כ שם : לולי ר' מרדכי זינגער הוה לסבר חבר פי' למשלי והיה שמו ר' מרדכי בר יעקב ונפטר בשנת של"ה . —

לד 21 .) בספרו קורות הליטעראטור של הפיוטים ע' 418 כתב סחכס לונץ כי ר"ח לסכנאי היה גס בפראג *) בפתדובה ובקובטנטינא .

לד 23 .) „בס' עמודי העבודה מצוטט מכל וכל ממה שנמצא בנובלות" — בעמודי העבודה כתב רק כי ליון מלבתו מובא בוולקי לך לא העתיק ממנו מלומה .

לד 23 .) ס' יוסף לקח נדפס רלשונה בעיר קרימונא בשנת פור"ס והוא של"ו . —

לד 27 .) מ"ם מהקדמת זו"ת שלרית יוסף שכתב : „זה מ"ס לדין ולשפוט" היה טעות הדפוס , כי למנס בדפוס רלשון הוא קרלקא ס"ל שלפני נמלא : „זה מ"ט שניס" והוא נכון , כי בשת הדפים זו"ת שלרית יוסף בשנת ס"ל , היה מ"ט שנה רלם ישיבה , כי בשנה שלחריה שנפטר בה והוא שנת של"ת סיה רלם ישיבה חמשים שנה . —

עוד הנני להעיר כי נמלא לגל ידידי סח' מהר"י קלבלק כ"י לשר קנה מעזבון רשד"ל ז"ל , פנקס ר' מנחס קרמי . ושם נמלא בענין בית הכנסת בעיר ויניז במחלוקת בין הר"י פוחה ומשפחת גרשון פלויחה , תשובת חכמי קרלקא : ר' יוסף בר מרדכי גרשון כ"ץ , ר' מלויר בר' יעקב מטרופה , ר' לברהם בר יוסף מקרלקא . ותח"כ תשובות חכמי ויניליה וחכמי מנטובה וחכמי פירלרה (לגוד שמ"ד) ורבי כלל ממדינת , נגד חכמי קרלקא . —

לד 35 .) מ"ם „כי לדעת המבקרים בזמנינו כוונת הרמב"ם בלגרתו לבנו במלת הלרפתים על רש"י" — לא ידעתי מי הלה המבקרים *) ,

---

*) לפי דברי החכם פחדינרלד (לליטעראטיימער דער פרלגענר , פזשעפטלדט עמוד 66 ועמוד 123) יסד הג"מ לליעזר מסכנזי בפראג בשנת שכ"ד (1564) לת החברל קדישל שמה , והג"מ מהר"ל מפראג שם לת עין השנחתו עליה ותיקן תקנות טובות לחזק בדקים . ולפי דברין (שם ע' 116) היה לג"ד לז לעדת הספרדים לסר בפראג .

*) מהמבקרים סללה הוא ר' יש"ר לסר כתב (כ"ח ח"ד עמוד ק"כ) : ומי יודע לם לא כיון לל פי' רס"י על התורה בלמרו רוב מבוחי לבפי לרפת , פי הנה לין בפק שהרמב"ם רלה פירושו של רס"י וכו' . המחבר

ולדעתי לא כן הוא . —

ועי' מה שכתב הגר"מ שי"ר ז"ל ביסרון אסר לידידי הח' מהר"י קאנאק שליט"א מ"ב ע' 49 כי מכתב הכ"ל הוא מזויף . וא"כ לדק המהר"ם ליבלין . —

לד 43 .) ע"ד ר' משה מרדכי מרגליות ים להוסיף כי בס' פלגי מים (ויניציא שס"ח) ע"ד המקום של רוויגו בדף י"ב ע"ב נמצא פסק הגאון כמהר"ר משה מרדכי מרגליות מקראקא , והוא חותם ש"ע בדף י"ר : משה מרדכי בלא"ל מהרר"ם מרגלית . ובס' מקוה ישראל (ויניציא שס"ז) דף פ"ל מזכר : „הגאון מרגלית מויאמה" גם : „ב"ד ויאמה" — ומזה הוכיח החכם לונץ בספרו קורות הליטעראטור של הפיוטים לד 420 כי היה גם אב"ד בעיר וויען — עוד כתב שם הח' לונץ , כי הסליחה שלו המתחלת : אלהים למדתני מנעורי , נדפסה בשנת שס"ג בלובלין , והקדושים יהרגו בווארשא . עוד כתב הח' הנ"ל כי בשנת שמ"ד הגיה את הסליחות אשר נדפסו בקראקא בשנה הזאת . — עוד כתב כי בראש ס' חסדי ד' נמצא ממנו שיר — לולי הוא המוכיח מאל"ף בשם מעגה רך . — ועי' ס' זכר לדיקים לברכה לר' חנגאל ניפי ע' 253 שכ' כי ר' משה מרדכי מרגליות מוכיח גם בכנסת הגדולה סי' רמ"ב . —

לד 46 .) החכם רמש"ם ברסיאת מקספרד ע' 1389 כתב כי בראש ס' חג פסח (קראקא שנ"ז) לר' יעקב בר יוסף קיטליגעגן נמצא שיר לר' מנחם בר יחק והוא ר' מענדל ר' אביגדור'ס . וכן נמצא הסכמתו בראש לוח הדקדוק לר' יוסף הייליפרין (קראקא שנ"ח) אחר הסכמות הגאונים ר' ליווא בר בצלאל ור' מרדכי יפה . —

ס' בתורים כתבו ד' מדפס בקראקא בשנת שס"ד . וכפי שכתב החכם לונץ בספרו הנ"ל ע' 430 הדפיסו בזו . ר' משה . ועיי"ש שכתב כי היה לאב"ד בספד"מ בשנת שס"ה ושע"ב — בפראג בשנת שפ"ב עד שפ"ו — ובפוזין בשנת של"ו — ועי' מ"ש ע' 650 בשם החכם פערלעס כי נפטר בשנת ת"ק בפוזין —

לד 58 .) החכם לונץ שם ע' 431 כתב כי ר' שלמה בן ערב מג"ע נפטר סביב לשנת תי"ק .

לד 60 .) יש להעיר כי ר' נתן שפירא המאוחר בזמן היה בן ר' רפאל דוד דיין מקראקא , כמו שנמצא על שער ס' יין המשומר (ויניציא ת"ך) . —

לד 61 .) תודתי מהר"ן שפירא על הרי"ף שם להר"ב מגלה עמוקות ונדפסו לרשונה בשנת ת"ס בהמבורדם . עי' רשימת רמש"ם ע' 2049 ומגלה בכ"י רח"ם לד 346 .

הערה 46 .) תלוי במלת הגהות מהרש"ל על ג"ת טורים . וביסרון

הבאתי רק על חו"מ, כי לא היה נזדמן לי להביא שם יותר. —

שם. מ"ש: "ובשו"ת מהרש"ל סי' מ"ח כתוב וכו' מהר"י פולק" כצ"ל הביא הרב מהר"ם שטרחסון בשו"ת קריה נאמנה ע' 328. —

לד 76.) גליון"כל של תריעטע ס"ח ע' 730 העיר נ"כ כי ל"ל שע"ח במקום שכ"ח. —

לד 78.) ס' מסיב נפש נדפס בלובלין בשנת שע"ז (שנה טובה) ונמצא שם גם פירושו על פירש"י הנקרא בשם בחר מיס. בספרו מסיב נפש מביא גם את הרלבנ"ע והרד"ק, בהקדמתו מביא מה ששמע מפי הרב כמוה"ר ליב חנלים ז"ל. עוד כתב שם: "והנה הפליגו ב' תלמידי זה ימים ושנים לבחר להם חיתם ספר, ונשא לבבי לבחר רלשונה מגלת רות שהוא מתייחס לקבלת התורה וכו' וקראתי לחבורי זה בשם מסיב נפש כי הוא מסיב נפשי וכו'" —

לד 79.) עי' ביבליותיקא לוולף ח"ח ע' 467 כי נמצא מהרב ב"ח בתוך כ"י ר"ד אפענהיים: פירוש התפלה ע"פ הסוד. ובח"ג ע' 349 מביא כי נמצא שם ממנו: בחור פרדס רמונים. —

לד 85.) הכותב הפלאי בכ"ח ח"ב עמוד פ"ע. לימנו רשד"ל ז"ל, רק ר' הלל די לנטורי הכהן כ"ע, ויש לי רשות ע"ז ולכ"מ. —

לד 90.) בביבליותיקא של וולף ח"ד ע' 1210 נמצא נוסח מלבתו בזה"ל: ג ב"ד ור"מ מקרקא בש"ק ז"ך מנחם ת"חל" — ומזה נראה כי היה גם בב"ד, וכן נראה מהסכמתו על ס' שיר ידידות "להרב הדרשן המפורסם ר' ידידיה בן החסיד ר' אברהם ישראל" (מחבר ס' אהבת השם לפני זה) — הנדפס בקרלקא תחת המלך ולדסלב בשנת הקד"ם לפ"ק וחוא שנת ת"ד. ובראשו נמצא מימין: "הסכמת הג"מ ליפמן בעל תוי"ט לבד"ק קרלקא" ומשמאל: "הסכמת הג"מ יהושע ג ב"ד ק קרלקא" — ובנראה מתקבל גם לבב"ד לחברי פטירת הג' בעל הב"ח. —

ועי' רשימת הקספרד לרמב"ם ע' 1557 כי נמצא הסכמת הג' בעל מגיני שלמה גם על ס' פתח עיניים הנדפס בקרלקא בשנת ת"ז. — ועי' בתולדות חיים סי' 221 בהורו לס' עשרה מאמרות בכ"י, וכן היה נמצא אצל רד"ח עי' ביבליותיקא של וולף ח"ב ע' 430. ויש להשוותו עם הפי' הנדפס בלמשטרדם בשנת ת"ע שהוציא לאור מ' משה בן שלמה. תולי כיון עליו נכדו של הרב מגיני שלמה. —

לד 92.) מחבר פי' יד יהודה על ס' עשרה מאמרות הוא ר' יהודה ליב בר שמעון ונדפס בשנת תנ"ח בפרנקפורט דמיין.

הערה 49.) בספרו הג"ל ע' 712 כתב החכם לונץ כי כפי הנראה היה ר' ליפמן בעל הנלחון בסוף ימיו בקרלקא.

לד 102.) בחור בחיבת עולם להר"ב תוי"ט נדפס שנית בנבוב.

לד 104.) עי' מ"ש שם הח' לוטן (ע' 426) כי סליחת למוספ לעזרה הבר בשנת שע"ח וסליחת לרבו הימים בשנת שפ"ו. —

בין ספרי כ"י של ר' חיים מיכל נמצאים להר"ב תוי"ט: סי' 716 פרשת החדש פי' על קדוש החודש להרמב"ם, וסי' 842 תורת המשכן על תורת חטאת. ועי' ווילף ח"ח ע' 485 כי היה נמצא בכ"י ר"ד לפענהיים: תורת המשכן, ומעדני מלך על מועד כשים וזקוין. ובח"ג ע' 368 מביא ספרו מלבושי יו"ט. ועי' ס' תולדות גדולי ישראל להרמ"ג ע' 150 שכתב כי היה נמצא אצל רד"ח בתור הר"ב תוי"ט על פי' הרמב"ם עה"ת. — ואני רואיתי אצל מהו' הרב ר' מאיר מיכל ז"ל הנהות כ"י ממש של הרב תוי"ט על גליון ס' כפתור ופרח להרב שם תורי הפרחי. —

לד 106.) גם החכם כרמולי בספרו העורבים ובני יונה ע' 30 — 31 הסיג כן על הרב חיד"א ועל בעל עמודי העבודה. — עוד כתב שם ע' 32 וז"ל: „מו"ה יהושע העשיל המזכר היה בשנת ת"ה רחם ישיבה בלובלין כאשר ירחה הקורא מהסכמתו לס' אמרות טהורות בזמן שהגיו ר' יעקב עודנו חי. אך לתקופת הזמן כאשר הסכים על ס' שפתי כהן על יו"ד, קרלקא ת"י, נכר מת אביו כי חתום שמו: יוסע העשיל בלה"ק הג"מ יעקב ז"ל וכו'. בשביל מלחמות כרקוב בשנת ת"ח ות"ט ברח למדינת מורהביהה ומשם נסע לאשר המלכות בעיר וויא לבקש שם עזר נגד צורר יהודם וכו'. ויבא לארץ פולוניא ויבא לעיר בריסק וכו' ושם כתב תשובה בשנת ת"י והנה כתובה על תשובת גאוני בתרתי סי' ז' עם שתי תשובות אחרות ממנו סי' ס' וסי' ו'"

והנה מ"ש בסוף לינו נראה, כי בתשובה ז' יאמר הרב ט"ז כי היה אז בלובלין והיה שם מאחרי דאתרי ר' העשיל. ואלו נראה כי שב ללובלין ואח"כ הלך לבריסק עד אשר נתקבל בקרלקא. עוד ימצא שם הח' כרמולי בין תלמידיו את הרב ט"ז, וזה טעות כאשר נראה מרושה מתשובתו הנ"ל סי' ז'.

לד 114.) על שער ס' תרומי הלכות ב"ק ב"מ ב"ב נמצא שהיה אב"ד ור"מ בק"ק לובלין ובריסק לליטע וקרלקא. עוד יש להוסיף כי גם עמודי שטים לבית הלוי הנדפס בפרשג בשנת תקכ"ח נמצא: „תרומים שנתחדשו בין שני מאורות הגדולים ה"ה הגאון המפורסם הגדול שבדורו רבן של ישראל מו"ה העשיל ז"ל, והגאון הגדול שבדורו בעל מחבר חלקת מחוקק ז"ל", וכמ תשובות שהשיבו זה לזה.

מ"ש לסיפת זקנים, ל"ל לסיפת גאונים (ביילישטאק תקס"ו) וכ"ל כי הוא הנדפס גם בס' עמודי שטים לבית הלוי.

בין ספרי ר"ד לפענהיים נמצא סי' 579 קוואדרט בלאר ח"מ לר העשיל בכ"י, וברמב קונטרים דברי מרדכי הנספח לס' מעשה רב הנהגות

הגרח"ו , לר' מרדכי יששכר בער מוי"ץ בווילנא (ווילנא תקל"ב) כתב המו"ל כי בין ספרי אביו נמצא בכ"י : באור על טור וכ"י הח"ס מהגהותיו ר' העשיל לאב"ד קרלקא ואביו ר' יעקב ז"ל .

לד 148 בתולדות חייו מיכל נמצא סי' 106 : בנגי מהרן להרב מ' מהרן תלמיד דרושים על התורה לאחר לא נדפסו .

לד 154 .) עי' ס' הטורבים ובני יוסף להח' כרמולי ע' 34 כי הג"מ שהול היה לאב"ד בבריסק בשנת תנ"ב , ובשנת תנ"ט עבור לאב"ד בקרלקא , ויהי שם שבע שנים , ובשנה השמינית היה שנת תס"ז נקרא לממשטרדם להיות שם לאב"ד ור"מ , ויקח וילך , ויבא לעיר ברסלא , ויכתוב שם הסכמה על ס' עיר בנימין , והוא זקן וחולה , ויימת בדרך בטרם הגיע אל מחוז חפצו בארץ הולמהר , עכ"ל בקיצור . ויש להוסיף על דבריו אלה , מ"ש נכדו הוא הגח"ז הג"מ שהול לאב"ד בממשטרדם בהקדמת ספרו בנין אריאל : „לכן לאחר דרכם ושבת רצה במקומות שבתנו עיניהם כי . בתחלה על גבי מרומי ק"ק לאקעש י"ו שבת היה זקני הגאון המפורסם מוהר"ר שהול זצ"ל לאב"ד בתחילת ימיו , ובסוף ימיו בתקבל לאב"ד פה קהלתנו יצ"ו" ומזה נראה כי בתקבל בעיר ממשטרדם , לד לא בא שמה כי נפטר בגלותא .

וע"ד בנו הג"מ אריי' ליב , עי' הטורבים ובני יוסף ע' 35 שכתב ג"כ שהיה בעיר רייסא . ומגלי נמצא תשובה ממנו בכ"י (בשו"ת נחמדים מזהב כ"י) על דבר הדג הנקרא תרביט , ותופס מ"ע : „יום ו' ח' לאב תק"מ לי' הק' אריה ליב חו' ק"ק ממשטרדם יע"א ושלח כזית רענן" — גם נמצא עליו קיום והספד מניסו הג"מ מברסא משלם זלמן בשו"ת דברי רב משלם (קאלעץ תקמ"ג) וכותב עליו (דף ל"ב ע"ד) כבוד אדוני מ"ו גיסי הגאון המפורסם אריי' דבי שילאי הממונה מוהר"ר אריי' ליב זצ"ל לאב"ד דק"ק ממשטרדם , ועי' בדף ל"ב ע"ב שהספידו ביום ג' בהעלותך טו"ב סיון תקס"ו .

צד 163) הרב ר' אריה ליב היה מתחלה לאב"ד בעיר דובנא עי' תשובות דברי רב משלם שלה י"ח : „כועתק לות בחות מכתב יד הרב המאה"ג מורה הוראה בק"ק דובנא רבתי ה"ה מו' אריי' ליב ומח"כ נתקבל לאב"ד ומ"ל דק"ק קרלקא יצו" —

השמטה להוספה לעמוד II

ומזה לך כי גורסו ע"י המלך מגבערט בשנת 1494 מתוך העיר ונלמד למו לשכון שמה, בכל זאת ידענו כי חניות ובתי מסחר היה למו במלא השטח עבר בהרחובות היותר גדולות והיותר מפותרות בתוך העיר וגם בהרחוב ריגספלאצן, כאשר יודיע לנותנו הלורר Miczyński במקומות רבות מספרו Zwierciadło korony Polskiej והזכיר גם שמות הסוחרים היהודים ופרטי בתי מסחרם ומקום מגורתם, הספר הלזה יקר במציאות הוא מאוד, לך ללמוד ממנו דברים רבים ויקרים מקורות יהודי קראקא במלא השטח עבר, ומגלה בלורר הספרים היגגעלמני.

השמטה מהערה 66

בזה הדפסה בתו קונטרסים לחדים ליד ליזה ממשכילי עירנו, ומעתי מתלוננים עלי לאמר כי דברתי סרה בהרב בעל נחלת שבעה, ומעולם לא היתה מ' שבתו (או מחשבת כותב הפרט יהי' מי שיהיה) על שבתי לבי; לחך מהם הגיד דעתו כי הפעל בא תינו פעל עבר, רק הוה כמו ורחל בתו בא עם הצאן, והשני הודיע גם הוא דעתו, שלריך ל לקרות בא בחולם, והיא קריאה ותפילה שהמשיח יבוא במהרה. והנה גם כי למותר היה להשיב על דברים כאלה, ומי לא יראה כי המולים עמהם, בכל זאת חשבתי למשפט להודיע פה את מקור פרט הזה, ולא גם המה יודו למשפטי ויסימו יד על פה. בחודש חשון שנת תכ"ז לחרי המרת שבתי לבי נסע נתן העזתי לביולו מעזה לדמשק, ומשם שלח מכתב אל רוב קהלות ישראל בכל מקומות מושבותיהם, שלא ירך לבבם ויתחזקו בתמונתם, כי אין להרהר אחר מדותיו כי מעשיו נפלאים מאד, ובראש מכתבו זה כתב הפרט כ"ב מרחשון שנת משיח בן דוד בא" (תכ"ז) (ראה קוה"י לגרעז ח"י סוף נתעט 3 ושם נרשמו המקורים); ובעת גם לעיר לממשטרדם שלח העתק מכתבו זה, כי שמה נמלטו לא מלחיים רבים, וממכתב הלזה לקח ס מחבר (או המדפיס) את הפרט הלז והדפיסו בשער ס' נחלת שבעה.

לוח התיקון

עמוד	שורה	טעות	תיקון
I	1 מלמטה	בבוא	בבואך
VI	8 מלמעלה	גם הוא	גם הוא)
VII	7 "	יפה	היפה
סה	14 "	זמן	זמן מה
1	9 מלמטה	כחמשים	כחמשים שנה
2	24 מלמעלה	שמה שכתוב	הלשה שכתוב
24	4 "	כודע	כודעו
31	4 "	וחושביה	וחשוביה
36	1 "	היו	כי היו
38	1 מלמטה	ולף לה נקבלנו לה	ולף לה לה נקבלנו
48	1 "	כשלו	כשלו
52	13 "	חלבתי	הלבתי
70	10 מלמעלה	יתר דבר	יתר דבריו
סה	13 מלמטה	לכבדו	לכבוד
84	11 "	לתר לה	לת לתר
102	6 מלמעלה	משה בכורו	לברהם
106	2 "	בל	בלה
113	12 "	לחרי מלת מזה ל"ל :	ושם בנו השני מהו' שמול המזכר למעלה. גם בת וכו'
129	13 "	מספרו	נלמוד מספרו
125	11 "	לותם	לותנה
157	4 "	רלב"ד	ללב"ד
"	24 "	בחמתו לפו	בחמת לפו

בהערות ותיקונים

עמוד	שורה	טעות	תיקון
5	1	מלמטה כרוסית דרומית	רוסית הדרומית
11	5	„ קאטכדאלי	קאטכדאלי
15	13	מלמעלה נשמע מן תיבת communitas	המלות est ex parte doctoris Ossar, et quia communitas והמסדר הסמיט מן communitas הג' עד communitas הכ'.
16	3	„ קאזמירז	בקאזימירז
6	7	מלמטה השורה הזאת המתחלת harum ל"ל לאחר השורה שלאחריה המתחלת eudum וגם תיבה זו בטעות ול"ל tuendam והיא חלי התיבה consti לאחר בסוף השורה 8 מלמטה, ול"ל constituendum ducimus praeficimusque et constituimus harum Serie וכו'	
16	15	מלמטה שתיכס	שתיכן
18	14	מלמעלה כמוסו	כמוס
23	7	„ שניס	שהיה
25	2	„ לאנה	לאחר
3	3	„ לאה ;	לאה ; והנה
27	10	מלמטה ז"ל	וז"ל
31	6	„ מן תיבות וים להעיר עד הג' בעל מנן לאברסס ים למחוק	
34	1	מלמעלה מס ומס	מי ומס
47	12	„ שתחברו	שתחברו
48	15	„ היס	היתה
3	20	„ ס' ע"ס	ס' זס
53	7	מלמטה מקומס	מקומו
58	10	„ שעיקר	שעיקר
64	22	„ מתיקוניו	מתיקונו

